

Doordapen
6.x.1911

MIHAI VITEAZUL

Mihai Viteazul de pictorul Sadeler, Praga, 1601

MIHAI VITEAZUL

DE

P. P. PANAITESCU

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA REGELE CAROL I
1, Strada Wilson, 1
1986

Dr. P. P. Panaitescu
6.X.1936

INTRODUCERE

Figura lui Mihai Viteazul a ieșit azi din legendă pe măsură ce mărturiile din vremea lui ni-l arată în adevărată lumină. El devine tot mai mult, pentru cine vrea să vadă, o realitate vie. Cineva poate trăi azi cu mintea vremea marelui erou român, ascultând glasul celor de atunci. Documentele autentice, de prima mână, au ieșit la iveală de pretutindeni.

Totuși, pentru o interpretare nouă, cum urmează să fie această carte, trebuia cercetat și mai adânc, în arhivele neatinse încă. De aceea, alături de ea, am dat un volum de documente, multe din ele cu valoare psihologică pentru înțelegerea figurii lui Mihai și a vremii lui ¹⁾. Aceste documente sânt scoase mai ales din arhivele polone, dar și în acea colecție și în acest studiu se vor găsi documentele interne și interpretarea lor, care lămuresc împrejurările dinăuntru ale domniei lui Mihai. Pe lângă aceste documente inedite, am pus la contribuție o serie de cărți și studii mai mărunte apărute în țările slave ce ne înconjoară: Iugoslavia, Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia și Rusia, neîntrebuințate de istoricii noștri, cu nădejdea că vor lumina unele colțuri rămase în umbră din istoria lui Mihai Viteazul și a împrejurărilor în mijlocul cărora a trăit. Aceasta este, alături de publicațiile și studiile cunoscute de până acum, temeiul de mărturie al acestei cărți.

În ceea ce privește tratarea subiectului, ea este în primul rând o carte de interpretare și numai în al doilea rând o povestire a faptelor.

Interpretarea sau explicarea acestei epopei a trecutului nostru, se întemeiază pe metoda de a porni dinăuntru în afară, nu dela

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, Fundația Regele Carol I, 1936.

relațiile politice externe, ci dela situația socială și politică internă a țării în vremea lui Mihai, cercetând starea economică și cea de spirit a claselor sociale, organizarea armatei și a bisericii. De aci numai pot porni explicațiile adânci ale faptelor lui Mihai și ale celor ce-l înconjurau. În ceea ce privește împrejurările din afară, alături de legăturile lui Mihai cu Habsburgii, bine studiate și cunoscute, e nevoie să privim mai adânc în lumea balcanică, în împrejurările de atunci din Serbia și Bulgaria, în situația politică și socială din Polonia, în politica Moscovei față de Mihai, lucruri puțin cercetate.

Dacă am pornit dela elementele vieții interne, nu trebuie totuși să vedem politica lui Mihai Viteazul într-o concepție pur locală: răscoala împotriva Turcilor numai din cauza apăsării fiscale turcești și apoi de aci, în chip logic, toate cuceririle marelui domn. Astăzi, sântem departe de această înțelegere a lucrurilor. Se pot desprinde din curentele conducătoare ale vremii, care au determinat acțiunea politică a lui Mihai, patru împrejurări mai însemnate. În primul rând, cu toate aparențele contrare, Mihai reprezintă politica marilor boieri-proprietari din Țara Românească și mai ales din Oltenia. S'a ridicat din mijlocul lor și a fost aproape tot timpul, ca domn, prizonierul lor. În al doilea rând, mișcarea de deșteptare politică a ortodoxilor din Balcani și dela Constantinopol a avut în Mihai pe eroul ei; ea n'a fost provocată de ridicarea lui Mihai împotriva Turcilor, ci dimpotrivă a fost anterioară și l-a adoptat drept conducător. Pe de altă parte, răscoala lui Mihai împotriva Turcilor se încadrează în cruciata catolică a Contra Reformei, problemă azi deplin lămurită. În sfârșit, rivalitatea politică și economică polono-austriacă pentru țărmurile Dunării și ale Mării Negre este hotăritoare în politica Orientului din acea vreme. Mihai Viteazul s'a găsit între cele două aspirații rivale ale puternicilor săi vecini și a fost zdrobit de întâlnirea lor. În centrul acestor împrejurări, figura lui Mihai rămâne o personalitate puternică și originală a neamului nostru. Caracterul său triplu, de războinic, de boier român și de domn ortodox, reiese din ce în ce mai bine și această carte este o contribuție la lămurirea lui.

Astfel înțeleasă cercetarea de față, se vede de ce nu s'a putut păstra o metodă pur cronologică în expunerea faptelor. Faptele de ordin social și religios, organizarea armatei, starea boierimii

și situația economică a regiunilor Dunării de Jos au trebuit să fie expuse în întregime la început, ca pe temeiul cunoașterii lor să putem păși la consecințele lor în viața politică. Pe de altă parte, această operă de lămurire în linii mari fiind scopul principal al lucrării, faptele politice și relațiile diplomatice, deși n'au fost neglijate, au fost expuse mai pe scurt decât în alte lucrări asupra vieții marelui domn.

Istoria lui Mihai Viteazul a mai fost tratată la noi, nici nu se putea ca această figură, culmea cea mai înaltă a istoriei noastre, alături de Ștefan cel Mare și de regele Ferdinand, să nu fi atras atenția istoricilor, cari aveau datoria să-i scrie istoria pentru poporul nostru. Începând cu nemuritoarea scriere a lui Nicolae Bălcescu ¹⁾, avem apoi lucrarea băcăneanului I. Sârbu ²⁾ și cea de curând apărută a d-lui N. Iorga ³⁾, care singur a dus la capăt greaua sarcină de a da o istorie completă a marelui erou, celelalte două rămânând neterminate.

Încercarea noastră de a relua istoria lui Mihai încă odată, după aceste scrieri, s'ar părea o îndrăzneală neîngăduită. Credem însă că, fără a știrbi nimic din meritul predecesorilor cari au mers pe aceeași cale, fără a socoti că scrierile lor au nevoie să fie înlocuite, alături de interpretarea lor și de felul cum au văzut faptele, mai încape și acest chip de a le trata și de a le înțelege din paginile următoare. Nu este prea puțin pentru figura lui Mihai, pentru amintirea lui, ce trebuie păstrată acestui popor, ca să fie concentrate asupra lui forțele a cât mai mulți cercetători. Astfel înțelegerea faptelor și a vremii lui va ieși mai deplină.

București, Decembrie 1935.

¹⁾ N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Casei Școalelor, București, 1908.

²⁾ Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul domnul Țării Românești*, 2 volume, București 1904 și 1907.

³⁾ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 volume, București, 1935.

ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

Pătrașcu cel Bun. În istorie soarta și faptele unui om se lămu-resc mai totdeauna prin legăturile lui de sânge, el merge pe căile pe care l-au împins strămoșii, păstrând ceva din dragostea sau din ura lor, din atmosfera și mediul în care au crescut.

Mihai s'a intitulat, fiul lui Pătrașcu, domn muntean care a domnit între 1553—1557 (Decemvrie). Pătrașcu era din cea mai bună viță domnească, fiul lui Radu Paisie¹⁾, cel iubit de boieri și de țară²⁾, spre deosebire de urmașul și dușmanul său, Mircea Ciobanul, ucigătorul boierilor. De aceeași simpatie se bucură și fiul lui Paisie, Pătrașcu, cel « venit dela Turci »³⁾, căruia i s'a zis « cel Bun ». « Au domnit bine țara și boiarii, fără vrăjbi, fără morți, fără prăzi, precum tuturor le place, pentru aceea și Bun l-au numit »⁴⁾. În luptele cu Mircea simpatia boierilor înconjură pe Radu Paisie și pe fiul său, erau socotiți ca stăpânitorii de drept împotriva uzurpatorului.

¹⁾ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 382, se îndoiește de faptul că Pătrașcu ar fi fost fiul lui Radu Paisie, pentru că acesta a murit în exil departe, la Turci și pentru că nu pomenește pe fiul său Petre într'o danie. Dar Pătrașcu a venit tocmai dela Turci (Cronica zisă a lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 63 și Hurmuzaki-Iorga, *doc.*, XI, p. VII) și mai ales îi poartă numele (Radu Paisie este Petre dela Argeș), ca și fiul său, Petre Cercel. Fiul acestuia, Marco, poartă și el numele unui fiu al lui Radu Paisie.

²⁾ Pentru Radu Paisie și lupta lui cu Mircea Ciobanul, povestirea bulgă-rească a călugărului Matei, *Viața Sf. Nicolae dela Sofia*, în anexe la Syрку, *Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеніи Болгаръ и Сербовъ*, (Incerări asupra legăturilor literare între Sârbi și Bulgari), St. Petersburg, 1901.

³⁾ Cf. mai sus și Iorga în introducere la Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. VII—VIII.

⁴⁾ *Cronica* (Const. Căpitanul), ed. Iorga, p. 63.

Să fi fost Mihai în adevăr fiul *acestui* domn iubit și venerat de țară? De mult s'ar fi lătit vestea despre un urmaș rămas în țară, chiar nelegitim, al domnului a cărui amintire era în mintea tuturor. Și totuși nimeni nu a știut de originea domnească a lui Mihai până la urcarea în scaun.

Pe de altă parte, pe Mihai nu-l vedem, ca alți pretendenți fii de domn, rătăcind în tinerețe prin țări străine, făgăduind supunere și bani celor ce i-ar fi putut ajuta. El se ridică încet, cu începuturi umile, pare a fi fost într-o vreme și negustor, în mijlocul boierimii de provincie, cumpărând moșii și trecând treptat prin rangurile dregătoriilor. Nimic din această carieră nu arată pe fiul de domn, așa cum trăia și obișnuia să se poarte pe atunci.

Fiu legitim, în niciun caz nu putea fi, căci cunoaștem pe mama lui Mihai, care i-a supraviețuit, «doamna» Tudora din Târgul de Floci, nimeni nu i-a spus soția lui Pătrașcu cel Bun. De altfel, știm cine a fost ultima soție a bunului domn, doamna Voica, ce rămâne văduvă după moartea soțului în Decembrie 1557¹⁾. Se admitea însă de cei mai mulți istorici că frumoasa Tudora a avut legături, din păcate, cu Pătrașcu cel Bun, că din această unire nebinecuvântată de Dumnezeu s'ar fi născut marele domn²⁾. La 1601 însă, pe când Mihai era la Praga, un pictor, Sadeler, căruia i-a pozat și care i-a vorbit deci, scrie în jurul mândrului chip «*aetatis XLIII*», adică în al 43-lea an al vieții. Mihai s'a născut deci în 1558, iar «tatăl său», Pătrașcu, murise în anul precedent³⁾. Firește, Mihai ar putea fi un fiu postum și Pătrașcu ar fi păcătuț, deci chiar în ajunul morții, deși a murit în urma unei boli lungi, pentru care cerea medici dela Sibiu⁴⁾. Totuși avem o pricină de îndoială mai mult, pe lângă toate împrejurările turburătoare ale nașterii tainice și tănuite a viitorului domn.

Pe atunci era datina ca la membrii aceleiași familii, în lipsa unui nume de familie care pe atunci nu se obișnuia, să se poarte

¹⁾ Discuția pe larg la I. C. Filitti, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, ed. II, Buc. 1934. Doamna Voica era din familia înaintașilor lui Ivașcu Vornicul din vremea lui Matei Basarab. Acesta făcea parte din familia *Bălenilor*, iar dintr-o altă ramură a familiei doamnei Voica se trag boierii *ot Bucșani* (Acad. Rom. Doc. original C/. 7 din 21 Sept. 1637).

²⁾ Filitti, *o. c.* Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 14 și urm.

³⁾ I. Sârbru, *Mihai Viteazul*, I, p. 58 și Iorga, *o. c.*, I, p. 11.

⁴⁾ Iorga, *o. c.*, I, p. 15.

aceleași nume de botez, ce se repetă din generație în generație. Pătrașcu cel Bun era fiul lui Petre dela Argeș, fiul lui Pătrașcu a fost Petre Cercel și am spus că acesta avea un fiu, Marco, după numele unui alt fiu al lui Radu Paisie. Mihai, un nume care nu mai fusese în familia domnitoare dela fiul de mult uitat al lui Mircea cel Bătrân, avea un fiu care se numea Nicolae. Când Mihai a ajuns domn i-a zis fiului său, Nicolae-Pătrașcu, cu nume dublu, lucru straniu și neobișnuit pe atunci la noi¹⁾.

Dar pe pecetia lui, fiul lui Mihai poartă numai numele, *Io. Nicolae Vodă*²⁾; în actele date în scurta lui domnie ca locțiitor al tatălui său în Țara Românească își zice *Nicolae voevod*³⁾ și așa îl știe și cronica țării⁴⁾. Pătrașcu era un nume pe care nu-l avusese din botez, atunci când tatăl său, boier fiind, nu se gândea încă la domnie, și mai târziu lumea era obișnuită numai cu numele Nicolae; el însuși pare că s'a sfiit să poarte un nume străin neconsfințit de taina botezului.

Mihai, care știa că e bănuir că nu s'ar trage din os de domn, a adaus acest nume fiului său ca o dovadă pentru cei ce căteau, dar azi acest fapt nu tocmai îndemânatic ne face să bănuim și noi, cu atât mai mult, ceea ce bănuiau oamenii de pe vremea lui.

Dar pe lângă acestea sânt și alte împrejurări care ne arată lămurit că marele domn nu se cobora din familia domnitoare, nu era os de domn, ci s'a format într'un mediu cu totul deosebit, care explică mult mai bine faptele și purtarea lui în viață și în domnie.

Mihai și Petre Cercel. La sfârșitul veacului al XVI-lea, atât de turburat și plin de schimbări, o luptă grea se dedia pentru scaunul Țării Românești. La moartea lui Alexandru Vodă, fiul lui Mircea-Miloș, urmasa în scaun fiul său Mihnea (1577), care purta numele străbunicului său, Mihnea cel Rău. Dar în curând, împotriva noului domn, se ridică un rival venit din țări depărtate. Petre Cercel fiul lui Pătrașcu cel Bun, fiu legitim, și fost ostateg la Poartă se afla la curtea lui Henric III regele Franței, care prin solul său la Constantinopol, Germigny, ceru domnia pentru

¹⁾ Așa îl numește cronicarul Walter (în Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 50—51) și așa apare într'un act privat din 1602 (Papiu Ilarian, *ibid*, I, p. 385—387).

²⁾ Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 387.

³⁾ Acad. Rom., *doc.* XL/86 și 89, 91, *Ms.* 2531, *f.* 17—18.

⁴⁾ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 64 și 67.

frumosul și inteligentul pribeag ce se adăpostise la curtea lui. Caterina de Medicis scria sultanei-valide, rugând-o să sprijine pe protejatul ei și cu toate că Mihnea se menținu în scaun câțiva ani cu sume mari de bani (peste un milion de galbeni) vărsate Turcilor, Petre izbuti în cele din urmă să capete domnia la 1583, făgăduind sume și mai mari¹⁾. Urcat în scaun, Petre începe cu răzbunări împotriva partizanilor rivalului său, banul Dobromir al Craiovei își pierde capul²⁾. Dar Mihnea veghea, banii lui, pâra lui și a boierilor, puseră repede capăt domniei lui Petre, care fu nevoit să fugă în Ardeal. Aci fu prins și închis la Hust în Maramureș, de unde fuge iar în Apus.

Încrezându-se în sprijinul francez, nenorocitul pribeag se ivește din nou la Constantinopol, unde însă Turcii îl prind, îl taie și-i aruncă corpul în Bosfor. Capul său umplut cu paie fu trimis lui Aron Vodă al Moldovei³⁾. Aceasta o obținuse Mihnea cu 50.000 de galbeni⁴⁾ și la Constantinopol păzea Iane banul, agentul său care declara că « n'ar fi nici un păcat să fie ucis (Petre Cercel) cu moarte rușinoasă, ce s'ar cuveni unui asemenea om... el, banul, își va da toată silința pentru aceasta »⁵⁾.

În adevăr, Iane banul își văzu silințele încununuate cu izbândă, fiul lui Pătrașcu Vodă fu ucis fără milă (1590).

În această luptă tragică, în care banii țării, intrigile boierilor și ale diplomaților se ciocniră timp de ani de zile, Mihai apare mereu alături de dușmanul de moarte al lui Petre Cercel, Mihnea. În timpul domniei « fratelui său », Petre, Mihai nu se ivește nici cum între dregători⁶⁾, era în rândul boierilor dușmani, din opoziție.

¹⁾ H. Schachman, *Petre Cercel*, în *Convorbiri Literare*, XL (1906), p. 1126 și urm.

²⁾ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46, « Pătru Vodă Cercel... au tăiat pre Mihail vornicul și Dobromir banul și Gonțea paharnicul ». Dobromir fugise la venirea în scaun a lui Petre Cercel, dar e prins și se întoarce. Petre Cercel « îi iartă capul », (Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 274), dar la întoarcerea lui Mihnea era răposat (ibid.), ceea ce confirmă știrea cronicii, că în cele din urmă, tot a fost tăiat.

³⁾ Sârbru, o. c. I, p. 38 și Iorga, o. c., I, p. 22—23 și 39.

⁴⁾ Iorga, l. c.

⁵⁾ Hurmuzaki-Iorga, *doc.*, XI, p. 733—734.

⁶⁾ Iorga, *Mihai Viteazul*, I, p. 33 « Între sfetnicii lui Cercel nu-l găsim, deși ne-am aștepta la aceasta ».

La 1583 se căsătorise cu Stanca nepoata lui Dobromir banul, boier puternic și bogat din Oltenia, partizanul lui Mihnea, pe care îl taie Petre Cercel, așa cum am văzut¹⁾. Îndată ce însă Mihnea își reia domnia, Mihai începe să fie răsplătit cu slujbe și moșii, ca un om de credință. La 1588 Mihnea întărește moșiile din Oltenia ale lui Mihai și ale soției lui ²⁾, la 1589 îl chiamă la curte și-l numește mare stolnic, funcție pe care o păstrează în tot timpul cât a mai domnit protectorul său ³⁾.

În clipa în care Iane banul din porunca lui Mihnea, obține la Constantinopol capul nefericitului Petre Cercel, Mihai stetea, sfetnic credincios, la curtea domnului Țării Românești.

Era Mihai fratele lui Petre Cercel? Putea încape în sufletul lui mare atâta nepăsare, încât să fie trup și suflet cu ucigașii fratelui său? Chiar dacă este așa, ceea ce socotim o imposibilitate morală, nu înțelegem două lucruri: mai întâi, de ce a luat mai târziu Mihai pe lângă sine în domnie pe Marco Vodă, fiul lui Petre Cercel, l-a numit nepot și i-a dat chiar locotenența domnească în Moldova? Se schimbaseră sentimentele lui, remușcări târzii cuprinseseră sufletul lui? Sau cumva voia, de ochii lumii, să arate *acum* că era în adevăr fratele lui Petre Cercel, lucru pe care-l uitase atâta vreme?

Și apoi, Mihnea cel bănuitor, care arunca banii cu nemiluita pentru uciderea rivalului său, se poate să nu fi știut nimic? Să nu fi simțit primejdia, aducând la curte pe fiul lui Pătrașcu, care ar fi putut deveni conducătorul cel nou al nemulțumiților?

Adăugăm încă un fapt spre a completa tabloul. Iane banul, agentul lui Mihnea la Poartă, acel care vorbea cu atâta sălbatecă furie despre Petre Cercel, căruia îi pregătea moartea, era unchiul și protectorul lui Mihai, fratele Tudorii. Același Iane banul, puțini ani mai târziu, întrebuința de data aceasta marea lui trecere pe lângă Turci, ca să ridice în scaun pe nepotul său, Mihai Viteazul. Se făceau aceste lucruri în familie, cu știrea lui Mihai care ar fi tăcut, el domnul a cărui trăsătură principală de caracter a fost prea marea sinceritate?

¹⁾ Filitti, o. c., *Genealogia* dela p. 24.

²⁾ Greceanu, *Genealogii*, II, p. 387.

³⁾ Ghibănescu, *Divanurile în sec. XVI* (extras din *Ioan Neculce*, 1927), anii 1589—1591.

Noi nu putem crede aceasta. Descendența lui Mihai din Pătrașcu cel Bun este o imposibilitate morală. Mai de grabă socotim că Mihai n'a fost fiul lui Pătrașcu, că a trebuit să răspândească această legendă ca să poată lua domnia, spre care îl mâna marea lui ambiție și încredere în puterile sale. A jertfit adevărul unei formule necesare, care se cerea pe atunci pentru a legitima o stăpânire în Țara Românească.

Ce spun contemporanii. Taina și nesiguranța asupra originilor lui Mihai se oglindește și în mărturiile contemporanilor celor mai apropiați ai domnului. Se pare că nu era o taină pentru nimeni că Mihai nu era în adevăr fiu de domn. Doar cronicile oficiale scrise sub imediata supraveghere a lui sau a sfetnicilor săi, o afirmă păstrând însă o tăcere caracteristică asupra tinereții și începuturilor sale, ca de pildă cronica logofătului Teodosie, ce ni s'a păstrat în traducerea latină (cu schimbări) a lui Baltazar Walter¹⁾ sau cronica boierilor Buzești²⁾, care este surprinzător de concisă în ce privește originea lui Mihai, dând numai în titlul capitolului însemnarea « feciorul lui Pătrașcu Vodă »³⁾. Dar alături de aceste mărturii oficiale, câte îndoieli. Compilația de cronici a lui Radu Popescu, foarte bine informată asupra carierei lui Mihai, ea singură ne dă amănuntul exact că Mihai n'a fost ban mare al Craiovei, ci numai ispravnic, locțiitor de ban⁴⁾, începe povestirea faptelor domnului cu cuvintele: « Acest Mihai Vodă, după ce au luat domnia, s'a numit că este fecior lui Pătrașcu Vodă, iar cu adevărat nu se știe, că nici un istoric de-ai noștrii sau striin nu adeverează cine iaste și cum au luat domnia, fără cât din auz unul dela altul așa dovedim, că mumă-sa au fost dela Oraș dela Floci, care fiind văduvă și frumoasă și nemerind un gelep (negustor), om mare și bogat den Poarta Impărătească și în casa ei zăbovindu-se câtăva vreme... »⁵⁾.

¹⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 8.

²⁾ Că această cronică este a Buzeștilor, cf. Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., memor. ist., ser. II, XXI (1899), p. 10—11.

³⁾ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46. De asemenea afirmă că Mihai e fiul lui Pătrașcu cronica săsească a lui Miles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670, p. 176.

⁴⁾ I. Minea și L. Boga, *Iane banul*, Iași, 1934, p. 30.

⁵⁾ *Cronica Țării Românești* (atribuită lui C. Filipescu), ed. N. Iorga, p. 82.

Dacă această cronică este o compilație mai târzie, deși bine informată, de mai mare credință este mărturia armeanului Petre Grigorovici din Liov¹⁾, unul din diplomații lui Mihai, omul său de încredere, care a stat mereu lângă dânsul. Petre Grigorovici a scris, probabil pentru informarea cercurilor austriace, o cronică a vieții lui Mihai, pierdută în forma originală, dar care s'a păstrat în compilația scriitorului ungar Szamosközy²⁾. Știrile bogate despre originea și tinerețea lui Mihai din această cronică se apropie mult de ale cronicii anonime: el spune că Mihai a fost în tinerețe foarte sărac și făcea negoț dincolo de Dunăre, în Moldova și în Țara Românească, mamă-sa, o vânzătoare de rachiu, era originară din Târgul de Floci, tatăl lui Mihai era grec (deși se spune cu altă ocazie, în aceeași cronică că «se numia» că e fiul lui Pătrașcu³⁾). La 1600, la Praga, la curtea împăratului, un spaniol scria despre Mihai că s'a ridicat de foarte jos, «din pulberea pământului» și că fusese negustor de giuvaericele⁴⁾. În sfârșit, nu lipseau și mulți care credeau că Mihai ar fi fost fiul puternicului Iane banul, astfel afirmă bailul Veneției la Constantinopol, referind guvernului său despre urcarea în scaun a viteazului domn⁵⁾. La fel se pronunță și Polonii din jurul cancelarului Zamoiski, Heidenstein și autorul anonim al jurnalului campaniei cancelarului din Țara Românească⁶⁾. De altfel, e probabil că prin *gelepu* cronicii românești și prin *grecul* lui Grigorovici, nu se înțelege decât tot același Iane banul, protectorul puternic al lui Mihai⁷⁾.

Înainte de a vedea cine este acest Iane și ce legături au fost între el și Mihai trebuie să observăm că din cele spuse mai sus reiese o încheiere: Contemporanii din țară și diplomații streini din vremea lui Mihai se îndoiau de originea lui domnească și de aceea circulau tot felul de legende asupra lui. Hotărît lucru, descendența lui din Pătrașcu nu era privită cu încredere, ci mai de grabă socotită ca făurită cu scopul de a se putea ridica în scaunul țării.

¹⁾ Despre Petre Grigorovici Armeanul, vezi mai jos, Cap. XV, paragraf I, *Diplomația lui Mihai*.

²⁾ I. Crăciun, *Cronica lui Szamosközy*, Cluj, p. 20—36.

³⁾ *Ibidem*, p. 52—77.

⁴⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 162—163.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 457.

⁶⁾ Vezi mai jos, paragraful următor.

⁷⁾ I. C. Filitti, *o. c.*, p. 5—7.

Toate acestea, așa dar, întăresc cele spuse mai înainte, cum că Mihai nu era în adevăr fiul lui Pătrașcu cel Bun.

Iane banul. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea Grecii se infiltrează tot mai mult în toate țările Imperiului Otoman. Prin iscusința lor ca negustori, oameni de jos se ridică la situații surprinzătoare, nenorociți cari mureau de foame în porturile dela Mare și dela Dunăre își croiesc averi, ajung să aibă moșii și demnități în Principate și chiar la Constantinopol cuvântul lor și mai ales banul lor trage greu în cumpănă, când e vorba să fie schimbați domnii țărilor noastre, spre care au întotdeauna ochii ațintiți.

Unul din aceștia a fost și Iane banul, despre care lumea spunea că era tatăl lui Mihai Viteazul. Era un om de jos, se trăgea din Epir; un om din apropierea cancelarului Zamoyski, care a descris luptele Polonilor cu Mihai, îl numește pe marele domn « *Epirotae Ianii filius* » ¹⁾. De sigur că unul din orașele care a văzut începuturile carierii lui de negustor a fost Târgul de Floci, unde era și frumoasa Tudora rachierîța, dar încetul cu încetul se ridică, ajunge boier, cumpără moșii, ocupă dregătorii.

E foarte greu să-i urmărim cariera în documentele timpului, deoarece nu avea nume de familie, iar în vremea aceea au fost o mulțime de Iani comiși, paharnici, vistiernici, etc., atât în Țara Românească, precum și în Moldova. Cariera lui e însă legată de Muntenia și cred că n'are a face cu omonimii lui din principatul vecin ²⁾.

La 1586 apare ca mare ban al Craiovei în divanul lui Mihnea Vodă ³⁾ și ocupă această dregătorie fără întrerupere cât a mai domnit Mihnea și urmașul său, Ștefan Surdul, până la urcarea în scaun a lui Alexandru cel Rău, în Iunie 1592 ⁴⁾. Dar de fapt el nu stătea la Craiova, unde lăsase un ispravnic, locțiitor, ci în ultimii ani a stat la Constantinopol, centrul afacerilor lui comerciale, având funcția de *capuchehaia*, reprezentant pe lângă sultan,

¹⁾ A. T. Dzialynski, *Collectanea vitam resque gestas I. Zamoiscii illustrantia*, Posnan, 1861, p. 280. Cf. și o tradiție din Zagori (Epir), la Filitti, *o. c.*, p. 7.

²⁾ I. C. Filitti, *o. c.*, p. 7—9, dar Iane banul nu e același cu Iane vistiernicul din a doua domnie a lui Petre Schiopul, căci acesta e vistiernic fără întrerupere dela 1584—1591 inclusiv, o singură persoană (Ghibănescu, *Divane*, p. 31—33), celălalt era deja de mult ban în Muntenia.

³⁾ Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 270.

⁴⁾ Ghibănescu, *o. c.*, p. 32—33..

a *ambilor domni* români, Mihnea din Muntenia și Petre Șchiopul din Moldova. Am văzut cum obține el în 1590 capul lui Petre Cercel, dar puterea lui ajunge așa de mare, încât el dictează voința lui domnilor, pe cari trebuia să-i ajute. Blandul domn moldovean, Petre Șchiopul, ne mai putând suferi cererile de bani ale Turcilor, făcute după sugestia lui Iane banul, «care sub numele de agent îl tiraniza la Poartă»¹⁾, e silit să fugă din țară și să ducă o viață chinuită în exil, departe, în Trentin.

Când Mihnea fu scos din domnia Țării Românești și silit să se turcească pentru a-și mântui capul, Iane banul e acuzat că a fost pricina acestei nenorociri, el care odinioară apăruse pe domnul său. Mai mult, banii pe cari Mihnea îi trimetea patriarhului de Constantinopol pentru sprijinul bisericii ortodoxe încăpuseră în mâinile agentului său, Iane banul, cari îi oprise, lăsând pe bietul patriarh să se descurce cum va ști din greutățile în care se sbătea²⁾.

În țară, înșela boierii cu făgăduieli și le lua moșiile; astfel avem plângerea boierilor Brâncoveni în divan că «în zilele lui Ștefan Voevod (Surdul), jupân Danciul dvornicul ot Brâncoveni, el a dat acel sat... lui jupân Iane vel ban de Craiova, ca să aibă cinstă și socotință și să-i scoată dregătorie dela Ștefan-Vodă... Milă și cinste și căutare n'au avut nimic, nici i-au scos vreo boierie dela Ștefan-Vodă!»³⁾.

Iane banul ne apare ca un om ajuns prin bani, hrăpăreț, lipsit de scrupule, una din acele figuri ale Levantului negustoresc, plin de ambiții materiale.

Cariera lui Mihai e legată de acest om, când Iane e ban al Craiovei, Mihai e ban de Mehedinți, deci subalternul său⁴⁾, apoi stolnic. Domnia o capătă Mihai în parte prin stăruințele la Poartă ale aceluiași Iane⁵⁾. Dar ce nu prevăzuse prudentul și socotitul

¹⁾ Esarcu, *Documente din Veneția*, în *Columna lui Traian*, VII—2 (1876), p. 285—286, raport din Pera, 7 Septembrie 1591. Același lucru spune și *Chronica Fuchsio-Lupino-Ottardinum* (Brașov, 1847) p. 88 scrisă de Sași, care afirmă că Petre Șchiopul a fugit de teama Banului, «*tyrannus maximus*».

²⁾ Veress, *Documente*, III, p. 241. Cf. Matei al Mirelor, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 336.

³⁾ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 315.

⁴⁾ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 301, Filitti, *o. c.*, p. 13 și Ghibănescu, *o. c.*, p. 32.

⁵⁾ Vezi mai jos.

Iane s'a întâmplat pe neașteptate, ocrotitul său din Țara Românească devine Mihai Viteazul și cutează să se răscoale împotriva Turcilor, iar aceștia apucă pe Iane și-l trag la răspundere. Nu-i mai rămâne fostului mare ban decât să se turcească spre a scăpa cu viață¹⁾. Mult mai târziu, un fiu al său, Apostol, devenit Curt Salam ceauș, se întoarce în țară să caute averile risipite ale tatălui său, dar divanul nu-i îngăduie să se atingă de nimic, ca fiind « ieșit din leage afară ». Apostol se mulțumește să lase averea unor mănăstiri din București, « pentru sufletul tătâni-mieu »²⁾.

Ridicarea lui Iane banul fusese, așa dar, sfârșimată din pricina lui Mihai. A fost aceasta jertfa unui tată? Am văzut că mai multe cronici și rapoartele diplomatice ale vremii afirmă că Mihai era fiul Banului. Heidenstein, secretarul regal din Polonia, care a stat pe lângă Zamoiski, numește în cronica lui pe Mihai, întocmai ca autorul raportului citat mai sus, *Bauscius Iani* (în text greșeală de tipar, *Rani*) *filius* (să fie Bauscius un nume sau deformarea lui *Bani* ?³⁾).

Înrudirea lui Mihai cu Iane banul e sigură; faptul că, pe de o parte nu se știa al cui fiu e Mihai, și pe de altă parte că ridicarea lui se datora Banului, a făcut pe contemporani să vadă în acesta pe tatăl său. Credem însă că această înrudire nu e cea adevărată. Cronica oficială a lui Teodosie logofătul, scrisă sub supravegherea lui Mihai, pomenește de Iane, numindu-l « unchiul său (al lui Mihai), adică fratele maicii sale, grec de origină, care mai înainte și dânsul fusese ban al Craiovei » și arată cum prin banii lui, Mihai capătă domnia⁴⁾. Dacă Iane era adevăratul tată al lui Mihai, atunci domnul avea tot interesul să ascundă acest lucru în cronica oficială și nu l-ar fi pomenit deloc cu sprijinul său bănesc. De altfel, unii contemporani se îndoiau de această înrudire și un proces în divan la 1603 judecat de Radu Șerban-Vodă, care boierise sub Mihai Viteazul, ajunge la concluzia că Mihai « făcându-se rudă cu Iane banul » (prefăcându-se că este rudă), a luat un sat de-al lui, ceea ce domnul nu admite și restituie satul dreptilor

¹⁾ Daponte, *Catalog* în Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, p. 168 (Daponte confundă pe Iane banul cu Ioan Cantacuzino). Cf. și traducerea lui C. Georgescu în *Columna lui Traian*, 1876, p. 489.

²⁾ Stoica Nicolaescu, *o. c.*, p. 297—298.

³⁾ Heidenstein, *Rerum Polonicarum... libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 307.

⁴⁾ Walter, în Papiu, *Tesaur*, I, p. 9.

proprietari¹⁾. Este mai probabil că în această privință cronică oficială nu greșeste, Mihai era nepotul, nu fiul Banului, deci Iane era fratele Tudorei. Sprijinul dat în cariera lui Mihai, a cărui tată nu era cunoscut, a făcut pe unii contemporani, greșit informați, să socoată că Iane era adevăratul său părinte.

Adevărata origine a lui Mihai Viteazul. Țările române trăiseră mai multe veacuri credincioase principiului dinastic, încrezătoare în drepturile neclintite ale urmașilor voevodului întemeietor. Dar în secolul al XVI-lea puterea familiei domnitoare muntene nu mai însemna nimic în fața ambiției crescânde a bogatelor familii boierești și a amestecului turcesc. Principiul dinastic fusese înfrânt după turcirea lui Mihnea prin urcarea în scaunul muntean a domnilor moldoveni, Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău.

Mihai Viteazul ajunsese tocmai atunci în fruntea boierimii, care-l iubea, avea încredere într'însul pentru înaltele țeluri de libertate și de apărare ale creștinătății, care erau ale ei, ca și ale lui. Era omul boierimii, exponentul ei. Atunci, cu voia lui, de sigur, i-au creat o origine domnească, ca să păstreze datina, l-au făcut fiul bunului domn Pătrașcu, a cărui amintire stăruia în țară și care pe deasupra fusese vestit ca iubitor de femei²⁾. Lucrul acesta neașteptat nu prea era de crezut, dar aparențele erau salvate.

De altfel, o asemenea descendență domnească alcătuită în vederea domniei, nu era un lucru nou în Țara Românească. Bunul și vestitul Neagoe, cu 80 de ani înainte, își pusese numele Basarab, se făcuse fiu al lui Basarab cel Tânăr, deși era fiul lui Pârvu Craiovescu³⁾. Și atunci Neagoe fusese ridicat în scaun de o puternică partidă de boieri, a Craioveștilor, tot din Oltenia, ca și în cazul lui Mihai. După căderea lui Mihai, boierii Buzești, tot Olteni, ridică din mijlocul lor pe fostul lui paharnic, Șerban, îl fac Basarab și-l încoronează domn cu pomposul nume, Radu Șerban Basarab⁴⁾. Șerban paharnicul încercase, de altfel, o mișcare încă înainte de Mihai, în vremea lui Ștefan Surdul, și acest domn îi confiscase

¹⁾ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 387, Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 292. Discuția la Filitti, *o. c.*, p. 11—12.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente, Supliment*, I—1, p. 49 și Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 22.

³⁾ Filitti, *Banatul Craiovei și Craioveștii*, p. 45—55.

⁴⁾ Pentru descendența prin femei a lui Șerban din Pârvu Craiovescu, Greceanu, *Genealogii*, II, p. 284, tabla genealogică.

averile, dar în cele din urmă intervenția puternicului boier, David postelnicul din Brâncoveni, potoli mânia domnească¹⁾.

Cine a fost adevăratul părinte al lui Mihai-Vodă? Nu se poate ști și de sigur că nici el însuși n'a știut. Era copilul din flori al unei femei din popor, venită la noi în țară din Epir cu fratele ei, Iane negustorul. La Târgul de Floci, la gura Ialomiței, unde se vindea lâna oilor din Bărăgan, ținea ea o cârciumă și acolo se va fi născut fiul ei, menit unui viitor așa de mare. La început, a dus viața de negustor a unchiului său. Inetel cu inetel, pe măsură ce Iane se ridica, s'a ridicat și nepotul său, a ajuns boier în Oltenia, apoi s'a înălțat din treaptă în treaptă în mijlocul boierimii oltene, ca un om de țară, ce cunoștea necazurile și lupta îndărătnică a lumii de pe atunci. Acolo, în Oltenia, s'a format el, domnia lui înseamnă izbânda boierimii oltene.²⁾

Astfel îl înțelegem mai bine pe Mihai, sbuciumul sălbatic al sufletului lui neciselat de curțile domnești, legăturile lui cu cercurile grecești dela Constantinopol în care trăia Iane banul, de pendența de boierimea olteană, cu ale cărei idealuri și greșeli s'a confundat, care l-a ținut strâns și nu l-a lăsat niciodată să scape din mâinile ei. Astfel, prin această latură, a fost copilul țării, din straturile ei adânci.

În această lumină vedem un alt Mihai Viteazul mai uman și mai viu, care nu e scăzut prin nimic. De altfel lumina adevărului este întotdeauna mai de prețuit decât cea meșteșugită a legendei.

¹⁾ Hrisov al lui Mihai Viteazul, Târgoviște, 13 Ianuar 1599, *Acad. Rom.*, Ms. Nr. 5152, f. 259 și 283 (traducere nouă).

RIDICAREA ÎN SCAUN

Înainte de domnie. Tinerețea lui Mihai a fost sbuciumată, fără tată, născut într'un oraș de negustori pe malul Dunării, a dus viața schimbătoare a celor ce schimbă mărfuri în orașe și țări diferite. Cronicarul polon al expediției lui Zamoiski spune că a fost negustor de boi¹⁾, vânzând cirezile din Moldova și Țara Românească în Orient; un diplomat spaniol dela curtea imperială știa că a vândut și mărfuri mai de preț, giuvaericele²⁾, iar armeanul Grigorovici, care a stat mereu lângă Mihai, povestește cum viitorul domn « a crescut foarte sărac, fost-a și negustor dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara Românească »³⁾. Lucru cu totul neobișnuit între boierii noștri din vremea aceea, Mihai știa turcește și grecește⁴⁾, ceea ce arată lămurit că a trăit în prima tinerețe în altă lume decât aceea de pe moșiile boierilor, unde erau crescuți copiii lor, a cunoscut vâltoarea porturilor și a bazarurilor, unde se întâlnesc limbi multe din toate colțurile Orientului.

Ajunsese prin această grea experiență un om care cunoștea lumea din Orient, cu care va avea apoi atâtea legături și de sigur că va fi trecut și pe la Constantinopol, unde unchiul său își creează legături trainice în nobilimea dela Fanar și în lumea ortodoxă dela Patriarhie.

Mihnea-Vodă, care avea nevoie de banii și de sprijinul lui Iane, îl face mare ban al Craiovei la 1586⁵⁾ și imediat acesta numește

¹⁾ Dzialinski, *l. c.*

²⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 162—163.

³⁾ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 101.

⁴⁾ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 33.

⁵⁾ Vezi mai sus, p. 18.

alături de dânsul ca bănișor al județului Mehedinți pe Mihai, nepotul său ¹⁾. Cu câțiva ani înainte Mihai se stabilise în aceste părți oltene, unde cumpărături de moșii îl vor fi îndrituit pe el și pe unchiul său să aspire la dregătorii. Acest lucru nu trebuie să ne mire: boierimea noastră era legată de stăpânirea moșiei, nu de strămoși. De aceea Greci și Albanezi ca Duca-Vodă și Vasile Lupu, au izbutit să-și facă o carieră în dregătoriile românești și să ajungă chiar domni. La 1584, la 26 de ani, nepotul puternicului Iane lua în căsătorie pe o văduvă olteancă de neam mare, Stanca ²⁾. Era nepoata bogatului boier oltean, cu multe moșii, Dobromir banul ³⁾, iar fratele ei Dragomir, cu care era în relații rele ⁴⁾, fusese mare postelnic al lui Alexandru-Vodă. Primul ei soț, Dumitru postelnicul din Vâlcănești, tot în Oltenia «la pristăvenia sa, el singur a lăsat cu gura lui satul Salcea să fie al jupâniței sale Stanca» ⁵⁾ și poate și alte sate, care apoi ajunseră în stăpânirea lui Mihai. Stanca a mai avut și un alt frate, pe lângă Dragomir, pe Ioan monahul, care trăia încă în 1613, când trimetea mărturie la divan pentru moșiile Stancăi, în calitate de «cumnat al răposatului Mihail voevod» ⁶⁾. Din căsătoria lui Mihai cu Stanca au rezultat doi copii, Nicolae și Florica; de altfel Mihai a mai avut și

¹⁾ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 389.

²⁾ Fiul mai mare al lui Mihai, Nicolae, se născuse la 29 Iunie 1585, căci, după Walter era în 1597, August «*decimum tertium aetatis tum agentis*», deci al treisprezecilea an (Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 47). Doisprezece ani împlinise la 29 Iunie, aniversarea lui după Walter (*ibidem*, p. 50). Cf. Tocilescu, *Doamna Stanca*, Buc., 1877, p. 23, care socoate cu un an mai mult. Dacă însă Dumitru banul și soția sa Stanca din vremea lui Petre Cercel (Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*), I, p. 35—36) sânt viitoarea doamnă Stanca cu primul ei soț, atunci afirmația lui Walter e greșită, iar căsătoria lui Mihai a avut loc mai târziu.

³⁾ Filitti, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, p. 24, tabla genealogică.

⁴⁾ Filitti, *o. c.*, p. 17—18 și hrisovul din 3 Iunie 1658 al lui Mihnea III (traducere), la d-na Lahovary, din care se vede că Dragomir cotropise moșia Stancăi, Plăviceni.

⁵⁾ Hrisovul slav al lui Radu Mihnea din 16 Ianuarie 1613 (Acad. Rom., CCI/11). Acest hrisov foarte important pentru istoricul familiei doamnei Stanca, a fost publicat în traducere complet greșită și cu omisiuni de G. Ghibănescu, *T. Codrescu*, Oct., 1934 și de I. C. Filitti, *o. c.*, p. 29—30 (traducere de I. Tuducescu). Pasajul citat e omis.

⁶⁾ Același document. *чумъш* = *cumnat*. Termenul e tradus de Tuducescu prin *duhovnic*, iar de Ghibănescu prin *fiu*.

o fiică naturală, Marula, cu Tudora din Târșor¹⁾. Doamna Stanca a supraviețuit lui Mihai și a avut o soartă tristă, moare de ciumă la 1603²⁾ și e îngropată la episcopia olteană a Râmnicului-Vâlci³⁾.

Odată cu intrarea lui în dregătorii, Mihai începe să cumpere moșii, în special în Mehedinți, unde erau și moșiile soției sale. Ajunge în curând unul din cei mai mari proprietari de pământ din Oltenia, alături cu Buzăștii, rudele lui, și cu alți boieri latifundiați, cu cari întreține legături de prietenie. La 1598 Mihai își întărea ca domn lui însuși moșiile cumpărate în boierie «dela megiași» (moșneni) în număr de 21, aproape toate în Oltenia⁴⁾. El însă cu acest prilej demnitățile prin care a trecut înainte de domnie: vel stolnic, vel postelnic, vel agă și vel ban Cralevski⁵⁾.

Mare stolnic ajunge Mihai la începutul anului 1589⁶⁾ și rămâne până la sfârșitul domniei lui Mihnea, în 1591. La turcirea lui Mihnea, venind domn nou, Ștefan Surdul, care pretindea că este fiul lui Ioan-Vodă cel Cumplit, Mihai e făcut răspunzător pentru datoriile către vistierie ale boierilor ce fugiseră și e silit să se împrumute dela mănăstirea Coșuna de lângă Craiova cu 40.000 de aspri⁷⁾. Sub Ștefan Surdul, Mihai ajunge mare postelnic⁸⁾, apoi peste câteva luni e înlocuit în această funcție și se face mare agă⁹⁾. În tot acest timp, în fruntea divanului stătea ca mare ban Iane, unchiul lui Mihai, care însă de fapt locuia la Constantinopol. De aceea e probabil că nepotul său l-a înlocuit la Craiova ca ispravnic, cum spune cronica¹⁰⁾. În această situație îl găsește noua domnie a lui Alexandru zis cel Rău, în Iunie 1592.

¹⁾ Papiu, *Tezaur*, I, p. 389.

²⁾ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 316.

³⁾ Hrisovul citat din 3 Iunie 1658 (la d-na Lahovary), satul Plăviceni «toată partea doamnei Stanca a fost dată și a închinat-o la Sfânta Episcopie doamna Stanca, pentru pomenire, unde zac oasele sale».

⁴⁾ Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 388.

⁵⁾ *Ibidem*.

⁶⁾ Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 282, la 25 Noemvrie era încă mare stolnic Vintilă, în anul următor apare Mihai, Ghibănescu, *Divanurile*, p. 32.

⁷⁾ Șt. Greceanu, *l. c.*

⁸⁾ Ghibănescu, *o. c.*, p. 33.

⁹⁾ Greceanu, *l. c.*

¹⁰⁾ *Istoriile Țării Românești*, ed. Iorga, p. 83.

Alexandru cel Rău. Noul domn, un aventurier necunoscut pentru țară — « au venit dela Poartă », zice cronica țării¹⁾ — se făcu dela început urit de boierime și aceasta din două pricini: mai întâi pentrucă a trebuit să puie asupra țării greutăți neobișnuite cerute de Turci pentru războiul ce-l începuseră cu imperiul austriac, mii de care cu merinde, cirezi de vite și banii țării se scurgeau în mâinile lacome ale stăpânilor dela Stambul²⁾. Pe de altă parte, el n'a înțeles să guverneze cu divanul boierilor lui Mihnea Turcitul și al lui Ștefan Surdul, care păstrase aceiași boieri. O parte din boieri, ce e drept, au rămas în funcție: Danciul, marele vornic și Mitrea (Dumitru), marele logofăt din vremea predecesorilor săi, dar pe lângă ei se ivesc boieri noi, necunoscuți ca Barbă Albă, mare vistiernic și mai ales o serie de greci aduși din Constantinopol, Tudori comisul, Iane paharnicul, Manta marele postelnic³⁾. În schimb, mulți boieri vechi și puternici fuseseră înlăturați: Andronie vistiernicul lui Ștefan Surdul, Radu comisul Florescu și mai ales Iane banul, care nu mai apare în divanul noului domn⁴⁾.

Mihai Viteazul era atunci ispravnic al băniei Craiova rămasă fără titular⁵⁾ și spre bogatul și puternicul boier oltean se îndreptau toate nădejdiile țării stoarse și umilite și mai ales ale boierilor din Oltenia, dârji în apărarea privilegiilor lor. Boierii de țară nemulțumiți încep să se miște și domnul atunci taie mai mulți dintr'înșii. « I-a tăiat ca vitele și a domnit ca un tiran și un păgân », zice cronica săsească⁶⁾. A fost atunci un complot boieresc; în Iunie 1593 se iveau la Poartă solii nemulțumiților cari arătau fărădelegiile și prădăciunile domnului, dar Turcii își închiseră urechile la aceste plângeri, căci știau că altul nu le va putea aduce mai mult venit din țară⁷⁾. Atunci, de sigur s'a creat de către boieri și des-

¹⁾ *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—4, p. 457.

³⁾ Hrisoavele lui Alexandru cel rău, Veneliu, Влахо-Български Грамоты p. 234—5 (1592), Acad. Rom., doc. CVIII/66 și Ms. 2530, f. 541—2 (18 Mai 1593), Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 290 (2 Februarie 1593), Iorga *Studii și Documente*, VII, p. 49, Hurmuzaki, XI, p. 905 și documentele citate de Ghibăulescu, *Divanurile*, p. 34.

⁴⁾ Pentru divanul lui Ștefan Surdul, Ghibăulescu, *o. c.*, p. 34.

⁵⁾ *Istoriile Țării Românești*, ed. Iorga, p. 83.

⁶⁾ Milles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Sibiu, 1670, p. 176.

⁷⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—4, p. 457.

cendența domnească a lui Mihai ca să poată avea drept la scaunul domnesc.

După o tradiție păstrată de cronici, Alexandru ar fi prins firul complotului boieresc și ar fi adus pe Mihai la București, ca să-l ucidă. Călăul, un țigan ar fi scăpat securea din mână, dând cu ochii de chipul falnic al viitorului domn și atunci toți boierii, care-l iubeau, ar fi obținut dela domn iertarea lui ¹⁾. Dar această tradiție e contrazisă de mărturia lui Mihai însuși. El era la Craiova și a prins de veste de planul domnului de a-l pierde și a fugit de de acolo. Mihai spune într'un hrisov din 1594: « Când s'au întâmplat domniei mele pribegie dela Craiova, am trimis domnia mea, de am chemat călugării dela acea mănăstire (Coșuna), de am adăugat aceste vii... ca să stăpânească aceste vii până voi veni domnia mea din pribegie » ²⁾. Așa spune și cronica săsească: Mihai chemat de domn, care îl bănuia, a prins de veste și a fugit în Ardeal și de acolo la Constantinopol ³⁾. Boierii olteni cei mai însemnați, Stroie Buzescu și Radu comisul Florescu, îl urmează în pribegie ⁴⁾, pările la Constantinopol se fac și mai insistente sprijinite de bogatul Iane banul și astfel Alexandru își pierde domnia în Septembrie 1593 ⁵⁾. Turcii se tem ca el să nu fugă în Ardeal și poruncesc lui Sigismund Bathory, principele Ardealului să-l prindă ⁶⁾, dar Alexandru se ivi mai târziu încrezător în norocul său la Constantinopol. La 1597 locuitorii acestui oraș puteau să-l vadă spânzurat, îmbrăcat în hainele lui scumpe de brocart țesute cu aur ⁷⁾.

Împrejurările politice în care Mihai ia domnia. Ridicarea repede în scaun a pribeagului ban, fără târguieli prea lungi, se datorește unor împrejurări fericite pentru dânsul. Numeroase și puternice interese lucrau în aceeași clipă pentru el. Mai întâi trebuie să ținem seamă de voința țării, adică a boierimii, care amenința cu răscoala tocmai când Turcii începeau războiul împotriva

¹⁾ I. Crăciun, *Cronica Szamosközy*, p. 99 și *Istoriile Țării Românești*, p. 83 cu altă versiune a aducerii lui Mihai la București.

²⁾ Șt. Greceanu, *o. c.*, II, p. 387.

³⁾ Milles, *o. c.*, p. 176. Sârbu, *o. c.*, I, p. 63—65, face din aceste povestiri două fapte deosebite, ceea ce e puțin probabil.

⁴⁾ I. Crăciun, *o. c.*, p. 100.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXXXIV.

⁶⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 31—32.

⁷⁾ Milles, *l. c.* și Hurmuzaki, *Documente*, III—4, p. 593, « *vestito di velluto e d'oro* ».

Împăratului. În al doilea rând era Iane banul ¹⁾, susținut de nobilimea de negustori bogați dela Fanar. Aceștia au plătit, nu numai pentru protejatul lui Iane banul, dar pentrucă un vânt de răscoală sufla în inimile creștinilor din Turcia și ei, conducătorii lor, voiau să aibă un om sigur al lor în Țara Românească ²⁾. Andronic Cantacuzino fiul vestitului Mihail Seitan Oglu, era în fruntea acestei mișcări ³⁾. El scria fostului domn moldovean, Petre Schiopul ce trăia retras în Austria: « Am făcut pe banul Mihai domn al Țării Românești, am judecat că e mai bun decât ceilalți păcătoși bei, cari nu arată nici un semn, nici dela tată, nici dela mamă, numai păcătoși, neciopliți și mincinoși și argați și nevrednici din toate punctele de vedere. Însă prin banul Mihai s'a mulțumit nenorocita țară și au mulțumit lui Dumnezeu, care i-a învrednicit și le-a dat un astfel de păstor bun și creștin și iubitor de săraci și cu frica lui Dumnezeu. . . și l-am făcut domn, care țara îmi mulțumește mult pentru dânsul » ⁴⁾.

Așa dar, Andronic știa că toți pretendenții nu-și pot dovedi falsa genealogie domnească; despre Mihai nu spune, lucru foarte caracteristic, că în contradicție cu ei ar fi fiu de domn legitim, ci laudă numai calitățile lui sufletești și de creștin.

În al treilea rând, Mihai datora domnia sprijinului combinat al lui Sigismund Bathory și al agentului englez la Constantinopol, Barton. Sigismund Bathory îl primise pe Mihai în Ardeal, când pibegise din Craiova, și-l ținu ascuns două săptămâni ⁵⁾.

Principele Ardealului, care nutrea planuri mari, ar fi vrut să aibă un prieten credincios în Țara Românească și scrie pe de o parte marelui vizir, Sinan pașa pentru Mihai, pe de alta solului englez, Barton ⁶⁾. Cu Anglia avea Sigismund legături directe și trimisese chiar în acel an la regina Elisabeta pe solul său Ștefan Kakas. Englezii aveau mare trecere la Poartă și Sigismund cerea reginei sprijin pentru Ardeal ⁷⁾. Englezii ca protestanți și dușmani ai Habsburgilor din Spania și din Austria, cu cari se războiau

¹⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 9.

²⁾ Vezi mai jos, p. 51.

³⁾ Despre el, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXV.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 374.

⁵⁾ Crăciun, *o. c.*, p. 99.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 100.

⁷⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 25.

atunci Turcii, căpătaseră încrederea sultanului. De altfel, negoțul lor în Orient era înfloritor; agentul lor la Poartă nu era solul reginei, ci era plătit de Compania negustorilor Levantului pentru apărarea intereselor ei comerciale¹⁾. Astfel ar fi putut intra pe această cale în legături și cu lumea de bancheri levantini, în care trăia Iane banul, unchiul lui Mihai Viteazul.

În orice caz, știm că legătura cu solul englez s'a făcut prin Sigismund Bathory și Mihai îndreptându-se spre țară, ca domn, se grăbește să scrie de lângă Adrianopol principelui Ardealului, mulțumindu-i: «căci pot scrie Măriei tale că am avut cinste dela Măria ta » și-i făgăduiește că în domnie va fi prietenul său²⁾. Dar soarta trebuia să hotărască altfel legăturile dintre acești doi oameni.

Alexandru-Vodă, care se compromisese și prin uciderea unui ienicer în Țara Românească³⁾, pierduse domnia și un ceauș turc ținea scaunul, până la sosirea noului domn⁴⁾, care trimisese înainte ca locțiitor pe boierul său credincios, Stroie Buzescu⁵⁾. La sfârșitul lui Octomvrie, Mihai sosea în București⁶⁾ încărcat de datorii la Constantinopol, datorii pe care știa că nu le va putea plăti niciodată.

¹⁾ Alfred Wood, *A history of the Levant Company*, Oxford, 1935.

²⁾ 11 Octomvrie 1593, st. v., Veress, *Documente*, IV, p. 37—39.

³⁾ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 102.

⁴⁾ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, ed. Trausch, Brașov 1847, I, p. 105.

⁵⁾ Crăciun, *o. c.*, p. 101.

⁶⁾ La 11 Octomvrie stil vechi era deja plecat din Adrianopol spre țară, cf. Veress, *l. c.*

SFÂNTA LIGĂ

Cauzele economice și religioase ale războiului cu Turcii. În clipa când Mihai Viteazul se urcă în scaun, se începea în Europa de Răsărit o nouă sfortare creștină împotriva Turcilor, mai mare și cu mijloace mai multe ca cele dinainte. Cauzele acestei mișcări sânt de ordin economic și religios.

În Europa apuseană se simțeau tot mai adânc la sfârșitul veacului al XVI-lea marile schimbări economice datorite descoperirilor ținuturilor noi de peste oceane.

Volumul comerțului crescuse considerabil, materiile prețioase, aur, argint, etc., se scurg în Europa și cantitatea lor este neasemuit mai mare ca în Evul Mediu. Atunci apare capitalismul, deocamdată un capitalism comercial, și toate țările apusene încep să-și desvolte industria (mică) și comerțul pe temeiul protecționismului (mercantilism)¹⁾. Această totală transformare a Europei apusene, dela regimul agrar din Evul Mediu, s'a resimțit cu urmările sale și în Orient.

Mai întâi, Orientul și chiar centrul Europei rămas în formele de viață economică din Evul Mediu, țărani muncitori și nobili proprietari de pământ, fără burghezie puternică, a început să decadă. Vechile drumuri de comerț care treceau pe Marea Neagră și chiar cele din Marea Mediterană spre Constantinopol au început să fie părăsite de capitaliști, cari găseau un plasament mai bun în alte părți (America, India). Decăderea vechilor republici comerciale italiene a adus și decăderea Imperiului Otoman, care

¹⁾ H. Sée și A. Rébillon, *Le XVI-e siècle*, Paris, 1934, p. 16—36, H. Hauser, *La prépondérance espagnole (1559—1660)*, (în colecția *Peuples et civilisations*), Paris, 1933, p. 196—212.

nu mai era stăpânul centrelor comerciale, nu mai avea bani. Puterea și disciplina militară a Turcilor era încă intactă, însă pentru a și le putea menține, trebuia să exercite o exploatare nemiloasă a supușilor creștini, raiale sau vasali, pe care n'o cunoscuse vremile lui Mahomed II și ale lui Soliman. Acest lucru însă aduse nemulțumiri adânci și revolte¹⁾.

Organizația agrară a Europei răsăritene, cu regim economic feudal, avea repercusiuni și în viața politică. Dușmanii Imperiului Otoman puteau face apel la nobili, boieri, șefi locali, cari erau pe jumătate autonomi. Lupta împotriva Imperiului Otoman la sfârșitul veacului al XVI-lea s'a întemeiat pe aceste forțe și pornind din interiorul imperiului.

În fruntea vieții economice a Europei fusese în tot veacul al XVI-lea Spania, care începea abia către sfârșitul veacului să cedeze în fața concurenței engleze. Nemulțumindu-se cu stăpânirea oceanelor, Spania voia să puie mâna și pe Marea Mediterană, unde se așezase temeinic în Italia. Dar pentru aceasta trebuia să înfrunte puterea otomană, care stăpânea basinalul oriental al Mării și avea la dispoziție flotele de corsari din nordul Africii. Lupta Spaniei împotriva Turcilor luase un caracter mai ales economic, lupta pentru stăpânirea porturilor și a punctelor de sprijin din Marea Mediterană. Lupta navală dela Lepanto (1571) fusese izbânda cea mai strălucită a Spaniolilor, dar puterea turcească nu fusese clintită din stăpânirile sale.

Filip II al Spaniei (1555—1598) exercita o influență adâncă asupra rudelor sale, Habsburgii din Austria, vecini cu Turcii și amenințați mereu de aceștia. Austria și Imperiul, la remorca Spaniei, fără mijloacele materiale ale acesteia, erau siliți să continue războiul cu Imperiul Otoman.

Pe lângă aceste explicații economice ale războaielor cu Turcii, ele au mai fost provocate și de o mare mișcare religioasă, pornită tot din Spania, stăpâna Europei de atunci. Este vorba de *Contra-Reformă*. Spiritul catolic și unificator al Spaniei dăduse naștere acestei ofensive catolice, care prin propaganda iezuiților, prin războaiele religioase, oprise avântul Reformei, secularizarea averilor bisericii de către nobilime și recăștigase țări întregi pentru catolicism. Iezuiții așezați la curțile stăpânitorilor le insuflau directive

¹⁾ N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, Gotha, 1909.

și vegheau asupra intereselor politice ale bisericii ¹⁾). Astfel ofensiva catolicismului nu se mulțumi numai cu lupta împotriva protestanților, ci ea începu și lupta împotriva semilunei. Iezuiții stăpâni la curtea împăratului Rudolf II, obțin dela acesta deslănțuirea unei mari cruciate împotriva Turcilor ²⁾. Călugării au fost aceia cari au străbătut la curțile stăpânitorilor creștini supuși Turcilor și chiar în mijlocul popoarelor oropsite, fără conducători politici, de dincolo de Dunăre, ducându-le îndemnuri de răscoală și nădejdi de libertate. Niciodată în istoria luptelor creștinilor cu Turcii, nu s'a încercat o mai adâncă scormonire prin agenții catolicismului a Peninsulei Balcanice întregi ³⁾.

Astfel, de unde războiul Austriei cu Turcii era latent din vremea lui Soliman II și inițiativa luptelor aparținea Turcilor, Austria acum, având la spatele ei biserica, încearcă o mare efortare, un atac decisiv împotriva puterii otomane, mai ales că acest lucru servea și interesele economice ale Spaniei. În această luptă europeană se încadrează și capitolul acțiunii eroice a lui Mihai Viteazul.

Casa de Habsburg din Austria și Imperiul ⁴⁾. Imperiul romano-german și Austria nu erau însă pregătite pentru o asemenea efortare. Germania ieșise aproape complet de sub controlul împăratului, organizația ei feudală și mai ales luptele religioase între protestanți și catolici o făceau improprie pentru orice încercare de ofensivă. Europa centrală nu se bucurase de roadele schimbărilor economice din Apus și nu avea mijloacele să suporte un războiu lung și costisitor. Pe lângă aceasta și situația politică din țările Habsburgilor nu era din cele mai bune.

Împăratul era împărat numai cu titlul, iar autoritatea lui se exercita numai asupra țărilor unde familia de Habsburg avea drept de moștenire, Austria, Stiria, Tirolul, Carintia, etc. și deo-

¹⁾ M. Philippson, *La contre-révolution religieuse du XVI-e siècle*, Bruxelles, 1884.

²⁾ Pentru rostul Contra-Reformei în explicarea războiului cu Turcii, cf., N. Iorga, *Originea și dezvoltarea statului austriac*, Iași, 1918, p. 69—70.

³⁾ Vezi mai jos, capitolul următor.

⁴⁾ Pentru tot acest capitol amănunte la Bezold, *Kaiser Rudolf II und die heilige Liga*, München, 1886. Cf. și A. Gindely, *Rudolf II und seine Zeit*, II volume, Praga, 1868, lucrare ce privește însă mai pe larg numai epoca dela 1600 înainte, importantă pentru istoria influenței exercitate de Spania asupra curții lui Rudolf.

sebit, Boemia, Pe aceste țări numai se putea întemeia împăratul în lupta cu Turcii. De aceea războiul a fost de fapt un războiu austro-turc.

În fruntea imperiului se afla atunci un stăpânitor slab, Rudolf II (1576—1612), neurastenic și impropriu pentru guvernare. Era înconjurat de o numeroasă familie, frații și verii lui, toți ambițioși și doritori de a-i lua din mână cât mai multe din stăpânirile sale. Erau întâi cei patru frați ai împăratului, arhiducii Matei (viitor împărat), Maximilian, Ernest și Albert. Matei avea conducerea militară și diplomatică, el a comandat operațiunile militare împotriva Turcilor. Maximilian, după o încercare nenorocită de a lua coroana Poloniei, nu renunțase la acest plan. Și el avea comanda unor trupe în Ungaria de sus. Ernest stăpânea în Austria, iar Albert în Țările de Jos (sub control spaniol). După aceea erau verii împăratului, arhiducii Ferdinand (viitorul împărat Ferdinand II) și Leopold (episcop). Cel dintâiu stăpânea Styria, Carintia Carniolia, adică tocmai regiunile unde începuse războiul cu Turcii prin atacul pașilor din Bosnia.

Împăratul fărâmițase, așa dar, toată autoritatea în mâinile rudelor sale, și se mulțumea să guverneze numai Boemia, locuind la Praga. De aceea Mihai a avut mai mult de-aface cu arhiducii decât cu împăratul, în legăturile sale diplomatice. În aceste împrejurări, cu tot aurul Spaniei și al bisericii, care întărea șubreda situație a Habsburgilor din imperiu, a fost greu ca acțiunea împotriva Turcilor să aibă vr-eun succes real. Rolul imperiului în acest războiu, afară de câteva acțiuni necoordinate între ele, a fost sprijinul bănesc pentru alți luptători, asupra cărora trebuia să cadă tot greul războiului: creștinii ortodoxi de dincolo de Dunăre, principii din Ardeal, Moldova și mai ales cel din Țara Românească, Mihai Viteazul.

Atitudinea Angliei și a Poloniei. Pe lângă aceste cauze de slăbiciune ale creștinilor, două țări creștine se puneau în calea planurilor de dărâmare a Imperiului Otoman, Anglia și Polonia, pentru pricini foarte deosebite.

Anglia reginei Elisabeta se ridicase foarte mult, era rivala Spaniei pe tărâm comercial, lupta împotriva ei, apărând oriunde în Europa pe protestanți împotriva ofensivei catolice, și nu de mult războiul ei cu Spania se terminase cu distrugerea flotei spaniole, Invincibila Armada (1588). Regina Elisabeta înțelesese

că Liga creștină împotriva Turcilor e de fapt o întreprindere spaniolă și catolică și dăduse ordin diplomației ei să oprească progresele acestei alianțe. Am văzut că diplomații englezi se bucurau de mare trecere în Turcia. Această trecere se întemeia pe Compania Turcească a negustorilor englezi înființată în 1579, care obținuse de curând, la 1588, privilegii asemănătoare cu ale Venețienilor¹⁾. Reprezentantul companiei la Constantinopol, Eduard Barton, acel care ajutase pe Mihai să ia domnia, lucra ca să ațâțe pe Turci împotriva Habsburgilor și tot el mai târziu a încercat să împace pe Sigismund Bathory cu Turcii și să aducă din nou Transilvania la supunere față de sultan²⁾. Un alt teren asupra căruia se îndreptară eforturile diplomatice ale Elisabetei, a fost Polonia. Acolo Englezii începeau să aibă, prin Danzig, apoi la Liov, așezări comerciale importante. La 1595 se iveau la curtea polonă solul Elisabetei, Cristof Parking, care avea ca misiune să împiedece Polonia de a intra în Sfânta Ligă cu Habsburgii și să întărească în același timp legăturile comerciale cu Anglia³⁾. El intră în legături în special cu cardinalul Andrei Bathory, viitorul principe al Ardealului, ce se afla atunci în Polonia și pe al cărui sprijin se bazuia în misiunea sa împotriva Austriei⁴⁾.

În adevăr, agenții englezi găsiră în Polonia o situație prielnică pentru propaganda lor. Împăratul ar fi avut nevoie neapărat de sprijinul Poloniei pentru Ligă, întru cât era vecină cu țările române și cu Tătarii și ar fi putut lovi părțile vitale ale puterii turcești. I se făcură cele mai atrăgătoare făgăduieli, însă Polonia a refuzat cu încăpățănare să participe la Liga împotriva Turcilor, dimpotrivă, în tot timpul războiului a păstrat o atitudine prietenească față de sultan și dușmănoasă față de Habsburgi⁵⁾.

Polonia nu era în calea expansiunii otomane, ea nu avea să se teamă de dânsa, ci dimpotrivă interesele lor erau comune. Regele Poloniei, Sigismund III Wasa se urcase în scaun luptând cu armele împotriva contra candidatului său la tronul Poloniei

¹⁾ I. Macurek, *Zapàs Polska a Habsburkà o pristup k Cernému Mori* (Lupta între Polonia și Habsburgi pentru ieșirea la Marea Neagră), Praga, 1931, p. 45.

²⁾ *Ibidem*, p. 78.

³⁾ *Ibidem*, p. 44—45.

⁴⁾ *Ibidem* și p. 66, O scrisoare a cardinalului către regina Elisabeta a Angliei la 19 Ianuarie 1595 (după un izvor unguresc).

⁵⁾ Vezi mai pe larg, mai jos, p. 128—133.

arhiducele Maximilian de Habsburg, fratele lui Rudolf II și acesta nici acum, la începutul războiului cu Turcii nu renunțase la pretențiile sale¹⁾. Deși regele polon se împăcase mai târziu cu Habsburgii, luând în căsătorie pe Ana, vara primară a împăratului; totuși nobilimea și dieta conduse de cancelarul Zamoyski, adevăratul conducător al politicii Poloniei, păstrau rezervă față de imperiali și de aliații lor. Zamoyski vedea în ofensiva Habsburgilor puțința unei expansiuni austriace la Dunărea de Jos, pe care voia s'o împiedece cu orice preț, deoarece dorea pentru Polonia avantajele teritoriale și economice urmărite de Austriaci. De aci se născu rivalitatea polono-austriacă și dușmănia Poloniei împotriva lui Mihai Viteazul, aliatul Austriei²⁾.

Începerea războiului și încheierea Ligii creștine. Împăratul avea cu Turcii un armistițiu —, pace nu încheia sultanul cù ghiaurii —, care fusese mereu prelungit încă dela 1568. Dar dela 1591 pașa Hasan din Bosnia începe din inițiativa lui prădăciuni în Croația și Dalmația și în Octomvrie asediază chiar cetatea Sissekului. Toate plângerile solilor împărătești la Poartă fură zadarnice. Sultanul era acum un om pașnic, Amurad III (1574—1595) cu totul deosebit de marii lui predecesori, însă la Constantinopol era un partid al războiului în frunte cu bătrânul Sinan Pașa. Partidul acesta sprijinit de ieniceri impuse pe Sinan ca mare vizir și împinse pe sultan să provoace o ruptură cu Austria. În Iunie 1593 Turcii asediază din nou Sissekul, însă sânt înfrânți de oastea arhiducelui Ernest și în același timp pașa dela Buddă declară război arhiducelui Matei, care comanda pe Austriaci în vecinătatea Ungariei³⁾.

În acest chip războiul, care de fapt începuse de doi ani, e declarat. Atunci încep tratările pentru încheierea unei Ligi sfînte a tuturor creștinilor cu scopul de a alunga pe păgâni din Europa. În fruntea propagandei pentru Ligă era firește papa Clement VIII (1592—1605), care se adresează cu apeluri stăruitoare tuturor

¹⁾ Pentru aceste împrejurări, *Historja polityczna Polski* (Istoria politică a Poloniei), II, Cracovia 1923, p. 156—174.

²⁾ Vezi mai jos, p. 128 și urm.

³⁾ Un bun rezumat al acestor împrejurări, la Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, p. 70—92, cf. izvorul turcesc principal pentru această epocă, Naima, *Annals of the turkish empire (1591—1659)*, traducere de Ch. Fraser, I, Londra, 1832, p. 4, 16—30.

principilor creștini. Dar acum ca și alte ori, statele europene nu erau dispuse să facă sacrificii mari pentru o cauză în care interesele lor imediate nu erau în joc. Veneția, care dobândise de curând privilegiile comerciale dela sultan, nu primi să și-le pericliteze. Am văzut că Polonia și Anglia dușmăneau pe Habsburgi și nu voiau să intre în Ligă. De asemenea Moscova, deși avea relații bune cu împăratul, nu cutează să înceapă un războiu și țarul Fedor răspunse solilor cu făgăduieli, dar fără nici o asigurare precisă. În schimb, aderă la Ligă în primul rând Spania, unde însă bătrânul rege Filip II era în declin și nu putu să dea ajutor efectiv. În Italia primiră să intre în Ligă ducii de Toscana, Mantova și Ferrara, cari, în adevăr, trimiseră câteva contingente de oaste împotriva Turcilor și de aceea și mai târziu Mihai i-a socotit ca aliații lui și s'a sfătuit cu ei ¹⁾. În Germania, împăratul convoacă dieta principilor la Regensburg și statele germane făgăduiesc ajutorul lor în oaste și bani, dar acest ajutor nu s'a prea simțit în timpul războiului ²⁾.

Astfel Liga Sfântă, compusă din Papă, Spania, Austria cu statele germane și câteva ducate italiene, urma să distrugă Imperiul Otoman. Dar în afară de eforturile destul de slăbe ale Austriei, ajutorul dat de celelalte state a fost neînsemnat. Dacă n'ar fi aderat la Ligă și cele trei principate, Ardealul, Moldova și Țara Românească, e puțin probabil că Liga să fi obținut vre-o izbândă.

Ardealul, Moldova și Țara Românească intră în Ligă. Cele trei principate vasale Turcilor crezură că a venit clipa să scuture jugul turcesc. De sigur că apăsarea fiscală turcească ce atârna tot mai greu în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost o pricină a acestei ridicări în arme. Dar nu trebuie să pierdem din vedere și faptul că o idee creștină în domeniul politic era la noi încă dela începutul veacului precedent și că în numele acestei idei domnii noștri au ascultat întotdeauna apelul principilor creștini pentru lupta împotriva Turcilor. Mihai a spus-o în mai multe rânduri: ar fi putut rămâne liniștit, ar fi putut să capete condiții bune dela Turci, dar n'a vrut să părăsească cauza creștină: «În țara mea ași fi putut să rămân liniștit și sigur, fără nici o teamă, dacă nu m'ar fi chemat credința mea față de creștinătate...

¹⁾ A. Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, Florența, 1925.

²⁾ Pentru toate aceste împrejurări, vezi pe larg, Bezold, *o. c.*

nevrând ca puterea turcească să crească cu oștile mele, mărind ruina creștinilor, m'am aliat cu Liga creștină din propria mea voință »¹⁾).

Cel dintâi care s'a înțeles cu împăratul a fost Sigismund Bathory, principele Ardealului. Fiu al lui Cristofor Bathory, era un catolic fervent și sfătuit de iezuiți, un om iubitor de glorie, ușor influențabil de laude și vorbe mari, dar foarte șovăelnic și nehotărît. Tratatările lui cu împăratul începute prin comandantii austriaci din Ungaria de sus, apoi prin solul Papei Cumulovici fură lungi și grele. I se făcură făgăduieli mari, titluri, căsătoria cu o prințesă austriacă și în cele din urmă el căzu la învoială în Februarie 1594. Un puternic partid de nobili unguri în frunte cu vărul său Baltazar, influențați de Poloni, se împotriva încheierii alianței cu împăratul, dar principele curmă opoziția lor, dând morții pe cei mai însemnați dintre dânșii în frunte cu însuși Baltazar Bathory²⁾.

Prin Sigismund Bathory se puteau câștiga și ceilalți doi domnitori, ai Moldovei și Munteniei, cu cari el avea legături strânse. Am văzut că Mihai datora în parte ridicarea sa în scaun lui Sigismund, căruia îi făgăduise recunoștință. Și Aron Vodă din Moldova avea legături cu principele Ardealului. Aron se urcase în scaun la 1591 la abdicarea lui Petre Șchiopul. Era un aventurier șiret și crud, care spunea că e fiul natural al lui Alexandru Lăpușneanu, ceea ce nimeni nu credea. Sprijinit de anume cercuri din Constantinopol, aceleași care ajutaseră și ridicarea lui Mihai în scaun, Iane banul și anume greci influenți³⁾, era dușmănit de boierii atâtați de Poloni⁴⁾. Domnia lui fusese turburată de năvăliri căzăcești și tătărești și de amenințări cu mazilia din partea Turcilor.

La 1592 Sigismund Bathory ajutase cu oastea lui pe Aron să învingă pe pretendentul adus de Cazaci și să reia domnia⁵⁾.

¹⁾ Raportul lui Mihai Viteazul către împărat din 1601, Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 230—231.

²⁾ Cf. pe larg, Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 116 și urm. și 137—139 și Sârbu, *o. c.*, I, p. 103—123.

³⁾ Vezi mai jos, capitolul următor.

⁴⁾ Pentru Aron Vodă, cf. I. Minea, *Aron Vodă și vremea lui*, în *Cercetări Istorice*, VIII—IX—1 (1932—33), p. 103—184.

⁵⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 1—2.

Oștile ungurești rămăseseră în Moldova ca să păzească pe domn împotriva unor surprize noi, deși Turcii ceruseră de nenumărate ori principelui Ardealului rechemarea lor¹⁾. Pe de altă parte în oștile austriace din Ungaria de sus se afla căpitanul Prepostvari, un vechiu oștean ungur, care slujise domnilor Moldovei dinaintea lui Aron și cunoștea perfect țara. El scria domnului îndemnându-l să se alipească de împărat și-i amintea de faptele lui Ștefan cel Mare²⁾.

Două solii, una din partea papei, alta din partea împăratului convinseră în sfârșit pe șovăitorul Aron, care nu știa de ce parte va putea culege avantajii mai mari.

Din partea papei sosi în părțile noastre un călugăr croat, Alexandru Cumulovici³⁾. În Noemvrie 1593 papa îl trimisese la Cazaci și la Tătari, ca să-i convingă să lupte împotriva Turcilor. Din Viena solul papal trecu în Februarie 1594 la Alba-Iulia, unde primi asigurări dela Sigismund Bathory că acum e nevoit să se arate prietenul Turcilor, dar peste câteva luni va trece pe față împotriva lor⁴⁾. Principele Ardealului îi arătă că cei doi domni români depind de dânsul și se vor ridica odată cu el. La 22 Martie Cumulovici sosi la Iași, la curtea lui Aron, cu care avu lungi și tainice convorbiri. Aron îi făgădui că va adera la Sfânta Ligă și-i dădu scrisori de recomandare către Poloni, Cazaci și chiar către țarul dela Moscova⁵⁾. Cu acest prilej Cumulovici trimite la Roma o descriere entuziastă a frumuseților și a bogăției Moldovei⁶⁾. În scrisorile papei trimise lui Aron se spunea că «sânțeți urmași ai Latinilor și Italienilor și de sigur doriți și voi gloria strămoșilor voștri»⁷⁾. Din Moldova Cumulovici trecu în Ucraina, unde luă înțelegere cu puternicul magnat ortodox Constantin de Ostrog, voevod de Kiev, dușman al cancelarului Zamoyski și prieten al Ligii⁸⁾. Ceea ce îl neliniștea era trecerea agenților englezi pe la

¹⁾ *Ibidem*, IV, p. 13—18.

²⁾ *Ibidem*, p. 14.

³⁾ Pierling și Racki, *Kumulovica izvjestaji, listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdeli, Moldavansku i Poljsku*, în *Starine*, Zagreb, XIV (1882) și Pierling, *Novi izvori o Kumulovicu, ibidem*, XVI, 1884, p. 208—251.

⁴⁾ Pierling și Racki, în *Starine*, XIV, p. 88.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 94—6.

⁶⁾ *Ibidem* și Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 174—175.

⁷⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 175.

⁸⁾ Pierling și Racki, în *Starine*, XIV, p. 97.

curtea lui Aron. Ei veniseră dela Constantinopol cu un tâlmaci sârb și aduceau daruri din partea sultanului, reginei Angliei. La Cracovia se opriră în Noemvrie, să trateze cu Zamoyiski, pentru a-l împiedeca să intre în Ligă ¹⁾.

A doua solie, de astă dată din partea împăratului, a fost trimisă în Martie 1594 prin raguzanul Ioan de Marini Polli, un negustor bogat care locuise multă vreme în principatele române, arendase și vămile Moldovei sub Petre Șchiopul, cu care apoi avu un lung proces în Austria. Marini Polli încheie definitiv alianța cu Sigismund Bathory, apoi trece în Moldova, aducând domnului scrisoarea cu sigiliul imperial ²⁾.

În August se încheie tratatul lui Aron Vodă cu împăratul, prin mijlocirea acestui sol ³⁾. Prin acest tratat din 16 August 1594 ⁴⁾ Aron se declară aliat al împăratului, va colabora cu oștile din Ungaria de sus și va avea drept de adăpost în imperiu. Domnul Moldovei manevrase cu dibăcie, el nu era legat de Sigismund, care nici nu e pomenit în tratat, ci direct de împărat. De observat că Mihai n'a avut un asemenea tratat, când s'a răsculat. De îndată porni la Praga din partea lui Aron solul său, căpitanul oștilor ungurești din Moldova, Tolnay, care aducea direct împăratului supunerea domnului Moldovei ⁵⁾.

Mihai fusese ocolit de solii Ligii, era un domn nou, gândurile lui tainice nu erau cunoscute. Cumulovici solul papei, spunea că nu cutezase să se ducă să-i vorbească, socotindu-l prea legat de Turci (« troppo... interessato col Turco »), însă aflase că duce tratative cu principele Ardealului, oferind ajutorul său ⁶⁾. În adevăr, Mihai aflase de cele ce se puneau la cale și fără să mai aștepte să fie întrebat și rugat, *ia el inițiativa* și trimite soli principilor vecini, cerând să fie socotit și dânsul între luptătorii pentru cruce. Solii lui fură credincioșii boieri Buzești. « Și trimise pe Radul clucerul Buzescul sol la Bator Jicmont ca să se înțeleagă una cu dânsul și să-i dea ajutor oaste, ca să se bată cu Turcii. Trimis-au

¹⁾ *Ibidem*, p. 114.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 187.

³⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 94 și urm. și 117—118.

⁴⁾ Textul tratatului în latinește, în Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 193—194.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 6.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 595.

și la Aron Vodă sol pre Stroe stolnicul Buzescu, ca să-i fie într'ajutor și amândoi fură bucuroși și îndată trimise Aron Vodă pre un boier al lui dând jurământ lui Mihai Vodă, ca să se ajute unul cu altul. Așijderea și Bator Jicmont craiul încă le dă jurământ cu Mihai Vodă ca să fie nedespărțiți unii de alții »¹⁾. Această o făcu cu sfatul boierilor: « Și se strânsă toți boierii mari și mici din toată țara și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din mâinile păgânilor », zice cronica Buzeștilor²⁾. Același mare sfat boieresc e pomenit și în cronica oficială, în care se vorbește de adunarea bătrânilor și a celor mai de frunte ai țării³⁾.

Ba chiar un raport din Ardeal spune că « supușii lui (ai lui Mihai) s'au arătat... atât de gata de a ajuta cauza de care e legată alteța sa (Sigismund Bathory), încât se pare că Valacul va fi silit să se supuie voinței lor, sau va trece prin primejdii mai mari »⁴⁾. Deci boierii, Buzeștii și ceilalți, îl aveau în mână pe Mihai și impuseră această hotărîre. Războiul împotriva Turcilor a fost hotărît în Țara Românească de o adunare de boieri și a însemnat izbânda politicii boierilor olteni, din mijlocul cărora se ridicase Mihai Viteazul.'

¹⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Walter în Papiu, *Tezaur*, I, p. 12—13.

⁴⁾ Sârbu, *o. c.*, I, p. 186.

RIDICAREA CREȘTINILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ

Propaganda raguzană. Creștinii din Imperiul Otoman erau pregătiți pentru răscoală, așteptau numai un conducător merit să-i ridice din starea de umilință și sărăcie în care se aflau. E drept că aceste popoare nu aveau conducători politici, nobilimea bulgară și cea sârbească pieriseră, nobilimea grecească singură mai rămăsese în jurul patriarhiei din Constantinopol, ocupându-se mai ales cu negoțul.

În lipsa conducătorilor politici, mișcarea avu în fruntea ei pe șefii bisericești, episcopi și mitropoliți, iar legătura cu Liga creștină, cu împăratul și cu papa o făcură negustorii raguzani, cari pătrundeau în toate colțurile Peninsulei Balcanice.

Republica Raguzei (Dubrovnik), pe coastele Adriatice, cunoscu în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea zile de înflorire. Comerțul acestei republici croate în Peninsula Balcanică era anterior cuceririi turcești. Asăneștii din Bulgaria, despoții sârbi și cei din Bosnia îi creaseră prin privilegiile lor debușeuri în interiorul peninsulei, încă din veacul al XIII-lea¹⁾. Pe când comerțul venețian în Orient era un comerț maritim, cel raguzan, firește mai redus decât al mării republici a Sfântului Marcu, întrebuița mai ales căile de uscat. De aceea Ragusa avea colonii la Sofia, Belgrad, Rusciuc, Silistra, Târnova, etc. Ragusa ajunsese un stat vasal Porții, către care plătea un tribut anual, pe lângă da-

¹⁾ Cronica lui Resti, în *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XXV, p. 123 și C. Jireček, *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters*, în *Almanach der K. Akademie*, Viena, XLIX (1899), p. 365—452.

urile către paşa de Hertegovina, de pe urma cărora trăgea mari foloase, putând străbate cu negustorii ei în toate colţurile imperiului¹⁾. În veacul al XVII-lea colonia raguzană cea mai însemnată era la Belgrad, dar erau altele de asemenea în Dobrogea, la Isaccea, Tulcea şi dincolo de Dunăre, la Ismail²⁾. Raguzanii erau catolici şi papalitatea le încredinţase o misiune religioasă în Orient, propaganda între ortodoxi³⁾, iar diplomaţia raguzană ridicată dintre *consulii* coloniilor, avu un rol de propagandă de mare însemnătate⁴⁾.

Legăturile Raguzei cu principatele române erau vechi, Alexandru Lăpuşeanu scria republicii o scrisoare prietenească în 1566⁵⁾, Radu fiul lui Mihnea Turcitul se afla acolo în 1595⁶⁾. În Ardeal erau colonii raguzane la Alba-Iulia⁷⁾ şi republica era în corespondenţă cu principii ardeleni⁸⁾.

Când izbucni războiul, negustorii se puseră în slujba propagandei creştine. Unii dintre ei, Paolo Giorgio şi Ioan Marini Polli deveniră diplomaţii împăratului pentru trebile din Orient. Cel dintâi, care locuise 15 ani în Turcia, oferise lui Sigismund Bathory să-i supună pe toţi Bulgarii şi încheiasse legături împotriva Turcilor cu capii bisericii, mitropolitul de Târnova, episcopii de Lovcea, Şumla, Cerven, preoţii din Târnova, şefii creştinilor din Nicopole, etc.⁹⁾. În călătoriile sale în Bulgaria e ajutat cu împrumuturi de negustorii raguzani din coloniile de acolo. Tot el mijloci mai târziu legăturile lui Mihai cu colonia albaneză din Cerven, care trecu în Muntenia. Pe de altă parte el transmitea domnului dorinţa Bulgarilor de a se ridica sub comanda lui şi supraveghea şi răscoala Sârbilor din Hertegovina¹⁰⁾.

¹⁾ Lujó Voinovici, *Дубровник и Османско царство* (Dubrovnik şi Imperiul Otoman), Belgrad, 1898.

²⁾ *Ibidem*, p. 89—90.

³⁾ *Ibidem*, p. 105—110.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 144—145.

⁵⁾ C. Jirecek, *Српски споменици* (documente sârbeşti), în *Споменик*, XI, Belgrad, 1892, p. 90—91.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36.

⁷⁾ Arhive Ragusa, *Lettere di Levante*, XXIV, f. 91—92.

⁸⁾ *Ibidem*, XXIX, f. 157—158 (din 1564) şi XXXI, f. 309 (din 1573).

⁹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 289—290.

¹⁰⁾ Isopescu, *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, în *Acad. Rom.*, *ist.*, ser. III, X, p. 95—98 şi la Veress, *Documente*, V, p. 149—154 şi 159—161.

Frații Marini Polli, fără să piardă legătura cu orașul lor natal, erau în serviciul împăratului; Ioan, cel mai mare, încheiase alianță cu Aron-Vodă și a fost în mai multe rânduri în Ardeal, la curtea lui Mihai și la creștinii din Turcia ¹⁾. Până și solul raguzan la Poartă, Ragnina, îndemnase pe creștini la război ²⁾.

Alți Raguzani trecură în slujba lui Mihai: Deli Marcu (Marcu cel Nebun) a fost unul din cei mai viteji oșteni ai domnului român, în slujba căruia lupta cu o ceată proprie de vre-o sută de oameni « din neamul lui »; el era raguzan și e ucis în anul 1600 în slujba voevodului nostru ³⁾. Alți raguzani au servit lui Mihai ca diplomați ca Marco Ivan Dubrovnik (raguzanul), care e trimis în solie de domn la împărat, în 1598 ⁴⁾, iar Giovanni Raguseo era tălmăciul lui Mihai ⁵⁾.

Răscoalele Croaților, Sârbilor și Albanezilor. Dalmația, afară de Ragusa și de alte câteva puncte, se afla sub stăpânirea Veneției, iar în vecinătate steteau Turcii în Herțegovina. Când începu războiul, Uscocii, o populație de marinari croați, ce se afla nominal sub stăpânirea republicii Sfântului Marcu, începură să atace cu cetele lor de haiduci și de pirați cetățile turcești. Veneția, care se temea de izbânda Austriei în aceste părți, întru cât împăratul avea pretenții asupra Dalmației, ținea cu Turcii și căuta, pe cât putea, să ție în frâu pe Uscoci ⁶⁾. În 1596 cetatea turcească Klis, la marginea Herțegovinei, fu atacată de Uscoci și de țărani și luată cu asalt ⁷⁾. Mișcarea revoluționară a Slavilor luă avânt, Turcii se temeau chiar de un atac la Sarajevo ⁸⁾, însă pașa de

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1122 și 1261—2 și Sârbru, *o. c.*, I, p. 135—136.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1269. Un spion raguzan în slujba Ligii la Lovcea, *ibid.*, XII, p. 1268—9.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36 și IV—2, p. 34. Nu trebuie confundat cu Marcu Vodă, fiul lui Petre Cercel.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 311.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 266—267 și Veress, *Epistola G. Basta*, p. 588.

⁶⁾ Documente în legătură cu această chestie, I. Tomić, Грача за испорју покрета на Балкану против Турака крајем XVI и почетком XVII века (Contribuții la istoria ridicărilor revoluționare din Balcani împotriva Turcilor la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII), în Zbornicul Academiei din Belgrad, ser. II, VI (1933).

⁷⁾ *Ibidem*, p. 33—37.

⁸⁾ *Ibidem*, p. 46.

Bosnia începu cu 10.000 de oameni asediul Klisului. Cetatea opuse o eroică apărare, care avu un mare răsunet în lumea creștină. Răsculații din Klis intră în legătură cu Austria și trimit soli la Viena¹⁾, viceregele spaniol dela Neapole trimise corăbii în ajutorul asediaților, un trimis al papei venise să încerce să introducă merinde în cetate²⁾, dar Veneția se opuse la trecerea ajutoarelor și în cele din urmă orașul, după luni de împotrivire, cade sub stăpânirea Turcilor³⁾. În tot timpul tragediei dela Klis poporul croat din Dalmația, supus Veneției, fusese de partea asediaților, se făceau rugăciuni în biserici pentru ei și fără voia Veneției porniră ajutoare de voluntari spre cetate⁴⁾. Imperialii întreabuințară pe un croat, George Lencovici, numit general al Croației ca șef de voluntari pentru a strânge voluntari și a libera Klisul, dar încercările sale de a pătrunde în cetate fură respinse de Turci⁵⁾.

După căderea cetății Klis, Lencovici, care se retrăsese în Italia, trece în toamnă la Praga cu scrisori către împărat, principele Ardealului și domnul *Țării Românești Mihai*, a cărui faimă ajunsese deci până în aceste părți. Scrisorile priveau ajutorul ce se cerea pentru creștinii dela Adriatica, ca să se poată scula împotriva Turcilor⁶⁾.

În Hertegovina, voevodul Grădan se răscoală în 1597 și adună pe catolicii de acolo și din Albania, cerând ajutor Austriei⁷⁾. La Ipek, vechea patriarhie sârbească, încă din 1592, patriarhul Iovan se pusese în funtea mișcării, intrând în legătură și cu ceilalți reprezentanți ai clerului ortodox din Peninsula Balcanică. Oameni săraci și lipsiți de conducători militari, Sârbii din acele părți fură însă repede înfrânți de Turci⁸⁾.

¹⁾ *Ibidem*, p. 70.

²⁾ *Ibidem*, p. 55.

³⁾ I. Tomić, Град Клис у 1596 години (Cetatea Klis la anul 1596), Belgrad, 1908, (studiu amănunțit asupra luptelor dela Klis).

⁴⁾ I. Tomić, în Zbornic, VI, p. 58.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 121.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 298.

⁷⁾ Stanojević, Историја Српскога народа (Istoria poporului sârbesc), ed. III, Belgrad, 1926, p. 266.

⁸⁾ I. Tomić, Печки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканског полуострву (1592—1614) (Patriarhul Iovan din Ipek și răscoala creștinilor din Peninsula Balcanică, (1592—1614), Zemun, 1903.

În Serbia veche se formară bande de haiduci, care un moment dat pătrunseră pe neașteptate în Sofia și prădară orașul (1595 în primăvară). Turcii exercitară o răzbunare sălbatecă, luară moaștele Sfântului Sava, patronul Serbiei, dela mănăstirea Mileșevo și le duseră la Belgrad, unde le arseră (Aprilie 1595). Dar izbânda lui Mihai împotriva lui Sinan pașa deșteaptă noi nădejdi și în anii următori se iscară alte turburări în diferite locuri ale Serbiei ¹⁾.

În Macedonia și în Albania poporul se ridică de asemenea sub conducerea șefilor lui religioși. Încă din 1595 se produsese războaie în nordul Albaniei și răsculații încercară să pătrundă în Zeta (Muntenegru) și să ia portul Dulcigno odată cu cetatea Scutari (Skadar) ²⁾. Căpetenia religiei ortodoxe din aceste părți era patriarhul dela Ohrida, Atanasie. El provoacă o răscoală la Cimara în Epir și din acest port spera să obție ajutor din Italia și din Spania ³⁾. În Ianuarie 1596 sosea în taină la Corfu Atanasie, « un prelat grec de 36 de ani, persoană foarte discretă și inteligentă, cu înfățișare plăcută ». Vorbea *lingua franca* (levantină) și arată că are sub jurisdicția sa 18 episcopate. El cere ca Spaniolii să debarce la Durazzo și Valona și poporul întreg se va ridica. În Ohrida se afla un oarecare șef local, Zaharia, un prelat, care se bucura de o mare trecere și era în corespondență cu viceregele spaniol din Neapole ⁴⁾. Scrisoarea lui Atanasie către comandantul venețian din Corfu s'a păstrat. El se intitulează « arhiepiscopos Primi Justinianae, Achridesium, Vulgariae, Serviae, Albaniae, Valachiae, Moldaviae, Litvaniae, patriarca Rossiae (?) » ⁵⁾. În Iulie patriarhul începe să fie grăbit, trimite soli noi arătând că are la îndemână 6000 de Albanezi, dar duce lipsă de arme și primind asigurări, răscoala începe în August ⁶⁾. Atanasie se retrăsese dela Ohrida și stătea la malul mării, la Cimara, unde Grecii și Albanezii îl socoteau ca sfânt. De aș avea arme, spunea el, aș ridica Bulgaria, Serbia, *Valachia Mică*, Albania și o parte a Greciei ⁷⁾. Valachia Mică este de sigur regiunea locuită de Aro-

¹⁾ Stanojević, *o. c.*, p. 266.

²⁾ Tomić, în Zbornic, VI, p. 2—3 și 5.

³⁾ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 20—21.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 22—23.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 195—201.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 209.

mânii din Acarnaia și această denumire la 1596, cât și rolul Aromânilor în aceste mișcări, au o deosebită importanță. În Decemvrie însă situația lui Atanasie se agravează. El stă închis la Cimara cu căpitanii albanezi, iar Turcii sânt stăpâni în țară¹⁾. Deși Spaniolii trimit puști, cuirase, plumb, etc., Albanezii supărați de eșecul mișcării și de lipsa de ajutor, vor să lapideze pe patriarh, învinuindu-l că a pornit o mișcare nesăbuită²⁾. În toamna anului 1597, Atanasie se refugiase în Italia, la Ancona, unde se întâlnise cu șeful croat Lencovici, și de acolo *trimite și el scrisorile sale către Mihai Viteazul*³⁾, nădejdea tuturor ortodoxilor. În 1599 se anunța că patriarhul s'a imbarcat din nou cu arme și bani spre Peninsula Balcanică dar nu mai cunoaștem rezultatele acestei încercări⁴⁾.

O mișcare mai importantă avu loc în mijlocul Sârbilor din Banat, ținut care se afla atunci sub cărmuirea pașei dela Timișoara⁵⁾. Încă dela începutul anului 1594, înainte de răscoala lui Mihai, Sârbii din Banat, a căror viață era grea din cauza iernatecului trupelor turcești, se răscoală în frunte cu episcopul lor. În Iunie 1594 banul Sava și vlădica Teodor al Sârbilor adună pe toți cnezii, spahiii și poporul la Vârșeț și jură credință lui Sigismund Bathory în fața solului său, Moise Secuiul⁶⁾. I se oferise chiar lui Sigismund titlul de despot al Sârbilor⁷⁾. Cetele sârbești atacă garnizoanele turcești, dar o oaste mai mare nu se poate forma. În două lupte mici Turcii sânt învinși, dar în cele din urmă ei aduc în Banat pe Tătari, cari pradă regiunea în chip îngrozitor. În alte două lupte cetele sârbești sânt înfrânte și răscoala e înăbușită⁸⁾.

¹⁾ *Ibidem*, p. 247.

²⁾ *Ibidem*, p. 251—252.

³⁾ *Ibidem*, p. 298.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 315. Un studiu important despre Atanasie și călătoriile lui în Europa, legăturile cu Rudolf II și încercările lui de răscoală, N. Milev, Охридският патриарх Атанаси и скитанията му въ чужбина (1595—1615) (Patriarhul Ohridei Atanasie și rătăcirile lui în străinătate (1595—1615), în Известия Ист. Дружества, Sofia, V, (1922), p. 113—128.

⁵⁾ I. Tomić, О устанку Срба у Банату 1594 године (Despre răscoala Sârbilor în Banat, în anul 1594), Belgrad, 1899.

⁶⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 77—79.

⁷⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 97—98.

⁸⁾ Tomić, *o. c.*

În anul 1597 Sârbii de dincolo de Dunăre, de sigur în legătură cu cei din Banat, atacă, după sfatul lui Mihai Viteazul, Cladova și iau orașul, dar strămtorați de Turci, trimit o solie, de astădată la Târgoviște, cerând lui Mihai să treacă Dunărea cu oastea lui, căci 10.000 de Sârbi îl așteaptă și sânt gata să-și puie capul pentru domnul român ¹⁾. Numeroși Sârbi trec Dunărea și se înrolează în oastea domnească, în frunte cu Baba Novac, unul din cei mai vitezi căpitani ai lui Mihai, care pătrunse într'un rând cu cetele sale până la Vrața, în Bulgaria ²⁾.

Și mișcarea sârbească, după încercarea nefericită a lui Sigismund Bathory se îndrepta către Mihai Viteazul, ca spre conducătorul firesc al întregii mișcări creștine ortodoxe.

Răscoalele din Bulgaria. Bulgaria izolată de statele catolice europene, cu totul supusă de Turci, era într'o situație și mai grea decât Serbia și țările de lângă Adriatica. Era totuși acolo o organizație care îngăduia creștinilor să nădăjduiască ridicarea popoului și în Bulgaria. Anume, un număr de sate creștine formau comunități privilegiate, sate de voinici, martologi, socolari sau dervengii. Ele erau autonome și aveau o organizare militară asemănătoare cu a satelor de curteni dela noi, sub cârmuirea voevozilor și cnezilor locali. La rândul lor, aceștia țineau de guvernatorii otomani ³⁾. De aceea și Mihai Viteazul, cu prilejul expedițiilor lui în Bulgaria, a căutat să aducă în țară câți mai mulți din acești bulgari pentru oștile lui. Pe de altă parte pătrunderea raguzanilor negustori și a clerului catolic în Bulgaria a putut da naștere unei propagande pentru mișcarea de liberare ⁴⁾.

În adevăr, în urma incursiunilor lui Mihai dincolo de Dunăre, o mare mișcare se produce printre Bulgari. Centrul ei a fost la Târnova, unde stătea mitropolitul grec Dionisie Rally. Acolo se păstrase amintirea gloriei vechilor țări bulgari și, pe neașteptate, se descoperi un urmaș în linie directă a lui Sișman, ultimul țar bulgar. ⁵⁾

¹⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 45—46.

²⁾ Crăciun, o. c., p. 113 și 144, 12.000 de Sârbi fuseseră așezați de Mihai în țară.

³⁾ C. Jirecek, *История на България* (Istoria Bulgarilor), trad. Diamandief și Raief, Sofia, 1929, p. 341.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 348—349.

În ajutorul noului țar alergară 2000 de haiduci, cari participară alături de Sârbi la atacul Sofiei, în 1595.¹ Dar Sinan pașa trecând spre Rusciuc, unde se concentra armata ce urma să lupte cu Mihai la Călugăreni, înnăbuși răscoala. Cei mai mulți dintre răsculați cari izbutiră să scape cu viața, se adăpostiră mai târziu în Țara Românească, iar «urmasul lui Sișman» cu copiii lui ajunse în cele din urmă tocmai în Rusia¹⁾.

Vecinătatea Bulgariei de Țara Românească a făcut pe locuitori să-și îndrepte dela început nădejdiile spre viteazul domn român și legăturile lui cu această țară au fost foarte strânse. În memoriul său către ducele de Toscana, Mihai spune în trei rânduri, ca un titlu de glorie, că a colonizat în țară numeroși Sârbi și Bulgari²⁾.

În 1596 se găsea în taină la Alba-Iulia, la curtea lui Sigismund Bathory, un delegat bulgar, care-i cerea să ajute pe Mihai să cucerească Bulgaria. Bulgarii, zicea el, îl așteaptă înarmați, ascunși în păduri și speră că aliații vor putea ajunge până la Adrianopol³⁾. În Veneția se știa că tratativele lui Mihai cu capii Bulgarilor sânt pregătite de mult în vederea unei răscoale împotriva Turcilor (1599)⁴⁾. La Târgoviște, lângă Mihai, era un preot bulgar, Arsene, care servea de tălmaci solilor⁵⁾.

Și în Bulgaria Mihai era așteptat ca un liberator și poate lucrurile ar fi avut un rezultat mai serios, dacă împrejurările n'ar fi abătut pe voevodul român din calea pe care și-o alesese dela început, lupta alături de creștini împotriva Turcilor.

Mișcările Grecilor. Clerul și nobilimea grecească. Mihai Viteazul a fost în legături strânse cu conducătorii Grecilor, întâi prin unchiul său, Iane banul, apoi prin Andronic Cantacuzino, care, cum am văzut, îl ajutase să capete domnia. Prin aceștia se făcea legătura domnului român cu adevărații conducători ai mișcării creștinilor din Balcani, căci, în lipsă de conducători politici, capii bisericii se puseră în fruntea răscoalei, ei o pregătiră, și fură reprezentanții diplomatiei ai populației față de puterile creștine.

¹⁾ *Ibidem*, p. 353.

²⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși*, Biblioteca Asociațiunii, Sibiu, 1926, p. 13, 23, 24—25. Cf. Veress, *Documente*, IV, p. 247—248 și V, p. 96—100 și 117—119.

³⁾ Makușev, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, II, p. 75—76.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 298. Cf. Isopescu, în *Acad. Rom.*, ist. ser. III, X, p. 97.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1268.

Acești capi ai bisericii erau Greci, nu numai în Grecia propriu zisă și la patriarhie, dar chiar în toată Macedonia și Bulgaria (nu însă la Ipek, în Serbia), unde clerul grecesc izbutise, în veacul al XVI-lea, să înlocuiască pe cel național.

La Constantinopol erau două partide, una mai prudentă, care socotea că Grecii trebuie să se împace cu Turcii și să obție cât mai mari avantajii, alta care voia să înceapă o mare răsccoală creștină împotriva sultanului. Amândouă partidele se găsesc în relații strânse cu Mihai Viteazul. În fruntea celor pașnici era o mare personalitate, patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas¹⁾. El ținea de fapt și locul patriarhului ecumenic și avem dela dânsul o bogată corespondență cu împăratul Rudolf II, cu Mihai Viteazul, Ieremia Movilă și fratele său, Gheorghe mitropolitul Moldovei, mitropolitul Eftimie al Ungro-Vlahiei, etc.²⁾. Meletie Pigas îi scria lui Mihai îndemnându-l să se împace cu Turcii și oferind să mijlocească pacea³⁾. În această operă luase înțelegere și cu solul englez, dușmanul Ligii și lucrau de comun acord ca să-l convingă pe domn⁴⁾. De asemenea împăratului Rudolf II îi scria prin Mihai, rugându-l să încheie pace cu Turcii « căci pacea e mai bună decât războiul »⁵⁾. Țarului Rusiei îi spunea că Mihai este față cu dânsul « ca un fiu ascultător »⁶⁾. Deoarece Mihai nu se arătase tocmai fiu ascultător și urma cu războiul împotriva Turcilor, patriarhul ajunge să se plângă că e în grea situație față de Turci din această cauză și cu greu a putut scăpa dela moarte⁷⁾.

În schimb, Cantacuzinii, ruda lor, Dionisie Rally și alți prelați se pare că pregătiseră de mult o mișcare creștină și așteptau numai prilejul nimerit ca să deslănțue lupta.

¹⁾ G. Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano epistola*, Leyda, 1599, p. 42—48 și 69—70.

²⁾ Malișevskij, Александрийскій патриархъ, Мелетіи Пигасъ (Patriarhul Alexandriei Meletie Pigas) I, Kiev, 1872, Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 345—352 și *Traduceri* de Litzica și G. Murnu, p. 315—320 și 375—398 și Hurmuzaki, *Documente*, XIV—1, p. 106 și urm. W. Regel, *Analecta bizantynorossica*, Petersburg, 1891, cu un studiu asupra manuscriselor acestor scrisori.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIII, (Traduceri), p. 315—318 și XII, p. 299.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 467 și 519—520. (Scrisoarea lui Mihai din 1597).

⁵⁾ Malișevskij, *o. c.*, I, p. 616—617.

⁶⁾ Regel, *o. c.*, p. 113.

⁷⁾ Malișevskij, *o. c.*, I, p. 618 (din 1598).

În 1594 Laurențius Paleolog arhiepiscop de Cipru, trimis de fruntașii bisericii grecești din Constantinopol, sosi la curtea lui Sigismund Bathory, trecu apoi la Praga, la împărat, și în sfârșit la Roma cu o tainică solie, îndemnând pe principi să pornească războiul cu Turcii cu îndrăzneală și la trecerea Dunării se vor ridica Grecii, Bulgarii și Sârbii ¹⁾).

Avem foarte puține știri precise despre mișcările ce s'au produs atunci în Grecia. La 1600, se aducea la curtea austriacă o lungă plângere în grecește, adresată de « poporul lui Hristos din Epir, Macedonia și Grecia » către fruntașii săi bisericești, în care Grecii se arătau gata să moară pentru credință și așteptau semnalul răscoalei ²⁾).

Știri mai interesante aflăm dintr'un raport foarte important, pe care îl făcea în Polonia la începutul anului 1603, un prelat rutean asupra întâmplărilor din Grecia.

El vorbește de magnații greci din Peloponez, dela Sparta, cari continuă să se împotrivescă Turcilor în locuri inaccesibile în munți, deasupra mării. Ei fac mari pagube, atât Turcilor cât și creștinilor și se luptă într'un război neîncetat pentru libertate, având un fel de republică a lor. Turcii nu pot fi pe pace nici o oră, făcând numai expediții de pedeapsă. Mitropolitul de Larissa a sosit la Roma, « a fost alungat din scaun de Turci, cari l-au invinut că avusese înțelegere cu Mihai-Vodă și că i-a trimis bani. Aceași vină au dat-o și altor mitropoliți mai însemnați, precum și lui Cantacuzino, care a fugit împreună cu alți bănuși și este acum la împărat ». Adaogă că mitropolitul de Larissa a fost caterisit la cererea Turcilor și acum e la Roma, unde s'a arătat favorabil unirii bisericilor și tratează cu catolicii pentru eliberarea Greciei, mai ales a Peloponesului ³⁾).

Știm din alte izvoare cine era acel mitropolit de Larissa, care avea înțelegere cu Mihai. El se numea Dionisie și fusese caterisit de patriarh în anul 1601. În actul de numire al urmașului său, Theonas, patriarhul spune că a pregătit și a uneltit o răscoală împotriva sultanului Mehmed, pentru care lucru a fost scos din scaun ⁴⁾).

Mai târziu, Dionisie s'a întors în

¹⁾ W. Bethlen, *Historia Transylvaniae*, ed. 1749, p. 497.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 907—908.

³⁾ Golubev, *Петръ Могила (Petre Movilă)* (anexe), Kiev, 1858, p. 179—181.

⁴⁾ D. Sarros, *Μαξίμου Πελοποννησίου λόγος στηλιτευτικό*. (Cuvântare stălnică a lui Maxim din Peloponez), în *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, III, 1928, p. 178—179.

Epir la 1611 și a încercat o nouă mișcare în legătură cu ducele francez de Nevers, mișcare însă înăbușită de către Turci ¹⁾.

Dar tot din scrisoarea pomenită mai sus rezultă că principalul conducător al mișcării dela Constantinopol, care avea legături cu Mihai, a fost *Cantacuzino*. Cine să fie acest Cantacuzino, ce se afla refugiat la curtea împăratului Rudolf II? Am văzut că Mihai a fost ridicat în scaun cu ajutorul lui Andronic Cantacuzino, fiul lui Șeitan Oglu. Acesta este de sigur personajul care avusese legături tainice cu Mihai și fusese silit să fugă la împărat. Mai târziu, în domnia lui Radu Mihnea, care călătorise în Apus, fiii lui Andronic, vin în țară, situația dela Constantinopol a familiei fiind pierdută, și ei sânt începătorii Cantacuzinilor dela noi ²⁾.

Așa dar, Mihai era în legătură cu o mare conspirație a clerului și a nobilimii grecești și capii ei îl puseseră în scaun, de sigur tocmai în vederea luptei de eliberare împotriva Turcilor. Grecii din tot Imperiul Otoman doreau înălțarea lui și solul venețian din Constantinopol scria că foarte mulți au emigrat de teama Turcilor,

¹⁾ *Ibidem*, p. 169 și urm. și P. Aravantinos, *Χρονολογία τῆς Ἡπείρου* (Cronica Epirului), III, Atena, 1856, p. 220—223. Asupra acestor două studii mi-a atras atenția d-l V. Papacostea.

²⁾ De obicei se socotește că Andronic Cantacuzino a fost vistier al lui Mihai Viteazul și l-a slujit ca boier în țară (Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. XLI—XLIV. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXV, se îndoiește de această identitate), dar Andronie vistierul e altă persoană, căci pe când Andronic Cantacuzino iscălește cu numele său de familie, fără titlu de vistier (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 373—374), acesta iscălește simplu, Andronie vistier (Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 330) și n'a lipsit din țară dela 1592, de când a fost numit vistier (*Acad. Rom.*, ms. 2530, f. 521—530, copii de Hrisoave din Februarie-Martie 1592), până la 1600 (cu o întrerupere sub Alexandru cel Rău), pe când Cantacuzino apare ca un magnat constantinopolitan. Uciderea lui de către sultanul Ahmed III († 1595) e o legendă târzie, culeasă de Cantemir (cf., *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 32). Andronie vistierul avea proprietăți în județul Buzău, cumpărate dela țărani (Filitti, *o. c.*, p. 51 și T. Codrescu, *Uricarul*, XVI, p. 30—32 și 312—318), a fost împreună cu alți boieri locțiitor în scaun, pus de Mihai la Iași (*Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 67) și era socotit de raguzanul Paolo Giorgio rudă a domnului (Veress, *Documente*, VI, p. 93—96), ceea ce nu putea fi un Cantacuzino. Nu știm însă ce fel de rudă a fost cu Mihai. Acest Andronie vistier, zice Paolo Giorgio, era partizanul împăcării cu Turcii, ceea ce iarăși nu se potrivește cu Andronic Cantacuzino, care tocmai ațâța răscoala împotriva Turcilor.

fiind partizanii lui *Micali*¹⁾. Numele său era cunoscut în Grecia și prin închinările ce le făcea mănăstirilor grecești. Astfel egumenul Eugen dela Simo-Petra (Muntele Atos) se afla la București în 1599 și Mihai îi închină biserica ridicată de dânsul, Sfântul Nicolae, numită și Mihai Vodă din București²⁾. Alte danii ale domnului român se îndreptau și spre mănăstirea Xenofon, tot dela Muntele Atos³⁾. Starețul dela mănăstirea Sf. Sava dela Ierusalim se plângea însă cu lacrimi în Rusia că « de când a început țarul turcesc război mare cu împăratul și cu voevodul muntelesc, din toate părțile s'au tăiat milosteniile »⁴⁾, ceea ce arată lămurit unde era izvorul acestor milostenii, cari vor fi mărit numele și faima domnului român.

De aceea dintre ierarhii și scriitorii greci, mulți se puseră în slujba lui Mihai așteptând dela dânsul mântuire. Între aceștia mai însemnați sânt Dionisie Rally Paleolog, mitropolitul de Târnova și scriitorii Stavrinós și Palamed, cari merită o cercetare mai de aproape⁵⁾.

Mitropolitul Dionisie Rally. Mitropolitul Dionisie Rally era unul din principalii conducători ai marii mișcări grecești. Era nepotul lui Andronic Cantacuzino, întru cât mama lui era fiica vestitului Șeitan Oglu⁶⁾. Întâia oară îl întâlnim la 1583 ca episcop de Cyzic, stabilit însă în Polonia și în corespondență cu nunțiul papal⁷⁾. El era fără îndoială un « latinofron », un prelat grec cu legături cu papa. El făcuse studii la Roma și papa Grigore XIII l-a trimis în Polonia cu o biblie latină adresată vestitului cneaz Constantin de Ostrog, care pregătea publicarea Bibliei în slavonește⁸⁾.

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, p. 38.

²⁾ Cipariu, *Arhiv*, p. 311—317, Smirnakis, *Τὸ Ἀγίον Ὄρος* (Sf. Munte), Atena, 1903, p. 588 și Syrku, *Описание бумагъ Порф. Успенскаго* (Descrierea hârtiilor lui Porfirie Uspenski), p. 268.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIV—1, p. 102.

⁴⁾ Muraviev, *Сношение съ Востокомъ* (Legăturile cu Orientul), I, p. 284.

⁵⁾ Despre Nichifor Dascălul, un alt prelat grec prieten cu Mihai, v. mai jos, cap. XIV.

⁶⁾ Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXIII.

⁷⁾ Korzeniewski, *Catalogus actorum expeditionis romanae*, Cracovia, 1889, p. XXXII.

⁸⁾ C. Theiner, *Annales ecclesiastici*, III, p. 431 și Harlampovici, *Западно-Рускіе школы* (Școlile din Rusia apuseană) Kazan, 1898, p. 251, scrisori din Iulie și Septemvrie 1583. Constantin de Ostrog ceruse papii învățați greci pentru traduceri.

El ajunsese apoi profesor la școala înființată de acel nobil ru-tean la Ostrog și omul său de încredere, sfătuindu-l să aducă și iezuiți la școala lui¹⁾. În același timp Dionisie ajunsese abate al unei mănăstiri din Carpații Poloniei, la Drohobiz²⁾. În cele din urmă însă fu îndepărtat dela Ostrog, după cererea prelatului ortodox Moscopol, care câștigase încrederea cneazului³⁾. Pe la 1585 Dionisie se afla la Constantinopol și e numit mitropolit de Târnova, în Bulgaria, de patriarhul Ieremia II. Deși avea contra candidat pe Pahomie din Lesbos, fratele unui mare negustor, izbutește să ia scaunul vacant grație sprijinului « arhonților dela Galata », adică a rudelor sale, Cantacuzinii⁴⁾. Peste câțiva ani, la 1590, patriarhul Ieremia II îl trimite cu o importantă misiune pe lângă țarul Fedor al Rusiei. Mitropolitul dela Moscova fusese proclamat patriarh și Dionisie însoțit de alți ierarhi aducea confirmarea patriarhiilor din Orient (afară de a Alexandriei)⁵⁾. Dionisie se intitulează Cantacuzin și Paleolog și e primit cu mare onoruri de țar, pe care îl binecuvântează și-i aduce daruri, între altele un inel împărătesc. Patriarhul Ieremia scria țarului: « Am ales pentru această solie pe mitropolitul de Târnova, domnul Dionisie din neamul împăraților, descendent din Cantacuzini și Paleologi, cari mai înainte au ținut sceptrul Constantinopolului, prietenul nostru... mitropolit de Târnova și al întregii țări bulgărești⁶⁾. Interesant este că Dionisie trecuse prin Moldova în drumul său spre Moscova, deoarece fusese trimis și la domnul Moldovei (Petre Șchiopul), ca să ia și iscălitura ierarhilor moldoveni pe actul înființării patriarhiei rusești⁷⁾.

În adevăr, pe actul patriarhal apare iscălit ultimul, cu litere slavone, și Gheorghe Movilă mitropolitul Moldovei⁸⁾. În Mai

¹⁾ Harlampovici, *o. c.*, p. 255—256. Dionisie își zicea de pe atunci Paleolog.

²⁾ Korzeniowski, *o. c.*, Paleologus Dionysius.

³⁾ Harlampovici, *o. c.*, p. 256.

⁴⁾ Malișevskij, Мелетіе Пигасъ (Meletie Pigas), I, p. 248, tot acolo despre legăturile lui Dionisie Paleolog, încă de pe atunci, cu Nichifor Dascălul, p. 252.

⁵⁾ Muraviev, *o. c.*, I, p. 232, capitol intitulat, *Sosirea mitropolitului Târnovei Dionisie*.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 239—240, amănuntele primirii soliei, p. 240—255.

⁷⁾ *Ibidem*, I, p. 247.

⁸⁾ Regel, *Analecta byzantino-rossica*, Petersburg, 1891, p. 91 și reproducere în fototipie.

1591 sosise Dionisie la Moscova, iar plecarea lui avu loc tocmai la începutul anului următor¹⁾. La întoarcere el se oprește la Lemberg, de unde trimite țarului o cerere de ajutor pentru biserica rusească de acolo²⁾. De atunci începu Dionisie să se amestece în treburile Principatelor. Petre Șchiopul abdicase, neputând plăti tributul înșă era, cum se știe, susținut de Cantacuzinii din Constantinopol. Dionisie, la întoarcerea sa din Moscova, întâlnește pe fostul domn în exil în Polonia și-i făgăduie să-l împrumute cu imensa sumă de 100.000 de taleri, ca să poată plăti tributul împăratului turcesc. Din scrisoarea unui demnitar turc, Ali ceaș, trimis în Polonia către Petre Șchiopul, rezultă că Turcii « se bucură că ai întâlnit acolo pe Dionisie, vlădica de Târnova » care a propus acest împrumut, căci atunci domnul pribeag s'ar putea întoarce în scaun³⁾. Fie că împrumutul nu putu fi împlinit, fie din alte pricini, Petre Șchiopul nu s'a mai întors niciodată în scaun, ci a murit în exil.

Acest prelat cu multe și înalte relații, care putea dispune un moment dat de sume așa de mari, a jucat un rol însemnat în mișcarea creștină din vremea lui Mihai Viteazul și a fost unul din sfătuitoarii politici ai marelui domn⁴⁾.

În 1596 Dionisie Rally se afla la scaunul său din Târnova și încercase zadarnic să câștige pe Sigismund Bathory în favoarea Bulgariei⁵⁾. Legăturile sale cu Liga se făcuseră prin Raguzani, cari aveau la Târnova o colonie a lor și mai ales prin agentul împăratului, Paolo Giorgio. În Martie 1597, Rudolf II îi trimetea o scrisoare îndemnându-l să răzcoale pe Bulgari, la care el răspunde cu entuziasm⁶⁾. Tot atunci, cu prilejul unei călătorii la Nicopole, mitropolitul scrie lui Mihai în italienește prin doi călugări trimiși în taină și arată că e gata să-l slujească cu armele împreună cu

¹⁾ *Ibidem*, p. XCIX—C.

²⁾ Szaraniewicz, Юбилейное Издание (Publicație jubiliară), Lemberg, 1886, p. XCI (15 Iunie 1592), semnează Dionisie mitropolit de Târnova și exarh al marii și micii Rusii. În Ianuarie 1593 un sol rus aducea la Constantinopol lui Dionisie 100 de galbeni din partea țarului (Muraviev, *o. c.*, I, p. 266).

³⁾ *Mănușcrisul Bibliotecii Zamoiski, Varșovia, Nr. 1790, f. 81, text polon.*

⁴⁾ Cf. pentru legăturile lui Dionisie cu Mihai, N. Iorga, *Sfătuitoarul bizantin al lui Mihai Viteazul, mitropolitul Dionisie Rally-Paleolog*, în *Revista Istorică*, V, 1919, p. 26—35.

⁵⁾ Isopescu, *o. c.*, în *Acad. Rom., ist.*, ser. II, X, p. 104—107.

⁶⁾ Veress, *Documente*, V, p. 59—60 și 68—69.

toți Bulgarii. Sfătuește pe domnul român să nu încheie pace cu Turcii, «căci atunci primejdia ar cădea pe spatele nostru»¹⁾. Împreună cu toți ceilalți episcopi bulgari el îndeamnă tot poporul să se răscoale și chiamă armele românești ale lui Mihai în țara lui²⁾. «Măria ta ne-ai poruncit nouă creștinilor de dincoace de Dunăre să fim gata... să batem pe păgâni», scrie Dionisie lui Mihai. El a adunat arme, bani, provizii de grâu, a chemat chiar pe mitropolitul dela Adrianopol să-l ajute³⁾. La 1598, grație acțiunii lui Dionisie, solii imperiali la Târgoviște puteau spune că dacă Mihai ar trece Dunărea, «Bulgarii, Sârbii și Albanezii, cari sânt de aceeași religie cu dânsul, s'ar uni cu el»⁴⁾. Dionisie a considerat de imperiali ca șeful spiritual al Bulgarilor, iar Mihai șeful militar⁵⁾.

Turcii însă aflu de uneltirile și pregătirile mitropolitului și-l cheamă la Constantinopol ca să-l judece. Dionisie știe să înlăture primejdia, cumpărând cu bani pe cadiul (judecător) și ceașul turcesc dela Târnova. Dar ordinele dela Stambul urmează tot mai insistente, de trei, de patru ori, ca mitropolitul să fie trimis neapărat acolo. Optsprezece zile a stat Dionisie ascuns, neștiut de nimeni, într-o casă din Târnova, apoi pleacă din oraș și-și găsește scăparea peste Dunăre, în Țara Românească⁶⁾. De acum rămâne pe lângă Mihai ca un sfătuitor și un prieten. Sfaturile lui erau întotdeauna aceleași, să renunțe la Ardeal, la alte planuri, toate eforturile domnului să fie îndreptate spre cruciate, să cucerască Bulgaria, să-și ia reședința la Sofia⁷⁾. După cucerirea Ardealului de către Mihai, încă din Decembrie 1599 era la Alba-Iulia alături de domn, sfătuindu-l mereu să nu uite marea lui misiune, pentru care era menit⁸⁾.

Când Mihai ajunsese stăpân și al Moldovei, îl găsim pe Dionisie la Iași, unde prezidează ca vechil al Mitropoliei Moldovei soborul de episcopi și mitropoliți pentru caterisirea mitropolitului Mol-

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 243 și XII, p. 292.

²⁾ *Ibidem*, XII, p. 289—292.

³⁾ *Ibidem*, XII, p. 291.

⁴⁾ *Ibidem*, XII, p. 361.

⁵⁾ *Ibidem*, XII, p. 370.

⁶⁾ *Ibidem*, XII, p. 565.

⁷⁾ *Ibidem*, XII, p. 552—553 și III—1, p. 394—396 și 400.

⁸⁾ *Ibidem*, XII, p. 731—733.

dovei, Gheorghe Movilă care însoțea pe fratele său Ieremia, domnul pribeag în Polonia ¹⁾).

Se vede însă că peste puțin timp s'a întors în Ardeal, căci imediat după căderea lui Mihai, îl găsim în această țară și anume în tabăra lui Basta. Prietenia lui Dionisie pentru imperiali a fost constantă și după uciderea eroului român, a rămas alături de asasinul acestuia. În Mai 1602, Basta e silit să se retragă în Ardeal în fața lui Sigismund Bathory și între haiducii lui era, alături de Radu Șerban, viitorul domn al Țării Românești și « Dimitrie, arhiepiscop al Bulgarilor și Sârbilor » ²⁾, care este însă de sigur Dionisie. Chiar în acel an Dionisie intră în slujba împăratului Rudolf, primind o pensie regulată dela dânsul ³⁾. În acest timp el este întrebuințat de împărat ca sol pentru misiuni la suveranii ortodoxi și astfel, la 1603, Dionisie e trimis cu scrisori la Moscova, unde mai fusese cu 12 ani înainte ⁴⁾. La Moscova, Dionisie sosi în Iunie 1604 ⁵⁾. La graniță el spusese că are de vorbit în taină cu țarul pentru o chestiune însemnată. După o lungă așteptare e primit în audiență de țarul Boris Gudunof, căruia i-aduce darurile și scrisorile împăratului. E pus să șeadă la stânga împăratului, dar nu primește să vorbească față cu boierii. Nu știm sigur care era obiectul soliei tainice, dar e probabil că era vorba de falsul țar Dimitrie, cu care nobilii poloni se pregăteau să atace pe țarul Boris. La întoarcere, Dionisie rămâne opt luni ascuns în Litvania, plătit de țar cu sume mari și blănuri, probabil pentru operă de spionaj și propagandă în aceeași chestiune ⁶⁾. În toamna anului 1604 Dionisie se întoarce la Praga, unde reîncepe să încaseze pensia dela împărat ⁷⁾.

¹⁾ N. Iorğa, *Studii și Documente*, IX, p. 29—37.

²⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 163.

³⁾ Veress, *Documente*, VII, p. 8—9, 112, 124, 127, 198—199 (anii 1602—1604).

⁴⁾ *Ibidem*, VII, p. 153.

⁵⁾ S. Bielokurov, Списки дипломатическихъ лицъ (Raportele diplomaților), în Сборникъ Моск. Архивъ Минист. Иностр. Дѣлъ, V, Moscova, 1893, p. 236.

⁶⁾ Muraviev, *o. c.*, p. 300—317, dă toate amănuntele asupra acestei solii.

⁷⁾ Veress, *Documente*, VII, p. 230—231. Împăratul voia să-l trimită din nou la Moscova, dar mitropolitul se scuză, fiind bolnav. Un moment dat, la 1605, e arestat, fiind bănuie de intrigi împotriva împăratului (*ibidem*, VII, p. 240).

Dar vechea lui idee, liberarea creștinilor ortodocși de sub jugul păgân, nu-i dă liniște nici acum, la bătrânețe. La 1618 și 1619, Carol de Nevers, solul francez la Roma, se înțeleșese cu Grecii de acolo pentru o răscoală creștină și intră în corespondență cu Dionisie. Ni s'au păstrat scrisorile acestuia către ducele francez, scrise din Viena, în care renăștea vechea nădejde din vremea lui Mihai ¹⁾. Bătrânul mitropolit fu înșelat și de data aceasta în așteptările sale. El rămâne la Viena și ultima știre ce avem despre dânsul este mărturia sa în testamentul voevodului pribeag la Viena, Radu Șerban, la 28 Februarie 1620 ²⁾. Astfel, la sfârșitul vieții, îl găsim iarăși alături de un tovarăș de arme al lui Mihai Viteazul.

Stavrinos vistiernicul și Gheorghe Palamed. Grecii aveau pe atunci o cultură, pe care n'o aveau ceilalți ortodocși. În mijlocul lor trăia încă vechea tradiție clasică și bizantină, prozatori și poeți au început, cu prilejul războiului cu Turcii, să cânte luptele pentru credință și speranțele lor se îndreptau spre Mihai. Ei și-au pus talentul și inspirația în slujba marelui erou român, slăvind-l în versurile lor. Aceste poeme de laudă sânt importante pentru că ne arată sentimentele ortodoxilor față de Mihai Viteazul.

Stavrinos vistiernicul, originar din Malsiani (Delvino) ³⁾, care se afla în Ardeal la Alba-Iulia, pe lângă mitropolitul Dionisie Rally ⁴⁾, întrebuințat de Mihai și ca sol la pașii turcești ⁵⁾, a scris la Bistrița în Ardeal o vestită poemă grecească a vitejiilor lui Mihai (Vitejiile prea evlaviosului și prea viteazului Mihail voevod) ⁶⁾. În această poemă eroică prezintă lupta domnului ca un duel izolat între el și împărăția turcească, neținând seama de Liga Creștină. Pentru Stavrinos Mihai e «onoarea ortodoxilor», «cel ce lucra pentru ortodoxie și spera să celebreze slujba la Sfânta Sofie, stăruia să unească bisericile din Roma și Constantinopol» ⁷⁾.

¹⁾ Buchon, *Nouvelles recherches sur la principauté de Morée*, I, 1849, p. 251 și urm. și 289—291. Sathas, *Νεοελληνική Φιλολογία*, p. 304—305. Iorga, în *Revista Istorică*, V, p. 31—35.

²⁾ N. Iorga, *Socotelile Sibiului*, în Acad. Rom. ist., ser. II, XXI, p. 290—291.

³⁾ Legrand, *Recueil de poemes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, p. 127.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 742.

⁵⁾ Veress, *Documente*, V, p. 94.

⁶⁾ Legrand, *o. c.*, p. 16—127.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 111 și 115.

Poema lui a fost foarte răspândită și tipărită în mai multe rânduri ¹⁾, a pătruns până în Ucraina, unde a fost tradusă și rezumată în rusă apuseană ²⁾.

Pe de altă parte, Gheorghe Palamed, un grec stabilit la Ostrog, în Podolia, la curtea cneazului Constantin, scrie și el o poemă în cinstea lui Mihai, intitulată: Istoria ce cuprinde toate faptele, vitejiile și luptele strălucitului Mihail voevod ³⁾. Palamed compară pe Mihai cu Alexandru Macedon, Hector și Achile și-l socotește un apărător al creștinătății întregi ⁴⁾.

În sfârșit, Matei al Mirelor, un mitropolit grec poet și istoric, ce a locuit în Țara Românească după căderea lui Mihai, arată că Grecii își puseseră nădejdea în Mihai pentru mântuirea Constantinopolului din mâinile păgânilor ⁵⁾.

* * *

Încă înainte de ridicarea lui Mihai împotriva Turcilor se pregătea în Orient o răscoală generală a creștinilor împotriva stăpânirii otomane. Conducătorii acestei mari conspirații au fost Cantacuzinii din Constantinopol și rudele lor din cler, precum și mitropoliții și episcopii greci cari cârmuiau biserica din toată Peninsula Balcanică. Mihai a fost pus în scaun de această conspirație, care spera că-i va fi de folos. În adevăr, îndată ce începu războiul Ligii Creștine, izbucniră răscoale în Serbia, Albania, Bosnia, Herțegovina, Macedonia, Moreia, Bulgaria și în Banat. Toată lumea ortodoxă era în fierbere în frunte cu șefii ei bisericești. Luptele lui Mihai cu Turcii se încadrează istoricește în

¹⁾ D. Russo, *Curs manuscris asupra literaturii grecești în principate*, 1919—1920.

²⁾ I. Ștefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolii XVII și XVIII*, în *Revista Istorică Română*, IV (1934), p. 141—147.

³⁾ D. Russo, o. c., Mihail Palamidis vistier, tatăl lui Gheorghe era la 1588 la Lemberg, în legătură cu Stavropighia ortodoxă (Milkowicz, *Monumenta confraternitatis... Leopoliensis*, Lemberg, 1898, I—4, p. 157). La 1591 Gh. Palamed era la Cracovia și traducea din românește în polonă o scrisoare a lui Petre Șchiopul (Veress, *Documente*, III, p. 295). Despre Gh. Palamed și poema sa, O. Tafrali, *Poema lui Gh. Palamede*, în *Literatura și Artă română*, IX, 1905, p. 244—253 și 483—498. Textul grecesc la Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, II, Paris, 1881, p. 183—230.

⁴⁾ Tafrali, o. c., p. 484.

⁵⁾ Poema lui Matei al Mirelor, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 373.

această vastă mișcare creștină, el este un luptător pentru ortodoxia întreagă. Dar izbândeale lui Mihai îl cresc în ochii tuturor, nu atât eroica rezistență dela Călugăreni, cât mai ales deseale incursiuni, nemaiauzite până atunci, dincolo de Dunăre, pe pământul Turcului, în țările locuite de creștini. De aceea, el devine șeful întregii mișcări, conducătorul moral cel puțin, mai aproape de sufletele ortodoxilor decât principii catolici.

Toți prelații și luptătorii, până și cei din colțurile îndepărtate din Albania și Tesalia, se îndreptau cu nădejdea și apelul lor către dânsul. Această înaltă situație morală a unui domn român în Orient, este una din paginile cele mai frumoase ale istoriei noastre.

ARMATA LUI MIHAI VITEAZUL

Vechea organizație a armatei românești. Care erau mijloacele militare pe care le avea la îndemână Mihai Viteazul ca să obție marile lui izbânde? De sigur, aceste mijloace sânt în legătură cu organizația militară de atunci a țării, pe care trebuie s'o studiem pe scurt, căci numai ea ne va îngădui să înțelegem cum a putut domnul nostru să aibă succese așa de repezi, dar așa de puțin durabile.

În secolul al XVI-lea se produce o schimbare esențială a vechii organizații militare românești. Vechea organizație din veacul al XV-lea era întemeiată în primul rând pe *oastea de țară*¹⁾, adică pe ridicarea maselor în jurul unor centre locale sau steaguri²⁾. Această organizare, mai bine cunoscută în Moldova, exista și în Țara Românească, ceea ce face pe Ștefan cel Mare să spuie într'o inscripție privitoare la lupta dela Râmnic cu Basarab cel Tânăr, « a fost mare pieire a *satelor* lui Basarabă »³⁾ (deci cete organizate pe sate de oșteni). Armata era ridicată prin apel făcut întregii țări, ridicare în masă, numită « oastea cea mare », termen care apare încă din veacul al XIV-lea⁴⁾. La oastea cea mare erau chemați nu numai oamenii liberi, ci și șerbii⁵⁾. Pe lângă îndatorirea

¹⁾ Pentru *oastea de țară* traducerea latină a cronicii lui Miron Costin, ed. Barwinski, București, 1912, p. 21 dă echivalența, *exercitum collatum* (cf. ed. V. A. Ureche, Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 456).

²⁾ Pentru organizarea armatei în sec. XV, R. Rosetti, *Cum se făptuia războiul de Ștefan cel Mare*, Acad. Rom. ist. ser., III, tom. IV—VI (5 memorii), cf. și N. Iorga, *Istoria armatei române*, I.

³⁾ Kosak, *Inscripții în Bukowina*, p. 46.

⁴⁾ Ștefulescu, *Tismana*, p. 47.

⁵⁾ Documentul lui Vlăduț voevod din 10 Iulie 1511, Acad. Rom., R. B./6.

de a veni la oastea cea mare, țăranii erau siliți să ție pe socoteala lor cai domnești pentru oaste și să lucreze la cetăți¹⁾. Erau de sigur și în Țara Românească *curteni* sau sate privilegiate care formau oștirea cea dintâiu gata, exercitată și cu arme²⁾. Orașele, care erau centre mai populate, ofereau domnului posibilități mai mari de a strânge repede oaste, erau deci puse mai mult la contribuție și de aceea, în Moldova, constatăm un mare număr de Armeni în oastea lui Ștefan cel Mare³⁾.

Oaste de mercenari era pe atunci puțină și se aduna numai în anume ocazii speciale. De pildă, chiar la 1523 Radu dela Afumați se plângea că « nu am de unde să cheltuesc pentru voinici »⁴⁾. Armele de foc erau rare și cine le cunoștea era un om deosebit. Astfel Dan *Pușcariul*, un oștean al lui Vlăduț voevod care avea și sate în țară cu frații săi, înaintează în vremea lui Neagoe Basarab până la rangul de spătar⁵⁾.

Oștirea lui Mihai. Mercenarii. În secolul al XVI-lea din pricina progreselor tehnice, armatele își schimbă înfățișarea în toată Europa. Răspândirea tot mai mare a armelor de foc, puști și tunuri, a făcut ca vechile oști feudale de țăranii conduși de nobili să devie o gloată inutilă. Era oștean cine avea arme de foc și știa să se folosească de ele. De aceea cariera militară a devenit o știință și acei care știau să lupte se angajau pe bani. Astfel, în toată Europa locul întâiu îl iau oștile de *mercenari*. La fel s'a întâmplat și la noi. Vechea oaste de țară a rămas o strânsură, care cade pe planul al doilea. Domnii cari voiau să lupte pentru apărarea țării sau pentru cuceriri trebuiau să aibă mercenari sau lefegii. De aceea și Mihai Viteazul a avut în primul rând o oaste de mercenari⁶⁾.

Încă înainte de Mihai numărul mercenarilor începuse să crească în Țara Românească, ceea ce era o sarcină apăsătoare asupra țării.

¹⁾ Documentul lui Radu cel Mare din 10 Decembrie 1505, Acad. Rom. XXXIII—191.

²⁾ R. Rosetti, *o. c.*, Acad. Rom. ist. ser. III, tom. IV, p. 23—24.

³⁾ Donatto da Lezze, *Historia turchesca*, ed. Ursu, p. 89—90.

⁴⁾ S. Dragomir, *Documente slave din Sibiu*, p. 41.

⁵⁾ Hrisovul lui Vlăduț voevod, fără dată, 21 Noiembrie, Acad. Rom. XI/154 și hrisovul lui Neagoe Basarab, fără dată, 17 Octombrie, Acad. Rom. XI/153.

⁶⁾ Cf. R. Rosetti, în Acad. Rom., ist. ser. III, tom. XI, p. 252 și urm. și XII, p. 122—127.

Sub Ștefan Surdul, la 1591, se spunea că domnul nu va putea plăti tributul din pricina mercenarilor, cari erau o pacoste, silind pe locuitori să fugă ¹⁾).

Cronica țării vorbind de oastea de mercenari a lui Mihai, spune că numai după primele ciocniri cu Turcii, abia la 1597, «dacă pierdu atâția voinici, el fu scârbit și începu a trimite prin toate țăările streine ca să strângă voinici viteji și aduse Leși și Cazaci și tot felul de oameni, cari era de folos » ²⁾). Această afirmație a cronicii este exactă, cum vom vedea imediat.

Până la 1596—97, în timpul marilor lupte cu Turcii, nu se găsesc în oastea lui Mihai afară de ajutoarele ardelene, mercenari bine organizați și înarmați. În realitate avem mai multe categorii de mercenari în oștirea viteazului domn. Gheorghe Raț șeful Sârbilor, pe care domnul îl numise mare ban al Craiovei, distingea într-o scutire acordată mănăstirii Tismana «haiduci, dorobanți și cătane » ³⁾). *Haiducii* erau oamenii de peste Dunăre, Sârbi și Bulgari, dovadă că așa sânt numiți acei cari pradă Babadagul, la 1597, sub conducerea sârbului Velișco ⁴⁾). În schimb, *dorobanții* și *cătanele* sânt lefegii plătiți de împărat (Unguri și Cazaci). În ceea ce privește pe cei dintâi, Mihai i-a avut încă dela începutul luptei cu Turcii, cu preț ieftin, ei veneau de peste Dunăre, din satele creștine autonome cu organizație militară, despre care am vorbit mai sus. Aveau șefi de cete deosebiți, formând bande izolate în oastea domnului (de exemplu ceata lui Deli Marcu, Baba Novac, Velișco, etc.) ⁵⁾. Când Mihai a trecut peste Dunăre, în special în Dobrogea, a chemat peste tot *voluntari în leafă* ⁶⁾).

Al doilea grup de mercenari îl formau Cazacii din Ucraina. Această oaste neregulată din Polonia intrase în slujba lui Rudolf II cu leafă, în urma soliilor trimise de împărat și de papă hatmanilor căzăcești ⁷⁾. Aron-Vodă a chemat și el pe Cazaci sub steagurile lui, îndată ce începu lupta cu Turcii, ni s'au păstrat

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 154.

²⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 55—56.

³⁾ Ștefulescu, *Tismana*, p. 290—291.

⁴⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 42.

⁵⁾ Pentru Deli Marcu, Veress, *Documente*, V, p. 17, pentru Baba Novac, șef al haiducilor și Sârbilor, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 422—423.

⁶⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 199, raport din Aprilie 1595.

⁷⁾ Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 173 și urm.

scrisorile lui în care se văd angajamentele și condițiile pentru primirea Cazacilor în leafă și la fel a făcut și urmașul său, Ștefan Răzvan¹⁾. După exemplul lui Aron și al împăratului, Mihai se adresează la rândul său acestor călăreți din câmpiile sălbatice dela Nipru. În Martie 1596, el scrie: «Iubitul meu domn hatman prietenul meu, ...cu toți cavalerii oștirii Zaporojenilor», chemându-i să vie cu leafă bună în slujba lui. «Să dea Dumnezeu ca să vă văd pe toți cât mai curând în țara mea», zicea el, și invita pe hatman să vie în persoană²⁾. Atunci începuse Mihai să primească fonduri dela împărat pentru întreținerea unei oștiri de mercenari. Toată domnia lui Mihai, dela această dată, e plină de cereri ca să i se plătească regulat pensia mercenarilor întreținuți în Țara Românească pe socoteala împăratului. Această oaste constituită regulat dela 1597, cum spune și cronica, cu Cazaci și Unguri, cu o tabără deosebită, era bine plătită și forma nucleul cel mai ales al oștirii lui Mihai Viteazul.

Oastea era plătită direct de împărat prin agentul său în Țara Românească, Lassota, care trimite rapoarte regulate despre întrebuințarea banilor³⁾. Cu acești oșteni a cucerit Mihai Ardealul și Moldova. *Numărul lor era însă foarte redus: nu atingeau nici 4000 de oameni.* Avem registrul de plată al lui Lassota, din care reiese că în toamna anului 1597 erau 1987 călăreți husari și 1857 de trabanți pedestrași «cari sânt plătiți de împăratul Romanilor nobilului principe și domn Mihai voevod din Valahia»⁴⁾. Tot Lassota spune că mercenarii formau 18 steaguri⁵⁾ și după organizarea polonă a Cazacilor trebuie să socotim cam 200 de oameni de steag⁶⁾, ceea ce revine la aproape același număr ca mai sus.

Alături de acești mercenari imperiali erau de sigur Sârbii și Bulgarii, a căror cifră nu o putem stabili sigur. Ei erau organizați în cete de haiduci, care avea o valoare militară mai redusă, buni

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 10—13.

²⁾ *Ibidem*, p. 19—21.

³⁾ Veress, *Documente*, V, p. 79—80, 253, 264, 272—273, 280—281.

⁴⁾ *Ibidem*, V, p. 106. În tratatul lui Mihai cu împăratul erau prevăzuți 5000 de oameni (Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 288), dar se vede că cifra n'a fost atinsă.

⁵⁾ *Ibidem*, V, p. 79.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 643.

pentru incursiuni repezi dincolo de Dunăre. Socotim că acești Sârbi și Bulgari nu puteau trece de vreo 5000—6000 de oameni, căci e vorba de cete mici de haiduci, plătite de domn din veniturile sale.

În afară de mijloacele acordate de împărat, Mihai avea și unele mijloace interne, în țara lui cea sărăcită: mănăstirile erau datorare să ție pe socoteala lor panduri (mercenari, voluntari)¹⁾. Boierii erau și ei obligați să ție pe socoteala lor, timp de trei luni pe an, călăreți în arme. Dar la o revizie a lor de către Mihai, nu s'au găsit în total din aceștia decât cinci sau șase sute²⁾. Mihai se plânge într'un rând că n'are cu ce plăti mercenarii: a cheltuit cu ei averea soției lui și a mănăstirilor³⁾. Câteodată mercenarii ortodoksi, cari nu uitau că luptau pentru credință, renunță « cu glas mare » la leafă în schimbul unei moșii, care se dă mănăstirii Bistrița⁴⁾. Dar de multe ori lefegiii neplătiți prădau satele boieresti⁵⁾, alte ori plini de mânie năvăleau chiar în castelul lui Mihai, strigând și spărgând totul, cerând lefile lor⁶⁾. Această atmosferă în care a trăit Mihai, mereu cu grija de a-și plăti mercenarii, ce aveau neîncetat nevoie de lupte și de bani.

În genere, oastea de mercenari a lui Mihai o putem socoti la 10—13.000 de oameni, dintre cari 4000 armată regulată și restul haiduci balcanici și alții. Această mică oștire era însă destul de însemnată, căci nu trebuie să ne închipuim că armatele din sud-estul Europei, afară de marea oaste a sultanului, puteau însuma cifre prea ridicate. Nici Cazacii, nici Tătarii nu aveau oștirile uriașe de care se vorbește în cronică⁷⁾.

Cu această oaste a câștigat Mihai toate succesele lui militare, dar oștirea organizată la 1597, până atunci domnul luptase împotriva Turcilor cu oastea de țară și cu haiducii, s'a desorganizat

¹⁾ Ștefulescu, *Tismana*, p. 290—291. Dela Cozia lua Mihai într'un rând, 20.000 de aspri, când a trecut în Ardeal și o cantitate de plumb, când a atacat Nicopolul (Greceanu, *Genealogii*, II, p. 389).

²⁾ Veress, *Documente*, V, p. 95.

³⁾ C. Isopescu, *Documenti inedite*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 397.

⁴⁾ Papiu, *Tezaur*, I, p. 39.

⁵⁾ Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, f. 567—569, document din 1607 despre prădăciunile pandurilor, în zilele lui Mihai Vodă.

⁶⁾ Veress, *Documente*, V, p. 79, Raport al lui Lassota.

⁷⁾ Cf. comunicarea d-lui O. Górka la Acad. Rom., *Le calcul des forces militaires dans l'est de l'Europe*.

dela o vreme. Cauza destrămării oștirii lui Mihai este faptul că Polonii au poruncit Cazacilor să se întoarcă în patrie, ceea ce unii din ei au și făcut (1600)¹⁾. Apoi, cei ce încercau să mai treacă prin Moldova și să mai răspundă la apelul lui Mihai, pentru a umple golurile, erau opriți să treacă, încă din 1598, din porunca lui Ieremia Movilă²⁾. Încercările lor de trecere erau respinse chiar cu armele³⁾. Pe de altă parte, dela 1600 înainte, după luarea Ardealului, împăratul n'a mai plătit pensia oștirii lui Mihai, așa că aceasta s'a risipit în mare parte. *Aceasta este explicația principală a căderii lui Mihai*, care după 1600, în luptele sale cu Basta și cu Polonii, n'a mai avut la îndemână, în cea mai mare parte, oastea cea aleasă de mercenari.

Așa dar, în istoria armatei lui Mihai distingem trei faze. O primă fază, până la sfârșitul anului 1596, când Mihai luptă cu Turcii cu oastea de țară, țărani și boieri și cu mercenari haiduci, Sârbi și Bulgari, cu puține ajutoare din Ardeal. Este epoca luptei dela Călugăreni.

Dela 1597, cum spune și cronica, își formează cu banii împăratului o oaste europeană (în ceea ce privește armamentul), ridicându-se la 10—13.000 de mercenari. Este epoca cuprinderii Ardealului și a Moldovei.

În sfârșit, dela 1600, se disolvă oastea de mercenari, este epoca înfrângerii și a căderii.⁴⁾

Oastea de țară. Alături de oastea cea scumpă și prețuită a mercenarilor, era oastea de țară, adunată după obiceiul vechiu, care lupta după datini. Organizația acestei oștiri era teritorială, pe unități locale, care corespundeau în vremea lui Mihai cu județe. De aceea, găsim în cronică știrea că la cucerirea Ardealului de către Mihai, oastea de țară care a trecut munții prin valea Oltului, era alcătuită din « oștile Craiovei și a Jiului și a Mehedinților », sub comanda banului Udrea și a boierilor Buzești⁴⁾. Iar când

¹⁾ Poema lui Martin Paszkowski cu pseudonimul P. Kulikowski, *Dzieie Tureckie y utarczki Kozackie z Tatary* (Istoria turcească și luptele Cazacilor cu Tătarii), Cracovia, 1615, aventurile unui cazac polon din oastea lui Mihai, care apoi fuge, aflând de porunca hatmanului polon. Pentru ordinul Polonilor către Cazaci, Veress, *o. c.*, VI, p. 21—22.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 374.

³⁾ P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 47—49.

⁴⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 62.

Buzeștii se ridicară împotriva lui Simion Movilă, domnul adus de Poloni, ei «adună oștile Mehedinților»¹⁾. Un raport către Vatican despre starea militară a Munteniei, amintește, încă din vremea lui Mihai Turcitul, oastea «oamenilor dela munte ce se chiamă *Medinzi* (Mehedinți)»²⁾.

Conducătorii acestor oști locale erau boierii din regiuni, acei boieri cari aveau dregătorii dela domn; banul Craiovei era șef peste toate oștile Olteniei³⁾.

Acest fapt dădea însă putere partidelor boierești, ca de pildă Buzeștilor, cari puteau câte odată să ridice oștile din unele ținuturi pe seama lor. Oastea de țară fiind, spre deosebire de mercenari, cu organizație locală, era mai puțin a domnului și mai mult a boierilor. Mihai Viteazul a organizat însă un corp de «recrutori», cari chemau pe oameni la oaste. Într'un act prin care scutește de oaste pe un orășean din Târgșor, Mihai poruncește «*тратилом за конскъ*», ceea ce înseamnă «celor ce trag la oaste», să-l lase în pace⁴⁾. Această organizație, care nu se mai întâlnește sub alți domni, nu împiedeca însă, cum am văzut din mărturia cronicilor, ca oastea de țară să aibă șefii ei locali.

Satele militare privilegiate organizate în *călărași* și *roșii*, își au și ele locul în alcătuirea oștirii lui Mihai Viteazul. Două decenii după moartea lui Mihai, găsim călărași la Mănești, Gherghița, Ploiești și Rușii de Vede⁵⁾. Acești călărași nu erau toți ai domnului, puteau fi și în slujba unor boieri. Astfel Dragomir vornicul, cumnatul lui Mihai Viteazul, pusese într'un rând mâna pe moșia Plăviceni a sorii lui, doamna Stanca, «s'a sculat de a cotropit această moșie, partea doamnei Stanca și și-a așezat niște călărași acolo pe această moșie din Plăviceni»⁶⁾.

O descriere a oștirii lui Mihai, când a intrat în Ardeal, distinge întâi pe mercenari și haiducii liberi, apoi «oastea cea frumoasă a roșilor (rosonum), cum o numesc ei și călărimea boierilor îmbră-

¹⁾ *Ibidem*, p. 71.

²⁾ Filitti, *Documente din arhiva Vaticanului*, I, p. 46.

³⁾ Heidenstein, *Rerum polonicarum... libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 360.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 143—144. Mihai din Târgșor, care beneficiază de această scutire, era obligat să ție cai domnești pentru oaste. Acad. Rom., Doc. CXCVII/48.

⁵⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 79.

⁶⁾ Hrisovul lui Mihnea III, 3 Iunie 1658, la d-na Lahovary.

cați cu platoșe și înarmați cu măciuci »¹⁾). Boierii înarmați cu măciuci firește că nu constituiau o armată modernă, dar adaugă o notă în plus la aspectul feudal al acestei oștiri de veche datină.

^Oastea de țară n'a avut un rol însemnat în izbândeile lui Mihai, afară de primele ciocniri cu Turcii, deși numărul ei întrecea pe al mercenarilor; dar organizarea și înarmarea ei primitivă o făceau să rămâie pe planul al doilea²⁾). Socotim însă că ea a avut în domnia lui Mihai, ca și în alte împrejurări, *un rol politic*. Ea dădea putință boierilor să dispună de o forță și să-și impună adesea voința lor domnului; în orice caz existența ei silea pe domn să împartă puterea cu boierii.'

Organizarea militară a țării și strategia lui Mihai. În istoria principatelor române este o mare deosebire între Moldova și Țara Românească în ceea ce privește situația militară. Ambele țări au avut în primul veac dela întemeiere un lanț de cetăți în jurul lor, care le apăra de dușmani: Moldova cu seria de cetăți ce apărau ieșirile din pasurile munților, trecerea râurilor mari și a vadurilor Nistrului, Țara Românească cu cetățuile dela munte și cetățile mari dela Dunăre. Dar pe când sistemul de întărire al Moldovei a fost completat de Ștefan cel Mare, care a făcut din țara sa o cetate înconjurată cu turnuri de apărare, sistemul muntean a căzut repede. Luarea Giurgiului, a Turnului și, în veacul al XVI-lea a Brăilei de către Turci, lăsa țara deschisă, un șes întins, bun pentru năvala repede a cavaleriei dușmane. Urmărilor acestei împrejurări au fost foarte mari și se resimt în soarta deosebită ce a fost menită celor două țări surori.

Mihai Vitazul și-a dat seama de această situație primejdioasă și de aceea scrie ducelui de Toscana: « Am luptat fără cetăți, nici castele, nici orașe, nici cel puțin o casă de piatră, unde să mă retrag, ci abia am avut una singură pentru locuință »³⁾).

^Boierii vor simți adânc acesată situație tragică, averile și moșiile lor lăsate fără apărare în fața oricăror incursiuni. Ei privesc cu invidie la Ardeal, cetate naturală, scutită de asemenea nenorociri. *Și atunci când Ardealul fu cucerit, n'au mai vrut să iasă de*

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 431, cifrele sânt însă de sigur exagerate.

²⁾ R. Rosetti, *o. c.*, în Acad. Rom., ser. III, tom. XXI, p. 261—269.

³⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, Biblioteca Astra, p. 41—42.

*acolo, cu toate somațiile împăratului, căci găsiseră în sfârșit un loc de adăpost, în care voiau să se așeze*¹⁾.

E drept că la Târgoviște era curtea domnească, întărită cu ziduri și turnuri, în care au putut rezista Turcii puțin timp, la 1595 ²⁾. Mai important însă este faptul că prin reluarea Brăilei și a Giurgiului, Mihai Viteazul a refăcut pentru o clipă lanțul de apărare la Dunăre ³⁾, nu știm însă dacă le-a întărit și le-a organizat din nou după cucerire. În orice caz nici o mare oaste turcească n'a mai trecut Dunărea între 1595 și 1600 și stăpânirea acestor cetăți, deși nu însemnau prea mult lucru, a îngăduit lui Mihai să cucească Ardealul și Moldova, având spatele într-o măsură întărit.

Strategia lui Mihai se resimte din organizația armatei lui și de împrejurarea că țara lui era totuși o țară deschisă. Armata lui, în care erau haiducii balcanici, cete ce străbăteau repede ca fulgerul în locuri aproape neumblate, Cazacii obișnuiți cu lupta cu Tătarii, pe cai iuți, apoi țara care nu dădea puncte de sprijin, toate fac pe Mihai să adopte o strategie în care surprinderea și repeziciunea mișcărilor să fie principalul temei al izbândeii, numai grație ei a cucerit Ardealul și Moldova. De aci reiese și principiul ofensiv al tacticii lui Mihai. El a fost un mare militar din temperament, care a știut să se folosească de toate împrejurările în care se afla. Figură rară în istoria militară a Românilor, oameni prudenți și așezați, cari știau să-și apere țara, întărindu-se în păduri și în locuri ferite pentru a lovi pe dușmani, dar cari foarte rar iau ofensiva și întâmpină pe dușman în țara lui, Mihai a avut ca principiu strategic întotdeauna ofensiva, împotriva 'Turcilor ca și a creștinilor'. Căderea lui se datorește unor cauze politice ce l-au lipsit de cei mai buni oșteni, nu unor lipsuri în concepția lui strategică ⁴⁾.

¹⁾ Vezi mai jos, p. 82—85.

²⁾ Cf., R. Rosetti, *Evoluția fortificației la Români*, Acad. Rom., ist., ser. III, tom. XII, p. 31—34.

³⁾ *Ibidem*, p. 27, pentru valoarea cetăților.

⁴⁾ O bună analiză și caracterizare a strategiei lui Mihai, R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români*, Acad. Rom., ist. ser. III, tom. VI, p. 31—79.

MIHAI VITEAZUL ȘI BOIERII

Divanul dela începutul domniei. Mihai fusese ridicat în scaun printr'o mișcare a boierilor olteni, în mijlocul cărora crescuse, era reprezentantul acelor boieri și aceasta s'a resimțit în toată domnia lui. Boierii cari îl ridicaseră erau tineri, cei mai mulți, ca Buzeștii, nu ocupaseră funcții înalte. Mihai n'a putut dela început să facă o revoluție în sfatul domnesc și să înlocuiască pe boierii ce slujiseră pe rând la domnii dinaintea lui cu boieri noi și tineri. Bătrânii boieri formau un element statornic peste domniile trecătoare, așa fusese chiar și în veacul al XV-lea. De aceea în divanul din primul an al domniei lui Mihai, întâlnim boierii ce slujiseră sub Mihnea Turcitul, sub Ștefan Surdul, ba chiar sub Alexandru cel Rău!

Astfel divanul cu care-și începe viteazul domn stăpânirea era compus din Mitrea vel vornic, care fusese mare vornic și mare logofăt sub Mihnea și sub Alexandru cel Rău¹⁾, Andrei mare logofăt, fostul vistiernic al lui Mihnea, Manta marele paharnic, fost postelnic sub Alexandru; Pană comisul, care slujise ca vistiernic sub Alexandru; Tudorache marele postelnic, fostul comis al lui Alexandru cel Rău; Dimitrache marele spătar, fost cu aceeași funcție sub Mihnea. Dintre boierii noi avem pe Pangratie vistierul, pe Sârbu stolnic, Coci postelnicul și Statache vistiernicul, Dragomir stolnic, apoi Negri spătar²⁾. Observăm, așa dar,

¹⁾ Pentru cariera lui, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, la indice. Era un boier bătrân, comis la 1570—1573, vistier la 1576—1577, vornic la 1578.

²⁾ Pentru divanul lui Mihai din 1593-4, Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 270, V, p. 290, XVI, p. 139. Acad. Rom. doc. LXXII/9 (7 Dec. 1593), CCI/9 (3 Aprilie 1594) și Ms. Nr. 2530, f. 543—544 (1594 Mai 16), f. 545 (Mai 25), p. 546—547 (Iulie 5), f. 552—554 (Iulie 22). *Arhive Stat*, sec. istor. acte din 20 Dec. 1593, 4 Ianuarie, 16 Mai, 27 Mai, 3 Iunie, 18 Iunie, 21 Iunie, 7 Iulie, 17 August, 29 August 1594. Cf. indicele la Filitti, o. c. și Ghibănescu, *Divane*, p. 34, cf. și p. 32—33 pentru divanele domnilor precedenți.

că venirea lui Mihai în scaun a însemnat păstrarea datinei și a vechiului regim boieresc. Boierii olteni cari l-au sprijinit la ocuparea domniei nu apar încă în divan. Și ceea ce e mai caracteristic, Mihai păstrează cei mai mulți boieri greci ai lui Alexandru (Manta, Pană, Tudorache sau Tudori și Dimitrache), la cari se mai adaugă și noi boieri greci în divanul său: Pangratie, Coci, Statache. Putem spune că primul divan al lui Mihai a fost mai bine de jumătate grecesc, de sigur sub influența cercurilor din Constantinopol și a lui Iane banul.'

Dintr'o listă de boieri munteni prezentată împăratului creștin de solul său, raguzanul I. Marini Polli, mai cunoaștem încă pe unii boieri de rang inferior sau foști boieri, cari rămăseseră fără dregătorii la curtea noului domn¹⁾. Între boierii vechi e Danciul, mare vornic sub Alexandru cel Rău, Dan, vistiernicul lui Ștefan Surdul, Chisar logofătul și Petre spătarul, boieri ai lui Mihnea, alături de cari fusese și Mihai ca dregător în divan în tinerețea lui. Dar pe lângă aceștia erau și boieri noi și tineri: Stroe Buzescu postelnicul, Ivan aga căpitanul de călărași, Radu comisul Florescu. Aceștia erau de sigur oamenii de încredere ai domnului, cu cari se sfătuia în taină pentru marile sale planuri, pe ei se va întemeia mai târziu stăpânirea lui și ei vor ocupa locurile înalte ale vechilor boieri. Existența unor oameni de încredere ai domnului, cari peste capul divanului cârmuiau țara, se vede din faptul că acestor boieri tineri Mihai le încredințează toate soliile importante (Stroe Buzescu trimis de două ori la Sigismund Bathory și la Aron-Vodă; Radu Buzescu trimis și el la Sigismund²⁾), precum și conducerea armatelor în primele lupte cu Turcii (Radu, Preda și Stroe Buzescu în luptele cu Tătarii; Radu Florescu la Hârșova³⁾). Acești boieri erau comandanții oștirilor de țară, oameni de acțiune și înrudiți cu domnul formând un puternic partid, pe care se bizaia Mihai. Ei în curând vor ajunge să înlăture pe boierii cei vechi și să ajungă stăpâni în sfatul cel mare al țării.'

Boierii cei noi. În Octombrie 1594 în ajunul luptei cu Turcii, boierii cei vechi sânt înlăturați brusc din divan de către boierii cei noi,

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 196—197. Solul observă că cei mai mulți boieri sânt Greci.

²⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47 și 49.

³⁾ *Ibidem*, p. 48—49.

comandanții oștilor. Astfel intră în divan ca mare vornic Ivan fostul comandant de călăreți, care-și vărsase sângele pentru domn în luptele cu Tătarii ¹⁾; Tudosie sau Teodosie vistierul, din neamul Rudenilor, autorul cronicii lui Mihai Viteazul; Șerban paharnicul, viitorul domn Radu Șerban, Calotă spătarul și Radu Florescu comisul, care fusese pribeag cu Mihai la Constantinopol; în sfârșit frații Buzești, Stroe stolnicul, Preda postelnicul și Radu clucerul ²⁾. Dintre vechii boieri mai rămâne pe lângă divan doar Miroslav fostul mare logofăt, un boier foarte bătrân care slujise în această dregătorie încă din vremea lui Alexandru cel Bătrân, Mihnea și Petre Cercel, înrudit cu neamul domnesc și cu boierii din Mărgineni ³⁾. Tot atunci e făcut mare logofăt Chisar, un vechiu boier de care am mai vorbit. Dar toți Grecii din primul divan al lui Mihai sânt înlăturați până la unul. Înlăturarea boierilor bătrâni și înlocuirea lor cu boierii tineri și războinici se făcuse poate cu consimțământul lui Mihai, înlăturarea Grecilor, care schimbă cu totul aspectul divanului, i-a fost însă desigur impusă. Prin tratatul încheiat de boieri cu Sigismund Bathory fără voia lui Mihai se prevedea că Grecii nu vor mai avea voie să ocupe funcții în Țara Românească, ceea ce consfințește revoluția din Octomvrie 1594.

În adevăr, în primăvara anului 1595, solii lui Mihai în frunte cu mitropolitul închină țara lui Sigismund Bathory și fără voia și știrea stăpânului lor încheie cu acesta un tratat, prin care puterea domnului Țării Românești era îngrădită, boierilor li se dau toate drepturile și Grecii erau scoși din toate slujbele boierești. Mihai, adânc jicnit, a trebuit să primească, deoarece se pregătea să dea lupta cu Turcii și avea nevoie de ajutorul oștirii lui Sigis-

¹⁾ Vezi mai jos, paragraful următor.

²⁾ *Archive Stat*, sec. ist. acte din 2, 7 și 31 Oct. și 24 Dec. 1594. Ms. Acad. Rom. Nr. 2530, f. 555—556 (1595 Martie 17, Miletić și Agura, Дакo-Ромънитѣ и слав. писменостя в Сборникъ, IX, p. 155 (8 Septemvrie 1595), Ștefulescu, *Strâmba*, p. 27—28, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 51 are la Mai 19, divanul din anul precedent, să fie o greșeală de dată? Pentru divanul din 1596, Ghibănescu, *Divane*, p. 34, Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, p. 566 (Aprilie 15 și Iunie 11), Safarik, в Гласник (Belgrad), ser. I, IX, 1857, p. 243—244, din 24 Iulie 1596 și Iorga, *Studii și documente*, V, p. 290.

³⁾ Cf. pentru cariera și rudele lui, G. D. Florescu, *Boierii din Mărgineni*, Văleni, 1930, arborele genealogic.

mund ¹⁾). Acest tratat impus domnului din afară, a pecetluit izbânda boierilor noi asupra celor vechi.

De aproape o jumătate de veac aceleași familii de boieri guvernau țara peste schimbările repezi de domnie. Aceiași boieri rămăseseră în dregătorii, când veneau domni noi, chiar când aceștia erau dușmanii înaintașilor lor în scaun. Ceea ce se făcuse la 1594 în Țara Românească și se desăvârșise în anii următori era o adevărată revoluție națională, în sensul de atunci, înlăturarea în bloc a străinilor cu sprijinul lui Sigismund Bathory și probabil împotriva domnului, care avea anume legături și rudenii la Constantinopol. Pe de altă parte, și boierii cei vechi și bătrâni, stâlpii țării sub domnii dinainte, erau puși la o parte de partidul boierilor tineri și războinici, cei mai mulți din Oltenia. De sigur că cei înlăturați au protestat și chiar au conspirat împotriva domnului și a noilor lui sfetnici.

În vara anului 1596, Chisar marele logofăt în funcție, Dan fostul mare vistiernic al lui Ștefan Surdul, Vintilă clucerul și Dumitru un boier bătrân, împreună cu alți boieri mai mici uneltesc cu Turcii și cu Moldovenii pieirea domnului și aducerea în scaun a lui Simion Movilă, fratele lui Ieremia. Îi dădură de veste domnului să fugă, căci vin Tătarii, dar Mihai descoperi gândurile lor și capetele lui Chisar marele logofăt și al fiului său, precum și a lui Dumitru cad sub securea călăului, ceilalți vinovați izbutesc să fugă în Moldova ²⁾). Îndată după sângeroasa execuție a boierilor încărunțiți în slujbele domnilor bătrâni și neobișnuiți cu o vreme nouă, demnitatea de mare logofăt rămasă liberă, fu dată lui Teodosie Rudeanu, până atunci vistiernic, unul din membrii cei mai însemnați ai partidei celei noi. În locul lui ca vistiernic veni însă un alt boier oltean, Stoica sau Stoichiță din Strâmba, unul din

¹⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 50 arată că tratatul s'a încheiat de boieri împotriva voinții domnului. Textul în Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 209—213 și 472—476. Cf. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 268—274.

²⁾ Pentru acest complot, scrisoarea lui Mihai către Sigismund Bathory la 6 Septembrie 1596, Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 277—278, Walter în Papiu, *Tezaur*, I, p. 37—38 (cu data greșită 1595), Stavrinou, în Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 49. Pentru boierii fugiți în Moldova, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 487—488, 551. Nu este dovedit că Dumitru cel omorât la 1596 era vornicul Dudescu, cf. Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, extras din *Arhivele Olteniei*, Nr. 43—44, p. 11.

cei mai apropiați și buni sfetnici ai domnului ¹⁾. Izbânda partidei noi era deplină. De atunci divanul lui Mihai nu s'a mai schimbat până la sfârșitul domniei ²⁾. Singurul grec rămas însă pe lângă Mihai a fost banul Craiovei, Mihalcea. Nu cunoaștem banul din primul divan al lui Mihai, dar dela 1595 apare banul Mihalcea, la 1596 Calotă iar la 1598 bănia este împărțită unui triumvirat, Mihalcea, Calotă și Udrea și la 1599, Mihalcea, Calotă și Raț ³⁾. Mihalcea a fost un sfetnic credincios și un militar de valoare și mai ales era înrudit cu Buzestii și de aceea s'a făcut o excepție pentru el și n'a avut soarta celorlalți boieri greci (întru cât Andronie vistierul pare a fi fost sub Mihai fost vistier, iar funcția era ocupată de Teodosie și apoi de Stoichiță).

În schimbările divanului lui Mihai, care începu cu un sfat plin de boieri vechi și de Greci, pentru a trece brusc dela 1594 la un sfat de boieri tineri și războinici, se oglindește lămurit marea luptă dintre partidele boierești ce s'a început odată cu urcarea în scaun a lui Mihai și urmată apoi și în timpul domniei lui. Noii boieri, cei mai mulți olteni, au câștigat izbânda în acele împrejurări turburi, prin dârzenia și îndrăzneala cu care au dus lupta și am văzut că s'au impus peste voința domnului, la 1595 cu ocazia tratatului cu Sigismund Bathory. De aceea credem că și politica țării a fost de atunci politica lor, impusă domnului, căci adevărații stăpâni ai țării erau ei.

Rămâne să vedem ce reprezenta acest partid ca origini și ca tendințe politice, ca să înțelegem mai bine directivele pe cari le-au dat politiciii țării.

Sfetnicii lui Mihai Vodă și neamurile lor. Boierii cari ridicaseră pe Mihai în scaun, cari dela început ajunseseră comandantii oștilor și apoi stăpânii sfatului domnesc, erau cei mai mulți din Oltenia și formau un partid politic strâns unit. Ca de obicei, ceea ce-i unea între ei erau legăturile de sânge sau de rudenie. În adevăr putem urmări, pe temeiul cercetărilor genealogice, înrudirile între

¹⁾ Despre el, vezi mai jos, p. 75—76.

²⁾ Pentru divanele din anii 1597—1600, Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 565—590 și Nr. 2531, f. 17—18, Ghibănescu, *Divane*, p. 35—36, Miletić și Agura, o. c., p. 156—157, Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 291, Acad. Rom., doc. XL/85, 86, 91, Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 295—301.

³⁾ E. Hagi-Mosco, *Boierii lui Mihai Viteazul*, extras din Arhivele Olteniei, p. 8.

acești boieri, în lanțul cărora nu lipsește nici Mihai Vodă el însuși, care era și el, nu trebuie s'o uităm, un fost boier oltean.

În fruntea acestor boieri steteau Buzeștii. Se trăgeau dintr'un boier, Cârștian din veacul al XV-lea și locul lor de baștină era moșia Cepturoaia. Cei trei frați din vremea lui Mihai erau fiii lui Radu Buzea marele armaș și prin înrudirile lor erau legați de toate familiile din partidul cel nou. Mama lor, Maria din Stănești, era rudă de aproape cu Tomana soția lui Dobromir marele ban, unchiul doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul. Stroe stolnicul Buzescu era căsătorit cu Sima din neamul Rudenilor, sora lui Teodosie marele logofăt. Al doilea frate, Radu clucerul, era căsătorit cu fiica banului Mihalcea, iar vărul celor trei frați, Radu ot Cepturoaia avea de soție pe Calea Calomfirescu, fiica lui Radu Calomfirescu, vestitul căpitan al lui Mihai. Fiul lor, Preda, a fost ginerele lui Mihai Viteazul, căsătorit cu fiica lui Florica și de aceea i s'a zis Floricoiu¹⁾. Buzeștii își agonisiseră o imensă avere în vremea lui Mihai și domnul le întărește într'o serie de hrisoave din anii 1595—1596 toate moșiile²⁾, erau ctitori la Căluu (Romanai), Stănești (mănăstire întemeiată de boierii din Stănești, din cari se trăgea mama lor, închinată mai târziu de frații Buzești patriarhiei dela Alexandria³⁾ și la Cepturoaia⁴⁾. Proprietățile lor ajunseră mai târziu așa de întinse, încât hrisovul de întărire dat fiului lui Radu Buzescu la 1656 de Constantin Șerban Vodă este cel mai lung hrisov domnesc cunoscut din trecutul nostru, înșirând pe zeci de pagini nenumăratele moșii ale Buzeștilor, pe tot cuprinsul țării, dintre cari multe sânt cumpărate dela moșneni « în zilele lui Mihai Vodă », când țăranii proprietari « nu mai puteau plăti birul »⁵⁾.

Boierii Rudeni apar pe lângă domnie încă din vremea lui Alexandru cel Rău, când Teodosie era spătar și fratele său Chirca

¹⁾ Pentru genealogia Buzeștilor, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică a Buzeștilor, General Năsturel, *Biserici din Oltenia*, în *Revista p. istorie, arheologie și filologie*, XII—2, p. 298—299 și 312 (pisană dela Căluu). Pentru Preda Floricoiu, E. Hagi-Mosco, *o. c.*, p. 19.

²⁾ Acad. Rom. doc. LXXIV/185 (1595 Iulie 5), CLXXVI/13 (1595 Februarie 24), XL/77 (1596 Iunie 3), Greceanu, *Genealogii*, II, p. 361 (1596 Iunie 15).

³⁾ Acad. Rom., *Creșteri*, XXVIII—XXX, p. 154 (19 Mai 1615).

⁴⁾ Acad. Rom. Ms. Nr. 2531, f. 17—18 (25 Iunie 1600, hrisov dela Nicolae Pătrașcu).

⁵⁾ *Tinerimea Română*, I, 1898 (nouă serie), p. 89—127.

era comis ¹⁾. Am văzut cum Teodosie ajunge vistiernicul lui Mihai și în urma complotului boieresc din 1596, devine mare logofăt. Și el era înrudit cu Buzeștii și cu familia doamnei Stanca. Mama lui, al cărei nume nu-l cunoaștem, era sora Tomanei, soția lui Dobromir banul, care era deci deopotrivă unchiu și al doamnei Stanca și al lui Teodosie logofătul. Sora lui Teodosie era Sima căsătorită cu vestitul erou Stroe Buzescu ²⁾. Și Teodosie cu frații lui își făcuseră o frumoasă avere de moșii, cu aceleași mijloace ca și Buzeștii, cumpărând adică moșiile țăranilor moșneni sărăciți din pricina războaielor lui Mihai. Astfel, la 1597, Teodosie cumpăra dela țărani satul Băia cu 12.000 aspri, iar în anul următor satele Slătioara, Folești și Popești (în Vâlcea) cu 5500, 6700 și 4500 aspri, tot dela moșneni ³⁾. Teodosie era un om învățat, el a scris cronica oficială a domniei lui Mihai, păstrată în traducerea latină a silezianului Baltazar Walter. De sigur că domnul i-a poruncit, ca mare logofăt, să-i scrie cronica faptelor sale și lucrarea aceasta, cât putem să recunoaștem prin traducerea cu adaosuri, este o operă biografică, ce se ridică deasupra producțiilor obișnuite ale cronicarilor ⁴⁾.

Stoica sau Stoichiță vistiernicul era tot un boier oltean, se trăgea din Strâmba (Gorj). La începutul domniei lui Mihai era al doilea logofăt, funcție ce se dedea de obicei celor cu știință de carte. În adevăr, acest lucru se vede și din faptul că Mihai îl răsplătește « pentru credincioasă și dreaptă slujbă ce a slujit domniei mele în țară streină » ⁵⁾, adică a fost sol. După complotul boieresc din 1597, trecând scurtă vreme în demnitatea de postelnic, ajunge vistiernic. Era un boier tânăr, căci a mai avut o carieră lungă, a fost mai târziu, sub Radu Șerban mare logofăt, apoi iarăși mare vistiernic, a luat parte la mișcarea revoluționară împotriva Grecilor a lui Lupu Mehedințeanu și moare la 1620 ⁶⁾.

¹⁾ Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, f. 541—542.

²⁾ Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică, *Corbeanu-Rudeanu*. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 680—681.

³⁾ Iorga, *Studii și documente*, V, p. 291, nota 1.

⁴⁾ Papiu, *Tezaur*, I, p. 1—74 și Iorga, *Cronicle muntene*, Acad. Rom., ist. ser. II, 1899, p. 10.

⁵⁾ Ștefulescu, *Strâmba*, București, 1906, p. 20—67.

⁶⁾ *Ibidem*.

Și acest boier își făcuse o frumoasă avere, moșii cumpărate și altele, cum spune în testamentul său «la vremea noastră de moarte», «ce ne-au fost milă dela Mihai voevod»¹⁾. După căderea lui Mihai, temându-se de o confiscare a averii lui, care cuprindea peste 15 sate, «satele mele ce le-am câștigat cu slujba, miluit dela creștinul Mihail voevod», le dăruiește pe toate mănăstirii Strâmba întemeiată de dânsul (3 Martie 1601)²⁾. Stoica fugise în fața noului domn, Simion Movilă, dar imediat ce uzurpatorul e alungat, își reia satele în stăpânire și le ține până la moarte³⁾. Și el e învinuit că ar fi luat unele din aceste moșii cu sila dela țărani⁴⁾.

Banul Mihalcea, un vestit căpitan de oaste, care moare spânzurat de Unguri, era un grec din Chios, din familia Caragea. Gheorghe Basta într'o scrisoare îl numește «parente del Valacco», adică rudă a lui Mihai Viteazul⁵⁾. Basta face poate aluzie la o legătură destul de depărtată prin alianță, una din fiicele lui Mihalcea era soția lui Bădican spătarul din Greci, fratele lui Preda Floricoiul, ginerele lui Mihai Viteazul⁶⁾. Am văzut că Mihalcea era rudă prin alianță și cu Buzeștii. Mihalcea fusese mare ban și înainte de Mihai, la 1594 era fost mare ban⁷⁾ și el ca și ceilalți boieri de oaste și de sfat ai viteazului domn își agonisește moșii pe socoteala țăranilor săraciți. Încă dela începutul domniei, Mihai îi confirmă satul Orlești, «pentru că a plătit birul de haraci al cinstitului împărat», în locul oamenilor din acel sat ce fugiseră peste Dunăre, încă din zilele lui Alexandru cel Rău⁸⁾.

Udrea banul e cel ce duce oastea de țară prin pasul Turnul-Roșu în ajutorul lui Mihai la cucerirea Ardealului, pe el îl lasă Mihai să păzească scaunul Sucevii după cucerirea Moldovei și tot

¹⁾ Testamentul din 25 Martie 1620, *Acad. Rom. Ms. Nr. 610*, f. 46—47. Testamentul e întărit de patriarhul Chiril al Alexandriei.

²⁾ Actul de danie, *ibidem*, f. 46.

³⁾ După cum reiese din testamentul din 1620, citat mai sus. Pentru fuga lui la 1600, cf. *Revista Istorică*, I, 1915, p. 223.

⁴⁾ *Revista Istorică*, I, c.

⁵⁾ Veress, *Gh. Basta*, p. 390.

⁶⁾ Hagi-Mosco, *o. c.*, p. 8 și 19. Pentru procesul acestei fiice a banului Mihalcea sub Radu Mihnea, pentru uciderea a doi ȝigani cu mâna ei și sperjur, *ibidem*, p. 8, nota.

⁷⁾ Miletić și Agura, *Дакo-Ромънитъ*, în *Сборникъ*, IX, p. 158.

⁸⁾ *Ibidem* și *Acad. Rom. L/12*.

el dă ultima luptă cu Simion Movilă și cu Polonii la Curtea-de-Argeș; în cele din urmă e ucis de Simion Movilă. Era din familia Bălenilor, doamna Voica a lui Pătrașcu cel Bun era mătușa lui Udrea, sora tatălui său, Radu Clucerul Băleanu¹⁾. Înainte de a fi ban al Craiovei era armaș (până la 1598) și avem dela acest oștean un frumos testament, în care arată unde trebuie îngropat « de voi pieri eu în războiu », iar satele lui pomenite în acel testament, sânt nu mai puțin de 35, pe care le lasă în parte rudelor sale, în parte mănăstirii Dealului²⁾. Chiar Mihai Viteazul cumpărase dela el un sat, Drăgoteștii, luat, ca de obicei, dela moșneni³⁾.

Calotă Bozianu boier oltean fusese ban mic sub Dobromir banul, unchiul doamnei Stanca, și acesta îi confirmase încă de pe atunci numeroase bucăți de moșie cumpărate dela săteni⁴⁾. În domnia lui Mihai, Calotă ajunge mare spătar și urmează cu cumpărăturile. O mulțime de țărani din Gorj i se închină ca vecini și-i vând pământurile lor, cu aprobarea lui Mihai Vodă, « pentru că n'au putut plăti dădiile lor »⁵⁾. Cumpărăturile lui în 1595 însumează 17.760 de aspri (bani de argint)⁶⁾. În același an Calotă e numit de Mihai mare ban al Craiovei⁷⁾. Soția lui era Calea din Brâncoveni, fiica lui Danciul vornicul și sora viitorului domn Matei Basarab⁸⁾. Acest Danciul din Brâncoveni (Romanai), tatăl lui Matei, era în vremea lui Mihai un boier bătrân, fost mare vornic, el moare la Alba-Iulia în 1597, în timpul unei solii în Ardeal, trimis fiind de Mihai Viteazul și e îngropat în biserica ridicată în capitala Ardealului de domnul Țării Românești. Cheltuelile de îngropare le făcuse doamna Stanca⁹⁾.

Ivan marele vornic fusese, cum am văzut, un comandant de călăreți. El se distinsese în lupta dela Șerpătești cu Turcii și Tătarii și fusese ridicat după aceea la marea vornicie. Mihai îi dă la 12 Noemvrie 1595 o răsplată solemnă și pomeneste în hrisovul său

¹⁾ Greceanu, *Genealogii*, I, p. 263—265 și 288—291 și Hagi-Mosco, *o. c.*, p. 9—10.

²⁾ *Ibidem*, I, p. 263—264.

³⁾ Acad. Rom., *Creșteri*, XII, p. 127.

⁴⁾ Ghibănescu, *Surse și izvoade*, VI, p. 163—164.

⁵⁾ *Ibidem*, VI, p. 170—173.

⁶⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 24.

⁷⁾ Hagi-Mosco, *o. c.*, p. 10 (și pentru faptul că era din familia Bozianu).

⁸⁾ Greceanu, *Genealogii*, II, p. 310—311.

« credincioasă și dreaptă slujbă și vărsare de sânge, care au vărsat pentru domnia mea, când m'am bătut domnia mea cu păgânii turci » și-i dăruiește satul domnesc Șerpătești (Vlașca), locul luptei, precum și satul Tihulești, care fusese al lui Ianache postelnicul, feciorul Dobrei călugăriței, pentru că « el s'au hăinit de domnia mea și de țara domniei mele »¹⁾. În 1600 Ivan vornicul era mort și fetele lui, Zamfira și Velica, ce se intitulează *doamnă*, pentru că era ibovnica lui Mihai Vodă însuși, donează din Alba-Iulia, unde erau cu domnul, un sat al părintelui lor, mănăstirii Golgota²⁾.

În sfârșit, aga Leca, un alt oștean viteaz, a fost multă vreme omul de încredere al lui Mihai, el semnează alături de alți boieri tratatul cu Andrei Bathory la 1599. În Ardeal era comandant al cetăților Gherla și Chioara³⁾ și i se scria « sfetnicului de frunte al măriei sale, voevodului Mihai, generalului oștirii Olahilor și Rascilor (Sărbilor), căpitanului de Gherla și Chioara »⁴⁾. Era de origine albanez și trecuse în nordul Dunării odată cu alți căpitani balcanici, încrezători în steaua lui Mihai Vodă⁵⁾, dar după ce fu ridicat în rang și încăpu în încrederea domnului său, credința lui începu să șovăie; în Septemvrie 1600, după mai multe somații⁶⁾, el predă Chioara și mai târziu și Uioara comisarilor imperiali⁷⁾. Basta avea acum drum deschis în Ardeal și astfel izbuti să înfrângă pe Mihai la Mirăslău⁸⁾. Aga Leca rămase în Ardeal în serviciul împăratului⁹⁾, iar mai târziu se așează la Praga și primește o pensie dela curtea Habsburgilor¹⁰⁾. În țară

¹⁾ *Acad. Rom., Ms. Nr. 4970, f. 14*, traducere din 1807. Un Iane postelnic apare în divanul lui Ștefan Surdul (Ghibănescu, *Divane*, p. 34).

²⁾ Iorga, *Trei chipuri din veacul al XVII-lea*, în *Convorbiri Literare*, XXXIX, 1905, p. 117—120 și idem, *Ist. lui Mihai Viteazul, I*, p. 179 nota

³⁾ Cf. T. Holban, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în *Arhiva*, XXVII, 1930, p. 176—177, dar Leca aga nu e aceeași persoană cu Leca postelnicul de sub Radu Șerban.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 669 nota.

⁵⁾ V. Motogna, *Un trădător: aga Leca*, în *Revista Istorică*, 1934, p. 128.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 128—129 și 130—131.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 137. Se observă că n'a predat-o Ardelenilor răsculați, ci comisarilor imperiali.

⁸⁾ Motogna, *o. c.*, p. 126—139.

⁹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1078.

¹⁰⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 329 și Veress, *Documente*, VII, p. 118, 127—129, 139—140, 158—159, 165—166, 179—201.

avea o moșie, satul Tâncăbești în Ilfov, lângă București, fost sat de moșneni, luat, se pare, cu japca de aga Leca în vremea lui Mihai Vodă. Când « lui aga Leca i s'a întâmplat pribegie în țara Nemțească și când a fost în zilele lui Șerban voevod, când a trimis Șerban Vodă pe răposatul jupân Nica fost mare vistier sol în țara Nemțească, atunci a împrumutat jupân Nica în pribegie pe Leca aga cu ceva bani, căci era în lipsă și nevoi ». Murind aga Leca după scurtă vreme în pribegie, mama lui, Cherața, săracă și bătrână, care rămăsese în țară, e silită să dea satul Tâncăbești lui Nica vistierul. Deși, mai târziu, se ridicară alte rude ale lui Leca, Ghinea Racotă și Leca spătarul, nepoții lui Leca aga ¹⁾ și se judecă cu Nica, satul rămase al acestuia, căci adusese mărturie și pe văduva răposatului agă al lui Mihai, jupânița Maria ²⁾.

Solia lui Nica avusese loc în 1603, și el întâlni pe Leca la Praga, unde l-a luat ca părtaș al soliei ³⁾, dar boierul pribeag nu s'a mai întors în țară și a murit între streini, unde cum se vede, ajunsese în sărăcie.

* * *

Aceștia erau principalii sfetnici al lui Mihai Vodă. Cei mai mulți erau din Oltenia, acolo unde-și făcuse cariera de boier și marele domn și unde-și avea cele mai însemnate proprietăți. Boierii olteni erau înrudiți între ei prin sânge sau prin alianță și erau înrudiți și cu Mihai Viteazul prin soția lui, Stanca nepoata bogatului ban oltean Dobromir. Astfel se lămurește de ce au alcătuit un partid politic strâns unit și au ridicat în domnie pe unul de-ai lor, pe Mihai. Când acesta a încercat să împartă stăpânirea și cu grecii din Constantinopol, față de cari avea îndatoriri, partidul boieresc oltean s'a ridicat din nou și a impus domnului schimbarea sfetnicilor lui. Ridicarea la cârmă a acestui partid boieresc a fost cu foarte mare folos pentru membrii lui: în timpul scurtei domnii a lui Mihai zeci de moșii trec din mâinile țăranilor tocmai în stăpânirea acestor boieri, ce devin mari latifundiari. Creșterea puterii

¹⁾ Erau fiii lui Miho spătar, fratele lui Leca aga, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 52—53.

²⁾ Marele hrisov al lui Alexandru Coconul din 1626, Iunie 3, original slav inedit la d-l Fotescu, proprietar în Prahova. Intre martori și doamna Elina a lui Radu Șerban.

³⁾ Veress, *Documente*, VII, p. 169—175, Hurmuzaki, *Documente*, IV⁻¹, p. 331—332 și 352, Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XXIII—IV.

economice a clasei boierești, care se confundă cu proprietarii de pământ ¹⁾, se accentuează în veacul al XVI-lea și domnia lui Mihai, cu sărăcirea țăranilor din pricina marelui efort războinic impus țării, a adus la culme depozitarea moșnenilor în favoarea boierilor. Toată puterea economică și deci și cea politică stetea în mâna acestor boieri și de aceea Mihai a guvernat cu ei și prin ei. Boierii lui Mihai erau, cei mai mulți, oameni tineri și oameni de arme, cari înțelegeau să-și apere averile agonisite împotriva exploatarea la care era supusă țara din partea Turcilor. De aceea ei au cerut, cum am văzut, răscoala împotriva Turcilor. Acest dublu caracter de mari proprietari și de oșteni al boierimii lui Mihai, lămurește în mare parte ideile ei politice.

Mihai Viteazul și politica boierilor. Mihai Viteazul era un șef de oaste și ca toți comandanții înțelegea să stăpânească, firea lui aprigă, tăioasă și poruncitoare, un om inspirat care mergea neclintit pe calea ce o alesese, era greu de înduplecat. Pe de altă parte, partida boierilor înrudiți cu dânsul, boieri foarte bogați, dispunând și de oastea de țară, fără de cari Mihai nu putea face nimic, considera pe Mihai ca un instrument al ei. Mulți dintre boieri erau mai culti și mai diplomați decât Mihai, care nu avusese o creștere aleasă. Conflictul s'a născut din aceea că Mihai nu era cu totul identificat cu boierii olteni, cu cari împărtășea totuși atâtea aspirații și interese comune, pe el îl legau din pricina originii sale simpatii și datorii față de lumea balcanică și constantinopolitană, cu care boierii nu se putea împăca. Dar lupta între un temperament vijelios și o clasă întreagă socială, stăpână în țară, era inegală și de aceea voința boierilor a învins aproape întotdeauna, politica domniei lui Mihai a fost politica lor.

Prima oară întâlnim « voința boierilor » la 1594, când Mihai a ridicat țara împotriva Turcilor. Am văzut mai sus că domnul a fost de acord cu nobilimea, el venea dela Constantinopol trimis de acei ce pregăteau marea mișcare ortodoxă împotriva păgânilor.

Totuși a fost silit să adune sfatul cel mare al tuturor boierilor și se spunea, cum am văzut, că dacă n'ar fi pornit împotriva Turcilor, domnia lui ar fi fost amenințată de boieri ²⁾. Boierii bătrâni, ca Mirăslău logofătul se plâneau înaintea luptei dela Călugăreni

¹⁾ C. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920.

²⁾ Vezi mai sus, p. 40.

că Mihai e un om îndrăzneț, care nu face nimic cu bună chibzuială, merge orbește la toate și în nebunia lui « vrea să ne piardă și pe noi și pe el însuși »¹⁾).

^ Dar, peste un an, conflictul izbucni: boierii impuseră domnului înlăturarea sfetnicilor greci cu cari își împodobise divanul la urcarea în scaun. Mișcarea boierilor împotriva Grecilor se vedea chiar din poema eroică a lui Stavrinov vistiernicul, care arată că erau 300 de oșteni greci veniți de peste Dunăre în slujba lui Mihai și cum boierii vor să-i piardă și să-i dea Tătarilor²⁾).

Pentru că nu putuseră obține înlăturarea definitivă a Grecilor dela domn, îl siliră la aceasta prin încheierea tratatului cu Sigismund Bathory. În adevăr, în tratatul acesta din 1595 se prevede că « între cei doisprezece boieri jurați (de sfat) să nu fie Greci, nici în celelalte dregătorii »³⁾. De sigur că o asemenea stipulație n'a fost introdusă în tratat de principele Ardealului, pentru care această chestiune n'avea interes, ci a fost pusă ca o garanție de boieri împotriva domnului. Am văzut că rezultatul tratatului a fost schimbarea divanului boieresc și înlăturarea tuturor Grecilor. De altfel, acest tratat are un caracter favorabil boierilor și umilitor pentru domn în cele mai multe din articolele lui. ^ Astfel se asigură boierilor că nu pot fi scoși din dregătoriile lor de către domn, domnul nu-i poate condamna la moarte, nici să le confişte averile, șerbii cari ar fugi de pe moșiile boierilor, să fie aduși înapoi⁴⁾. Că Mihai a socotit acest tratat ca o lovitură adusă demnității și drepturilor lui, se vede și din cronică, unde cetim că: « Într'acești boiari ce-i trimisese Mihai Vodă pentru tocmeală, învrăjbitorul diavolul umblase în mijlocul lor, de se apucară unii ca aceia mai tare să facă vrajbă decât pace, cum să scază pre Mihai Vodă din țară »⁵⁾, adică să-i scadă autoritatea. Boierii cari « se nevoiau » pentru Mihai « în dreptate, fură biruiți și scăzură pre Mihai Vodă despre domnia țării și despre venitul ei »⁶⁾. Însuși Mihai s'a plâns cu

¹⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104.

²⁾ Stavrinov, în Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 39.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 212 și 475: « Graecus natione inter doudecim juratos bojeros esse nequeat, neque aliquod vnum et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit ».

⁴⁾ *Ibidem*, p. 474—475.

⁵⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 50.

⁶⁾ *Ibidem*.

durere despre această purtare a boierilor față de dânsul și spunea în taină solului polon Lubieniecki, ce trecea atunci în țară, că cei doisprezece boieri trimiși în Ardeal « n'au făcut ce aveau în instrucțiile lor, ci ceia ce era spre folosul lor, obținând privilegii pentru dânsii » și apoi adaugă: « Nu au tratat cu principele Ardealului, așa cum îi însărcinasem eu », deci nu mai are încredere într'înșii ¹⁾. Domnul a simțit adânc această jicnire, dar amenințat de Turci, nu putea să se ridice împotriva lui Sigismund Bathory, dela care nădăjduia ajutor. Mai târziu a căutat, în tratativele sale cu împăratul Rudolf II, să se asigure împotriva tutelei boierești. În instrucțiunile solilor trimiși la împărat după cucerirea Ardealului, Mihai spunea: « Alta pohteaste (domnul) să poată da și milui pre cine va vrea cu ocine și cu sate și cui va da de moșie, să-i fie moșie, și cine va ieși vinovați, au neameș, au boiar, au sărac, toți să se judece, cum le va ajunge legea, așa să piară » ²⁾.

Al doilea conflict între Mihai și boieri are loc cu prilejul cuceririi Ardealului și este cel mai interesant, aruncând o vie lumină asupra tendințelor politicii românești din acea vreme. Am arătat mai sus că boierii socoteau Țara Românească prea deschisă și prea primejdută din partea Turcilor și priveau cu invidie la Ardeal, fără apărută de natură ca o cetate. Într'o scrisoare a lui Mihai Viteazul către împărat din 1598, găsim următoarele cuvinte caracteristice: « Ba chiar și boierii și toate staturile din țara mea, fiindcă au fost întotdeauna uniți și înțeleși întru toate cu Ardealul, prea sânt streini de ideea ruperii legăturilor cu Ardealul și nici nu cred că, deslipită de Ardeal, Țara Românească mai poate rămâne singură sub protecția creștinătății » ³⁾. Cu alte cuvinte, boierii munteni erau aceia cari socoteau că unirea între Ardeal și Țara Românească este indisolubilă și singura garanție a unei politici creștine. Ei vedeau Ardealul ca un adăpost și o cetate a lor de apărare împotriva Turcilor.

După ce Mihai Viteazul a cucerit Ardealul, ei au fost aceia cari i-au impus să oprească această țară pentru dânsul. Mihai cucerise Ardealul din îndemnul împăratului și în parte cu mercenarii plătiți de împărat, acesta socotea pe Mihai ca un căpitan

¹⁾ Isopescu, *Documenti ineditti*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 396—399.

²⁾ N. Iorga, *Documente românești dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, în *Acad. Rom.*, ist., ser. II, tom. XX, 1898, p. 48—50.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 312—313.

al său și înțelegea să tragă el foloasele cuceririlor domnului român, adică să intre în stăpânirea Ardealului. Este sigur că Mihai n'a înțeles lucrurile în acest chip. El se considera ca un stăpânitor independent și cucerirea voia s'o păstreze pentru dânsul. În scrisoarea adresată lui Ieremia Movilă din Alba-Iulia, imediat după cucerirea Ardealului, Mihai se intitulează domn al Ardealului și arată că Dumnezeu a vrut ca el să devie stăpânul acestei țări, nici o vorbă despre împărat¹⁾. Dar, soliile imperiale se făceau tot mai insistente, împăratul cerea Ardealul pentru coroana habsburgică. Mihai atunci a avut o clipă de șovăire, să dea poate Ardealul ca să aibă în spate un sprijin puternic în lupta împotriva Turcilor, pe care voia s'o ducă până la capăt. Deși nu e vorba de un conflict propriu zis, totuși boierii au impus și de data aceasta voința lor, silind pe domn să nu dea Ardealul împăratului.

Încă din Noemvrie 1599, imediat după intrarea lui Mihai în Alba-Iulia, agentul imperial, raguzanul Paolo Giorgio, arăta o neînțelegere între boieri în privința Ardealului: «Boierilor români și mai ales Buzeștilor, scrie el, nu le place ca domnul să rămâie în această țară și s'o ție pentru el, dar boierii sârbi și greci sânt cu totul potrivnici părerilor lor »²⁾. Însă în Ianuarie 1600, Lassota, casierul imperial al mercenarilor lui Mihai, scrie că au sosit la Alba-Iulia mulți Români « pentru interesele lor particulare și pentrucă Țara Românească e o țară deschisă și fără apărare împotriva răzbnării dușmanului, ei doresc să ia moșii în Ardeal, să rămâie și să se întărească într'un loc mai sigur, de aceea îndeamnă pe Mihai să ție Ardealul pentru ei și să nu-l dea împăratului »³⁾. La fel scriau și solii imperiali, trimiși în Ardeal să ceară această țară dela Mihai pentru stăpânul lor: « Voevodul (Mihai) nu va ceda această țară de bunăvoie Măriei Tale, cu cât trece timpul e mai încăpățânat. Aceasta nu este atât intenția și părerea domnului, cât mai ales e un lucru cerut cu îndărătnicie de boierii lui, cari nădăjduesc să-și agonisească în țară (Ardeal) bunuri frumoase și venituri ». Boierii stăruiesc pe lângă domn să se împotrivescă cererii împăratului⁴⁾. Ungand, unul din comisarii imperiali în

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 93—98.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 352.

³⁾ *Ibidem*, XII, p. 598.

⁴⁾ *Ibidem*, XII, p. 789.

Ardeal scrie și el cu îngrijorare din Alba-Iulia stăpânului său: « Valachii (din Țara Românească) și Sârbii cari se simt foarte bine așezați în țară », sfătuiesc pe Mihai să nu dea Ardealul împăratului¹⁾. Lângă Mihai stătea un sfetnic gata oricând să-i amintească de misiunea lui cea mare pentru creștinătate. Domnul apucase, după părerea lui, o cale greșită în Ardeal. E vorba de mitropolitul Dionisie Rally, care, după cum am văzut, îndemna pe Mihai să lupte până la sfârșit împotriva păgânilor, deci să lase mai bine Ardealul împăratului. Dionisie care era pe lângă domnul român la Alba-Iulia, spunea în taină agenților imperiali în Ardeal că izbutise să convingă pe Mihai să renunțe la această țară, dar că acum și-a schimbat părerea după stăruința lui Petre Armeanul și a boierilor munteni²⁾. În scrisorile sale mitropolitul de Târnova bănuia ca potrivnici ai sfaturilor lui mai ales pe banul Mihalcea și pe Stoichiță vistiernicul din Strâmba³⁾, dimpotrivă era în strânse legături cu Radu clucerul Buzescu ce pare a fi fost de părerea lui⁴⁾.

În adevăr, părerea Buzeștilor în problema mult desbătută a păstrării Ardealului, problemă care era pentru Mihai o grea chestiune de conștiință, era deosebită de a celorlați boieri. Am văzut mai sus că se spunea că ei ar fi împotriva păstrării acestei țări. Acest lucru se vede lămurit și din cronica anonimă, care este, pentru epoca lui Mihai Viteazul, o cronică a Buzeștilor, scrisă sub inspirația și din porunca lor. Cronica arată foarte lămurit aceste împrejurări și spune că atunci când împăratul i-a cerut Ardealul, Mihai se sfătui cu boierii ce să facă: « Încă făcu sfat cu toți boierii săi și neameșii Ardealului și cugetară să nu dea Ardealul împăratului ». Când împăratul insistă, « Mihai-Vodă iară strânse a doua oară să facă sfat și aduseră aminte, cum întâi țara era ocolită de vrăjmași, iar acum au dat Dumnezeu de este domn a două țări și-i plecară mintea a nu se pleca celui mai mare, ci ziseră că nu va avea nevoie de împăratul, ci-l va lăsa de va avea Ardealul »⁵⁾. E limpede că Mihai a fost înduplecat de boieri să păstreze Ardealul,

¹⁾ *Ibidem*, IV—1, p. 6.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741 « ma puoi muto l'opinione a persuasione di Petar Armeno e di Valachi ».

³⁾ *Ibidem*, III—4, p. 400.

⁴⁾ *Ibidem*, XII, p. 731—733.

⁵⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 65.

ceea ce nu place cronicarului: « Iară Mihai-Vodă nu-și adusese aminte de aceia de apoi că nu va lăsa împăratului creștinesc cuvântul în deșert și-și înalță mintea de sfatul neînțelept »¹⁾. Cronică înfățișează, așa dar, părerea unei părți a boierimii, Buzeștii, care avea un gând deosebit și era supărată pe domn că ascultase sfatul celorlalți boieri și păstrase Ardealul. Vedem de aci, că în jurul acestei chestiuni s'a dat o luptă mare. Un glas venit din adâncuri neînțelese spunea parcă unora dintre boierii români să nu lase, în ciuda tuturor primejdiilor și amenințărilor, această țară care era a lor.

Se pare chiar că unii dintre boieri ar fi sfătuit pe Mihai să ucidă pe toți nobilii unguri din Ardeal, ca să rămâie singur stăpân în această țară și sănt numiți în special, Teodosie logofătul și banul Mihalcea, iar Radu Buzescu dimpotrivă l-ar fi îndepărtat dela o asemenea faptă²⁾.

În sfârșit, un al treilea caz, în care voința boierilor a fost impusă lui Mihai, privește guvernarea Țării Românești după cucerirea Ardealului de către Mihai. Se pare că domnul ar fi vrut să guverneze ambele țări, în orice caz, pe fiul său, Nicolae, voia să-l trimită la curtea împăratului ca dovadă a credinței sale. Boierii însă nu primiră și cerură lui Mihai să-și trimită fiul înapoi peste munți, ca să guverneze Țara Românească cu un divan deosebit de boieri, ceea ce viteazul domn fu nevoit să primească. O spune însuși Mihai în scrisoarea sa către ducele de Toscana: « După aceasta (după cucerirea Ardealului), am vrut să trimit pe fiul meu la picioarele Măriei Sale (împăratului), dar divanul Țării Românești nu se învoi, că ceru să-l trimit în Țara Românească, lor voevod, căci nu se pot împăca să trăiască fără voevod; eu nu mă împotrivii și li-i trimisei »³⁾. Nicolae-Vodă era un copil, boierii înțelegeau să domnească în numele lui și de aceea stăruiseră să fie chemat acest nevrâstnic la scaunul Țării Românești.

Mihai Viteazul a fost brațul care a lovit, căpitanul învingător și glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii cari dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpânitorului. Era o clasă bogată, hotărâtă și luptătoare, niciodată poate nu

¹⁾ *Ibidem*, p. 66.

²⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 131 și 138.

³⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociațiunii), p. 30—31.

fusesse în domnie un reprezentant mai potrivit aspirațiilor acestei clase, ridicat din mijlocul ei, dar când, câteodată, acesta încercase să se depărteze de ea, i se aducea aminte că nu-i este îngăduit s'o facă. De aceea, cum era de așteptat din cele de mai sus, puterea clasei boierești nu s'a arătat în timpul lui Mihai numai în politică, ci mai ales în viața socială. Domnia lui Mihai a însemnat izbânda boierimii asupra celorlalte clase, întărirea situației ei sociale și economice.

MIHAI VITEAZUL ȘI ȚĂRANII

Starea țărănimii și a proprietății. Originea clasei boierești românești este nesigură. Ceea ce se poate spune cu siguranță este că boierimea, ca toată clasa nobilă din Europa, a fost clasă proprietarilor de pământ și că originea ei este mai veche decât întemeierea statelor românești. La început, în vremuri străvechi, orice proprietar era *boier*, mai târziu s'au deosebit proprietarii mari cari aveau moșii hotărnicite, de proprietarii mici cari aveau moșiile în devălmășie sau comunitate de avere, cu atât mai mult cu cât cei din urmă își lucrau singuri bucata de pământ, pe când cei dintâi se foloseau de brațele țăranilor șerbi. Totuși, până târziu, în anume împrejurări în care trăiau obiceiuri tradiționale străvechi, ca de pildă în instituția jurătorilor, li se zicea și unora și altora tot boieri. Altcum boierii erau numai cei cu proprietate individuală și cu șerbi, ceilalți se numeau moșneni (proprietari), megiași (în indivizie) și cnezi (oameni liberi)¹⁾. Șerbia, în forma specială delatinoasă, era cel puțin tot așa de veche ca și existența statului. Rumân era acela care, ca și în Apus, era în dependență personală de un boier. Legătura de locul de origine, « *adscriptio glebae* », nu era la început un caracter esențial al rumâniei²⁾.

Deși termenul de rumân și cel de vecin nu apar în documentele din veacul al XV-lea³⁾, totuși se vede limpede din documen-

¹⁾ C. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920.

²⁾ Idem, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, Acad. Rom., ist. ser. II, XXXVIII, 1915, și *Despre rumâni*, *ibidem*; I. C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române*, București, 1934, p. 128—160.

³⁾ Intr'o danie a împăratului Sigismund către mănăstirea Tismana, din 1429, apare termenul *вѣдѣи* (iobagi) (Arhive Stat., istorice, I/33), însă voi dovedi cu altă ocazie că avem a face cu un falsificat.

tele de proprietate că domnul întărea satele, nu numai cu tot ce se ținea de ele (ape, păduri, etc.), ci și cu locuitori cu tot. Astfel, Mircea cel Bătrân întărind mănăstirii Cozia satele ei, poruncește sătenilor « să lucreze în mănăstire » ¹⁾. Același domn îngăduie oricui să se închine cu sufletul și cu averea lui, să fie supus mănăstirii ²⁾. Dan II, la 1430, vorbește de « boieri și oamenii lor » ³⁾; Radu cel Frumos admitea întoarcerea șerbilor fugiți în Ardeal, numai « să plătească boierilor, după lege, dajdea, pe unde au locuit » ⁴⁾. Basarab cel Tânăr arată la 23 Martie 1478 pe larg îndatoririle pe care le au oamenii neliberi din satele mănăstirii Snagov ⁵⁾. Exemple de acest fel se mai pot aduce, dovada e azi făcută despre existența unei clase de oameni dependenți, neliberi, încă din cele mai vechi timpuri ale vieții de Stat în Țara Românească ⁶⁾.

Avem, așa dar, încă dela început, o clasă de proprietari, împărțită în boieri și moșneni și o clasă de șerbi (pe lângă târgoveți, în mare parte străini și Țigani robi).

E foarte probabil că au existat și țărani liberi neproprietari, cari însă se angajau cu munca lor, nu erau în dependență personală de un boier și de neamul lui ⁷⁾.

E greu de spus, în lipsa studiilor demografice asupra trecutului nostru, care era raportul numeric între aceste diferite clase și între satele de moșneni și cele de proprietari mari în veacul al XV-lea. Deoarece însă în veacul următor constatăm o întărire treptată a clasei boierești în dauna domniei, pe de altă parte, documentele ne arată o depozedare treptată a moșnenilor în favoarea boierilor proprietari, cu alte cuvinte trecerea unui mare număr de moșneni la starea de șerbie, sântem în drept să presupunem că în veacul al XV-lea puterea și bogăția clasei marilor proprietari era mai mică decât în veacul al XVI-lea și că numărul satelor de moșneni era de asemenea mai mare la început și a scăzut treptat, măbind numărul șerbilor, la origine relativ redus. Pe lângă aceasta, starea șerbilor se înrăutățește; de unde până în secolul al XVI-lea

¹⁾ Arhive Stat., ist. I/17.

²⁾ Arhive Stat., ist. I/13.

³⁾ Arhive Stat., I/34 și Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 15—17.

⁴⁾ Silviu Dragomir, *Documente slavo-române din Sibiu*, p. 11.

⁵⁾ Acad. Rom., doc. XX/284.

⁶⁾ C. Giurescu și I. C. Filitti, *o. c.*

⁷⁾ I. C. Filitti, *o. c.*, p. 160—172, capitolul, *Cultivatorii liberi*.

rumânii erau oameni în dependență personală de boieri, acum statul ia măsuri ca șerbii să nu poată să se mai mute cu gospodăriile din satele lor pe pământul altui proprietar, «adscriptio glebae». Această evoluție socială în favoarea boierimii era de mult începută când se urcă în scaun Mihai Viteazul¹⁾.

Care să fie cauzele ce au determinat această creștere a puterii economice boierești și decăderea treptată a țăranimii? Un concurs de împrejurări a adus aceste schimbări. Sânt anume cauze economice generale care au produs în toată Europa, la sfârșitul Evului Mediu, schimbarea sistemului decimei (zeciuala în natură de produse) în sistemul corvadei personale țăărănești, formându-se o mare exploatare directă a seniorilor²⁾. Aceasta a făcut ca țăranul șerb să fie mai prețios și a adus întâiu în Apus, apoi la noi, legarea lui de glie. În al doilea rând, nevoile fiscale ale Statului, care evoluiază completându-se ca organizație, nevoile organizării unei armate de mercenari care costa bani și mai ales haraciul turcesc și plata datoriilor domnești la Constantinopol cereau ca Statul să aibă asigurată o sumă sigură de fiecare sat, ceea ce nu se putea, dacă se îngăduia mutarea țăranilor birnici. De aceea legarea de glie a fost impusă nu numai de interesele proprietarilor, ci și de interesele statului³⁾.

Dar aceste cauze derivă și din alte transformări mai adânci. Creșterea prețurilor în Europa apuseană în secolul al XVI-lea, părăsirea vechilor drumuri de negoț între Germania, Polonia Moldova, Marea Neagră și orașele comerciale italiene, tăiate de Turci⁴⁾, și a comerțului Sașilor prin pasurile Carpaților la Dunăre, a adus la noi, ca și în Ungaria și în Polonia ruina negustorilor, a vămilor domnești și a negoțului țăărănesc de cărăușie. Singurii cari au rezistat au fost boierii mari, singurul venit erau roadele

¹⁾ N. Iorga, *Developpement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917 și G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal, essai d'histoire comparée roumaine slave et byzantine*, extras din *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, p. 445—462.

²⁾ I. Rutkowski, *La genèse du dualisme dans l'évolution agraire de l'Europe* în *Résumés des communications du congrès des sciences historiques*, Oslo, 1928, p. 265 și urm.

³⁾ Filitti, o. c., p. 109—126, *Tragedia proprietății sub povara fiscalității în sec. XVI*.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *La route commerciale de la Pologne à la Mer Noire* (*Revista Istorică Română*, III 1933).

pământului și singurii oameni puternici și bogați rămân proprietari de pământ. Acest fenomen, ridicarea peste orice măsură, până la anarhie, a clasei nobile, datorite situației economice privilegiate, se observă în veacurile XVI și XVII nu numai la noi, dar și în țările agricole cu situație asemănătoare, Ungaria și Polonia¹⁾. Țărănimea sărăcită e silită să-și vândă moșiile, proprietarii mari cumpără pământul ei și pe țărani ei înșiși ca șerbi, alcătuind imense latifundii. Puterea politică și economică a boierilor întrece cu mult acum situația lor din veacul precedent.

În mijlocul acestei evoluții sociale, care era în plină dezvoltare la sfârșitul veacului al XVI-lea, se așează domnia lui Mihai Viteazul. Înconjurat de marii proprietari cari l-au adus în domnie, el însuși un mare proprietar oltean, Mihai Viteazul a urmat politica acestei clase în plină ascensiune și în domeniul economic și social acest lucru se vede și mai lămurit. /

Desfacerea proprietății țărănești sub Mihai Viteazul. Am văzut mai sus cum cei mai mulți dintre boierii lui Mihai Viteazul își făcuseră averi frumoase, cumpărând moșii dela țărani. În mai toate actele prin care domnul întărește moșiile lor Buzeștilor, banului Mihalcea, lui Teodosie Rudeanul, lui Stoica din Strâmba și altor dregători din jurul lui, se menționează că țăranii n'au putut plăti birul și de aceea « de bună voia lor » i-au vândut bucățile de moșie boierului. Astfel într'un document foarte caracteristic dat de Mihai Viteazul la 4 Iulie 1598, el confirmă lui Mihai din Târșor și lui Ion logofătul satele Robozești și Scăieni, cumpărate dela o mulțime de săteni oșteni. Ioan logofătul plătitise 15 taleri birul lui Apostol pe trei ani și-i ia moșia; unele cumpărături pe preț de nimic sânt justificate în hrisovul domnesc cu mențiunea « *însă pe vreme de foamete* », sau « *pe vreme de nevoie* »²⁾.

În întărirea acordată lui Calotă spătarul la 1595, Mihai arată că țăranii din Codreni au vândut moșia lor, « căci au fost acei oameni... mai înainte megiași și au fost sârmani și n'au putut plăti dajdia lor »³⁾. Stoichiță din Strâmba plătește în trei ani 48.000 de aspri, birul satului Loloiești, « *dajdiile pentru opt catane* »

¹⁾ I. Rutkowski, *Poddanstwo włościan w Polsce i niektórych innych krajach Europy*, (Serbia țăranilor în Polonia și în câteva alte țări ale Europei), Varșovia, 1921.

²⁾ Acad. Rom. doc. CXCVI/179.

³⁾ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 459.

(pentru plata mercenarilor), dajdii pe care sătenii nu le pot plăti și boierul ia satul pe seama lui, deși sătenii se plâng domnului că « li s'a făcut silă »¹⁾).

Și mănăstirile se foloseau de desfacerea proprietății țăranilor cari nu-și mai puteau plăti dările. Călugării dela Coșuna, lângă Craiova, pun mâna pe satul Radovanul, « căci au plătit călugării dela sfânta mănăstire birul lor, cisla cea mică cu 2660 de aspri gata și iar au plătit alt bir drept 1000 aspri și iar au plătit de oaie seacă 280 aspri și iar au plătit birul lor de 880 aspri »²⁾. Toate aceste biruri succesive priveau un singur sat!

Numărul documentelor de acest fel din vremea lui Mihai Viteazul prin care moșnenii își vând părțile de moșie boierilor pentrucă n'au avut cu ce plăti birul, este foarte mare³⁾. Domnul însuși trage foloase din aceste împrejurări. La 27 Mai 1598, Mihai arată că a cumpărat satul Pojorâți dela țărani și spune: « I-am adunat cu dajdiile ce le-am prins domnia mea lor în socoteală și fac 52.000 de aspri », pe cari sătenii nu-i pot plăti și atunci se vând « de bună voie » domnului. La fel, din aceeași pricină, se vând și sătenii din Stănulești și Ganoiești și domnul dăruiește toate aceste moșii episcopiei de Buzău, « ca să fie monahilor de hrană »⁴⁾.

La 1596 Mihai își întărea sieși satul Sularul, cumpărat pe 40.000 de aspri dela țărani, iar peste patru ani, țăranii vin la Alba-Iulia și se răscumpără dela domn cu 80.000 de aspri, adică tocmai indoitul prețului dat. Mihai scrie cu mâna lui pe document: « Blestemat și proclat să fie... cine va sparge pomana. Amin »⁵⁾.

Erau vremuri de turburări și de războaie, domnul avea nevoie de bani, dreptatea și buna rânduială nu se mai puteau păzi cu strășnicie, de aceea se făceau abuzuri în dauna țăranilor, cari au rămas de sigur nepedepsite. Așa, la 16 Aprilie 1600, Mihai Viteazul scria românește din Ardeal marelui vornic Dumitru să cerceteze plân-

¹⁾ *Revista Istorică*, I, 1915, p. 222—223.

²⁾ Șt. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, p. 16—17.

³⁾ Alte exemple la Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, V, p. 318—335 și la I. Bogdan, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 156—157.

⁴⁾ Acad. Rom., Ms. Nr. 4970, f. 4—5, traducere din sec. XIX.

⁵⁾ *Revista pentru istorie, filologie și arheologie*, IV, p. 542—543. La fel se întâmplă și cu satul Bârca din Dolj, luat și el de domn, Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 31—33.

gerea unor țărani din satele Cordun și Corcova, «ce au venit înaintea domniei mele. ...și au spus Oprea de Cordun, cum au pus Nica vistiarul bir în Cordun, ca să le ia ocina (moșia) și au luat-o. Deci să cauți pre Nica vistiarul, să-l juri pre ivanghelie, cum n'au pus el acel bir în Cordun, ce l-au fost pus crăstătorii de în seamă »¹⁾). Cu alte cuvinte, Nica al doilea vistier era bănuir că pusese dela sine o dajde, ca să-și poată însuși un sat de moșneni. Dreptul de a pune bir era numai al domnului, care avea o anume statistică, *seamă*, în care *se creștau* toate sumele datorite și de aceea funcționarii ce țineau socoteala se numeau creștătorii de în seamă.

Numeroase sate din vremea lui Mihai se risipesc și fug. Tocmai în 1629 Alexandru Iliș rechemă pe sătenii din Săvărlov, «pentru că acest sat au fost fugit încă den zilele lui Mihail voevod »²⁾).

Domnii cari au urmat după Mihai Viteazul au avut de judecat în repetate rânduri plângerile țăranilor, de căror moșii fuseseră luate cu japca și ei înșiși șerbiți pe nedrept. Cu toată trecerea de care se bucurau boierii, nedreptatea era așa de mare și așa de vădită, încât numeroase procese s'au terminat cu izbânda țăranilor, cărora li s'au dat înapoi moșiile răpite «în zilele lui Mihai-Vodă ». Așa de pildă, sătenii din Scărișoara se plâng lui Simion Movilă, «când a fost în zilele răposatului Mihai voevod, iar acest sat... a căzut în multe năpăstii de biruri și n'a putut el să le plătească. Apoi după aceea Mihail voevod pentru aceste năpăstii de bir... din căderea birului, iar domnia lui singur a luat acest sat... pe seama domnească, de a fost birnic fără voia sa ». La venirea lui Simion în scaun, «iar acest sat Scărișoara, ...ei au venit cu toții înaintea domniei lui, de s'au plâns pentru marea strâmtoare ce au avut ei de către Mihail voevod și cum sânt făcuți birnici cu sila, fără voia lor, numai pentru niște năpăstii de biruri ». Deci domnul constatând că năpasta (birul nedrept) asupra satului fusese de 70.000 de aspri, hotărăște să redea libertatea și pământul lor țăranilor³⁾. La 1615 Radu Mihnea judecă pe moșnenii din Șopârliga Țiganului, în județul Secuiei, cari fuseseră liberi «den descălecătoreea țării ». «Iar după aceea, când au fost în zilele

¹⁾ N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*, Acad. Rom. Liter., ser. II, XXXVIII, 1905, p. 113—115, cu un facsimil.

²⁾ *Arhivele Olteniei*, II, Nr. 5, p. 29.

³⁾ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 436—437.

răposatului Mihail voevod, atunci însuși domnia lui au împresurat acel sat . . . cu multe năpăști de biruri, ce au fost pus în spatele lor, de le-au luat moșia lor toată și i-au rumânit fără voia lor, de le-au lepădat numai 12.000 aspri cu sila ». Moșnenii vin la divanul domnesc, « de s'au plâns de mare strâmbătate și de mare împresurare ce au avut ei de către răposatul Mihail voevod, cum i-au împresurat și i-au rumânit fără voia lor ». Domnul judecă și dă dreptate țăranilor ¹⁾).

Am văzut că prin tratatul încheiat cu Sigismund Bathory, în care erau trecute toate privilegiile boierilor se face mențiune și de șerbi cu asigurarea ca boierii să poată aduce înapoi pe cei fugiți, ceea ce nu era decât o confirmare a dreptului celui vechi.

Din aceste exemple care se pot înmulți, se vede lămurit cum în vremea lui Mihai procesul de trecere a proprietății țărănești în mâna marilor proprietari a luat un ritm grăbit și adeseori chiar violent. Dacă am avea adunate la un loc hrisoavele lui Mihai Viteazul, s'ar vedea că cele mai multe cuprind întăriri ale deposeării țăranilor în favoarea boierilor și chiar a domniei. Se aruncau biruri colosale, năpăști nesuferite asupra satelor sărăcite și sătenii sânt siliți să se vândă ca rumâni. E o prigoană cumplită și o transformare socială pe scară mare. Mihai era, cum am văzut, silit să ție mercenari cari costau scump, Țara Românească a fost în mai multe rânduri teatru de războiu, țăranii erau foarte săraci și totuși domnul era silit cu creșterea lui să ție socoteala tuturor impozitelor până la un ban. Pe de altă parte niciodată poate boierimea n'a fost mai puternică politiceste decât sub Mihai-Vodă, domnul ei, pe care ea îl ridicase. Boierii s'au folosit de această situație, mai ales acei cari se bucurau de favoarea domnească, căroră domnul nu le putea refuza nimic, și și-au croit domenii întinse. Vremurile turburi, războaiele neîncetate au grăbit sărăcirea țăranilor, au îngăduit nedreptăți și acte de violență, așa că boierimea iese cu mult întărită și îmbogățită din domnia lui Mihai Viteazul. Țărănimea dimpotrivă primește o lovitură, din care nu se va mai putea ridica până aproape în zilele noastre.

Legătura lui Mihai și răscoalele țărănești. O problemă mult discutată este aceea a « legăturii » lui Mihai Viteazul, o măsură administrativă a domnului privitoare la țăranii șerbi. Ea trebuie

¹⁾ *Ibidem*, XVI, p. 70—71.

de sigur privită în legătură cu adâncă turburare socială din vremea acestei domnii, așa cum am arătat mai sus.

Multă vreme s'a crezut că legătura lui Mihai a însemnat chiar actul prin care se înființează șerbia în țara noastră ¹⁾, sau măcar consfințește legal o stare de fapt ²⁾. S'a văzut chiar o identitate între această legătură și articolul din tratatul încheiat cu Sigismund Bathory la 1595, prin care se asigura boierilor stăpânirea șerbilor și dreptul de a aduce înapoi pe cei fugiți ³⁾. În urma studiului răposatului C. Giurescu se vede azi lămurit că legătura lui Mihai a fost o măsură administrativă prin care rumânii fugiți de pe moșiile unor boieri în alte locuri, să nu mai fie reclamați, ci să rămâie rumâni ai proprietarilor locului pe care s'au adăpostit.

De aceea se face acum o deosebire în documente între rumâni de moștenire și cei din legătura lui Mihai ⁴⁾, iar în procesele de sub domnii următori sânt îndreptățiți să-și păstreze rumânii acei cari i-au găsit pe moșia lor cu prilejul legăturii lui Mihai, pe când foștii proprietari ai rumânilor fugiți nu mai au dreptul să-i mai caute și să-i mai reclame. Legătura lui Mihai a fost dată imediat după expediția lui Sinan pașa la 1595 și ca o urmare a ei, deoarece un document din 1628 vorbind de legătura lui Mihai precizează, «după plecarea lui Sinan pașa, în zilele lui Mihai voevod » ⁵⁾. Măsura a fost luată pentru a scuti fiscul de turburări și de pierderi, din cauza sistemului *cislei* (impozit global plătit solidar de un sat întreg), care n'ar fi fost împlinită, dacă nu erau apucați să plătească și cei veniți de curând din alte sate. Măsura era apoi și

¹⁾ N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Patru scrieri istorice* (Așezământul I. Brătianu), ed. P. P. Panaiteșcu, p. 56.

²⁾ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, V, p. 333—334.

³⁾ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 181 și Șt. Longinescu, *Așezământul și legătura lui Mihai Viteazul*, București, 1919.

⁴⁾ Și în documentul inedit dela Alexandru Coconul, din 3 Iunie, 1626 (original slav la d-l Fotescu) se spune că niște rumâni s'au plâns « că n'au fost vecini (rumâni) ai lui Leca aga, nici nu i-a prins legătura lui Mihai Voevod acolo în satul Tâncăbești », dar martorii dovedesc « că au fost vecini ai lui Leca aga și mai înainte vreme și cum i-a prins și legătura lui Mihai voevod la Tâncăbești », de unde se vede lămurit deosebirea ce se făcea între rumânii de moștenire și cei din legătura lui Mihai și că șerbia era considerată ca legală și înainte de Mihai.

⁵⁾ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 42.

în interesul boierilor mari, pe moșiile întinse ale căroră se adăpostiseră cei mai mulți rumâni fugiți cu prilejul marei turburări provocate de năvălirea în țară a Turcilor cu Sinan pașa ¹⁾). Aduag că în special boierii din Oltenia se vor fi folosit de această hotărîre, căci țara de dincoace de Olt fiind pustiiată de Turci, cei mai mulți fugari s'au dus de sigur dincolo de acel râu în țara scutită de năvălirea păgână. Se știe însă că cei mai însemnați sfetnici ai lui Mihai erau din această parte a țării.

Pe de altă parte, cercetări mai noi au dovedit că legătura lui Mihai mai are și alt sens. Oamenii liberi, nedependenți de proprietari, cari existau în țară, au fost și ei făcuți șerbi (rumâni) pe moșiile unde trăiseră liberi, așa că măsura lui Mihai a lipsit de libertate în favoarea boierilor un număr de țărani cari până atunci nu fuseseră șerbi ²⁾). Toate aceste adânci schimbări sociale au fost în folosul clasei boierești, care guverna cu Mihai și în aceste împrejurări războinice s'au umplut de glorie, dar în același timp și de bani.

Era de așteptat ca față de aceste cumplite lovituri, clasa țărănească să reacționeze. Moșnenii cnezi cari erau liberi din timpuri străvechi și stăpâni pe pământul lor, nu se puteau lăsa despuiați fără să crâcnească și oricât de înalt prestigiu ar fi avut marele domn, durerea supușilor lui și-a făcut drum până la dânsul. Mișcările sociale din vremea lui Mihai Viteazul sînt puțin studiate și ne lipsesc documente cu știri amănunțite asupra lor, dar cele câteva pe care le avem, ne lasă să întrevădem o parte măcar a acestor dramatice turburări.

Prima răscoală țărănească are loc la începutul anului 1596 în județul Dolj și iată cum e povestită de agentul ducelui de Toscana la Alba-Iulia: « S'a aflat veste sigură că Mihai-Vodă punând asupra țării o dajde grea și săracii oameni fiind foarte slabi, neputînd-o împlini, i-au dat de știre că nu au cu ce plăti. Aflînd aceasta domnul, trimise trei sute de Cazaci ca să ia cu forța dajdea ce o pusese, dar Românii aflînd pentru ce veneau Cazacii, hotărîră să se apere și trecură peste Dunăre la Vidin, cetatea Turcului și

¹⁾ *Ibidem.*

²⁾ I. C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul*, în *Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 221—231 și în volumul, *Proprietatea solului în Principatele române*, p. 173—183.

au chemat opt sute de Turci ce trecură dincolo și împreună cu Românii cari știau unde locuiau Cazacii, s'au dus noaptea să-i surprindă și-i luară pe toți prinși, ducându-i cu ei la Vidin »¹⁾. Iată cum țaranii ce nu mai puteau suferi dările, ajung să cheme Turci împotriva oastei domnești, să-i scape de asuprire!

A doua mișcare țărănească, cu proporții mai mari, a avut loc după cucerirea Ardealului de către Mihai. Trecerea munților și izbânda dela Șelimber se făcuse de sigur cu prețul unei noi efortări dureroase a țării sărăcite. Alte sate de moșneni fură înghițite, pe drept sau pe nedrept, de marea proprietate românească sau boierească.

Domnul era acum plecat departe, la Bălgradul Ardealului, boierii lăsați în țară profitau de aceasta ca să facă strâmbătăți și să cotopească și mai mult moșioarele țărănești în lipsa controlului domnesc, pe care copilul Nicolae voevod, lăsat în seama lor, nu-l puteau exercita.

Atunci sătenii desnădăjduiți se apucă de se ridică în masă și se duc tocmai în Ardeal la domn să ceară dreptate. Încă din Ianuarie 1600 se afla la Alba-Iulia că au venit acolo la Mihai, din Țara Românească, foarte mulți Români « pentru interese private »²⁾. Această ridicare a țăranilor munteni cari s'au dus la Alba-Iulia, a lăsat urme în mai multe documente interne. Așa e hrisovul sătenilor din Sularul, sat cumpărat de domn în 1596 și care vine cu bani tocmai la Alba-Iulia să se răscumpere³⁾.

Tot atunci, în Aprilie 1600, în ajunul cuceririi Moldovei, Mihai dă din Ardeal o poruncă lui Dumitru mare vornic să cerceteze plângerea lui Oprea Cordon de și Undriaș din Corcova (ambele în Mehedinți), « ce au venit înaintea domniei mele » (adică în Ardeal) să arate că li s'a cotoplit satul de al doilea vistiernic⁴⁾. Dar odată cu acești săteni au mai venit la Alba-Iulia și mulți alții din alte părți ale țării.

¹⁾ Veress, *Documente*, V, p. 17.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 598.

³⁾ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, IV, p. 542—543. Cf. și N. Plopsor, *O răzvrătire a țăranilor în timpul lui Mihai Viteazul?*, în *Arhivele Olteniei*, VIII (1929), p. 442—446.

⁴⁾ N. Iorga, *Câteva documente de limbă*, în *Acad. Rom., liter. ser. II*, XXXVIII, 1905, p. 113—115.

Așa, sătenii din Radovanul (Dolj), « ei au venit înaintea domniei mele, zice Mihai, în țara ungurească la Beligrad la scaun de au jăluit ». Domnul nu le face dreptate, dar țăranii dârji nu se lasă și urmăresc pe Mihai după cucerirea Moldovei, până la Iași, străbătând drumuri lungi și primejdiaose. Truda le-a fost însă în zadar, căci acolo făcându-se judecată, jalba le este respinsă și ei rămân șerbi¹⁾. Nici această judecată n'a descurajat pe țărani, cari se prezintă și în fața lui Nicolae-Vodă, fiul lui Mihai, la Târgoviște și la 9 Iulie 1600 acesta dă un hrisov prin care confirmă după o nouă judecată în divan, hotărîrea părintelui său²⁾. Aceste plângeri nu erau procese izolate, ci o mare mișcare generală țărănească, după cum se vede dintr'un alt document ce privește o împrejurare asemănătoare. Stoichiță, vistiernicul din Strâmba cumpărase, pe semne cu sila, satul Loloiești (Romanați) dela moșneni. « Iară după aceea, zice Radu Șerban în hrisovul său, când a fost Mihai-Vodă domn în Ardeal și când s'a fost ridicat toate satele din țară să se giudecească, iar satul Loloiești ei încă s'au sculat și s'a dus la Beligrad, la Mihai Vodă și s'au plâns la picioarele lui, cum că le-a făcut sluga domniei mele Stoica logofătul silă »³⁾. « A se judeci » înseamnă a se libera din șerbie, 'Deci rămăsese acest fapt în mintea oamenilor, o mare mișcare a tuturor satelor din țară ce se ridică și se duc la Mihai la Alba-Iulia, să ceară dreptate. Satele Loloiești, Corcova, Cordon, Sularul, Radovanul sânt numai unele, câte cunoaștem din această răzvrătire.

Intrezărim una din cele mai impresionante pagini din istoria îndureratului nostru trecut, obijduiți, cu pământul răpit, șerbi ai boierilor, sătenii se ridică și află unii dela alții; mișcarea se întinde în toată țara, unii cu căruțe, călări și pe jos, pe drumuri cumplite, cu greutățile de atunci străbat zile, poate chiar săptămâni până la scaunul domnesc dela Alba-Iulia, cerând dreptate, o dreptate care pe atunci nu putea s'o înțeleagă nimeni.'

¹⁾ I. Bogdan, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 161—163 și St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, p. 26—27.

²⁾ Șt. Nicolaescu, *o. c.*, p. 16—17.

³⁾ *Revista Istorică*, I, p. 222. Mihai Viteazul respinge și de astă dată plângerea satului.

CREDINȚA ȘI BISERICA ÎN VREMEA LUI MIHAI VITEAZUL

Biserica Țării Românești și ierarhia ei. Dar, deasupra tuturor acestor dureri, cu mâini încheștate pentru o muncă ce nu mai aducea destulă pâine, deasupra frunților plecate și îngrijorate, lucea o mare nădejde: credința. Ea dădea încredere domnului și sfetnicilor lui să lupte cu mijloace puține și sărace, cu oameni slăbiți, pentru o cauză mare, care era a lumii creștine întregi. Și în bisericile mici și întunecoase din sate risipite pe întinsul țării, ca și între zidurile caselor domnești, toți își plecau genunchii cu smerenie către Acela căruia i se cuvin toate jertfele.

În fruntea bisericii Ungro-Vlahiei se afla, la urcarea în scaun a lui Mihai Viteazul, mitropolitul cu același nume ca și al domnului, Mihail. Fost episcop de Râmnic, el fusese înălțat la rangul de mitropolit în anul 1586 sub Mihnea Turcitul și trimis la Constantinopol ca să ia întărire dela Patriarhie¹⁾. La 8 Mai 1594, Mihai Viteazul dădea un hrisov pentru întărirea prăvăliilor ce aparțineau « bisericii domnești din curtea domniei mele » din București și spunea, « Am pecetluit acest așezământ al domniei mele împreună și cu prea sfințitul părintelui nostru, vlădica Mihail și am legat cu mare blestem »²⁾. Mitropolitul Mihail împreună cu ceilalți doi episcopi, Partenie de Râmnic și Luca de Buzău, fură trimiși în vara aceluiași an într-o misiune importantă de către domn. Răscoala împotriva Turcilor nu începuse încă, dar domnul legase înțelegere tainică cu Aron-Vodă din Moldova. Pe lângă aceasta, între Rutenii din Polonia, sub influența regelui fanatic Sigismund III, și a iezuiților începuse o mișcare de lepădare a credinței

¹⁾ N. Dobrescu, *Istoria bisericii române*, ed. II, București, 1923, p. 49.

²⁾ Acad. Rom., Ms. Nr. 403, f. 17, traduceri.

și de trecere la unirea cu catolicii. Ghedeon Balaban și Hipatie Pociej, vlădicii dela Liov și Brześć o rupseseră cu patriarhia ecumenică încă din 1593 și fuseseră anatemizați, iar ceilalți episcopi ruteni tratau pe față cu episcopii catolici¹⁾. În Martie 1594, patriarhul Meletie Pigas scria cu îngrijorare cneazului de Ostrog să nu părăsească legea părintească, iar la 1 Iulie un sinod al Rutenilor ortodoxi caterisește pe mitropolitul dela Liov, Ghedeon Balaban²⁾.

Atunci domnii români nu uitară că sânt datorți să apere ortodoxia de pretutindeni și pentru a înlătura lovitura ce se pusese la cale împotriva credincioșilor bisericii răsăritene din Polonia, adunară la Iași un sinod în August 1594³⁾.

¹⁾ *Historja polityczna Polski*, ed. Academiei Polone, II, p. 167 și Milkowicz, *Monumenta confraternitatis Stauropigianae*, I, p. 509 și 513—519.

²⁾ *Ibidem*, p. 513—519 și 520 și urm.

³⁾ Stabilirea datei sinodului dela Iași are o mare însemnătate și pentru istoria relațiilor Românilor cu ceilalți ortodoxi și pentru precizarea succesiunii ierarhilor bisericii muntene și moldovene. Decizia sinodului, în grecește, cu semnăturile lui Nichifor Dascălul exarhul patriarhiei, a mitropoliților Mardarie al Moldovei și Mihail al Ungro-Vlahiei, a episcopilor Luca de Buzău, Partenie de Râmnic, Agathon de Roman și Amfilohie de Rădăuți, a fost publicată după o copie târzie dintr'un registru al bisericii rutene din Liov de A. Petrușevici, *Акты западнои Россіи*, p. 127 și de W. Milkowicz, *Monumenta confraternitatis Stauropigianae*, I—2, Liov, 1898, p. 656—657 (după ediția lui Petrușevici). Actul în această copie poartă data, Iași, 17 August 1595 (de sigur stil vechiu), dată care a fost admisă ca exactă de toți istoricii cari s'au ocupat cu acest sinod (Kojalović, Никифоръ великий протосинкель патриаршого... въ западнои Рускои церкви, în *Странникъ*, IV, 1860, p. 199, Malișevskij, Мелетіи Пигасъ, I, Kiev, 1872, p. 597, Melhisedec, *Relațiuni istorice*, în Acad. Rom., ist. 1881, Szaraniewicz, *Patriarchat wschodni wobec koscioła ruskiego* (Patriarhia orientală față de biserica ruteană), în *Rozprawy Akademii Umiejętnosci*, VIII, 1878, p. 307, Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Würtzburg, 1881, II, p. 96, N. Iorga, *Istoria bisericii române*, ed. II, I, p. 153). Această dată este însă imposibilă. Mai întâi, Mihail al Ungro-Vlahiei care păstorise la începutul domniei lui Mihai, nu mai era mitropolit încă din 20 mai 1595, când actul de supunere al lui Mihai Viteazul către Sigismund Bathory e semnat de mitropolitul Eftimie, care păstorește până la moartea domnului. Chiar dacă am admite o repetată alternare a doi mitropoliți la scaunul Ungro-Vlahiei, totuși sinodul dela Iași nu s'a putut ține în August 1595. Armata turcească intrase în Țara Românească și cu patru zile înainte de hotărârile sinodului avusese loc lupta dela Călugăreni. Se poate ca tocmai în această clipă grea pentru țară să fi lipsit toți ierarhii dela scaunele lor? În Moldova era atunci un haos, domnul Ștefan Răzvan își părăsise scaunul, Polonii năvălesc peste Nistru cu oastea lor, iar peste câteva zile ocupă Iașii, Tătarii înaintau și ei

La sinodul din Iași luară parte Mihail cu cei doi episcopi ai lui, alături de Mardarie al Moldovei cu episcopii lui, iar în fruntea lor

pe de altă parte.[^] Se putea ține în aceste împrejurări un sinod la Iași și anume împotriva Poloniei? Dar dovada hotărâtoare e alta. Președintele sinodului a fost exarhul patriarhal, Nichifor Dascălul, care semnează în fruntea tuturor participanților.[^] Știm însă cu siguranță că la 17 August 1595 Nichifor nu putea fi la Iași. Acest delegat al patriarhului se afla în oastea lui Sinan Pașa, o spune el însuși, a văzut lupta dela Călugăreni, 13 August, pe care a descris-o, a fost apoi la Târgoviște cu Sinan pașa (orașul e luat de Turci la 25 August), (Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 317), se întoarce apoi la București și abia în Octomvrie a fost trimis în Moldova de pașă ca sol la Zamoyiski și la Ieremia Movilă, noul domn pus de oastea polonă.[^] Venit la Iași nu mai putea ține acum niciun fel de sinod contra Poloniei și atunci nu mai era mitropolit al Moldovei Mardarie, de vreme ce Ieremia readusese în scaunul mitropolitan pe fratele său Gheorghe Movilă (Raportul lui Nichifor la 20 Octomvrie 1595 în Polonia, Hurmuzaki, *Documente-Suppliment*, II—1, p. 360—363 și Iorga, *Nichifor Dascălul*, p. 6 și *Scriptores rerum Polonicarum*, XXI, p. 484, actele procesului lui Nichifor). Când s'a ținut, așa dar sinodul dela Iași, întru cât data copiei hotărârilor este vădit greșită? [^] Nichifor a mai fost în Moldova și la 1594, în timp de pace, la prietenul său Aron Vodă, pe care l-a susținut întotdeauna (Kojalović, *o. c.*, p. 200 și *Scriptores rerum Polonicarum*, XXI, p. 480—483), atunci în 1594 și nu în 1595, avut loc sinodul, sub oblăduirea lui Aron, înainte de începerea răscdalei împotriva Turcilor, când, în adevăr, păstoria în Țara Românească mitropolitul Mihail și când această țară încheia legături tainice cu vecina ei, ceea ce explică prezența clericilor munteni la Iași.[^] Atunci mișcarea de unire între Ruteni era în toi, dar nu era încă un fapt împlinit, ca la 1595, ceea ce se vede și din sfaturile sinodului, care nu anatimizează încă pe nimeni. Stabilirea datei sinodului restabilește și istoria succesiunii în ierarhia mitropoliei Ungro-Vlahiei și a Moldovei. În Țara Românească la începutul domniei lui Mihai Viteazul, până la sfârșitul anului 1594, a păstorit Mihail, înlocuit după moartea lui cu Eftimie și nu sântem siliți să admitem că după Mihail a păstorit Eftimie, apoi a doua oară Mihail prin caterisirea lui Eftimie de către domn pentru trădare, după care urmează peste câteva luni iarăși același Eftimie (Iorga *Istoria bisericii*, I, p. 205 și II, p. 320) sau că Nichifor a ținut la Iași un sinod cu mitropoliți și episcopi ilegali și caterisiți (Melhisedec, *o. c.*, p. 28—29). La 1594 era deci la Râmnic episcop Partenie, iar în anul următor Teofil, care rămâne până la sfârșitul domniei lui Mihai. Mardarie al Moldovei a fost câțva timp mitropolitul lui Aron Vodă, nu al lui Ștefan Răzvan și e înlocuit la venirea Polonilor cu Gheorghe Movilă fost pribeag în Polonia. La 5 Ianuarie 1614 acest Mardarie «fost mitropolit al Moldovei» era retras la muntele Athos și scrie ortodoxilor din Liov, aducând laudă lui Hristos, «că m'a adus la Sfântul Munte, să mă odihnesc puțin de oboselile nemăsurate ce am îndurat în țări streine». (Акты относящиеся къ истории западной Россіи, publicate de Comisia Arheologică, IV, Petersburg, 1851, p. 432—434).

stătea reprezentantul patriarhiei dela Constantinopol, Nichifor Dascălul. Sinódul trimise hotărîrea sa, redactată în grecește, ortodoxilor din Polonia, îndemnându-i să nu-și lase credința și să nu dea supunere episcopilor ce lunecaseră dela datoria lor¹⁾. Cu toate aceasta, unirea urmă să facă progrese, prin cele două sinoade dela Brześć din Iunie 1595 și Octomvrie 1596, episcopii ruteni pecetluiră unirea lor cu biserica din Roma²⁾. E interesant să vedem însă că în lupta pentru păstrarea integrității ortodoxiei biserica românească își spune cuvântul hotărît prin întrunirea ierarhilor munteni și moldoveni.

Câteva luni după întoarcerea sa în Țara Românească mitropolitul Mihail moare³⁾ și în locul său a fost ales mitropolit Eftimie, acel care semnează la Alba-Iulia alături de boieri la 20 Mai 1595 tratatul umilitor cu Sigismund Bathory. Tot în acest tratat apare pentru întâia oară noul episcop de Râmnic, Teofil. Eftimie a păstorit până la sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul și a fost un mitropolit vrednic și învățat, care a încercat multe îmbunătățiri în organizarea bisericii. În corespondența lui cu patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas, se vede că Eftimie scrisese de două ori patriarhului, cerând să fie recunoscut ca mitropolit. Dar, ceea ce e mai important, îi ceruse un exemplar al Sfintei Scripturi și un Nomocanon (cu canoanele sinoadelor), de sigur în grecește; patriarhul trimite primul exemplar cerut, iar pe cel de al doilea pusese să-l copieze⁴⁾. De sigur că mitropolitul român se gândea la o traducere nouă și exactă (probabil în slavonește), ceea ce arată preocupări culturale înalte.

Aceleași preocupări se văd în marele așezământ bisericesc al sinodului dela Târgoviște, din 1596. Hotărîrile din 13 Aprilie⁵⁾ privesc organizarea și însănătoșirea vieții morale în mănăstiri. « Creștinul Mihail voevod » înțelegând că au început în sfintele mănăstiri, « niște obiceiuri carele nu sînt din porunca sfintei pra-

¹⁾ Milkowicz, *o. c.*, I—2, p. 656—657.

²⁾ *Historja polityczna Polski*, II, p. 167—168.

³⁾ La 10 Aprilie 1596 se citeau în divan « cărțile răposatului vlădicăi Mihail », pentru o proprietate a mănăstirii Olteni (Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, f. 558—559).

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 348.

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 22—24. Cf. și N. Iorga, *Istoria bisericii române*, I, p. 213.

vile », se sfătuește cu « chir vlădica Eftimie » și cu cei doi episcopi, « cu toți părinții egumeni și preoți și călugări și cu toți dregătorii și cu tot sfatul domniei mele ».

Această mare adunare hotărăște ca boierii să nu poată primi daruri dela mănăstiri fără voia soborului, să nu se aducă egumeni străini de mănăstire, să nu poată pleca monahii dela mănăstirile lor, decât « călugărul ce va pofti a locui la pustie, la vre-un schit pentru folosul sufletului lui, la Sfeta Gora, să nu fie oprit ». Pentru greșeli călugării vor fi judecați de arhieru, « dar de va fi căzut în greșeală mare, care greșeală nu încapă a o judeca pravila bisericii, atunci să fie dus la domnie, să se judece cu pravila împărătească ». Se iau măsuri împotriva egumenilor ce ar risipi averea mănăstirii, vor fi controlați de sobor, și împotriva celor însărcinați de mănăstiri cu afaceri bănești, cari ar opri ceva pe seama lor.

În această orânduire vedem și sfatul episcopului de Buzău, Luca, un grec din Cipru ¹⁾, mai târziu mitropolit. Venit din fosta stăpânire venețiană, era un om cult, nepotul său se numea cu nume italian Lorinț (Lorenzo), al cărui urmaș depărtat a fost poetul Vasile Cârlova ²⁾. Vlădica Luca păstorea la Buzău încă de pe vremea lui Petre Cercel și ne-a rămas un foarte interesant așezământ bisericesc (fără dată, 10 Septemvrie) în limba slavonă, întărit de acest domn pentru eparhia Buzăului și pentru « episcopul chir Luca de Buzău », prin care se dă drept de judecată arhierului « după pravila sfintei biserici », pentru bisericile neîngrijite, altare mutate, cei ce nu postesc patru posturi pe an, cei ce cumpără cei ce se căsătoresc cu rude, cei ce iau patru soții, cei ce au femei fără cununie, cei ce cumpără soția pe bani, bărbatul care-și va lăsa femeia, femeia care fuge dela bărbat, « greșelile popilor toate ». Se prevăd și pedepse, amenzi în bani în folosul episcopului, începând dela 50 de aspri. Boierii și slugile domnești, « nici banii, nici pârcălabii, nici dvornicii » nu pot opri judecata episcopală ³⁾. E unul din cele mai vechi și mai interesante monumente ale dreptului românesc.

¹⁾ Iorga, *Istoria bisericii române*, I, p. 157. Pentru manuscrisele sale, idem, *Istoria literaturii române*, I, p. 231.

²⁾ I. C. Filitti, *Vlădica Luca strămoș al poetului buzoian Cârlova*, ed. II, București, 1935.

³⁾ Acad. Rom. doc. CXXIV/190, original slav comunicat de d-l Damian P. Bogdan, asistent universitar.

De aceea credem că acest episcop înnoitor și autor de legiuri bisericești va fi avut un rol activ și în hotărârile sinodului din 1596.

Mihai a avut o atenție deosebită pentru biserică și pentru ierarhii ei, dăruind și întărind moșii mitropoliei și episcopiei. Astfel el întărește mitropoliei Ungro-Vlahiei și vlădicăi Eftimie satul Băneștii cu hrisoavele vechi ale lui Vlad-Vodă, Basarabă și « Radu care a fost ucis la Râmnic » (Radu dela Afumați) ¹⁾. Episcopul Teofil și episcopiei de Râmnic îi întărește la 1597 moșia Cornet, dăruită de boierii din Drăgoiești, iar la 1599 Țigani episcopiei ²⁾, episcopiei de Buzău și episcopului Luca îi dăruiește la 1597 satul Pojorâți, luat dela țărani ce nu-și plătiseră dăjdiile ³⁾.

Viteazul domn avea o largă înțelegere pentru trebile bisericești, în Ardeal și în Moldova a făcut, după cucerirea acestor țări, adevărate revoluții în organizarea bisericească, schimbând în chip înțelept toată orânduirea cea veche ⁴⁾. Interesul său pentru viața sufletească a ortodoxilor din Polonia, sinodul dela Iași, legăturile sale cu patriarhia de Constantinopol și cu clerul din toată Peninsula Balcanică ⁵⁾, sinodul dela Târgoviște, toate arată că Mihai a fost nu numai un mare căpitan, dar și o figură de foarte mare însemnătate în istoria bisericii române.

Mănăstiri și biserici. Mihai Viteazul a ridicat în Țara Românească o singură mănăstire cu hramul Sf. Nicolae din orașul București, locaș care-i păstrează numele până în ziua de astăzi (azi Arhivele Statului). Această fundație a însemnat însă numai refacerea unei clădiri mai vechi și înzestrarea ei cu moșii, odoare și Țigani. Mănăstirea Mihai-Vodă era fosta mănăstire *Sf. Nicolae al Postelnicesei*, clădită sub Petre cel Tânăr, de Caplea jupâneasa lui Ghiorma postelnicul (mai târziu ban), « mănăstirea ce iaste (la) muntele și den jos cu via » ⁶⁾. Petre Cercel « pentru pizma

¹⁾ 7 Septemvrie, fără an, rezumat cu extrase de I. Bogdan, Acad. Rom. Ms. Nr. 5250, f. 325.

²⁾ Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 570—571 (20 Aprilie 1597) și f. 589—590 (30 Iunie 1599), copii noi.

³⁾ Acad. Rom. Ms. Nr. 4970, f. 4—6 (21 Ianuarie 1597 și 27 Mai 1598), traduceri.

⁴⁾ Vezi mai jos capitolele XII și XIII.

⁵⁾ Vezi mai sus, p. 45, 48—59.

⁶⁾ Gen. P. V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos*, p. 2. Copie de hrisov dela Petre cel Tânăr din 8 Aprilie 1558, dată greșită, căci nu corespunde cu domnia acestui domn.

Ghiormeii banul... au băgat mare mânie și urgie la sfânta mănăstire». gonește pe călugări și desgroapă chiar oasele jupăneii Caplea¹⁾. Ghiorma banul era din Dipalitzii în Epir, iar jupăneii Caplea era mătușa fraților Buzești²⁾, ceea ce explică legătura lui Mihai cu ctitoria ei. E însă interesant să vedem odată mai mult, ce fel de «frați» erau Mihai cu Petre Cercel, unul clădește și se face ctitor, unde celălalt risipește și profanează.

La o dată pe care n'o putem preciza, Mihai Viteazul, odată cu înnoirea mănăstirii, îi face o mare donație de sate: întâi, satul Drălea, care fusese luat de Mavrichie negustorul dela un boier datornic și pe care domnul îl răscumpără: «Mihail voevod n'a vrut să lase ca să intre alții în sate boierești», căci avea o înaltă conștiință despre demnitatea și cinstea clasei boierilor. Urmează apoi moșiile Despicați, Cămpeni, Buciumeni, etc., în total 13 sate ale lui Mihai, cumpărate cele mai multe dela țărani moșneni cu suma colosală de 472.000 de aspri și un sat, Poiana, al doamnei Stanca și două sălașe de Țigani, «să fie sfintei mănăstirii a domniei sale ce e din susul orașului Bucureștilor... care a zidit-o pe acest sfânt loc și a împodobit-o domnia sa»³⁾. Mihai a închinat apoi această mănăstire mănăstirii Simo-Petra dela Muntele Athos⁴⁾, dar această închinare nu este în realitate decât o confirmare, căci încă mai de mult jupăneii Caplea făcuse acea închinare locașului atonit, după cum se vede din hrisovul lui Petre cel Tânăr⁵⁾.

Dacă Mihai a împodobit capitala țării cu un monument, ce i-a servit și ca cetățuie, în schimb unele biserici și mănăstiri din București fură distruse de pe urma războaielor lui. Biserica doamnei Stana și a doamnei Maria avu această soartă: «În zilele lui Sinan pașii pre acea biserică a doamnei Stanei și a Mariei o au stricat până în temelie și au rămas numai pământ pustiu»⁶⁾. Aceeași soartă o avu și mănăstirea Sfânta Troiță, numită azi Radu-Vodă, fiind întărită de Turci în 1595 («palanga ce o au

¹⁾ *Ibidem*, p. 3—4.

²⁾ Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică, *Alexeanu*.

³⁾ Întărirea din 26 Martie 1626, Greceanu, *Genealogii*, II, p. 390—391.

⁴⁾ Vezi mai sus, p. 52.

⁵⁾ Gen. Năsturel, *o. c.*, p. 2—4.

⁶⁾ Hrisovul lui Matei Basarab din 11 Iulie 1634, în *Condica bisericii domnești din București* (Acad. Rom. Ms. Nr. 403, f. 19—20).

foșt făcut Sinan pașă în zilele lui Mihai-Vodă »), « în zilele răposatului Mihail Vodă, stricat-au Turcii mănăstirea din temelie, de o au aprins cu iarbă de pușcă »¹⁾).

Biserica domnească dela curtea (Curtea Veche) primise încă din 1594 un hrisov dela Mihai pentru prăvăliile ei făcute de « bătrânul Alexandru voevod, ...acelea care sânt lângă prăvăliile Sfintei Troițe dela Tichiței », pe care pusese ră mâna pe nedrept rudele lui « popa Neagul cel bătrân... care au fost slujit și de mai înainte vreme la mulți trecuți domni bătrâni ». Domnul ia patru prăvălii pentru « eclișiarhul și preoții cari slujesc la sfânta biserică », deoarece « ei alt venit de nicăieri nu au și totdeauna slujesc și pomeneșc la sfântul jertfelnic pre toți răposății domni trecuți », iar rudelor lui popa Neagu, pentrucă « el încă au fost preot socotit și cinstit de către toți domnitorii, cum și pentru slujba ce au slujit mai dinainte... ca să-i fie și lui pomană, să-l pomenească pre el pentru slujba lui ce au slujit mainainte », le lasă celelalte patru prăvălii²⁾.

Mai cunoaștem alte danii ale lui Mihai către mănăstirile Golgota, lângă Târgoviște (vizitată de domn la 1598, unde vede « ale mănăstirii stricate de bleștemații Turci și arse și despoiate și fără odăjdii înăuntru și călugărașii goi și săraci »)³⁾, Bistrița⁴⁾, Coșuna, lângă Craiova⁵⁾, etc.

Trebue să adăugăm că și biserica catolică dela Târgoviște s'a bucurat de sprijinul lui Mihai și cronica ei scrie: « E de sigur de regretat că principele Mihai-Vodă n'a trăit mai mult, căci a fost ocrotitorul nostru și luptele lui au fost extrase de noi din cronica românească, deoarece sub dânsul mănăstirea noastră dela Târgoviște a înflorit din nou, după ce fusese ruinată a treia oară⁶⁾. Chiar Stavrinós, panegiristul grec al lui Mihai, spune că el ar fi dorit unirea bisericilor din Roma și Constantinopol⁷⁾. Legăturile

¹⁾ Greceanu, o. c., II, p. 391. Cf. și C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu Vodă din București*, București, 1930, p. 8, pisanía cea veche « Sinan pașă... băgat-au iarbă de tun în biserică și s'au sfărâmat din temelie ».

²⁾ Hrisovul din 8 Mai 1594, în *Condica bisericii domnești*, Acad. Rom. Ms. Nr. 403, f. 17.

³⁾ St. Nicolescu, *Documente slavo-române*, p. 305.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 305—306.

⁵⁾ St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, p. 10 și 26—27.

⁶⁾ Hașdeu, *Arhiva istorică a României*, I—2, p. 48.

⁷⁾ Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 114—115.

prietenesti ale lui Mihai cu catolicii făceau pe un agent papal să spere că va putea convinge pe mitropolitul Ungro-Vlahiei și pe episcopi să treacă la catolicism, «căci fiind multe episcopii și venituri foarte mari (entrante grossissime),³⁹² Vă fi spre mărirea și folosul Scaunului Apostolic»¹⁾. Totuși un cronicar ungar se plânge că la îndemnul papei de a îmbrățișa credința romană, Mihai ar fi strămbat din nas și i-ar fi răspuns, sfătuindu-l să părăsească rătăcirile italice și să se întoarcă împreună cu poporul său la comuniunea cea adevărată a bisericii grecești, căci numai așa va fi cu putință alungarea Turcului spurcat din spinarea creștinătății²⁾.

Creștinul domn Mihail voevod. Văzut din afară, așa cum l-au văzut străinii, chiar acei cari au proslăvit izbândeale lui, Mihai se înfățișează ca un luptător pentru glorie, adesea în slujba altora care-l plătesc, un oștean norocos la început cu mercenarii lui, lovit apoi de greșelile lui, cum au fost mulți în vremea Renașterii. Dar privind lucrurile mai de aproape, vedem aceste fapte războinice ridicându-se pe temeiul unei conștiințe formate de veacuri. Înconjurat de o boierime veche, ieșit din mijlocul ei, și de un cler cu tradiții bizantine, autor de așezăminte religioase, apărător al ortodoxiei de peste hotare, oriunde s'ar afla și mai ales ridicat ca șef moral al mării mișcări a întregii credințe orientale, figura lui Mihai ia cu totul alte proporții.

A primit leafă pentru oștenii lui dela împăratul și a cerut și dela alți stăpânitori, dar pentru că acesta era «împăratul creștinesc» și pentru că lupta ce-a purtat-o a fost a lui, a credinței lui și a neamurilor multe pe cari le reprezenta. Tragedia lui Mihai începe atunci când împăratul îi amintește că a fost în slujba lui, pe când el credea că a fost în slujba creștinătății reprezentate de împărat.

Avea conștiința deplină a actului creștin pe care îl făcea, ridicând sabia asupra păgânului: «Căci eu n'am avut dela Turci nici o greutate sau vre o nedreptate, dar ceea ce am făcut, toate le-am făcut pentru credința creștinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieții creștini. M'am apucat să ridic această

¹⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 315 (Decemvrie 1595).

²⁾ Szamosközy, în *Monumenta Hungariae historica, scriptores*, XXVIII, p. 75. Cf. I. Lupaș, *Studii istorice*, 1928, p. 118. Pentru politica lui Mihai față de catolicii din Ardeal, vezi mai jos, capitolul XII.

mare greutate cu această țară săracă a noastră, ca să facă un scut al întregii lumi creștine »¹⁾). Polonilor le scria: « Să nu ne părăsiți și să nu ne lăsați fără ajutor, pentru că să știți domnia ta că sânteți datori pentru numele Domnului nostru Isus Hristos să ne ajutați și să veniți pentru mântuirea creștinătății »²⁾).

Ducelui de Toscana îi scria despre « muncile și ostenele îndurate de mine... fiind îndemnat de o râvnă launtrică să fac fapte care să se înalțe întru lauda lui Dumnezeu, în slujba creștinătății, iar la urmă să pună cu cinste un capăt ostenele mele și să ne aducă un nume veșnic după moarte... Nici nu le-am făcut îndemnat de cineva, ci spre a căpăta și eu un loc și un nume în creștinătate »³⁾).

De aceeași conștiință religioasă adâncă e străbătut la cucerirea Ardealului: « Dar am luat în ajutor pe Dumnezeu, scria Mihai lui Ieremia Movilă, și am pus și jurământ pentru dreptatea mea, am mers asupra lui (Andrei Bathory), sau că eram vinovat pentru aceasta, sau erau ei. Dumnezeu pentru jurămintele lor pe care le-au călcat și pentru nedreptatea lor, i-a bătut, căci nu noi, ci Dumnezeu i-a bătut, căci noi credința și jurămintele cu care avem le ținem tare și dreptatea și credința vrem să le păstrăm până la moarte »⁴⁾).

Luptând cu creștinii, cu Moldovenii, luptă împotriva inimii sale, îi consideră totuși ca frați. În somația adresată la 1600 cetății Hotinului să se predea, el scrie: « Grijiți domniile voastre ca să vorbiți fratelui nostru, lui Ieremia voevod, ca să predea cetatea... căci destul este cu vărsarea sângelui din corpuri pentru ddnia sa și pentru domnia mea... Căci aș dori ca domniei sale să nu-i vie pieirea dela domnia mea, pentru că este domn creștin și sântem și domnia mea creștin »⁵⁾).

Principii ai creștinătății au fost mai mulți dintre domnii noștri, Ștefan cel Mare în primul rând, dar pe când domnul Moldovei lupta pentru moșia lui amenințată de păgân, Mihai își caută « un loc și un nume în creștinătate ». Cel dintâiu are în credința

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 15.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociației), p. 7 și 42.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 98.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 110—111.

lui realismul solid dela sfârșitul Evului Mediu, cel de-al doilea ceva din idealismul Renașterii.

Mihai Viteazul a fost un cavaler creștin. Crescut în tradiția războinică a boierimii oltene, din care făcuse parte, a fost reprezentantul ei, dar cei ce l-au ridicat fără să-l cunoască bine, au aflat în fața lor pe cel mai mare oștean ce l-a dat neamul nostru, și un om al credinței care se ridica mai sus de socotelile lor.

În scrisorile lui Mihai, avem acum un număr destul de mare, în instrucțiile lui către soli, recunoaștem imediat o puternică personalitate. Frazele au ceva tăios și hotărît ca o sentință, limpede ca o conștiință sigură de ea, în același timp o credință religioasă adâncă, zăngănit de sabie și sunet de clopot.

În fața acestui om au stat toți cei ce știau să țeasă intrigi, să calculeze răbdători cursele, să întrebuințeze cu meșteșug pe cei buni pentru scopurile lor urite.

Și el, cel curat la suflet, a căzut prada lor.

Nu se poate înțelege nimic din istoria lui Mihai Viteazul, dacă nu ținem seamă de aceste note sufletești: lupta lui în primul rând pentru ideea creștină, pornită din adâncul sufletului lui, care i-a înarmat brațul pentru toate îndrăzelile și l-a făcut să ceară țării și lui însuși jertfe ce păreau de neindurat, conștiința unei misiuni pentru ortodoxie, cavalerismul de boier și oștean pus în slujba acestei lupte.

LUPTELE CU TURCII

Răscoala. Gândul răscoalei creștine fu împlinit la București de Mihai-Vodă la 13 Noemvrie 1594. Sultanul îi poruncise domnului să pornească împotriva Ardealului cu oastea lui, dar acesta înțelese cu vecinii, răspunse cu începerea răscoalei. Avea lângă dânsul oastea de țară a boierilor, chemase pe Buzești în București, avea tunuri lăsate de Sinan pașa și altele noi făcute de dânsul, și se putea bizui și pe cei 2000 de Ardeleni trimiși de Sigismund, ce tăbăriseră lângă oraș sub comanda lui Mihai Horvath, căpitanul dela Făgăraș. În București se afla un înalt demnitar al religiei musulmane, un emir, cu 2000 de Turci și o mulțime de creditori, ieniceri turci, Evrei și alte neamuri, cari, după cum spune cronicarul turc, « veneau și oboseau pe domn cu cererile lor ». Ei atacaseră palatul domnesc, bătănd pe slugile domnului și luând tot ce le cădea în mână. Domnul îi liniști, supunând pretențiile lor judecății cadiului din Giurgiu, care trimisese la București pe omul său, Ali Ian.

^Dar pe când datornicii erau adunați pentru judecată în casa de lemn a lui Dan fostul vistiernic, artileria domnească îi fulgeră pe toți pe neașteptate, casa luă foc și un măcel cumplit începu; puțini dintre ieniceri și dintre zarafii orientali scăpară cu fuga. Mai rămânea însă emirul cu cei 2000 de Turci. El ceruse lui Mihai să licențieze pe ostașii unguri și din cauza lui domnul era nevoit să stea adăpostit « în palatul de lângă mănăstirea cea nouă sub cetate, zidit la malul Dâmboviței » (un palat nou, deci, lângă mănăstirea lui, Mihai-Vodă). În același timp cu măcelul creditorilor, Mihai, însoțit de curteni și de alți soldați, ce rămăseseră ascunși sub malurile Dâmboviței, atacă pe Turci pe neașteptate și-i nimicește pe toți. Stroe Buzescu era în fruntea oștenilor și e rănit la mână de Turci în această bătălie dela București.

Orășenii înfrigurați se adună și domnul lor le dă vestea cea mare, arde catastifele și zapisele de datorii la Turci și la alți zarafi, datorii ce atârnavu așa de greu asupra țării. Târgul e chemat sub arme, cei ce se înrolează sânt iertați de toate dăjdiile.

Așa dar, lupta cea mare pentru creștinătate începuse¹⁾.

Primele lupte. Luarea Brăilei. Era vreme de iarnă, când Turcii de obicei se odihneau; Mihai cu cetele lui năvăli îndată din București asupra Giurgiului, bătrâna cetate de pază a Turcilor, de care ținea credința domnilor Țării Românești. Orașul fu prădat, dar cetatea nu putu fi luată de oștile încă neînvățate ale domnului²⁾.

Atunci începură cu haiducii balcanici ce se strâneau sub steagurile domnești, cu oastea boierilor și cu Ungurii lui Sigismund, lupte repezi, atacuri asupra cetăților turcești de peste Dunărea înghețată, în Dobrogea și în Bulgaria. De multă vreme Românii nu mai cutezaseră așa ceva împotriva stăpânilor lor dela Constantinopol. Cetatea de Floci, la gura Ialomiței, fu lovită și distrusă (10 Decemvrie)³⁾ și apoi urmă la rând Hârșova (1 Ianuarie 1595) și însăși Silistra, sediul pașei (8 Ianuarie⁴⁾).

Același lucru îl făcuse și Aron din Moldova. Cazacii lui și oastea hatmanului Ștefan Răzvan intraseră în Bugeac, asediind în zadar Tighina, dar luând în primăvară cu asalt cetatea cea veche dela Smil (Ismail)⁵⁾.

Fiii de domn pribegi la Constantinopol și în alte părți ale imperiului, gata să-și sape rivalii și să cumpere domnia oricât de scump, se bucurară, crezând că le-a sunat și lor ceasul să fie ridicați de

¹⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociației), p. 8, Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 12—15 (Cronologia faptelor e aci greșită, emirul vine după uciderea Turcilor în București și chiar după atacul Giurgiului, pe când în scrisoarea către ducele Toscanei, Mihai spune că emirul venise cu el în scaun), Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 101—102, *Cronica Anonimă*, ed. Ioanid, p. 47—48, Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 465, Veress, *Documente*, IV, p. 158—159, Naima, *Annals*, trad. Ch. Fraser, I, p. 37—38.

²⁾ *Luptele lui Mihai*, p. 10, *Cronica Anonimă*, p. 48, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 102, Walter, *o. c.*, p. 13 (dă data 15 Noemvrie), Veress, *o. c.*, IV, p. 172.

³⁾ Walter, *o. c.*, p. 16 și Veress, *o. c.*, IV, p. 182.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 469 și XII, p. 42.

Turci în scaunele domnești în locul domnilor haini. Bogdan, fiul lui Iancu Sasul fost domn al Moldovei și Ștefan Surdul fost domn al Munteniei fură numiți în grabă, primul în Țara Românească, al doilea în Moldova și trimiși spre Dunărea înghețată cu oști turcești să-și ia scaunele în primire. Mihnea Turcitul își chemă odrasla rămasă creștină, dela Veneția prin Raguză, nădăjduind că și lui îi va veni în curând rândul. Nepotul hanelui Tătarilor, după luptele din Banat cu Sârbii, iernase în sudul Dunării și acum se apropia de Țara Românească, trimițând cete de pradă în câmpia munteană. Mihai după obiceiul său, luă ofensiva împotriva pretendentului venit cu Hasan pașa și Mustafa pașa la Rusciuc. După ce supraveghiase câțva timp mișcările dușmane dela Pietrile (N.-V. de Giurgiu, pe balta cu același nume), trecu Dunărea înghețată spre Rusciuc. Dar atunci se anunță că grosul oștirilor tătărești trecuse Dunărea și înainta spre apus. Pe când Mihai se retrăgea în grabă dincoace de Dunăre, el trimite împotriva Tătarilor detașamente din oastea de țară cu frații Buzești și cu Radu Calomfirescu. O primă luptă de avangardă avu loc la 14 Ianuarie, la Putineiu (în Vlașca, la 18 km. N.-E. de Giurgiu), în care Tătarii fură respinși de Buzești. Mihai cu grosul trupelor luase o poziție de supraveghere, ceva mai la Nord, la Hulubești, la vărsarea Neajlovului în Călniștea, în imediata apropiere a satului Călugăreni¹⁾, loc pe care-l privi cu ochiul său de militar și-l ținu minte. De acolo, putea supraveghia cele două oști ce încercau să se unească, Turcii cari treceau fluviul pe la Giurgiu și Tătarii ce veneau dela răsărit. O nouă luptă a detașamentului Buzeștilor avu loc la Stănești (12 km. de Giurgiu) la 16 Ianuarie, cu Tătarii ce se apropiau mereu de Giurgiu. Dușmanii nu putură intra în cetate, ei fură risipiți de Români. Între timp, cu toată înfrângerea avangardei tătărești, Turcii trecuseră Dunărea la Giurgiu și izbutiră să se unească cu Tătarii, ceea ce încercase zadarnic Mihai să împiedece. După retragerea detașamentelor trimise de domn, unirea dușmanilor avu loc la tabăra dela Șerpătești (între Giurgiu și Călugăreni), dar într-o noapte, pe neașteptate, oștile românești ale paharnicului Manta izbesc tabăra și o risipesc. Tătarii nestatornici o iau la fugă pe caii lor repezi, trec Du-

¹⁾ Cf. *Marele dicționar geografic al României*, sub voce. Hulubești e azi un loc pustiu, fost sat pe vremuri.

nărea ca fulgerul și dispar. Bogdan pretendentul aștepta pe mijlocul Dunării înghețate izbânda și fugi îngrozit noaptea. Atunci sosi și Mihai « cu gloatele » pe locul taberii dela Șerpătești și începe urmărirea Turcilor în retragere. Gonacii lui repezi trecură și peste fluviu și erau gata să puie mâna pe nefericitul Bogdan, care căzu de două ori de pe cal. Cei doi pași obosiți și bătuți, se opriă la Rusciuc, dar Mihai înconjură pe neașteptate, printre bălțile înghețate cetatea Giurgiului, trece fluviul la Maroșin (sau Marotin, la sudul Dunării, la vreo 20 de km. N.-E. de Rusciuc) și atacă pe Turci din partea de unde nu se așteptau. Lupta dela Rusciuc fu decisivă (25 Ianuarie), cei doi pași, Hasan și Mustafa fură uciși, orașul fu cumplit devastat și ars, artileria turcească fu luată de domn. Surpriza și repeziciunea, cele două calități ale strategiei lui Mihai avuseseră efect deplin ¹⁾.

Ungurii lui Horvath întârziaseră în lupta dela Șerpătești, cu toată porunca domnului, și de aceea Mihai supărat ceru înlăturarea lui dela comandă. În adevăr, în locul lui, Sigismund Bathory trimise ca șef al mercenarilor lui pe Albert Kiraly ²⁾.

Între timp, al doilea pretendent, cel menit să ferească Moldova, Ștefan Surdul, aștepta cu Turcii la Silistra să apuce prilejul să se apropie de scaunul domniei. Dar Mihai veghia și pentru aliatul său. Banul Mihalcea trecu iarăși Dunărea și arse Silistra (fără să ia cetatea), risipește pe Turci și pune pe fugă pe pretendent ³⁾. « Această puțină slujbă am făcut-o, scrie Mihai ducelui de Toscana, și apoi m'am dus să mă odihnesc în cetatea mea de scaun » ⁴⁾.

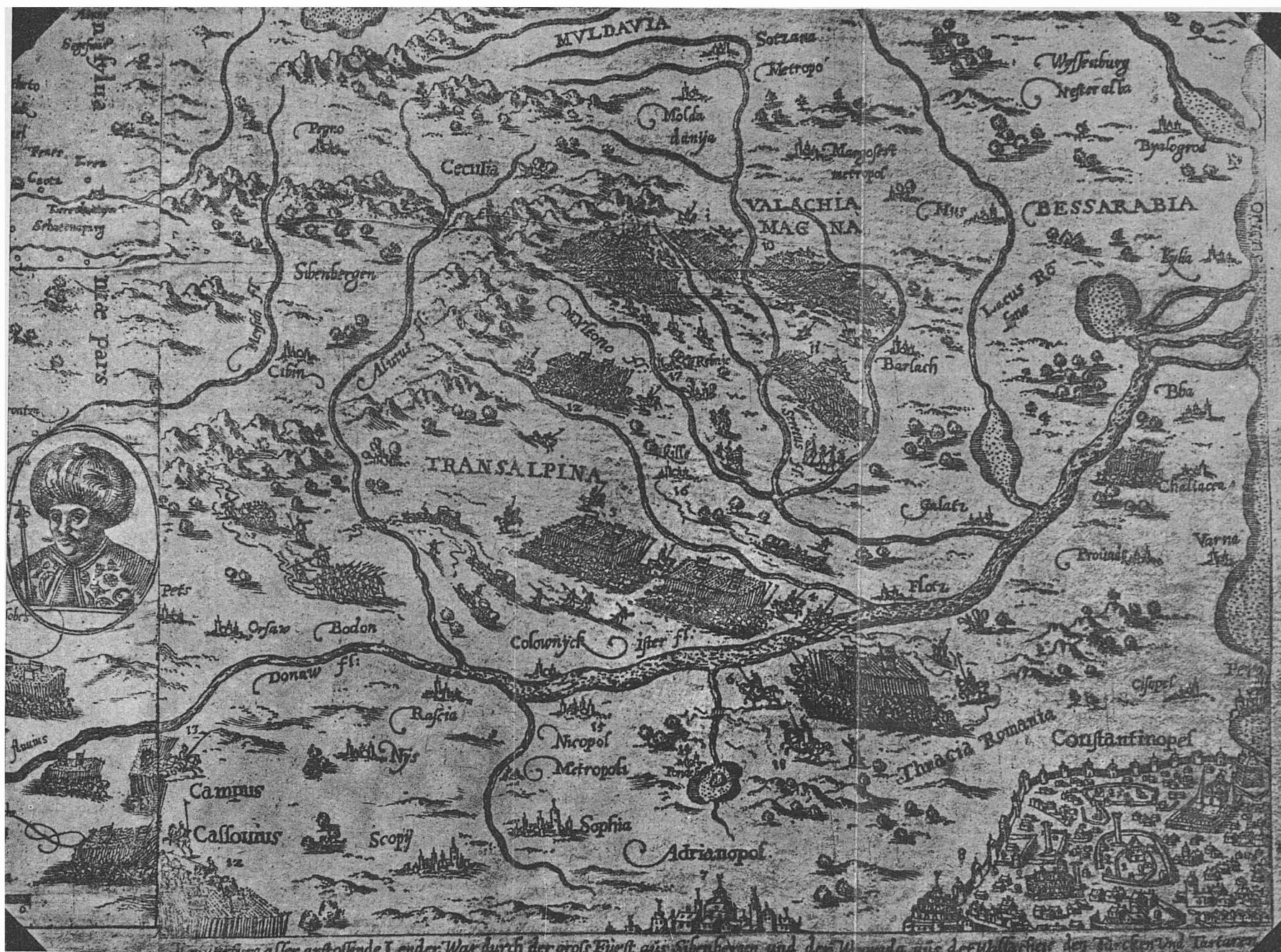
Incursiunile cetelor de haiduci urmează însă; oștirea lui Mihai era împărțită în patru corpuri ce atacă la Brăila, Cernavoda, Tur-

¹⁾ *Cronica anonimă* (ed. Ioanid), p. 48—49, Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy*, p. 103, Walter, o. c., p. 17—19, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 12—13, Veress, *Documente*, IV, p. 190, Naima, *Annals*, p. 49—50, Cf. gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români* (Acad. Rom., ist. ser. III, t. XIV), p. 40 și idem, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Buc. 1935, p. 159—160 și harta la p. 162. Am întrebuințat harta chilometrată a României de M. Moldoveanu (planșele Nr. 46 și 47).

²⁾ *Cronica anonimă*, p. 49 și Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 103. Veress, o. c., IV, p. 203.

³⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 13—14, *Cronica anonimă*, p. 49, Walter, o. c., p. 16, Crăciun, o. c., Hurmuzaki, XII, p. 36, Veress, o. c., IV, p. 207.

⁴⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 14.

Luptele lui Mihai Viteazul cu Turcii, după o hartă germană din 1595

tucaia și Nicopole¹⁾. Dar faptul cel mai important din această campanie a fost luarea Brăilei în Martie 1595, singura cetate dobândită atunci de Mihai, unde și-a putut așeza oștile pe locul vechiului târg de negoț al strămoșilor lui. Cetatea era înconjurată de ziduri groase și valuri și era apărată de o garnizoană de o mie de Turci²⁾. La sosirea oștilor lui Mihai, satele turcești din raiaua din jurul cetății, golite de locuitorii ce se înghesuiră sub ziduri, fură arse. Un prim atac fu respins cu ajutorul unui corp de Tătari veniți de peste Dunăre. Al doilea atac condus de Albert Kiraly cu Unguri și Români începu printr'un asediu în regulă. O ieșire a Turcilor fu respinsă cu mari pierderi, tunurile băteau zidurile vechi și mine începură să explodeze. Ghiața Dunării se topise, așa că Tătarii de dincolo nu mai puteau sări în ajutor. Atunci garnizoana capitulează în frunte cu Cara Saveș Mohamed bei și Mustafa Saveș, cari se întâlnesc cu Albert Kiraly și obțin dela el libertatea, cu condiția ca averile să rămâie în cetate. Dar pe când Turcii treceau Dunărea sânt atacați și luați prinși.

Conducătorii turci vin în fața lui Albert Kiraly să se plângă de călcarea capitulației, dar căpitani unguri nu-i ascultă, scot săbiile și se năpustesc asupra fugarilor. Oricum, cetatea de pază a Vadului Dunării, punct strategic prețios, era acum redată Țării Românești³⁾.

Tratatul cu Sigismund Bathory și primele legături cu împăratul. Niciodată, dela Mircea cel Bătrân, un domn muntean nu cutezase să se atingă de pământul padișahului și să atace cetățile lui. Mihai era dintre toți aliații cel mai apropiat de inima împărăției turcești, ortodoxii sârbi, bulgari și albanezi începeau să alerge sub steagurile lui. Înainte de toate trebuia învins acest dușman primejdios. Chiar în primăvara anului 1595 Turcii dădură semne de ofensivă. Tătarii așezați la Vidin cu pașa de acolo și cu Sărbii din ținutul Vidinului recrutați de Turci, atacară pe neașteptate Craiova și o arseră. Vestitul căpitan raguzan Deli Marcu apără orașul numai cu 160 de haiduci, și fu rănit în luptă. În cele din

¹⁾ *Ibidem*.

²⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 24.

³⁾ Cele mai multe amănunte la Naima, *o. c.*, p. 49—50. Walter, *o. c.*, p. 24 confirmă măcelul Turcilor ce se predaseră. Cf. și Veress, *o. c.*, IV, p. 200 și *Cronica anonimă*, p. 49.

urmă sosi și banul și urmărind pe năvălitori, trecură Dunărea și prădară la Vidin ¹⁾).

‘Furtuna se apropia și frumoasele făgăduieli ce se făcuseră lui Mihai nu erau împlinite, el rămânea singur în fața dușmanilor cu gloatele prost înarmate, cu cetele de haiduci prădalnici și cu micul detașament al lui Albert Kiraly. Singurul ajutor de nădejde era la Sigismund Bathory care stătea liniștit, apărât de cununa munților Ardealului.

Sigismund se gândea la măriri, să supuie pentru el cele două principate, scosese chiar din scaun pe Aron din Moldova, prea independent, înlocuindu-l cu hatmanul său, Ștefan Răzvan. El chemă solii lui Mihai, ca să-i facă jurământ de credință. ‘Acestia, în frunte cu mitropolitul Eftimie, boierii Buzești, Teodosie Rudeanu și alții, sosiră la Alba-Iulia în Mai; între ei și principele Ardealului se făcu o înțelegere: boierii jertfiră autonomia politică a țării ambiției ardeleanului în schimbul asigurării situației lor sociale; cel sacrificat a fost domnul, de ale cărui instrucțiuni nu se ținuse seamă. ‘Lui Sigismund i se recunoscă titlul de domn stăpânitor al Țării Românești, boierii îi supun țara și pe voevodul ei. Cu rezerva că domnul va fi totdeauna ortodox și de limbă românească, el nu rămâne decât locțiitor al principelui Ardealului. ‘Țara va fi guvernată de un sfat de 12 boieri, cari nu pot fi schimbați fără știrea și voia lui Sigismund. Actele de proprietate vor fi întărite și ele de Sigismund (dar numai pământurilor). Domnul nu se va mai putea numi « din mila lui Dumnezeu », nu va mai putea trimite soli în țările străine, venitul țării va fi aprobat de dieta ardeleană și controlat de boieri, cari vor da socoteală anuală principelui ardelean. Domnul va primi din venit, ce vor hotărî boierii și principele Ardealului. ‘Niciodată Turcii nu pusese rămenea condiții și nici chiar în cele mai negre zile de decădere politică din veacul al XVIII-lea țara noastră n’a primit condițiile ce fură iscălite de boierii lui Mihai Viteazul. ‘În schimb, ei obțineau cele mai mari avantajii: garantarea slujbelor lor, din care domnul nu-i putea scoate, nu puteau fi condamnați la moarte, iobagii fugiți puteau fi aduși înapoi cu forța, Grecii nu puteau ocupa funcții în cârmuirea țării (aceasta era, cum am văzut, o mare iz-

· ¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, Veress, o. c., IV, p. 249, Walter, o. c., p. 25.

bândă a boierilor), străinii nu puteau avea proprietăți în țară, chiar soldații ardeleni din țară, de s'ar atinge de bunurile boierești, erau pedepsiți cu moartea.

În sfârșit, în acest tratat, în care fiecare își găsea folos în dauna țării și a domnului ei, era și un articol de mare însemnătate, cu vaste consecințe: «Toate bisericile românești din stăpânirile seninătății sale (Sigismund Bathory) vor fi sub jurisdicția mitropolitului dela Târgoviște». Politica ortodoxă a domnului câștiga măcar în acest punct o izbândă și întreaga viață sufletească a Românilor de peste Carpați era pusă sub controlul bisericii din Țara Românească, recunoscându-se comunitatea de credință și de limbă ¹⁾ Tratatul fu redactat în limba slavonă și tradus apoi în latinește, ceea ce arată că autorii lui erau boierii munteni ²⁾. Cam în același timp și Ștefan Răzvan noul domn al Moldovei iscălea un tratat asemănător la 3 Iunie ³⁾.

În clipa nevoii celei mari, Mihai și-a înghițit necazul, mai ales că țara era în mâinile boierilor ⁴⁾, a trimis la nunta lui Sigismund cu arhiducesa Maria Christerna «un cal foarte frumos, luxos împodobit, cu un paloș bătut cu pietre scumpe și opt bucăți de brocart cu fir de aur pentru mireasă » ⁵⁾.

Dar pe de altă parte, Mihai știa că era un stăpân mai mare și mai puțin exigent ca principele Ardealului, dela care putea să aibă ajutor la nevoie. Atunci, în 1595, odată cu supunerea țării la picioarele lui Sigismund, încep legăturile directe ale lui Mihai cu împăratul, legături pe care le avusese Aron, ceea ce-l îndreptățise să se împotrivească pretențiilor ardeleni, dar pe care Mihai nu le cunoscuse până acum. Acest fapt are o importanță capitală în politica Țării Românești. În adevăr, în Aprilie, când erau așteptați să vie la chemarea lui Sigismund solii munteni să încheie tratatul, se ivea la Praga în taină un sol muntean, nu-i știm numele,

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 209—213 și 472—476. Cf. *ibidem*, III—2, p. 103 și XII, p. 50—52. E caracteristic faptul că în cronica oficială (Walter) tratatul nu e pomenit.

²⁾ Veress, *Documente*, IV, p. 223, «Detti capitoli che si fano hora convertire in latino et sono fati in lingua greca, secondo usare i Valachi », e vorba de fapt de limba slavă, care ea era întrebuințată de Români.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 477—481.

⁴⁾ Despre nemulțumirea lui Mihai, cf. mai sus, p. 81—82.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 487.

« un om trimis de domnul Țării Românești cu scrisori către măria sa (împăratul), care voește să le dea numai în mâna însăși a împăratului și să-i vorbească în taină despre unele lucruri pe care nu le-a aflat încă nimeni »¹⁾. Atât s'a putut ști că domnul în scrisoarea sa descria izbânzile împotriva Turcilor²⁾. Pe de altă parte, solul imperial, raguzanul Marini Polli, care era la Alba-Iulia, voia să se ducă în Țara Românească din partea împăratului, însă Sigismund îl opri până vor sosi boierii pentru tratat³⁾ și în cele din urmă e trimis înapoi la Praga. Sigismund scria împăratului că a socotit că este spre binele creștinătății și că are motive serioase ca solul imperial să nu se mai ducă acolo⁴⁾. În August banul Mihalcea trimis de Mihai la Praga e oprit în Ardeal și trimis înapoi⁵⁾.

Taina în care Mihai ascunsese solia lui, cea dintâi, la Praga, reaua voință a lui Sigismund pentru solul imperial, arată lămurit un lucru: Mihai amenințat în independența lui, voia să încheie legături cu împăratul peste capul lui Sigismund, tocmai ceea ce acesta căuta să împiedece cu orice preț. Socoteala lui Mihai era bună și el se dovedi de astădată un fin diplomat, supunerea Țării Românești și a Moldovei către Ardeal, deci întărirea și mărirea acestui stat, nu putea conveni Habsburgilor, cari într'un viitor fie și depărtat, nădăjduiau să poată ridica iar vechile pretenții asupra Ardealului și altele noi asupra Țării Românești. De aceea, în discuțiile sfetnicilor împărătești, mulți erau de părere că « împăratul trebuie să se gândească că acea provincie (Țara Românească) a fost o parte a Ungariei (sic!), ca și Ardealul și că ar putea fi supusă, când principele nu va mai avea urmași bărbătești » și că deci nu trebuie să recunoască supremația lui Sigismund asupra celor două principate de peste munți⁶⁾.

Austria urmărea să pătrundă la Dunărea de jos⁷⁾, Sigismund al Ardealului era pentru ea un instrument, căruia nu i se putea admite o politică proprie. Mihai înțelesese această nemulțumire și a știut s'o exploateze, atunci când se vedea amenințat de am-

¹⁾ *Ibidem*, p. 92—93.

²⁾ Veress, *o. c.*, IV, p. 197.

³⁾ *Ibidem*, p. 203.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 231—232.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 253.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 72—73.

⁷⁾ Vezi mai jos, p. 128—131.

biția vecinului său. Vom vedea cum, după evenimentele războinice dela 1595, Mihai a dezvoltat această politică și s'a liberat încetul de tutela politică ardeleană.

Bătălia dela Călugăreni. Grosul oștirii turcești trimise pentru pedepsirea necredinciosului vasal din Țara Românească se apropia de Dunăre încă din Iunie, sub conducerea marelui vizir Ferhat pașa. Sosit la Rusciuc, se pregătea să așeze poduri pe Dunăre pentru trecerea marii oștiri, lucrători erau trimiși în grabă pentru aceasta din Silistra, Nicopole și Vidin. Dar încă înaintea plecării din Constantinopol, oștile turcești neplătite de trei ani se răsculaseră, spahii, partizanii rivalului lui Ferhat, Sinan pașa, cer capul marelui vizir. Totuși oștirea pornise și vizirul sosise la Rusciuc cu trupe insuficiente și turburate de intrigile lui Sinan¹⁾. Mihai informat de ce se petrece în rândurile dușmanilor, îi hărțuiește cu cetele lui, împiedecându-i să se întâlnească și să clădească podul²⁾, ba chiar trimite de se arde Nicopolul³⁾. « S'au adunat păgânii din toate părțile. Ei pe partea ceea, iar noi pe partea ceasta și nu facem nimic altceva, numai zi și nopte ne batem la Dunăre cu dușmanul și cel mult peste o săptămână sau două, trebuie să dăm iar cu ei bătălia » scria Mihai la 15 Iulie⁴⁾.

Sinan pașa învinuise pe Ferhat de înțelegere trădătoare cu Mihai și în cele din urmă izbuti să-l înlăture, fiind numit el însuși mare vizir și comandant al oștirilor trimise împotriva lui Mihai⁵⁾. Față de noul vizir, domnul român întrebuintează aceeași tactică: atacuri repezi cu detașamente mici pentru a întârzia trecerea râului. Turcii izbutesc însă să trească Dunărea în două puncte (pe la Rahova-Prundu, N.-E. de Rusciuc și la Giurgiu), ceea ce silește pe Mihai să se retragă până la Călugăreni, locul ales de dânsul pentru luptă⁶⁾.

Oastea lui Mihai după mărturisirea cronicii oficiale, nu trecea de 8000 de oameni⁷⁾ și cu cei 2000 Unguri ai lui Albert Kiraly⁸⁾

¹⁾ Naima, *Annals*, trad. Fraser, p. 51—58.

²⁾ Walzer, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 27.

³⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 14.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 14—15.

⁵⁾ Naima, *o. c.*, p. 56.

⁶⁾ Gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români*, în Acad. Rom. ist., t. VI, p. 44—45.

⁷⁾ Walter, *o. c.*, p. 27.

⁸⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104.

avem un total de 10.000 de oameni. Oastea turcească era de sigur superioară ca număr, nu poate fi vorba însă de sute de mii, cum socotesc cronicarii vremii. O oaste de o sută de mii de oameni nici n'ar fi încăput pe câmpul de luptă strâmt dela Călugăreni. Pe de altă parte, când Sigismund Bathory a trecut munții cu vreo 20.000 de oameni¹⁾, Sinan pașa s'a retras în grabă, fără să dea lupta, ceea ce arată că oastea lui era inferioară oștirilor unite ale lui Mihai cu Sigismund. Nu vom exagera dacă vom socoti toată oastea turcească ce a luat parte la bătălia dela Călugăreni la vreo 20.000 de oameni.

Mihai, el însuși, într'o scrisoare trimisă după bătălie, socotea că toată armata turcească din Țara Românească e de 40.000 de oameni, dintre cari numai 12.000 adevărați luptători, la cari se adaugă 7000 căzuți în luptă²⁾.

Locul ales de Mihai pentru luptă era *exact același ca în campania din Ianuarie 1594*, la Călugăreni-Hulubești, la vărsarea Neajlovului în Câlniștea³⁾. Aceasta arată că domnul nu lăsa nimic întâmplării, era un perfect cunoscător al terenului și studiasse cu mult înainte eventualitățile unei campanii împotriva Turcilor. Locul era foarte prielnic, străbătut de mai multe râuri cu mlaștini și apărat de câteva dealuri acoperite de păduri, care se întindeau pe mari depărtări, Codrul Vlăsiei. O strămoare se deschidea între dealuri, tăiată de Neajlov în fața satului Călugăreni.

Lupta avu loc la 13/23 August 1595. Albert Kiraly cu Ungurii lui refuzară la început să ia parte la luptă. Socotind că el nu este sub comanda lui Mihai, comandantul ungar nu se supuse poruncilor domnului, ci rămase în urmă, uneltind chiar cu boierii nemulțumiți, Dan vistiernicul și Mirăslău logofătul⁴⁾. În față, Mihai avea pe Neajlov o avangardă, iar în urmă grosul trupelor sale

¹⁾ Vezi mai jos, paragraful următor.

²⁾ Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 430. Cronicarul turc Naima socotea că oastea lui Mihai era de 70.000 de oameni (p. 55), iar Nichifor Dascălul socotea armata turcească la 300.000 de oameni! (Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 361).

³⁾ Cf. planul luptei la Gen. R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire roumain*, p. 96 și 162.

⁴⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104. Se aduce mărturia lui Petre Armeanul, un apropiat al lui Mihai Vodă.

cu 12 tunuri, gloatele și ceva cavalerie boierească (8000 de oameni). După câteva încăierări de avangardă, se produce la orele 11 dimineața atacul cel mare al ienicerilor asupra trecerilor Neajlovului, marele vizir scosese sabia, dând semnalul luptei. Turcii în patru cete sub Satârgi Mahomed pașa, Haider pașa, Hasan pașa și Mustafa pașa trec puntea, răzbind rezistența Românilor după câteva ore de luptă și pun mâna pe 10 tunuri. Mihai se retrage dincolo de satul Călugăreni, dând oștirii sale o formație de cui și astfel ajunge în retragere și la corpul de oaste al lui Albert Kiraly, rămas în urmă pe lature, care astfel e silit să ia parte la bătălie. În acel loc, în dosul satului Călugăreni are loc contra atacul lui Mihai în față, ajutat în flanc de Albert Kiraly (Turcii fuseseră prinși ca într'un clește). După o cumplită încăierare, Turcii sânt dați înapoi și pierd tunurile cucerite, pașii Hasan, Haider și Mustafa sunt uciși, Mahomed pașa fuge rănit. « Iar boiarii și căpitanii pre capete năvăliră asupra Turcilor de-i tăia și-i necară în tină ». Unul din pași a fost ucis de Mihai chiar cu mâna lui, despicându-i capul cu sabia de pe cal. Sinan pașa, care venise personal să dea curaj trupelor sale, e silit să fugă, garda sa personală îl părăsise imprăștiindu-se și bătrânul căzu de două ori de pe cal. Un veteran din Rumelia îl luă la spinare și-l scoase din mlaștină. Steagul cel verde al lui Mahomed pașa, « a cărui pierdere Turcii o regretă cu durere, pentru că-l socotesc sfânt », e luat de Români. Însuși cronicarul turec Naima caracterizează această luptă ca « o întâmplare dezastruoasă ». Mihai rămâne stăpân pe câmpul de luptă și Turcii se retrag puțin spre Sud ¹⁾.

Noaptea, depozitul de praf de pușcă al Turcilor sare în aer din pricina unei neglijențe ²⁾. Între timp, Mihai hotărăște să se retragă și să aștepte ajutorul făgăduit din Ardeal. Turcii erau încă în număr și nu băgaseră în luptă toate trupele lor, oștenii lui Mihai erau obosiți și n'ar fi putut susține o nouă ciocnire. Domnul se retrage întâi la Copăcenii pe Argeș, apoi la București, la Târgo-

¹⁾ Descrierea tactică, R. Rosetti, *o. c.*, p. 18—21. O povestire amănunțită a luptei dela « Kalughirvan » la Naima, *o. c.*, p. 59—60. Scrisoarea lui A. Kiraly, o zi după luptă, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 57—58, Walter, *o. c.*, p. 27—30, *Cronica anonimă*, p. 52—53, Crăciun *Cronicarul Szamosközy*, p. 104, Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 487.

²⁾ Naima, *l. c.*

viște și în cele din urmă la Stoenеști în munți, pe Dâmbovița, lângă pasul Branului, unde era la 12 Septemvrie¹⁾:

Între timp, Turcii abia peste două zile observară retragerea și încep urmărirea. Sinan ocupă Bucureștii, transformă bisericile în moschei și întărește « mănăstirea lui Alexandru-Vodă » (azi Radu-Vodă), unde lasă 1000 ieniceri, trece apoi la Târgoviște (26 August st. v.), golit de locuitori și întărește și acolo o cetățuie la curtea domnească²⁾. Între timp, Sigismund Bathory se hotărîse în sfârșit să dea ajutor aliatului său, care purtase tot greul războiului și se apropia de pasurile Carpaților cu oastea lui.

Retragerea Turcilor și lupta dela Giurgiu. Sigismund Bathory trecu munții cu o oaste de cruciată, armata lui ardeleană formată mai ales din mercenari plătiți de orașe, se ridica la 13.200 de oameni³⁾, plus gloatele țărănești ale Secuilor, ajutorul venit din Toscana cu 300 de călăreți și tunuri sub conducerea lui Silvio Piccolomini, vre-o 1500 de Germani trimiși de arhiducele Maximilian și pe lângă acestea și Ștefan Răzvan, sosit din Moldova pe la Troțuș în Ardeal⁴⁾, cu o mică oaste (1500—3000 de oameni). În total oastea ardeleană nu trecea cu gloatele țărănești cu tot, de 23.000 de oameni, cari se uniră cu cei 8000 ai lui Mihai din pădurile de pe Dâmbovița⁵⁾.

În fața acestei armate, marele vizir hotărî să se retragă fără să dea lupta și de fapt toate ciocnirile, cu care Sigismund Bathory s'a lăudat așa de mult în toată Europa, au fost numai cu ariergardele armatei turcești în retragere. La 6/16 Octomvrie oștirea aliaților, având în frunte tot timpul pe Mihai cu ai lui, sosește în fața Târgoviștei întărită de Turci, în care Sinan lăsase un pașă cu o mică garnizoană (1000 de oameni), ca să întârzie înaintarea creștinilor. Orașul cu multe biserici și cu palatul domnesc, înconjurat cu păduri de stejari pe malul Dâmboviței se întindea în fața ochilor oștenilor creștini. După două zile de bombardare, târgul

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 57—58, Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 429—430, *Cronica anonimă*, p. 53.

²⁾ Naima, *o. c.*, p. 61 și 63.

³⁾ I. Crăciun, *Scrisoarea lui Petre Pellérđi*, extras din Anuarul Inst. de Ist. Națională, Cluj, VI, 1935, p. 7, socoteala tuturor cetelor cu căpeteniile lor.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 103.

⁵⁾ *Ibidem*, XII, p. 80 și 91, Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa*, Acad. Rom. ist. ser. II, t. IV, 1925, p. 37—38. Cele mai bogate știri despre această campanie provin dela Toscanii ce luă ră parte la ea.

ia foc, Românii și Ungurii luptând cot la cot pătrunseră pe străzi și luară prinși pe Turci cu pașa de Caramania și cu beiful de Valona. Curtea domnească și biserica ei, precum și mitropolia fuseseră cruțate de flăcări¹⁾. Vizirul, în retragere, auzise sunetul tunului, dar nu cutezase să vie în ajutorul ariergardei sale²⁾.

La București, unde făcuseră o cetate de lemn, Turcii nu se simțeau în siguranță și consiliul lor de războiu decise retragerea fără luptă, tunurile și proviziile fură ridicate, cetățuia din mănăstire (azi Radu-Vodă) fu aruncată în aer prin aprinderea prafului de pușcă³⁾. La 12/22 Octomvrie, lăsând la o parte grosul oștirii care se îndrepta repede spre Giurgiu, Ștefan Răzvan cu detașamentul său intrase în Bucureștii goliți de Turci și scria de acolo boierilor moldoveni, dându-le de veste despre apropiata lui întoarcere, « Mehmed pașa este viu în mâinile noastre și despre Sinan pașa, de asemenea veți auzi »⁴⁾.

După câteva zile de marș prin pădurile Vlăsiei, pe drumuri stricte și peste râuri și bălți, oștirea creștină sosea în fața Giurgiului (15/25 Octomvrie). Sinan pașa cu grosul armatei trecuse dincolo, dar podul de vase se mai vedea încă și ariergardele treceau încă pe el. Aliații se năpustiră asupra celor rămași în urmă și-i măcelăriră sau îi luară prinși. Podul se rupe și o mulțime de Turci se înneacă în Dunăre. Apoi începu și atacul cetății Giurgiului, așezată pe o insulă pe Dunăre, despărțită de țărmul românesc de un canal strâmt. Cetatea era de piatră și cu turnuri. Artileria toscană dărimă o parte din zid și aliații pătrunseră în cetate în ziua de 20/30 Octomvrie 1595, pe când marele vizir privea neputincios dela Rusciuc la izbânda creștină⁵⁾. Sultanul îl pedepsi imediat, luându-i din mână funcția de mare vizir⁶⁾.

¹⁾ Crăciun, *Scrisoarea lui Pellérđi*, p. 8—13, Veress, *Campania creștinilor*, p. 39—50 (scrisorile toscanului Pigaffetta), Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 84, 121—127 și 149—151.

²⁾ Naima, *o. c.*, p. 64.

³⁾ Naima, *o. c.*, p. 64—65. Vezi și mai sus, capitolul precedent.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 17.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 86—89 (și aci Mihai era în avangardă), *ibidem*, p. 121—127 și 149—159, Veress, *Campania creștinilor*, p. 58—59, Crăciun, *Scrisoarea lui Pellérđi*, p. 10—11, Veress, *Documente*, IV, p. 290—291 (Scrisoarea lui Sigismund Bathory despre aceste evenimente) și p. 297 (interesanta scrisoare a lui Sinan pașa pentru a-și scuza înfrângerea).

⁶⁾ Naima, *o. c.*, p. 66—67.

Izbânda fusese a tuturor aliaților cari luptaseră împreună pentru liberarea Țării Românești, dar Mihai fusese întotdeauna în frunte, cel dintâiu la luptă. De aceea și cronicarul ture Naima, care dă o întinsă descriere a acestor evenimente, nici nu cunoaște pe Sigismund Bathory și atribue întreaga înfrângere a Turcilor «apostatului și blestematului Mihail». El arată cum «infamul Mihail a ieșit din păduri», a luat Târgoviștea și Giurgiu, unde «dușmanii au năvălit ca niște porci turbați, rupând podul și înne-când pe musulmani». «O asemenea retragere dezaastroasă și înfrân-gere n'a mai fost pomenită în istorie», termină istoricul ture¹⁾.

Sigismund Bathory se întoarse imediat în Ardeal prin Bucu-rești și Gherghița, fără să încerce să exploateze izbânda²⁾, și ca semn al recunoștinței sale față de vitejia aliatului său, renunță la clauza cea mai umilitoare din tratatul cu Mihai, privitoare la venitul țării, care de acum va fi întreg la dispoziția domnului³⁾.

O altă urmare importantă a acestei campanii a fost mutarea capitalei țării. Mihai stătuse în prima parte a domniei la Bucu-rești, cumplit pustiit; de acum el se așează mai departe de Dunăre, în vechea capitală, la Târgoviște, de unde sânt date mai toate actele lui din anii 1596—1599.

Luptele cu Turcii în 1596. Țara era cumplit pustiită, orașele arse, populația satelor fugită, parte luată în robie, rezervele de semințe distruse, comerțul, al cărui temeiu era tot peste Dunăre, complet întrerupt⁴⁾. Norocul lui Mihai a fost că în anul următor expediției lui Sinan, sfortărea Turcilor a înconjurat țara lui, sultanul Mehmed III pornise în persoană cu o uriașă oștire împotriva împăratului și la 13 Octomvrie 1596 luă cu asalt cetatea Agria (Erlau). Sigismund Bathory care în primăvară încercase zadarnic un atac împotriva Timișoarei⁵⁾, alergă în ajutorul imperialilor. Oastea lui unită cu a arhiducelui Maximilian se ciocni cu sultanul la Kerestes la 26 Octomvrie și izbânda rămase de

¹⁾ *Ibidem*, p. 64—66, capitolul intitulat: «*Trădătorul Mihail câștigă o izbândă*».

²⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, p. 36.

³⁾ *Cronica Anonimă*, p. 53—54. Știrea nu e în alt izvor, dar această cronică e întotdeauna bine informată asupra domniei interne a lui Mihai.

⁴⁾ Walter, *o. c.*, p. 36—37.

⁵⁾ Veress, *Documente*, V, p. 38—39 și Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 506.

partea Turcilor, creștinii superiori în număr fură complet sfărâmați, o sută de tunuri rămaseră în mâinile Turcilor¹⁾.

În aceste împrejurări grele pentru liga creștină, Mihai cu slabele lui mijloace mai făcu unele servicii însemnate cauzei aliaților săi. Încă din Noemvrie 1595, Brăila ocupată de Turci cu prilejul expediției lui Sinan, fusese reluată²⁾. La începutul primăverii, în Martie, Mihai trimetea soli speciali cu daruri la Cazaci, cerându-le să vie cu hatmanul lor ca lefegii în oastea lui, făgăduindu-le leafă bună, daruri de postav pentru haine și primire ca unor adevărați cavaleri³⁾. Dar, deși veniră puțini Cazaci, banii nu erau în țară săracită de războaie și deocamdată Mihai nu izbuti să-și alcătuiască o oaste bună de mercenari. Doar cetele de haiduci sârbi și bulgari alergau sub steagurile lui. Vestitul erou sârb, cântat de poesia populară, Baba Novac, trecu Dunărea până la Balcani, arse Plevna, prinse convoiurile de merinde ale lui Hasan pașa în pasurile munților și duse până la Sofia numele stăpânului său, domnul Țării Românești⁴⁾. Alte cete prădară la Vidin⁵⁾ și la Babadag în Dobrogea, unde pieri haiducul Velișco, bătut de Turci⁶⁾.

Dar în toamnă, o nouă primejdie se apropia de țară. Sultanul «dăruise» Țara Românească hanului tătar⁷⁾ și acesta voia s'o străbată în lat, dela Brăila spre Oltenia, ca să vie apoi în Ungaria să se unească cu oastea sultanului ce lupta acolo⁸⁾.

Călăreții cei iuți ai stepelor năvăliră pe neașteptate în țară în Octomvrie, căci Mihai înșelat de tratativele de pace ce purtase cu hanul, nu era pregătit. Cele câteva cete de Cazaci mercenari ai domnului dezertaseră; bani pentru alți mercenari nu erau. Tătarii ard Buzăul, Gherghița și Bucureștii, dar acum se despart în cete mici de pradă. Mihai se folosește de acest răgaz, adună oastea de țară, risipește cetele de Tătari și stă în fața hanului însuși la

¹⁾ Descrierea ei la Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 408—409.

²⁾ Veress, o. c., IV, p. 313, 318, Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 498.

³⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 19—21.

⁴⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 17—18, Walter, o. c., p. 37, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 278—279 și XII, p. 308.

⁵⁾ *Cronica anonimă*, p. 55.

⁶⁾ *Ibidem*, și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 376.

⁷⁾ P. P. Panaitescu, o. c., p. 30, 34.

⁸⁾ *Ibidem*, p. 25—27.

Gherghița. Dar Tătarii, fără să dea o luptă mai mare, se retrag repede spre Dobrogea, hărțuiți în urmă de Mihai¹⁾.

Țara fusese din nou prădată, dar serviciul făcut de Mihai cauzei creștine era imens, după izbânda turcească dela Kerestes, Tătarii urmau să fie lăsați să prade toată Austria, ceea ce ar fi putut face, dacă nu-i oprea domnul Țării Românești.

Mihai nu se opri nici o clipă, porni imediat asupra Turnului, în fața Nicopolei și câștigă și acolo o izbândă împotriva garnizoanei turcești²⁾.

Numele lui începuse să fie cunoscut, nu numai la creștinii ortodoxi, ci și în Apus într-o aureolă de legendă. Un *diario* italian (foaie de informații) din Roma, amintind izbânde sale asupra păgânilor, scria: « Merită să fie slăvit ca unul din cei mai viteji, puternici, valoroși și înțelepți principii ce trăesc azi. Putem nădăjdui că va duce la culme gloria sa cu noi lupte împotriva tiranului Turcilor și că va contribui el cel dintâi la alungarea lui din Europa »³⁾.

Liberarea de sub tutela ardeleană. Tratatul impus în 1595 de Sigismund Bathory fusese aplicat în mare parte; revendicările sociale ale boierilor erau respectate, dar Mihai suporta cu greu umilirea politică a țării față de Ardeal. Totuși, în nădejdea unui ajutor armat pentru țara lui așa de amenințată, el s'a supus în tăcere și în actele lui din acea vreme semnează cu titlul ce i se impusese, « princeps Transalpinus »⁴⁾. Ajutorul făgăduit nu venise însă aproape de loc, afară de câteva mici cete, ce nu însemnau mare lucru.

O ultimă încercare de colaborare între cei doi aliați avu loc după Crăciunul catolic, în 1596. Mihai-Vodă trecu munții cu câțiva boieri credincioși, între cari banul Mihalcea și Radu Buzescu și sosi la Alba-Iulia. Se vorbi atunci de legături de rudenie, Nicolae fiul lui Mihai urma să ia pe sora cancelarului ardelean Josika, în casa căruia era găzduit domnul muntean. Mihai puse lui Sigismund neted întrebarea, sau are de gând să pornească o ofensivă împotriva Turcilor, sau să se împace cu ei și să încheie pace. Asigurările

¹⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 18, Walter, o. c., p. 39—43, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 275—277 și XII, p. 280—287.

²⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, l. c. și Walter, o. c., p. 43.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 532.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, o. c., p. 7.

lui Sigismund fură vagi, domnul înțelese că acolo unde nu era nici o voință hotărâtă, nu poate fi sprijin pentru dânsul ¹⁾).

Atunci începu Mihai două acțiuni diplomatice pe cont propriu pe de o parte împăcarea cu Turcii, măcar pe un timp scurt, ca să răsuflă țara, pe de altă parte legături directe cu împăratul, pentru obținerea unui subsidiu în bani, ca să-și poată alcătui o armată de mercenari. Ambele inițiative diplomatice ale lui Mihai fură încununuate de izbândă și ele însemnau desăvârșita liberare de sub tutela ardeleană.'

În ceea ce privește pacea cu Turcii, Mihai, care se înțelesese separat mai întâi cu Tătarii ²⁾), se adresează lui Hasan pașa dela Vidin, care se grăbi să trimeată vestea cea bună la Constantinopol, «supunerea mândrului Mihai și a boierilor din Țara Românească», Discuția în divanul turcesc a fost foarte aprinsă, unii erau de părere să nu fie respinși Mihai și cu boierii cari ceruseră iertare, să i se ceară însă domnului să trimită pe fiul său ca ostatec la Poartă; alții în frunte cu marele muftiu spuneau că sultanul nu trebuie să trateze cu «trădătorul», dar partizanii păcii impuseră felul lor de a judeca ³⁾). Steagul de domnie fu adus cu onoruri lui Mihai Vodă de mai mulți ceauși și un boier îi conduse înapoi până la Vidin ⁴⁾). Lui Sigismund îi scria Hasan pașa că sultanul a iertat lui Mihai toate câte a greșit și-l îndeamnă să-i urmeze pilda ⁵⁾). «Și, în adevăr, zice cronica oficială, ce alta era să facă Mihai pentru supușii ce-i mai rămăseseră în viață, după ce cetățile sau palatele erau dărâmate, orașele și satele aproape toate devastate, mai multe mii de oameni robiți, toate merindele pe un an întreg erau consumate?» ⁶⁾). Îndată porni la Poartă și tributul Țării Românești, pentru care Mihai comandase special blănuri de soboli dela negustorii din Liov ⁷⁾).

În același timp, se urmau și tratativele cu împăratul. Am văzut că încă din 1595 încercase Mihai o apropiere printr'un sol trimis

¹⁾ *Cronica anonimă*, p. 56, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 109, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 275—277 și XII, p. 280—287.

²⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 19—20.

³⁾ Naima, *Annals*, trad. Fraser, p. 69—70.

⁴⁾ Veress, *Documente*, V, p. 50—51.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 55.

⁶⁾ Walter, *o. c.*, p. 45.

⁷⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II/1, p. 418—419.

la Praga. După alungarea lui Sinan, domnul, fără să mai întrebe pe Sigismund, trimisese steagul cel verde al profetului luat dela Turci la Călugăreni, direct împăratului. « Nu știu dacă Ardelenii l-au lăsat să treacă », scria Mihai ducelui de Toscana¹⁾.

În Ianuarie 1597 legătura o făcu Mihai prin arhiducele Maximilian, care comanda în Ungaria de sus. Anume, fiind la Alba-Iulia, la curtea lui Sigismund, Mihai trimite de acolo la arhiduce pe solii săi, banul Mihalcea și sasul Marcu Schonkebonk, ce urmau apoi să se ducă la împărat²⁾, ceea ce Sigismund nu ar fi putut împiedeca. Solii însoțiră pe principele Ardealului, care se dusese el însuși la împărat, la Praga³⁾. Sasul Schonkebonk din Brașov ne-a lăsat chiar o descriere a misiunilor lui diplomatice în slujba domnului muntean⁴⁾.

« La 12 Februarie (1596), scrie el, am avut audiență la Praga cu banul Mihalcea la împăratul în persoană, fiind el singur, iar eu am expus în limba germană solia lui Mihai-Vodă către împărat, am arătat nevoia lui și am cerut împăratului să ia sub protecția sa Țara Românească. Acestea le-a ascultat cu bunăvoință și ne-a arătat mare cinste, șase săptămâni ne-a ținut la Praga cu mâncare din bucătăria proprie, adusă la gazda noastră, și tot felul de băuturi din pivnița lui și ne-au slujit oameni de seamă cu pahare mari și frumoase ».

Rezultatul soliei a fost pentru Mihai de cea mai mare importanță, el obține dela împărat leafă trimestrială pentru 4000 de oșteni mercenari, călări și pedestri, cu arme de foc. Situația lui militară era total schimbată⁵⁾. În adevăr, în Iulie 1597, sosește la Târgoviște omul imperial cu banii, Erich Lassota⁶⁾, și de atunci, deși cu întârzieri și greutăți de plată, domnul are armata lui asigurată⁷⁾. În August împăratul trimetea din nou pe solul său, ragu-zanul I. Marini Polli la Mihai, dar și de data aceasta el fu reținut de principele Ardealului, care era doritor să oprească dezvoltarea

¹⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 15.

²⁾ Veress, *Documente*, V, p. 51, Scrisoarea lui Mihai către Maximilian.

³⁾ *Ibidem*, p. 56 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 298, 326.

⁴⁾ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, VI, p. 2—3 și N. Iorga, în *Revista Istorică*, I, p. 165—168.

⁵⁾ Vezi mai sus, capitolul V.

⁶⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 78—82.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 85—86, 88—89, 100—103, 110—111 și Walter, *o. c.*, p. 46.

legăturilor dintre Mihai și împărat¹⁾. Totuși în Octomvrie Schonkebonk se ivi din nou la Praga din partea domnului muntean, cu mulțumiri și noi propuneri²⁾, iar în Ianuarie 1598, solul imperial amintit sosi în sfârșit la Târgoviște, unde zăbovi mai multe luni alături de domn³⁾.

Aceste lucruri întăreau mult situația lui Mihai, acțiunea lui diplomatică începută în 1595 izbutise, el avea oastea lui care nu mai depindea de Sigismund Bathory și avea legături directe cu împăratul. Raporturile cu Ardealul se resimțiră imediat de aceste schimbări. Mihai invitat de Sigismund ca vasal la dieta ardeleană, în Aprilie 1597, refuză să se prezinte, spunând că nu poate lipsi din țară din cauza primejdiei turcești⁴⁾. Nunțiul papei la Varșovia putea scrie în toamnă că Mihai « vrea să se libereze de obligațiile ce le are față de Ardeal »⁵⁾. În schimb, Sigismund retrage din Țara Românească pe căpitanii și oștenii săi în frunte cu Moise Szekely⁶⁾ și reține chiar banii trimiși de împărat pentru mercenarii lui Mihai⁷⁾.

Mihai prin diplomația lui izbutise să se libereze de tutela ardeleană și când stăpânirea lui Sigismund fu înlocuită cu cea împărătească, de mult se încheiaseră legăturile curții imperiale cu domnul Țării Românești și astfel putură să se desvolte în chip firesc și fără piedecă.

¹⁾ Veress, o. c., V, p. 84.

²⁾ *Quellen*, VI, p. 3—4.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330—334.

⁴⁾ Veress, o. c., V, p. 65.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 90.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330.

⁷⁾ Veress, o. c., V, p. 70—71.

POLONIA ȘI SCHIMBĂRILE DIN MOLDOVA

Politica polonă și rivalitatea cu Habsburgii. În timp ce Mihai lupta cu Turcii alături de Liga Creștină, se produc în Moldova unele schimbări care răstoarnă înfățișarea politică a țărilor dela Dunărea de jos. Aceste schimbări se datoresc Poloniei, care până acum nu se amestecase în războiul Ligii și nu primise, cum am văzut, să ia parte la alianța creștină. Intervenția Poloniei va avea urmări adânci asupra politicii lui Mihai Viteazul, de aceea trebuie studiată mai de aproape acțiunea ei în aceste împrejurări.

Polonia fusese prietenă a Turcilor în ultimul timp. Regele Ștefan Bathory (1575—1586) trăise în pace cu ei, dar după moartea lui, la 1590 din cauza atacurilor căzăcești împotriva Tătarilor era gata să izbucnească un războiu turco-polon. Sinan pașa avea de gând să cucerească Polonia și să puie în fruntea ei pe domnul Moldovei, Petre Șchiopul. Cancelarul Zamoyski izbutise să înlăture furtuna prin tratative diplomatice, ajutat de agentul englez Eduard Barton și de postelnicul Moldovei Bartolomeu Brutti¹⁾. Dar Zamoyski înțelegea să nu servească de uneltă a Habsburgilor împotriva Turcilor și știa că aceștia urmăresc să ia pe seama lor Ardealul și chiar cele două principate române, că încă din vremea lui Petre Rareș și mai ales cu prilejul uciderii fiului acestuia, Ștefan, la 1552, Austriacii căutaseră să-și întindă influența în Moldova, fosta vasală a Poloniei²⁾.

¹⁾ I. Sas, *Stosunki polsko tureckie w pierwszych latach Zygmunta III* (Relațiile polono-turcești în primii ani ai domniei lui Sigismund III), în *Przegląd Powszechny*, 1897—III, p. 229 și Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, p. 182.

²⁾ Veress, *Documente*, I, p. 102—107.

Politica Poloniei și în special a lui Zamoyski urmărea o ieșire la mare la Sud, din motive economice. Vasalitatea Moldovei față de Polonia în veacurile XIV și XV adusesese Poloniei asigurarea negoțului cu Orientul și o mare înflorire, tăierea acestui drum de negoț ruinasese comerțul polon¹⁾. Ideia unei ieșiri la mare pentru negoț, refacerea vechei situații economice a Liovului era una din bazele politicii polone.

În privința Mării Baltice se spunea în dietă la alegerea regelui Sigismund III, ce urma să moștenească și Suedia: «Nu avem mare, dar cu dânsul vom avea un imperiu maritim»²⁾. Chiar regina Ana scria dietei: «Fără stăpânire liberă la mare cele mai mari țări sânt slabe și cele mai mici se ridică, având porturi»³⁾. Interesele comerciale ale Poloniei la Marea Neagră se văd și în tratatul turco-polon dela 1592, plin de preocupări economice; se prevede în primul rând libertatea reciprocă a negoțului, acte de identitate ale negustorilor, libera trecere a păstorilor cu oi, negustorii din Moldova și din Polonia să nu vie decât pe drumurile obișnuite (ca să ia vamă orașele privilegiate), caii negustorilor să nu fie luați pentru nevoile autorităților⁴⁾. Aceleași preocupări de a crea un drum liber pentru negoțul polon se văd și în tratativele pentru intrarea Poloniei în Sfânta Ligă⁵⁾. În 1595 senatul polon declară că nu va primi să intre în confederație împotriva Turcilor, dacă nu se va asigura țării principatele române și o ieșire la Marea Neagră⁶⁾. În anul următor Polonii repetă aceleași condiții «malurile Pontului Euxin» și în caz când Constantino-polul ar fi reluat de creștini să li se dea dreptul de plutire liberă și fără vamă pe Marea Neagră, prin Hellespont și Arhipelag până

¹⁾ P. P. Panaitescu, *La route commerciale de la Pologne à la Mer Noire*, în *Revista Istorică Română*, III, 1933, p. 172—193.

²⁾ *Historja polityczna Polski* (Istoria politică a Poloniei), ed. Acad. Polonă, II, p. 159.

³⁾ W. Sobieski, *Dzieje Polski* (Istoria Poloniei), Cracovia, 1923, I, p. 113.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—4, p. 159—162.

⁵⁾ Pentru aceste tratative, E. Barwinski, *Plany wojny tureckiej za Zygmunta III* (Planurile războiului turcesc sub Sigismund III), în *Kwartalnik Historyczny*, X, p. 731 și urm. și I. Sas, *Układy o lige przeciwko Turkom za Zygmunta III* (Tratativele pentru Liga împotriva Turcilor sub Sigismund III), în *Przegląd Powszechny*, LXIII (1899), p. 54 și urm. 190 și urm. și LXIV, p. 35 și urm.

⁶⁾ Barwinski, *o. c.*, p. 732 și Veress, *Documente*, V, p. 42.

în Mediterană și în Italia¹⁾ Ca argument în sprijinul acestor cereri, Polonii amintesc propunerea făcută țării lor sub Sigismund August (1548—1572) de republica Veneției ca grânele și alte mărfuri să fie exportate din Polonia pe Marea Neagră prin Constantinopol în Italia, negoț pe care însă Turcii întotdeauna l-au împiedecat²⁾.

Drumul comercial moldovenesc căpătase în ultimul timp ceva din vechea lui înflorire, prin așezarea negustorilor englezi în Polonia³⁾, și prin încheierea unui tratat comercial între Petre Șchiopul și Anglia⁴⁾, de pe urma căruia negustorii englezi trimiși de regina Elisabeta în Ardeal, treceau prin Moldova lemnărie pentru corăbiile flotei englezești⁵⁾. Negoțul pe Marea Neagră era oprit pentru creștini, dar se aduceau pe uscat cu carele mărfuri din Turcia prin Moldova în Polonia (covoare, stofe, vinuri, mirodenii) și în 1568 un capitalist florentin, Ioan Tedaldo sosise la Cracovia și spera să convingă pe Moldoveni și pe Turci să îngăduie negoțul grâului pe Nistru și pe Marea Neagră, în schimbul mărfurilor engleze și flamande, ce ar fi să se aducă prin Italia⁶⁾. De aceea, imediat după terminarea războaielor lui Mihai Viteazul, la 1602, Sigismund III dădu un mare privilegiu de negoț pentru comerțul în Moldova⁷⁾ iar peste câțiva ani, Ștefan Tomșa domnul Moldovei, da și el un privilegiu, chemând pe negustorii poloni, ruteni, armeni și jidovi în țară⁸⁾. Aceste considerații economice făceau pe Poloni să dorească pentru ei stăpânirea drumurilor de negoț dela Marea Neagră și să înlăture pe Austriaci, cari le râvneau și ei.

Nu trebuie să uităm că în fruntea Poloniei se afla hatmanul Zamoyski, acel care a luptat, după căderea lui Mihai, cu tot aceeași

¹⁾ I. Macurek, *Zápas Polska a Habsburků o přístup k Cernému Morinu sklonku XVI stol.* (Rivalitatea Poloniei cu Habsburgii pentru ieșirea la Marea Neagră la sfârșitul sec. XVI), Praga, 1931, p. 159—160.

²⁾ Heidenstein, *Rerum Polonicarum libri*, p. 309 și 341.

³⁾ Vezi mai sus, p. 33—35.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 108.

⁵⁾ *Chronicon Fuchso-Lupino-Oltardinum* (ed. Trausch), Brașov, 1847, I, p. 87.

⁶⁾ *Relacye nunciuszów apostolskich o Polsce* (Relațiile nunțiilor apostolice despre Polonia), I, Berlin, 1864, p. 212.

⁷⁾ *Dodatek Gazety Lwowskiej*, 1872—III.

⁸⁾ Zubrycki, *Kronika miasta Lwowa* (Cronica orașului Lwów), p. 247, din 1614.

energie și împotriva Suedezilor, pentru a asigura Poloniei ieșirea la Marea Baltică.

Ioan Zamoyski. Ioan Zamoyski era de fapt stăpânul Poloniei, deși erau mulți cari îi contestau autoritatea, era cancelar și hatman pe viață, adică avea în mână armata și politica externă a țării¹⁾. Politica lui era complexă și numai analizând-o de aproape vom înțelege purtarea lui față de Mihai.

Mai întâiu cariera lui este legată de domnia lui Ștefan Bathory în Polonia, al cărui sfetnic apropiat a fost și a cărui politică a urmat-o²⁾. O legătură de rudenie se încheiase între el și rege, soția lui Ioan Zamoyski a fost Griselda, sora lui Sigismund Bathory, principele Ardealului, nepoata de frate a regelui Ștefan. Legăturile mai strânse ale lui Zamoyski nu erau însă cu cumnatul său din Ardeal, ci mai ales cu cei trei veri ai lui, fiii lui Andrei, fratele regelui: Baltazar, ucis la 1594 de Sigismund, pentru că din îndemn polon se împotrivise răscoalei împotriva Turcilor, cardinalul Andrei Bathory în Polonia și Ștefan căpitanul Oradiei Mari³⁾, cari erau sub influența lui politică.

Regele Ștefan Bathory avusese planuri mari pentru rudele sale: pe tânărul Sigismund voia să-l facă rege al Poloniei, iar pe Zamoyski principe al Ardealului⁴⁾. Această politică de ridicare a Batoresților a fost urmată de Zamoyski și după moartea regelui Ștefan. La 1587 cardinalul Andrei viitorul principe al Ardealului era candidat la tronul Poloniei și a fost sprijinit câțva timp de cancelar, până se văzu că alegerea lui e imposibilă⁵⁾. La 1593, în toiul conflictului dintre rege și Zamoyski, se vorbea din nou de candidarea cardinalului la tronul polon⁶⁾, mai ales că regele înlăturase propunerea cancelarului de a numi pe Andrei Bathory

¹⁾ Macurek, *o. c.*, p. 17.

²⁾ A. Sliwinski, *Stefan Bathory*, Varșovia, 1922.

³⁾ Genealogia Batoresților la D. Neugeboren, *De gente Batorea*, Sibiu, 1829, tabla genealogică.

⁴⁾ L. Szadeczyk, *Bathory István Lengyel király titkos terve a magyar király sobor és erdélyi fejedelemségét illetőleg*, în *Századok*, 1882, apud Finkel *Bibliografja hist. Polski*, Nr. 26.058.

⁵⁾ *Historja polii. Polski*, II, p. 156—157. Cf. și I. Macurek, *Dozwory polského bezkrálovi z roku 1587* (Luptele interregnumului polon din anul 1587), Praga, 1929, p. 44, 153 și 156.

⁶⁾ Macurek, *Zapas Polska a Habsburkü*, p. 14.

episcop al Cracoviei ¹⁾). Când Andrei Bathory a fost bătut de Mihai și apoi omorât, lovitura a primit-o deci ruda și instrumentul politic al lui Zamoyski, deci ura acestuia împotriva domnului român avea și o latură personală.

Politica externă a lui Zamoyski era întemeiată pe două principii, expansiunea economică a țării sale prin ieșirea la mare și neîncrederea, chiar dușmănie față de Habsburgi. Ajutase pe Sigismund Vasa să se facă rege al Poloniei, ca să nu ajungă la tron un austriac și când arhiducele Maximilian își încercă norocul cu armele, Zamoyski îl bătut și-l luă prizonier în lupta dela Byczyna (1588) ²⁾. Liberat mai târziu, Maximilian nu renunțase la tronul polon și de aceea aliații Habsburgilor și mai ales ai lui Maximilian erau socotiți de cancelar ca dușmani, iar Mihai era prietenul lor și era bănuie că vrea să ajute pe arhiduce să ia coroana Poloniei ³⁾.

Dușmănia lui Zamoyski împotriva Habsburgilor mergea așa de departe, încât încercase să ridice pe Cehi împotriva împăratului, amintindu-le de originea comună, slavă, a lor și a Polonilor ⁴⁾.

În politica internă Zamoyski reprezenta șleahta pe care se întemeia puterea lui. Politica aceasta tindea spre « libertate » în « republica polonă », sau conducerea țării numai prin dieta nobilimii și scăderea puterii regelui și marilor proprietari. În același timp, politica șleahței era catolică și adversară nobilimii ortodoxe rutene, care intra în rândurile marilor proprietari ⁵⁾.

Urmând această politică, Zamoyski își făcuse numeroși dușmani în Polonia, mai ales pe rege, sfătuit de marele scriitor și orator bisericesc, iezuitul Petre Skarga. Regele voia să înlăture « anarhia șleahței » și să domnească absolut ⁶⁾, iar pe de altă parte căutase o apropiere de Austria, căsătorindu-se împotriva voinții cancelarului, cu Ana fiica arhiducelui Carol de Habsburg (1592). Sigismund III avea de gând chiar să renunțe la tronul polon în favoarea arhiducelui Ernest și să rămâie rege al Suediei. Lupta între el și cancelar se dădu mai ales în dietă, dar la 1593 prin mijlocirea

¹⁾ *Historja pol. Polski*, II, p. 165.

²⁾ *Ibidem*, II, p. 162—163.

³⁾ Vezi mai jos, capitolul XIV, *Mihai împotriva Poloniei*.

⁴⁾ W. Sobieski, *o. c.*, I, p. 114.

⁵⁾ A. Lewicki, *Zarys historii Polski*, (Manual de istoria polonă), Cracovia, 1923, p. 219—220 și 236—237 și W. Sobieski, *o. c.*, I, p. 114—116.

⁶⁾ W. Sobieski, *l. c.*

lui Skarga ei se împăcară, deși deosebirile de vedere rămăneau ¹⁾). De aceea când s'a pus problema aderării Poloniei la Liga Creștină, regele înrudit cu Habsburgii era pentru intrarea țării sale în cruciade, dar Zamoyski și șleahța l-au împiedecat să încheie alianța cu Rudolf și deci și cu țările române ²⁾). Cancelarul a încercat chiar să abată pe Sigismund Bathory dela gândul alianței cu împăratul ³⁾).

Împotriva lui Zamoyski mai erau arhiepiscopul primat Karnowski, partizan al papii, al Habsburgilor și al regelui, cneazul Radziwill ⁴⁾, și mai ales cneazul de Ostrog Constantin și fiii săi, Ianuș și Alexandru, mari proprietari în Ucraina și șefi politici ai ortodoxilor, cari sprijiniseră candidatura lui Maximilian ⁵⁾). Mai ales când prin sinoadele dela Brzść (1595—1596) se declară unirea Rutenilor ortodoxi cu Roma, dușmănia acestor apărători ai pravoslaviei împotriva cancelarului ajunse la culme și deveni o luptă pentru credință. Lupta se da și în dietă, căci Ianuș de Ostrog era castelan al Cracoviei, deci în fruntea senatului, iar fratele său Alexandru, voevod al Volhiniei, dar aveau legături tainice și cu Moscova, cu Habsburgii și mai ales cu Mihai Viteazul ⁶⁾).

Mihai Viteazul a cunoscut această situație din Polonia și a exploatat-o, sprijinindu-se în primul rând, cum vom vedea mai jos, pe dușmanii lui Zamoyski de diferite categorii și mai ales pe cnezii de Ostrog ⁷⁾).

Aron Vodă și Ștefan Răzvan. Politica lui Zamoyski s'a resimțit întâiu în Moldova. Aron Vodă al Moldovei avea multe legături cu Polonia, pretindea că este fiul lui Alexandru Lăpușneanu, domnul pus de aceștia și adusese la curtea lui pe polonul Orzechowski, unul din ginerii lui Alexandru Vodă. Pe soția lui Orzechowski Aron « o recunoscuse ca soră », scrie cu ironie Zamoyski « și locuște la ei, lui Orzechowski domnul i-a plătit datoriile,

¹⁾ *Historja polityczna Polski*, II, p. 163—166.

²⁾ I. Sas, *Uklady o lige*, p. 230 și urm.

³⁾ Macurek, *Zapas Polski*, p. 22 și 96.

⁴⁾ *Historja polit. Polski*, II, p. 164 și Macurek, *o. c.*, p. 17.

⁵⁾ *Hist. polit. Polski*, II, p. 158 și Macurek, *o. c.*, p. 24. Ei angajează și pe Cazaci în slujba împăratului.

⁶⁾ *Hist. polit. Polski*, II, p. 167—168 și Macurek, *o. c.*, p. 91—92 și 104—106.

⁷⁾ Vezi mai jos, capitoul XIV.

iar fiicei lui, nepoata domnului, așa o numește, i-a dat zestre, în căsătoria cu pan Czolhanski ». Zamoyski amintea acestora că sânt Poloni și le cerea să-l ție în curent cu cele ce se petrec la curtea lui Aron ¹⁾.

Aron încercase pe temeiul acestor legături să câștige și Polonia pentru Liga Creștină și recomanda lui Zamoyski pe solul papal Cumulović ce fusese la el ²⁾. Deși numeroși boieri pribegi întrebneau în Polonia agitație împotriva domnului Moldovei, când solii lui Aron sosiră în Polonia, ei fură primiți cu cinste de către rege, apoi și în senatul polon și putură arăta în fața senatorilor de ce s'a răsculat Moldova împotriva Turcilor, cum aceștia încercaseră să mărească tributul și apăsau tot mai greu țara. Ei rugară pe Poloni să ajute Moldova și atunci un mare entuziasm cuprinse pe demnitarii coroanei și toți votară pentru începerea războiului cu Turcii. Dar a doua zi, sub influența lui Zamoyski, înflăcăarea lor războinică se răci și începură pe rând să-și retragă voturile (14 Februarie 1595) ³⁾.

De aceea intrarea lui Aron în Ligă, tratatul său cu împăratul, îl depărtară de Poloni.

Căderea lui Aron Vodă se datorește de sigur legăturilor sale directe cu Habsburgii, pe care Mihai nu izbutise să le încheie. Sigismund Bathory nu putea tolera această situație independentă, cum nu îngăduise nici lui Mihai legături directe cu împăratul, Aron se împotrivise condițiilor umiltoare, pe cari Mihai fusese silit să le primească în tratatul cu Ardealul, și de aceea domnul Moldovei fu înlăturat. Tocmai când se punea la cale răsturnarea lui, în Martie și Aprilie 1595, solii lui Aron se ivesc la Praga ⁴⁾, ceea ce arată că el căuta acolo o scăpare împotriva protectoratului ardelean. Dar încă de mult, hatmanul lui Aron, de origine țigan, Ștefan Răzvan, avea legături tainice cu Sigismund ⁵⁾. Când domnul Moldovei refuză să trimită solii săi la dieta ardeleană, Răzvan ajutat de căpitanul Ungurilor din Moldova, Mihail Tolnay prinde

¹⁾ *Scriptores rerum Polonicarum*, VIII, p. 109 (20 Martie 1594).

²⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—4, p. 331—332.

³⁾ *Archiwum domu Sapiehow* (Arhiva familiei Sapieha), ed. A. Prochaska I, Lwów, 1892, p. 105.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 31 și Veress, *Documente*, IV, p. 202.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 21.

pe domn și-l trimite în Ardeal (Mai 1595)¹⁾. I se adusese domnului acuzația de sigur nedreaptă, că uneltea împăcarea cu Turcii prin sfetnicii lui Greci²⁾. La Lwow se știa că hatmanul Răzvan, ajutat de Unguri și de Cazacii mercenari, răsturnase pe domn. Cu învoirea împăratului trebuia să fie trimis în Moldova ca domn, Ștefan fiul lui Petre Șchiopul, dar Răzvan s'a așezat în scaun și nu vrea să știe de acela³⁾. Negustorii și oamenii de jos îl proclamă pe Răzvan domn⁴⁾ deși schimbarea domnului nu plăcu imperialilor, cum era de așteptat. Solul lor, Ioan Marini Polli, care aștepta zadarnic în Ardeal să fie lăsat să vie în principate, amintea de legăturile « marelui Petre (Rareș), bunicul lui Aron » cu împăratul Carol Quintul și cu Ioachim de Brandenburg, ceea ce îndreptățește pe împărat să nu îngăduie lui Sigismund să fie stăpân în Moldova și să schimbe pe domnul favorabil împăratului⁵⁾.

Ceea ce îngreua situația lui Răzvan a fost sugrumarea văduvei lui Orzechowski, fiica lui Alexandru Lăpușneanu și a copiilor ei la Iași cu prilejul turburărilor de acolo, înrăutățind legăturile cu Polonia⁶⁾.

Totuși, noul domn grăbindu-se să semneze tratatul de supunere față de Ardeal, a fost recunoscut ca stăpânitor al Moldovei, Sigismund trimite la curtea lui pe Gaspar Corniș să aleagă sfatul de 12 boieri și pe cei patru perceptorii ai venitului, în frunte cu vornicul « seninătății sale » (principele Ardealului)⁷⁾.

Dar lipsit de sprijinul imperial, dușmănit de Turci și de Tătari ca și de Poloni și de o parte a boierimii, neajutat de Ardeleni, cu toate apelurile făcute Cazacilor să vie în țară ca mercenari⁸⁾, situația lui Răzvan era șubredă.

Expediția cancelarului Zamoyski în Moldova (1595). Intrarea Moldovei în Sfânta Ligă era o lovitură pentru politica lui Za-

¹⁾ Veress, *o. c.*, IV, p. 218 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 41—43, bănuiește împotriva lui Aron, dacă nu va trimite solii la dietă, va fi socotit ca trădător.

²⁾ *Ibidem* și Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 483.

³⁾ *Ms. Bibl. Czertoryski, Cracovia*, Nr. 5460—A, p. 186—187, scrisoarea cneazului Ianuș de Ostrog, Lwów, 21 Mai 1595.

⁴⁾ Isopescu, în *Ephemeris Daco-Romana*, II, p. 493.

⁵⁾ Veress, *o. c.*, IV, p. 250—255.

⁶⁾ Isopescu, în *Ephemeris*, II, p. 390—391.

⁷⁾ Veress, *o. c.*, IV, p. 232—237.

⁸⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 12—13.

moyski și urcarea în scaun a lui Răzvan o depărta și mai mult de Polonia. Prilejul de a aduce această țară sub protectoratul polon, ca în Evul Mediu, se prezintă cu ocazia expediției lui Sinan pașa împotriva lui Mihai Viteazul. Oastea marelui vizir urma să fie sprijinită printr'un atac al hanului Tătarilor asupra Moldovei. Dacă intrarea Moldovei sub influența Habsburgilor nu convenea lui Zamoyski, cu atât mai puțin i-ar fi convenit o stăpânire turco-tătară în această țară vecină¹⁾. Cât despre Răzvan, cancelarul declarase cu dispreț că « preferă ca Polonia să fie vecină cu Moldovenii, decât cu păgânii sau cu ȝiganii »²⁾ iar lui Sigismund Bathory îi ceruse să aducă înapoi pe Aron³⁾. Dar dieta polonă, în care Zamoyski număra mulți dușmani și în care erau pentru motive religioase partizani ai Ligii Creștine, nu era favorabilă unei intervenții polone în Moldova împotriva aliatului lui Sigismund Bathory. Zamoyski arată adunării nevoia de a înlătura primejdia turcească din Moldova și obține o mică sumă ca să lucreze pe cont propriu cu nobilimea ce ținea cu el, fără a angaja răspunderea republicii. Cerând instrucțiuni dela rege, acesta nu-i răspunse⁴⁾. Răzvan ceruse în două rânduri Polonilor ajutor împotriva Turcilor și a Tătarilor⁵⁾, dar când își dădu seama că hatmanul polon vine împotriva lui cu toți boierii pribegi, el se retrage în spre munții Ardealului la Troțuș, iar pe soție o trimete înainte la Alba-Iulia⁶⁾. Aflându-se apropierea oștirii polone, Moldovenii se răscoală împotriva Ardelenilor, ce erau pe lângă domn, 200 din ei, lăsați la Hotin, sânt siliți să predea cetatea⁷⁾.

Atunci Zamoyski trece Nistrul (17-27 August) și o adunare de boieri, o dietă după modelul celei polone, cu boieri chemați prin

¹⁾ La 25 Iunie 1595, Zamoyski își arătase grija într'o scrisoare către voevodul de Lublin, ca Moldova să nu cadă în mâinile Turcilor, *Ms. Czartoryski, Nr. 5460—A*, p. 331.

²⁾ Pseudo-Bielski, *Dalszy ciąg kroniki Polski* (Continuarea cronicii Poloniei), Varșovia, 1851, ed. Sobieszczanski, p. 241.

³⁾ I. Sas, *Wyprawa Zamoyskiego na Woloch i Multany* (Expediția lui Zamoyski în Moldova și în Țara Românească), în *Przegląd Powszechny*, LVI, 1897—IV, p. 74—76.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, p. 390—391 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 103.

⁶⁾ Pseudo-Bielski, *o. c.*, p. 238—239.

⁷⁾ I. Sas, *Wyprawa Zamoyskiego*, p. 76.

scrisori din toată țara, aleg ca domn pe Ieremia Movilă, care cu câteva zile înainte fusese proclamat și în tabăra polonă dela Ștefănești pe Prut ¹⁾).

Ieremia Movilă iscălește un tratat de vasalitate cu Polonia întocmai ca domnii din veacurile trecute, prin care jură credință regelui polon, declară Moldova o provincie vasală a Poloniei, întocmai ca ducatul Prusiei. Li se dă Moldovenilor dreptul să aibă moșii în Polonia și să încheie căsătorii în această țară, « căci cele două popoare vor fi de acum ca frații ». Se asigură libertatea credinței catolice și a celei ortodoxe; domnul va căuta să mijlocească pace între Polonia și Turci. Toate acestea, sub rezerva aprobării regelui, căci nu trebuie să uităm că Zamoyski nu avea aprobare regală pentru acțiunea sa ²⁾. Cancelarul ținu atunci un discurs boierilor adunați, recomandându-le pe noul lor stăpân ³⁾. Intrând în capitală, însoțit de parada oștirii polone, noul domn o găsi pustie, tunurile curții domnești fuseseră aruncate de Răzvan în lacul de lângă curte și li se mai vedeau roțile ieșind la suprafață. După slujba în biserică, avu loc un banchet « la curtea unde șezuse Aron », la care însă boieri moldoveni erau foarte puțini. Abia în zilele următoare sosiră pe rând toți să se închine noului domn ⁴⁾. Curând însă Ieremia își mută capitala la Suceava, ca să fie mai aproape de protectorii lui.

Răzvan încercase o împotrivire în munți cu cei 1300 de oameni ai lui, dar respins de Polonii lui Gulski, trece în Ardeal la Sigismund Bathory ⁵⁾. Cu tot protestul acestuia și al împăratului Rudolf împotriva ocupării Moldovei de Poloni ⁶⁾, regele Poloniei convins de cancelar care-i arăta importanța strategică a Moldovei, recunoaște faptul împlinit ⁷⁾.

¹⁾ Pseudo-Bielski, o. c., p. 239.

²⁾ Textul în, Niemczewicz, *Zbior pamietników o dawney Polsce* (Colecție de documente despre vechea Polonia), IV, Varșovia, 1822, p. 147, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 344—345 (Text mai scurt și cu lipsuri) și *ibidem*, III—1, p. 485 (traducere latină).

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 99.

⁴⁾ Pseudo-Bielski, o. c., p. 240, cf. și Hejdenstein, *Rerum Polonicarum libri*, p. 318.

⁵⁾ I. Sas, o. c., p. 76—77.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 100, 102.

⁷⁾ I. Sas, o. c., p. 77—78, cf. și scrisoarea lui Zamoyski către rege despre cucerirea Moldovei, Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 418.

Sigismund nu putea interveni în favoarea lui Răzvan, căci Sinan paşa ocupase Țara Românească și se apropia de munții Ardealului. El porni în ajutorul lui Mihai, lăsând Moldova în voia soartei. Dar o altă primejdie aștepta pe Poloni acolo, Tătarii cu Hanul și Turcii cu paşa de Tighina trimiși împotriva lui Răzvan trecuseră Nistrul și înaintară până la Țuțora, unde dădură ochii cu Polonii întăriți în șanțuri (10 Octomvrie). Nu aceștia erau dușmanii împotriva cărora fuseseră trimiși, totuși păgânii porniră la atac, supravegheați de han ce stetea la înălțime pe unul din gorganele basarabene. Atacurile fură respinse de Poloni în mai multe rânduri și în curând începură tratările de pace, cu atât mai mult cu cât Zamoyski avusese grije să trimită un sol și în Țara Românească la Sinan paşa ¹⁾. Acesta îi răspunse trimițându-i din tabăra lui pe clericul grec Nichifor Dascălul ²⁾. La han fură trimiși ca mijlocitori boierii moldoveni în frunte cu logofătul Luca Stroici. Văzându-l hanul Gazi-Ghirai îi strigă: « Bogdani, Bogdani, voi întotdeauna trebuie să încurcați lumea » ³⁾. Convenția a fost încheiată, atât Polonii cât și Tătarii și Turcii se obligau să părăsească Moldova în trei zile, domnul pus de Poloni era recunoscut și i se dă steag de domnie, cu condiția ca să plătească tributul obișnuit sultanului ⁴⁾.

Ieremia făcuse o înțelegere separată cu hanul și-i dăruie câteva mii de cântare de miere anual și cele șapte sate dela Nistru, cu Ciubărciul, la sud de Tighina, « să fie de căștele hanului în Bugeac » ⁵⁾. Hanul mulțumit se retrage și în același timp se retrage și Zamoyski, lăsând o garnizoană polonă să apere pe noul domn.

O furtună de proteste se ridică atunci împotriva cancelarului, care se folosise de acea clipă grea pentru creștinătate, ca să ia Moldova, lipsind Liga de un sprijin prețios. Papa îl dojenește ⁶⁾,

¹⁾ Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 146.

²⁾ Vezi mai sus, p. 100.

³⁾ Pseudo-Bielski, *o. c.*, p. 242—250. Pentru luptele cu Tătarii și I. Sas, *o. c.*, p. 80—83, după relații inedite și Miron Costin, *Opere Complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 437—438.

⁴⁾ Textul convenției în Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 353—354 (22 Octomvrie 1595) și Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 147. Cf. și scrisoarea lui Zamoyski în Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 355—357.

⁵⁾ Miron Costin, *o. c.*, I, p. 438.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 162—165.

Sigismund Bathory scria papei, împăratului și regelui Spaniei că Polonii au dat Moldova în mâna Turcilor, când el se lupta cu păgânii în Țara Românească¹⁾. De asemenea dieta se ridică violent împotriva cancelarului în frunte cu primatul Karnkowski, era chiar acuzat de crimă de les majestate, căci pornise războiul fără știrea regelui și a republicei²⁾. Leon Sapieha scria că «poporul nostru litvan n'a participat la acea comedie, pe care a avut-o cancelarul cu țarul de Perecop (hanul) în Moldova»³⁾. Zamoyski se apăra, spunând că el a slujit cauzei creștine, împiedecând unirea hanului cu Sinan pașa în Țara Românească și că dacă păgânii ar fi luat Moldova, de sigur că și-ar fi însușit vechile pretenții moldovenesti asupra Pocuției⁴⁾. De fapt însă rezultatul expediției lui Zamoyski era acesta: Moldova eșea din Liga Creștină și era din nou pusă sub suzeranitatea turcească.

Încercarea lui Ștefan Răzvan, în Decemvrie 1595, de a-și relua tronul pierdut, duse la o totală înfrângere. Încă din București scria fostul domn boierilor moldoveni cu stilul său caracteristic să «dea la dracul» pe domnul adus de Leși⁵⁾. Trecând munții cu 4000 de Unguri, Răzvan veni din Ardeal până în fața Sucevii, dar garnizoana polonă în frunte cu frații Ioan și Ștefan Potocki sosiți în grabă dela Camenița dau lupta la Areni cu zece roate de cavalerie și cu 3000 de țărani ai lui Ieremia. Ștefan Răzvan e bătut și pus pe fugă (12 Decemvrie), steagul cel mare al lui Sigismund Bathory e luat și chiar Răzvan e prins în retragere cu vistiericul și logofătul său și tras în țeapă din porunca lui Ieremia Vodă⁶⁾.

Mihai Viteazul și Polonia. În multe rânduri Mihai Viteazul și-a oferit sabia Poloniei și s'a declarat gata să primească suzeranitatea ei, dar e puțin probabil că a fost vre-odată sincer, în afară de o singură împrejurare la 1595. Umilit de Sigismund Bathory

¹⁾ *Archivum domu Sapiechow*, ed. Prohaska, 1892, p. 118.

²⁾ Macurek, *Zapasy Polska a Habsburků*, p. 81—82 și 100—101, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 142—146 și 212—215 (explicațiile lui Zamoyski).

³⁾ *Archivum domu Sapiechow*, p. 119.

⁴⁾ I. Sas, *o. c.*, p. 85 și Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 369—370 și Pseudo-Bielski, *o. c.*, p. 255.

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 15—17 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 214, nota.

⁶⁾ I. Sas, *o. c.*, p. 85—88 (după izvoare inedite) și Miron Costin, *o. c.*, I, p. 439, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 237, Hejdenstein, *o. c.*, p. 323—324, Pseudo-Bielski, *o. c.*, p. 256—259.

și neajutat la timp, amenințat de Turci, e foarte firesc ca el să se fi gândit la Poloni, mai ales după ce văzu că Zamoyiski strânge oaste și se îndreaptă împotriva Moldovei.

În Iunie 1595 nunciul papal scria din Viena că se teme că în urma detronării lui Aron, Mihai, ca să nu aibă aceeași soartă din partea principelui Ardealului, s'ar arunca în brațele Polonilor¹⁾. În Iulie, în ajunul bătăliei dela Călugăreni, sosea la București solul polon Lubieniecki, nepotul lui Andrei Taranowski diplomat polon, vechiul prieten al lui Mihai dela Poartă²⁾. Întrevederea cu domnul muntean a fost dramatică, Mihai care se temea de toți câți îl înconjurau, îi cere să-l asculte în turcește și cere jurământ pe sabie sau pe evanghelie că nu va trăda cele spuse. Domnul își deschide atunci inima, se plânge de Răzvan, fiul unei roabe țigănci a lui, un hoț, se plânge de boieri și de supușii lui cari l-au vândut lui Sigismund. Bani nu are cu ce plăti lefegii. «Măine voi pleca să opresc pe Turci la Dunăre, o fac numai din dragoste pentru creștinătate. N'am nici măcar un loc unde să-mi odihnesc capul». Dela ardelean și dela împărat nu primește ajutor, singura nădejde ar fi în Poloni³⁾. Tot atunci domnul se adresa lui Ioan Potocki starostele Cameniții cu cuvinte mândre și de o neînfriată încredere: «Să știi domnia ta că sânteți datori pentru numele Domnului nostru Isus Hristos să ne ajutați și să veniți pentru mântuirea creștinătății... Dacă veți fi cu noi, această nădejde am, că păgânii vor fi sub picioarele și sub sabia creștină, iar dacă nu veți fi, socotește și domnia ta că sânt foarte slab și învăluit. Să nu dea Dumnezeu ca păgânii să învingă, căci dacă vor învinge, ei se vor răspândi peste tot»⁴⁾. Odată cu întoarcerea lui Lubieniecki sosi în Polonia și solul lui Mihai, Petre Grigorovici armean din Liov, deși conform tratatului cu Sigismund Bathory domnul nu avea dreptul să trimită soli în țări streine. Solul arată că principele Ardealului nu-l ajută pe domn, că a ucis pe boierii favorabili Poloniei și că acum Mihai cere să fie luat sub protecția Poloniei⁵⁾. Diplomatul armean zăbovea încă în Polonia, când Sinan ocupă

¹⁾ Isopescu, în Acad. Rom., ist., ser. III, tom. X, p. 21.

²⁾ Macurek, o. c., p. 95.

³⁾ Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 396—399.

⁴⁾ P. P. Panaiteșcu, o. c., p. 13—15.

⁵⁾ Isopescu, în *Ephemeris*, II, p. 499 și *Diplomatarium*, I, p. 422 și Pseudo-Bielski, o. c., p. 233.

țara și Mihai, după izbânda dela Călugăreni e silit să se retragă. Cancelarul Zamoyiski era în fruntea oștilor în Moldova, când află despre aceste împrejurări și vorbind de propunerea lui Mihai de a se supune, răspunde cu spiritul său caustic și popular: « După masă, mi se oferă lingura ». (Turcii adică au luat țara și acum mi-o oferă)¹⁾. Se grăbise însă cancelarul, căci le-a fost dat altora foarte curând să alunge pe Turci.

Cu toate acestea, legăturile lui Mihai cu Polonia au urmat și după plecarea lui Sinan și anume prin vasalul polon din Moldova, Ieremia Movilă. Îndată după urcarea în scaun, domnul Moldovei se apucase să mijlocească pacea între Mihai și Turci. Hatmanul de câmp Stanislav Zolkiewski scria la 26 Noemvrie 1595 din Hotin regelui Poloniei: « Domnul Moldovei mi-a dat de știre că împăratul turcesc i-a poruncit în taină prin solul său să încerce pe voevodul Țării Românești, dacă vrea din nou să fie primit în grația împăratului turcesc și să-și ofere pentru aceasta mijlocirea, căci împăratul îl va păstra în scaun. Pe de altă parte voevodul muntenesc vede împrejurarea grea în care se află și se teme de un nou atac turcesc, căci în războiul cu Turcii aproape că n'au pierit oșteni turci, afară de un mic număr la Târgoviște, iar la Giurgiu Sinan pașa a pierdut numai câteva mii de lucrători și bagajele. Simțind și pe Tătari asupra lui a trimis la domnul Moldovei, rugându-l să stăruiască pentru primirea lui iarăși în grația turcească ». Ieremia ceru sfat Polonilor, cari se grăbiră să-l îndemne să lucreze pentru această împăcare²⁾. Împăcarea însă, cum se știe nu izbuti și lupta lui Mihai pentru creștinătate a continuat.

În primăvara anului următor, tocmai când scria și Cazacilor să vie în țara lui³⁾, Mihai trimetea regelui polon o frumoasă scrisoare, rugându-l să nu împiedece recrutarea mercenarilor din Polonia pentru dânsul: « Știe măria-ta câte am avut de îndurat în țara mea săracă dela păgânul cel sângeros, potrivnicul sfintei cruci și fiind strâmtorat de dânsul, n'am avut unde să cer ajutor,

¹⁾ Pseudo-Bielski, *o. c.*, p. 241.

²⁾ Scrisoarea lui Zolkiewski, la Grabowski și Przedziecki, *Zrządla do dziejów Polskich*, I, Wilna, 1843, p. 68—69 și în colecția corespondenței lui Zolkiewski, *Pisma*, ed. Bielowski, Lwów, 1861, p. 146—147.

³⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 19—21.

decât dela Dumnezeu cel atotputernic¹⁾. Zamoyski însă nu voia să știe de aceste considerații, el pregătea dimpotrivă înlocuirea lui Mihai din scaun cu un vasal polon ca în Moldova²⁾ și cerea și aprobarea sultanului pentru așa ceva prin solul trimis la Constantinopol cu prilejul înoirii alianței polono-turcești. Sultanul răspunse însă că a dat Țara Românească hanului tătar și că numai cu învoirea acestuia s'ar putea schimba lucrurile³⁾.

Ieremia Movilă. Politica polonă, așa cum am definit-o mai sus, prietenie cu Turcii, neîncredere în Habsburgi, nu putea să îngăduie nici o apropiere de Mihai și de aceea eforturile lui în această direcție au fost zadarnice, dar nu e mai puțin adevărat că și noul domn al Moldovei Ieremia Movilă, a contribuit prin ațâțările lui continue la răcirea legăturilor dintre Polonia și domnul Țării Românești.

Ieremia Movilă făcea parte dintr'o veche familie de boieri moldoveni, pomenită încă din vremea lui Ștefan cel Mare. Tatăl său, Movilă logofătul, avusese această demnitate sub Alexandru Lăpușeanu, dar pierise, se pare de moarte violentă, sub Ioan Vodă cel Cumplit⁴⁾; fratele său Gheorghe era mitropolit al Moldovei, iar Ieremia începuse cu slujba de paharnic sub Iancu Sasul (1580), pe când fratele său mai mic Simion era numai aprod⁵⁾. Mare vornic în a doua domnie a lui Petre Șchiopul (dela 1584)⁶⁾, imensa sa avere, legăturile sale încheiate în Polonia cu prilejul exilului său în acea țară în vremea lui Aron Vodă și a lui Ștefan Răzvan, calitatea sa de indigen al coroanei polone⁷⁾ și aplecarea familiei către catolicism⁸⁾, îl indicaseră în ochii Polonilor ca domnul cel mai potrivit pentru scaunul Moldovei vasale.

De altfel, Ieremia avea legături personale vechi cu Zamoyski și petrecuse câțva timp la moșia lui, la Zamość în 1588, ca sol

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 379 (16 Martie 1596) solii lui Mihai se prezintă tocmai atunci și la dietă cu aceleași cereri, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 256.

²⁾ Macurek, *o. c.*, p. 86 și 102.

³⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 29—36.

⁴⁾ Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XIX, p. 21, 47, 214 și 224—225.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 224—225.

⁶⁾ Ghibănescu, *Divane*, p. 31.

⁷⁾ *Volumina legum*, ed. St. Petersburg, II, p. 345.

⁸⁾ Scrisoarea lui Ieremia Movilă către cardinalul Aldobrandini, 10 Noembrie 1588, *Revista Catolică*, III, 1914, p. 182—183.

al lui Petre Șchiopul în Polonia¹⁾. Ca domn s'a arătat o uneltă și credincioasă a Polonilor și a lui Zamoyiski, nu numai că le dădea știri aproape zilnic despre mișcările Turcilor și ale Tătarilor culese de numeroșii lui spioni, dar chiar secretarul său polon era un fost secretar al cancelarului²⁾. Pe Zamoyiski îl numește « părintele și binefăcătorul nostru »³⁾ și a mers așa de departe cu servilismul față de patronii săi, încât a cerut voie să bată o monedă pentru Moldova cu efigia și chipul regelui Poloniei, ceea ce însă senatul polon n'a îngăduit⁴⁾.

Fiului lui Ieremia, Constantin, i se constituie în 1599 un consiliu de tutelă, în cazul morții tatălui său, compus din însuși cancelarul Zamoyiski, hatmanul de câmp Stanislav Zolkiewski, Andrei Siemienski cămăraș de Liov, cei doi unchi Simion hatmanul și mitropolitul Gheorghe și logofătul Luca Stroici⁵⁾. El avea moșia Ustia în Polonia, la malul Nistrului, moștenită dela Nicolae Mielecki⁶⁾.

Ca supus al Poloniei, Ieremia a trimis regulat solii săi la dieta polonă. La 1597 trimetea acolo pe Nistor Ureche și pe Drăgan Postelnicul, urând regelui « să ție această dietă cu binecuvântarea lui Dumnezeu, spre binele republicii și a întregii creștinătăți și cu spaima dușmanilor coroanei »⁷⁾. Avem și instrucțiile solilor moldoveni pentru dietele din 1597 și 1600⁸⁾. Se cerea anume ocrotirea religiei ortodoxe, păstrarea vechiului calendar în Moldova, păstrarea vechilor orânduiri, domnia pe viață și ereditară în familia Movileștilor, ierarhii bisericilor și dregătorii să fie numai Moldoveni, privilegiile și actele de judecată să se dea în Moldova, după obicei, « cu scriere rusească și în limbă românească ». La 1600 solii cereau, pe lângă ajutor împotriva lui Mihai, și păstrarea credinței ortodoxe a Rutenilor din Polonia, luați deci sub protecția domnului Moldovei.

¹⁾ Aceiași scrisoare: « *cum Samosciae apud illustrem ac magnificum regni cancellarium essemus* ».

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741.

³⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 70.

⁴⁾ Isopescu, în *Acad. Rom., ist. ser. III*, tom. X, p. 63.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 552—553.

⁶⁾ *Ibidem*.

⁷⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 44.

⁸⁾ Instrucțiile pentru dietă din 1597, în *Scriptores rerum polonicarum* XX, p. 474—475, la cea din 1600, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 102—104.

În schimb pentru credința lui Ieremia, Polonii obținură dela sultan inserarea în tratatul turco-polon din 1599 a unui articol prin care i se asigura domnului cât timp va plăti regulat tributul, domnie pe viață cu drept ereditar¹⁾:

Totuși figura lui Ieremia Movilă nu trebuie să rămâie în istorie numai ca un instrument al unei politici streine. Avea într'un grad înalt simțul demnității și al tradiției moldovenești. Când Luca Stroici, sol în Polonia a fost insultat de un nobil polon, el scria lui Zamoyski: «Cinstea noastră, care ne este mai scumpă decât toate comorile din lume, precum și cinstea acestui loc în care sântem cu voia lui Dumnezeu, nu ne îngăduie să tăcem și nici nu se cuvine ca această mare ofensă să rămâie ca o rușine veșnică asupra celor ce vor veni după noi în acest scaun »²⁾... «Din mila lui Dumnezeu atotputernic, nu sântem atât de greoi la înțelegere și cuget, ca să nu avem grije și să nu gândim la datoria și la cinstea noastră »³⁾. Când un sol polon îi amintea cu obraznicie că mănâncă pâinea dăruită din mila regelui Poloniei și că țara lui e plină de obiceiuri turcești, domnul îi răspundea simplu și mândru: «Am fi dorit ca odată să poată fi liberată (Moldova) de asemenea obiceiuri, dar e greu să te împotrivești orânduirilor lui Dumnezeu, cî dimpotrivă ce a lăsat Dânsul, se cuvine să suportăm cu umilință, cât timp va fi voia lui cea sfântă. Odinioară Despot Vodă, antecesorul nostru, s'a apucat, de voia repede și cu puțină minte să înlăture și obiceiurile acestei țări și jugul turcesc și pentrucă n'a izbutit, a adus asupra țării și apoi asupra lui însuși o mare nenorocire. Amintindu-ne de aceasta, nu dorim... să ajungem vreodată la un atare sfârșit »⁴⁾.

Era și el adică un vechi boier moldovean credincios și iubitor al datinelor țării lui. «De ar putea fi uniți împotriva dușmanilor acești doi Români ce se dușmănesc!», scriau comisarii împăratului Rudolf în Ardeal, vorbind de Ieremia și de Mihai Viteazul⁵⁾.

¹⁾ Textul tratatului în *Ms. Czartoryski, Cracovia, Nr. 616*, p. 89 și urm.

²⁾ P. P. Panaitescu; *o. c.*, p. 70.

³⁾ *Ibidem*, p. 74.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 375, citat și de I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, p. 48.

CUCERIREA ARDEALULUI

Schimbările din Ardeal și tratatul cu împăratul. Mihai pierduse prin ridicarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei sprijinul acestei țări, curând și Ardealul îi lipsi, desfăcându-se astfel alianța celor trei țări românești.

Cu prilejul celor două vizite făcute la Praga, Sigismund se lăsase convins de Iezuiți și de diplomația imperială să renunțe la coroana Ardealului, să lase această țară împăratului în schimbul ducatelor Oppeln și Ratibor din Silezia. Desgustat de luptă, fără o linie de conduită și un ideal, căci dorința de glorie fără să fie închinată unei cauze mari e deșartă, principele ardelean abdică și predă Ardealul comisarilor imperiali la începutul lui Aprilie 1598¹⁾. Odată cu trimiterea acestor reprezentanți ai lui Rudolf II în Ardeal fu trimisă și o solie la curtea lui Mihai cu episcopul Suhay, consilierul Pezzen și Nicolae Istvanfyi să încheie legământul definitiv între Țara Românească și Imperiu. Instrucțiunile lor arătau că în urma soliilor schimbate și a legăturilor încheiate cu Mihai, nu mai e nici o îndoială că domnul Țării Românești se va supune cu plăcere împăratului²⁾. Armata de mercenari plătită de împărat încă din anul precedent era o cheazășie pentru aceasta.

Deși solia imperială la curtea lui Mihai fu întârziată de un accident de cal suferit de domn la o vânătoare între Târgoviște și București³⁾, în întâmpinarea ei fu trimis la Brașov logofătul Teodosie, care avu lungi convorbiri cu solii. În special, el căută

¹⁾ Veress, *Documente*, V, p. 156—157.

²⁾ *Ibidem*, V, p. 133—138.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 341—343.

să arate oamenilor împărătești că pacea încheiată cu Turcii anul trecut, trimiterea tributului și reluarea comerțului la Dunăre sunt o urmare a neputinței de a apăra țara neajutată de nicăieri¹⁾. În sfârșit, după o lună și mai bine de zăbavă, solii imperiali trecură munții pe la Bran, primiți sub poalele Pietrei Craiului de boierii munteni. De acolo se îndreptară în căruțe spre Târgoviște, unde li întâmpină la intrare Nicolae, fiul domnului cu oastea «splendid înșirată și rândurile călăreților așezate cu o rară eleganță»²⁾. În castel solii dădură ochii cu domnul, pe care îl descriu pe scurt astfel: «Voevodul este de o statură nobilă, cu părul și barba negre, fața de culoare închisă și severă, om doritor de glorie și viteaz»³⁾. Tratatul dintre Mihai și împărat încheiat la Târgoviște la 9 Iunie 1598 era foarte deosebit de cel impus cu trei ani în urmă de Sigismund Bathory. Împăratul ca urmaș al regilor unguri e recunoscut ca suzeran al Țării Românești, domnul se obligă să lupte împotriva Turcilor, iar împăratul e dator a-i plăti leafa pentru 5000 de mercenari, iar alții 5000 sânt făgăduiți pentru mai târziu. Nici un fel de tribut sau de control în țară nu e rezervat împăratului, Mihai e recunoscut ca domn independent cu drept de ereditate în familia lui. Celelalte articole ale tratatului privesc o cetate de adăpost pentru Mihai în Ardeal, aducerea înapoi a dezertorilor libertatea comerțului în Ardeal, libertatea religiei ortodoxe, cinstirea solilor⁴⁾. Totdeodată jurară credință împăratului la mănăstirea Dealului Mihai cu ierarhii bisericii și cu toți dregătorii⁵⁾. În același timp, prin mijlocirea lui Mihai, solii imperiali încheiară și o înțelegere tainică cu solii hanului tătar, aduși de Mihai în capitala lui⁶⁾.

Întoarcerea lui Sigismund și reluarea războiului cu Turcii. Acest tratat, urmarea ocupării Ardealului de către Habsburgi, nu era însă menit să aibă o lungă durată. Pe neașteptate, când Mihai credea că va avea vecin în Ardeal pe arhiducele Maximilian, sosi

¹⁾ *Ibidem*, p. 344.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 360—362 și Veress, *o. c.*, V, p. 166—167.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 362.

⁴⁾ Pray, *Dissertationes*, p. 155, cf. traducerea românească integrală, la Sărbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 571—574, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 359.

⁵⁾ Textul jurămintelor, Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 289 și XII, p. 359.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 289—290 și XII, p. 362—363.

la Cluj la 20 August Sigismund Bathory pe un cal în spume, însoțit de un singur ofițer. Ungurii îl primiră cu brațele deschise, dieta dela Turda îl proclamă iar principe, comisarii imperiali fură arestați și principele ardelean nemulțumit cu stăpânirile sale sileziene și schimbător ca de obicei, își reîncepu domnia spre marea supărare a Habsburgilor, cari vedeau Ardealul scăpându-le din mână¹⁾.

Situația lui Mihai era foarte delicată. Între împărat, care îi dădea protecția lui, banii pentru oștire și toată libertatea și între Sigismund ce încercase să-i uzurpe drepturile domnești, simpatiile sale erau de sigur pentru cel dintâi. De aceea agentul imperial I. Marini Polli spunea că Mihai, ca un credincios al împăratului, trebuie să alunge cu armele pe Sigismund din Ardeal, bizuindu-se și pe ajutorul Secuilor și Sașilor²⁾. Solii lui Mihai la arhiducele Maximilian spuneau că domnul nu recunoaște pe Sigismund și e gata să atace Ardealul, dacă principele se va împăca cu Turcii³⁾. Maximilian îi răspunse cu laude, arătând că se cunosc acum faptele vitejești ale domnului, greșit atribuite odinioară lui Sigismund⁴⁾. La primirea celui de-al doilea sol al lui Mihai, armeanul Petre Grigorovici, la începutul lui Octomvrie, Maximilian fu și mai lămurit: dacă ardeleanul se înțelege cu Turcii, « alteța sa se bizue cu totul în această pe domnul voevod », care « pe lângă Dumnezeu a fost zidul și apărarea acestor țări »⁵⁾. Lui Sigismund Mihai îi trimisese vorbă că dacă se împacă cu Turcii « îi voi fi eu în loc, păgân și Turc destul »⁶⁾.

Dar punctul de vedere al lui Mihai era mai înalt decât cel habsburgic, care vedea numai interesele dinastice. Câtă vreme Sigismund luptă cu Turcii, oricât de neplăcut ar fi acest principe și de nedreaptă călcarea înțelegerii cu împăratul, nu trebuie vărsat sângele creștinesc. De aceea, în solia sa din Noemvrie la Praga, Mihai ceru lui Rudolf II să nu atace pe Sigismund, căci așa cer interesele superioare ale creștinătății; să nu uite împăratul slujbele

¹⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 178—179 și 191—192, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 380—381, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 56—58.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 381—382.

³⁾ *Ibidem*, p. 392—393.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 393—394.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 398—400.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 396.

făcute de Sigismund alături de Mihai, când au tras sabia împotriva Turcilor. « Chiar dacă v'ar fi greșit cu ceva, ... să-i arătați părințească îndurare și să nu respingeți un atât de bun servitor al măriei voastre și al întregii creștinătăți. Eu sânt servitorul măriei tale și al întregii creștinătăți, nici să-mi dea Dumnezeu să năzuiesc spre paguba creștinătății și a măriei tale »¹⁾. Iată rolurile schimbate, Mihai ia sub protecția sa pe Sigismund și mijlocește pentru el la împărat. Rudolf, neplăcut surprins de actul de independență al vasalului său, îi răspunde sfătuindu-l să se ferească de intrigile lui Sigismund Bathory²⁾.

Ce-l făcuse însă pe domnul român, după ce cu o lună înainte nu voia să audă de Sigismund, să-l îmbrățișeze acum din nou? Între timp lupta cu Turcii reîncepuse și pentru Mihai interesele creștinătății erau mai presus de cele particulare. Un an de zile avusese Mihai pace cu Turcii și revenise la vechea situație de supunere, plătind tributul. Dar plata unei oștiri de către împărat, apoi tratatul dela Târgoviște, arătau lămurit că era vorba numai de un armistițiu.

Atacul porni din partea Turcilor și anume împotriva Ardealului. La vestea întoarcerii lui Sigismund în scaun, Turcii și Tătarii din Banat și dela Buda se îndreptară asupra Oradiei Mari, pe care o asediază timp de o lună (dela 23 Septemvrie). Cu toate atacurile oștirii turcești, apărătorii cetății, primind și ajutor din afară, se împotriviră cu bărbăție și cetatea nu căzu în mâinile dușmanilor. Mihai Viteazul trimise în ajutorul asediaților o oaste aleasă de 1500 de oameni în frunte cu aga Leca și reîncepu lupta cu Turcii în acest ceas de primejdie pentru creștinătate³⁾. Sigismund Bathory, trimisese la curtea lui Mihai pe solul său, Ștefan Bodony, care înlătură toate neînțelegerile dintre cei doi vecini și înnoi alianța lor⁴⁾.

Dar, pe lângă ajutorul trimis la Oradia, Mihai a făcut o mare diversiune militară peste Dunăre, care, alături de atacul imperialilor la Buda, a ajutat mult la salvarea cetății, cum recunosc

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 313 și 315—317.

²⁾ *Ibidem*, p. 317. (26 Noemvrie 1598, scrisoarea împăratului către Mihai).

³⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 194—200, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 112, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 58—60 și 64—65.

⁴⁾ Szamosközy, în *Monumenta Hung. hist., scriptores*, XXVIII, p. 133.

chiar Ungurii¹⁾. Mișcările de trupe turcești pe malul stâng al Dunării, cari se întinseră prin incursiuni și pe cel drept fură oprite prin expediția lui Mihai. După ce alungă cetele de Turci din Țara Românească, Mihai trece Dunărea și bate pe dușmani la Nicopole, Vidin și Cladova. Hafiz Ahmet pașa de Vidin înșelat de solul lui Mihai, Dimo, venit cu cuvinte de pace, e surprins de domn, care trimisese înainte care acoperite cu pânză roșie, zicând că sânt daruri. Pe când Turcii se pregăteau să admire darurile, Mihai cu 6500 de oameni cade asupra lor și-i măcelărește. În carele acoperite se aflau tunuri, ce sânt imediat întoarse asupra dușmanilor. Pașa fuge ca un nebun pe cal, lăsându-și hainele în cort, cu cari domnul îmbracă o babă și o poartă în tabără, în hohotele de râs ale soldaților. În a doua luptă lângă Vidin, Mihai care înaintase după obicei în mijlocul dușmanilor, e lovit de un turc cu hangerul în piept, unde rămâne implantat. Domnul avu puterea să-l scoată cu mâna lui și să-l rupă, pe când frații Buzești sosiți în ajutorul stăpânului lor, îl salvară din mijlocul Turcilor. Atunci faima lui Mihai Vodă crescă, Bulgarii și Sârbii alergau peste tot spre dânsul și după ce șezu șase săptămâni peste Dunăre, se întoarse în țară urmat de mii de Slavi balcanici, căci se răspândise șvonul fals că Oradia ar fi căzut²⁾. Autorul unui diario italian, amintindu-și de lucrările umaniștilor, povestind aceste isprăvi ale domnului român, spune că Mihai ar fi îmbărbătat pe oștenii lui, să lupte « pentru gloria neamului lor și a Romanilor, din cari spun ei că se trag »³⁾.

„Răzbunarea Turcilor nu se făcu așteptată, în Martie 1599 prădară din nou țara⁴⁾ și deși cronica n'a păstrat povestirea acestor prăzi, pe cari le știm numai din izvoare streine, logofătul Radu, scriitor domnesc dela Târgoviște, însemna la sfârșitul unui hrisov din 17 Iunie, « după prada Agarenilor, când au prădat și au robat Țara Românească »⁵⁾. Îndată însă oștenii domnului se iviră la

¹⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 200.

²⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 22—24, Naima, *o. c.*, p. 127—129, *Cronica Anonimă*, p. 58—60, Crăciun, *o. c.*, p. 111—113, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 404—412.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 259.

⁴⁾ *Ibidem*, IV—2, p. 229—230 și XII, p. 426.

⁵⁾ *Hrisovul lui Mihai Vodă din 17 Iunie 1599*, pentru moșnenii din Văleni, original slav la părintele P. Partenie.

Oblucița în Dobrogea (azi Isaccea) vadul și conacul cel mai umblat al caravelor de negustori ce veneau din Orient spre Moldova și Polonia. Orașul fu făcut una cu pământul și soldații lui Mihai pleacă încărcăți cu pradă bogată, mărfurile Turcilor, Polonilor din Liov, ale Moldovenilor și chiar ale negustorilor englezi și spanioli de acolo¹⁾. Avântul războinic al domnului împotriva Turcilor fu însă oprit în loc de o nouă schimbare neașteptată din Ardeal.

Mihai Viteazul și cardinalul Andrei Bathory. Sigismund Bathory, un tânăr la care fantezia capricioasă ținea loc de cugetare politică, abdică a doua oară, dar nu ultima, din scaunul Ardealului, fără nici un motiv serios și impune dietei ardeleni alegerea ca principe a vărului său, cardinalul Andrei Bathory (29 Martie 1599)²⁾, cu care fusese până atunci dușman și pe al cărui frate îl omorise. Noul principe era întru totul omul lui Zamoyiski, pe lângă care trăise mult timp, adică dușmanul Habsburgilor, aplecat spre pacea cu Turcii.

Solii lui Mihai, Balogh și Marco Dobrovnichi (Raguzanul) se aflau atunci la Praga, aducând steaguri turcești cucerite în Bulgaria și cerând împlinirea condițiilor tratatului dintre domnul lor și împărat: plata celor 10.000 de oșteni (300.000 de taleri) și un castel pentru Mihai. Curtea habsburgică nu putu împlini suma și trimise numai 100.000 de taleri, dăruind lui Mihai și castelul Königsberg în Silezia³⁾. Moșia cu castelul din cauza unor greutăți cu fiscul nu intrară de fapt în stăpânirea lui Mihai, decât abia la 1601, în timpul exilului său la Praga⁴⁾, iar cei 100.000 de taleri trimiși de împărat prin solii lui Mihai erau cât p'aci să cadă în mâinile lui Andrei Bathory⁵⁾. Și aceștia erau banii cu cari Mihai a plătit oastea care a cucerit Ardealul!

Stăpânirea lui Andrei Bathory înseamnă triumful politicii polone, adică înlăturarea Habsburgilor dela Dunărea de jos în

¹⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 77—79 (știre din 23 Aprilie 1599).

²⁾ Pentru dată, cf. Sârbu, *o. c.*, II, p. 140.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 408—412, 428—429 și Veress, *o. c.*, V, p. 216—217.

⁴⁾ Cf. pentru această moșie, I. Macurek, *Michael der Tapfere und die böhmisch-schlesischen Stände am Ende des XVI. Jahrhunderts*, în *Rev. Ist. Rom.*, II, 1931, p. 346—353.

⁵⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 219—221.

favoarea Poloniei și e limpede că pentru a completa stăpânirea polonă trebuia înlăturat și domnul Țării Românești și înlocuit cu un vasal polon. În Ardeal Andrei sosise cu ajutor polon și cu banii lui Zamoyski¹⁾ și prima grije a noului principe a fost să ceară protecția regelui polon²⁾. Curând se făcu și un proiect scris pentru prefacerea Ardealului în țară vasală Poloniei și cancelarul scria cu bucurie: « Cardinalul a trimis la mine un om cu scrisoarea lui... pentru legarea țării sale de coroana polonă, bine înțeles dacă îngăduie împăratul turcesc ca voievozii Ardealului să fie supuși ai regelui (Poloniei) »³⁾. Sigismund III intervenise la Rudolf II pentru protejatul său din Ardeal, deși supunerea față de Poloni implica împăcarea cu Turcii și retragerea din Liga Creștină⁴⁾.

Legătura lui Andrei cu Poarta o mijloci Ieremia Movilă din Moldova⁵⁾, dar și regele polon scria sultanului în favoarea cardinalului⁶⁾. Abia urcat în scaun acesta trimisese o scrisoare de supunere sultanului⁷⁾ și padișahul scria regelui polon arătându-și bucuria că tocmai când voia să trimită oaste în Ardeal, « am obținut ceea ce doream, ca principele Ardealului să fie răsturnat și un cetățean al coroanei Poloniei, ... Bathory Andreas s'a făcut principe ». Marele vizir, zice sultanul, « a primit o scrisoare dela acel care a fost numit principe în țara Ardealului... și i-a căzut la picioare, vrând să se împace cu el ». Un cardinal al Sfântului Scaun la picioarele marelui vizir păgân este un spectacol destul de original. Sultanul trimise imediat poruncă lui Andrei: « Dacă Ardeleanul trimite solii lui către măriile împărătească și îmi jură credință și rămâne în credința sa, atunci nu i se va face nici cea mai mică greutate ». Pe Poloni îi roagă « să ne ajutați ca să se liniștească acea țară și să poată fi readusă la vechea stare... să călăuziți pe principele Ardealului și să-l îndreptați pe calea cea bună »⁸⁾.

¹⁾ Macurek, *Zapas Polski a Habsburků*, p. 131.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—4, p. 572—574.

³⁾ Macurek, *o. c.*, p. 132, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 575.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 450.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 437.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 470—471.

⁷⁾ Veress, *o. c.*, p. 162—163.

⁸⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 84—85.

Înțelegerea între sultan, regele Poloniei și cardinal era deplină. De altfel, instrucțiile solilor lui Andrei Bathory la Poartă pentru pace fură găsite mai târziu de Mihai la Alba-Iulia și trimise împăratului cu însemnarea domnului în românește cu litere mari cirilice: « Ce au trimes Batăr Andreiuș la păratul turcescu pântru pacea »¹⁾. În aceste instrucțiuni cardinalul cerea menținerea lui Mihai în Țara Românească ca supus al său, dar curând Turcii, Polonii și Ardelenii hotărîră altfel cu privire la soarta domnului muntean. Ieremia Movilă scria regelui polon că sultanul i-a poruncit « neapărat, sub pedeapsa pierderii bunăvoinței sale, să nu facem altfel », ci să trimită pe fratele său, Simion hatmanul, să se facă domn în locul lui Mihai. « De asemenea boierii munteni și toți locuitorii prin scrisorile lor cer și au trimis la noi pe acești boieri munteni, cerându-ne să ne fie milă de această țară încercată și să n'o lăsăm să piară ». Ieremia adaugă că înscăunarea lui Simion « va fi spre gloria și podoaba măriei tale și a republicii... această Țară Românească singură dorește ca, întocmai ca și Moldova, să fie sub apărarea măriei tale »²⁾. Intrigile lui Ieremia izbutiră, el convinse pe Zamoyski și deci și pe cardinal să înlăture pe Mihai³⁾, lucru cunoscut și cronicii țării, care spune cum ei vor « să scoată pre Mihai Vodă din mijlocul lor, iară de nu va ieși de voie, să se ridice oști asupra-i, să-l prinză, să-l dea Turcilor. Și Bator Andreiaș fu bucuros aceluia sfat rău și trimise soli la Mihai Vodă pre un nemiș anume Ciomortan Tamaș, cum să iasă Mihai Vodă din țară, că apoi va intra în mâinile Turcilor »⁴⁾.

Convorbirea dramatică între Mihai și solul care venea să-l vestească brutal că s'a hotărît scoaterea lui din domnie ne-a fost păstrată de povestirea lui Mihai însuși într-o scrisoare de o rară frumusețe către Ieremia Vodă⁵⁾. După ce arată că la început s'a bucurat de venirea cardinalului, nădăjduind « că nu va fi, cum a fost cu celălalt (Sigismund), care nu știa nici ce face, nici ce vrea », spune că Ciomortani a venit « cu această solie ca să ies din țară

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 320—323, cf. și *ibidem*, IV—2, p. 240.

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 88—89.

³⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 256—257 și N. Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni*, în *Diplomatarium Italicum*, I, p. 296 (Raport al nunțiului din Varșovia, 9 Septemvrie 1599).

⁴⁾ *Cronica Anonimă*, ed. Ioanid, p. 62.

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 93—98.

și din pământul acesta, căci așa este voia măriei sale craiului (Andrei Bathory), căci craiul a făcut pace cu Turcii și s'au aliat și a făcut alianță și cu Polonia și cu țara Moldovei și cu Inglitera și cu Franța. Iar eu i-am spus: Dacă craiul a făcut pace cu Turcii și s'a aliat cu toți aceștia, de ce nu mă poate împăca și pe mine cu Turcii și dacă a putut să-și facă sie pace, când va vrea, poate să-mi facă și mie, ca să rămân în țară, căci Turcii pentru voia lui, o vor face. La aceasta, mi-a vorbit astfel: Craiul cu nici un chip nu poate să obție pentru domnia ta pace la dâșii, căci Turcii nu vor și nici nu vor să aibă pe domnia ta în această țară și este și acum la noi un ceauș care a venit pentru aceasta, ca domnia ta să nu mai rămâi în această țară. Iar eu i-am spus lui: Dar slujba ce am făcut-o pentru Ardeal, că mi-am dat țara mea pradă Turcilor și Tătarilor, de au luat-o, au prădat-o și că atâția ani am stat împotriva Turcilor cu oamenii mei și cu puțin ajutor, necruțând sângele nostru pentru Ardeal niciodată, care fiind sub apărarea mea, întru nimic n'a cunoscut nici o pagubă și este întreg? Și pe lângă acestea jurămintele ce le-am jurat între noi, ca să nu ne părăsim unul pe altul până la moarte, ci să ne ținem împreună, când va fi bine unuia să fie bine și celuilalt, iar de va fi rău de asemenea. Și acum fac ei pace și mie-mi spun că nu pot? La aceasta însă mi-a spus: Altfel nu este, nici nu poate fi, numai cât domnia ta să pleci din țară. Iar eu i-am spus: Și încotro să mă duc, dacă plec din țară? El a spus: Craiul vă va da o cetate la o parte și vei locui acolo, iar dacă de bună voie nu vrei să pleci, cum îți spune craiul, atunci trebuie să știi că este poruncă împărătească către crai ca el să vie asupra domniei tale, iar Ghiuzeldi pașa cu Turcii de dincoace, ca să prindă viu pe domnia ta cu toate și să fii dat Turcilor. Auzind acestea, m'am turburat și mi s'a umplut inima cu tot felul de gânduri și după aceia n'am mai avut ce să mai spui, însă i-am zis: Dacă este voia craiului ca să plec, mă voi duce, numai să-mi arate timpul și ziua, ca să mă pregătesc pentru aceasta și să-mi dea un castel, ca să locuiesc »¹⁾. Aceasta

¹⁾ Solia lui Ciomortani cu acest cuprins e confirmată și de pasajul din cronică citat mai sus, de poema lui Palamed (trad. O. Tafrali, în *Literatura și arta română*, IX, 1905, p. 490), de scrisoarea lui Mihai către ducele de Toscana (*Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 28) și de Szamosközy, în *Monumenta Hung. hist. script.*, XXVIII, p. 269—270, la Viena se afla în Mai că Mihai vrea să abdice, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 432.

e povestirea lui Mihai, un cronicar sas spune că întrevădarea ar fi fost și mai dramatică, în cursul convorbirii domnul s'ar fi repezit la Ciomortani, să-l sugrume cu mâinile lui ¹⁾).

După obicei, Mihai ținu un mare sfat de boieri, «strânse toți boierii și făcură sfat foarte de folos». În această adunare boierii în frunte cu domnul lor iau hotărârea cea mare, să ceară ajutor dela împărat împotriva lui Andrei Bathory pentru cucerirea Ardealului ²⁾).

De formă, Mihai încheie un tratat cu Ardealul, căci cardinalul se prefăcea că dorește o împăcare, dar uneltea în taină împotriva vecinului său. La 26 Iunie 1599 domnul și boierii îi jurară credință, confirmând vechile legături ale lui Sigismund ³⁾). După solia lui Ciomortani, între Mihai și cardinal nu mai putea fi pace și se părea că Mihai urma să cadă, înconjurat fiind de Turci, Poloni, Ardeleni și Moldoveni înțeleși ca să-l piardă. La Praga se spunea pe față cu regret că Mihai e înconjurat de dușmani de toate părțile și că Țara Românească poate fi socotită ca pierdută, căci nu i se poate da ajutor de nicăieri ⁴⁾).

În această situație, în care altul și-ar fi pierdut nădejdea, Mihai cu boierii lui găsiră puterea să facă, ceea ce niciodată nu încercase vre un domn român, cucerirea Ardealului. Din toate tratările ce ă urmat între domn și curtea habsburgică reiese că *inițiativa și ideia cuceririi Ardealului a pornit, nu ca un îndemn austriac, ci ca o propunere a lui Mihai*. Solia trimisă de Mihai la Praga în Iulie 1599, cu vistiernicul Stoichiță din Strâmba și armeanul Petre Grigorovici, pe cari cardinalul n'a cutezat să-i oprească, puse la cale lucrurile: Mihai arătă împăratului trădarea cardinalului față de cauza creștină și ceru un atac combinat al lui cu imperialii asupra Ardealului. «Dacă va îngădui împăratul, . . . domnul va încerca ceva în Ardeal și în curând se va afla veste bună, chiar de ar fi să-și lase acolo corpul și viața » ⁵⁾). În August, solii lui Mihai se întoarseră și dădură ochi cu domnul la Ploești. '

¹⁾ Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, 1670, p. 234.

²⁾ *Cronica Anonimă*, p. 62.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 329—332, jurămintele lui Mihai și ale boierilor.

⁴⁾ Veress, *Documente*, V, p. 226.

⁵⁾ *Ibidem*, V, p. 239—240 și 243, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 439—440 și III—2, p. 319—323.

Când acesta văzu scrisorile cu sigiliul împăratului și al arhiducelui Matei se descoperi și le sărută. Deschizând scrisorile, Mihai află că proiectul său cel îndrăzneț e primit și oastea imperială cu generalul George Basta, va porni odată cu a lui asupra Ardealului. Mihai strigă atunci că trebuie sau să învingă sau să moară pentru creștinătate¹⁾. Înțelegerea tainică a lui Mihai cu împăratul fusese însă trădată cardinalului de unul din soli, secretarul Ioan Raț²⁾.

Războiul fu însă întârziat, mai ales pentru că generalul Basta se opunea, spunând că Andrei nu va fi dușman al împăratului, deși e omul lui Zamoyski și că atacul Ardealului ar însemna și pierderea Țării Românești³⁾. Se plângea chiar că oștenii lui nu vor să meargă la luptă⁴⁾. Mihai trimisese un sol la general, rugându-l să pornească și amenințându-l că în caz contrar va fi nevoit să se supuie Turcilor⁵⁾. În toamnă noi soli ai lui Mihai stăruiau la Praga să înlăture trăgănelile curții imperiale⁶⁾. Nici una din misiuni nu izbuti însă și atunci Mihai se hotărî să ia asupra lui singur această întreprindere. De sigur că s'a gândit de atunci că, neajutat fiind cu toate stăruințele sale, toată răspunderea, dar și toată gloria și tot folosul vor fi numai ale lui.

Trecerea munților. Șelimber. Mihai Viteazul a cucerit Ardealul dintr'un motiv politic, înțelegerea principelui ardelean cu Moldovenii și cu Polonii de a-l înlocui în scaun, plan care-i fusese arătat pe față. Dar alături de acest fapt care l-a hotărît definitiv, ideea cuceririi Ardealului își făcuse de mult drum în mintea lui. Încă din 1597 cancelarul ardelean Iojica tratase cu Mihai un plan îndrăzneț, Sigismund Bathory să abdice în favoarea domnului român și acesta să unească sub sceptrul său Ardealul, Țara Românească și chiar Bulgaria, ce urma să se răscoale sub conducerea lui⁷⁾. Ca să pornească această luptă singur, când domnii munteni

¹⁾ *Ibidem*, III—1, p. 427—428.

²⁾ *Monumenta comitialia Transylvaniae*, IV, p. 335, cf. și Sârbu, o. c., II, p. 224, nota

³⁾ Veress, *Epistolae et acta generali G. Basta*, în *Mon. Hung. hist. diplomatarium*, XXXIV, p. 217.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 255.

⁵⁾ Sârbu, o. c., II, p. 255.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 334—338.

⁷⁾ Veress, *Documente*, V, p. 66—78, 100—103, 109—113.

nu fuseseră până atunci niște cuceritori, era de sigur o mare îndrăzneală, dar nu trebuie să uităm că unii domni munteni și moldoveni trecuseră munții cu oștile lor, Petre Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Mircea Ciobanul și chiar Pătrașcu cel Bun, care trecea drept părinte al lui Mihai. ¹⁾Am văzut că prădăciunile îndurate de Țara Românească, așezarea ei fără apărare față de Turci, în contrast cu Ardealul, care era ca o cetate înconjurată de munți, au făcut pe boieri să puie gând îndrăzneț asupra acelei țări și odată cucerită să nu vrea s'o mai dea înapoi. ²⁾Și apoi iarăși trebuie să ținem seama de spiritul religios al domnului ca să-i putem înțelege faptele; pentru el, în lupta lui cu Andrei Bathory avea să hotărască judecata lui Dumnezeu, călcătorul de jurământ va fi pedepsit ³⁾. Cucerirea Ardealului se încadra astfel în cruciada creștină. Această credință îi dădea îndrăzneala pe care alții n'ar fi avut-o.

După ce, prin tratări cu Turcii, Mihai se asigură momentan din partea lor ⁴⁾, el își adună oastea la Ploești și de acolo porni la 4/14 Octomvrie 1599 peste munți. Neîncrezător că Ungurii mercenari din oastea lui vor lupta cu cei din Ardeal, Mihai îi chemă pe toți căpitanii la Florești și acolo înconjurându-i cu curteni și Cazaci, îi puse să jure că vor fi credincioși ⁵⁾. Operația militară executată de Mihai pentru cucerirea Ardealului a fost o mare mișcare calculată dinainte pe zile și poate pe ore. Mihai își împărți armata în două, cea mai însemnată parte, adică mercenarii, trecură pe la Buzău departe de drumul direct spre capitala Ardealului, cu scop de a ridica pe Secui în favoarea lui. Secuii erau pentru Mihai, căci Batoreștii le răpiseră privilegiile, iar Mihai avea legături cu ei prin agenții ce recrutau oșteni în rândurile lor. A doua oaste, oastea de țară din Oltenia, trecu câteva zile mai târziu pe la Turnu-Roșu cu Buzeștii și Udrea și se uni cu Mihai, care străbătuse prin Brașov până în dreptul Sibiului timp de 11 zile (cu oprirea necesară pentru ridicarea Secuilor). Operația prezenta avantajul că marea oastea lui Mihai prin adeziunea Secuilor, dar și primejdia ca cele două oștiri depărtate cu zile întregi de marș să fie bătute separat. Mihai socotise însă așa de bine timpul

¹⁾ Vezi mai sus, p. 107.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 516—530 și XII, p. 329.

³⁾ Miles, *o. c.*, p. 237.

necesar adversarului său luat prin surprindere ca să-și adune oastea, încât a izbutit să-și unească cele două oștiri și să le aducă în fața Sibiului, chiar în ziua sosirii cardinalului cu oștirea lui la porțile aceluia oraș¹⁾.

Mihai trecuse peste munți la 5 Octomvrie pe cărările ciobanilor cu o parte din oșteni, iar artileria și bagajele trec pe valea Buzăului și se unesc cu el peste câteva zile²⁾. Sașii din Brașov îi trimet o solie, nehotărâți de partea cui să stea și domnul le spuse ironic: « Văd că voi vă temeți și de mine și de principele vostru, de sigur nu fără motiv. Mă mulțumesc cu făgăduielile voastre, măcar să fiți statornici »³⁾.

Pe peste câteva zile, Secuii se înrolară în oastea domnească chemați de căpitani unguri ai lui Mihai, cu făgăduiala redării vechilor privilegii. « Să nu lase să treacă prilejul, să părăsească pe acel popă femeiesc al lor (cardinalul) », spuneau oamenii lui Mihai. Secuii nu se învoiesc decât după ce le jură Mihai și le dă în scris că va dărâma cetatea Varhely ridicată de Ioan II Zapolia spre a-i asupri⁴⁾. Sașii din Brașov fură mirați când văzură că nu numai Mihai, dar și cei mai mulți boieri aveau cu ei pe soțiile și copiii lor, « ca și cum ar voi să se mute pe vecie în Ardeal ». Ei lămuresc că au făcut așa, pentru că Țara Românească rămăsese deschisă fără oaste de apărare. « Mihai, scrie un sas, lăsase însă în țară pe mama sa, Teodora, o matroană evlavioasă, la mănăstirea numită Cozia... căci nu voise să-și părăsească patria și sfătuiască pe fiul ei să renunțe la Ardeal, căci își va lăsa gâtul acolo »⁵⁾.

La 16/26 Octomvrie Mihai uni cele două oștiri ale lui la Tălmaci și porni asupra Sibiului⁶⁾, în fața căruia sosește a doua zi, dând ochii cu oastea cardinalului. Atunci se prezintă în tabăra lui Mihai nunțul papii, Malaspina, încercând să mijlocească pacea și să convingă pe domnul român să se retragă. Mihai îi răspunde

¹⁾ Analiza mișcării strategice a lui Mihai la gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei la Români*, în Acad. Rom., ist. ser. III, tom. XIV, 1933, 85—92.

²⁾ *Ibidem*, p. 88.

³⁾ Cronica lui Simon Massa în *Quellen zur Geschichte de Stadt Brasso*, V, p. 283—4.

⁴⁾ Miles, o. c., p. 240 și Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 301—2.

⁵⁾ Miles, o. c., p. 241.

⁶⁾ Gen. R. Rosetti, o. c., p. 89.

că n'a venit mânat de dorința de dominație, nici de sete de sânge creștinesc, fiind hotărît să verse numai pe cel turcesc, că lui îi ajunge Țara Românească, în care cu o singură arătură și semănătură se nasc grâne, n'are nevoie de Ardeal pentru dânsul, dar a venit cu știrea și cu îndemnul împăratului. Andrei Bathory l-a amenințat și l-a somat să plece din țară, s'a unit cu Turcul, pe când el era hotărît să trăiască și să moară ca dușman al Turcilor ¹⁾.

A doua zi nunțul fu oprit în tabăra lui Mihai și bătălia dela Șelimber avu loc (18/28 Octomvrie 1599). Oastea domnului Țării Românești era superioară la număr oștirii ardelene, cuprinzând vre-o 20.000 de oameni, din care sâmburele îl formau cei 4—5.000 de mercenari unguri și cazaci (împăratul, cum am văzut, nu mărise solda acordată la început), la cari se adăugau cetele de haiduci balcanici, oastea de țară din Oltenia și Secuii trecuți de curând de partea domnului ²⁾. Oastea cardinalului strânsă în grabă era compusă din contingentele comitatelor și ale orașelor, vre-o 9.000 de oameni, plus nobilimea ardeleană, care a rămas în rezervă și n'a luat parte la luptă. Mihai ocupase satul Șelimber sprijinit pe înălțimea Türkenhügel și-și așezase oastea pe două linii. În prima linie, la stânga era Baba Novac cu haiducii balcanici, la centru Mako cu cavaleria de mercenari unguri și cazaci, la dreapta aga Leca din Tâncăbești cu Sârbi și Moldoveni. Pe linia a doua se afla Mihai cu oastea de țară, boierii și Secuii. Andrei Bathory așezase oastea sa între Sibiu și râul Cibin, pe trei linii (ultima fiind formată de nobilime) și a dat comanda generală nobilului ardelean Gaspar Corniș.

Lupta începu la orele 9 dimineăta și a ținut până la 4 după amiază în chip confuz; atacul îl începu Baba Novac, urmat de mercenarii din centru. După un prim succes, contra atacul arde-

¹⁾ Raportul lui Malapsina, în Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 511—516.

²⁾ Szamosközy, dă ca număr minim al oștirii lui Mihai cifra de 20.000, care, dela un adversar, trebuie primită (*Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 305). Polcovnicul cazac Walowski din oștirea lui Mihai socoate în raportul său că erau sub conducerea domnului 4.000 de Poloni (citește Cazaci), 2500 Moldoveni, 5000 oastea de țară cu boierii, nu arată însă numărul Secuilor (erau însă 1000, o știm dela Miles, *o. c.*, p. 248) și a mercenarilor unguri și a celor «liberi» (haiduci). Nu vom greși, dacă vom socoti, după mijloacele financiare, de cari dispunea Mihai, la 6—7.000 numărul acestor două din urmă oști împreună. Totalul ar fi deci 18.000—20.000 de oameni.

lean respinge trupele lui Mihai, urmează iarăși un atac al Românilor, după care intervine a doua linie ardeleană. În această clipă lupta părea pierdută pentru Români, care aveau stânga înfrântă. Atunci, după obiceiul său, Mihai intervine în persoană, adună ostașii risipiți, rugându-i să se poarte, cum se cuvine ca-valerilor. El intervine cu boierii și curtea, linia a doua, și dă atacul final, înfrângând cu totul trupele cardinalului. Gaspar Corniș e luat prizonier (cu bănuiala de trădare), iar Ștefan Lazăr comandantul aripei drepte ardelenene e ucis în luptă. Andrei Bathory care aștepta dincolo de Cibin pe o înălțime, cu câțiva nobili, fuge înainte de sfârșitul bătăliei, îndreptându-se spre Carpații Moldovei. În câteva ore soarta Ardealului întreg se hotărâse și domnul român de dincolo de munți era acum stăpânul lui¹⁾.

La 1 Noemvrie s. n. Mihai își făcu intrarea în Alba-Iulia. Era călare pe un cal roib, îmbrăcat cu o manta albă pe care se vedeau cusuți cu fir de aur chipuri de șoimi. Avea o tunică din aceeași materie și ciorapi de mătase albă, sabia îi atârna pe latură, era bătută cu pietre scumpe, în cap avea o cușmă împodobită cu pene de cocoș. Alături de el mergeau 8 cai cu podoabe aurite și opt slujitori pe jos frumos înveșmântați, urmau apoi trâmbițașii, ce cântau după obiceiul turcesc și după aceea orchestra lăutarilor țigani cu capul gol, cântând din scripcă. Steagurile dușmane luate în luptă erau duse pe laturi, plecate la pământ și apoi urmau boierii și ostașii²⁾.

În acest timp fostul stăpânitor al Ardealului găsea o moarte cumplită în fuga sa spre granițele Moldovei. Secuii ridicați în favoarea lui Mihai îl pândeau, însoțitorii săi se risipiseră și unii din ei izbutiseră să scape în Moldova, alții fură uciși. În mai multe rânduri cardinalul izbutise să scape din mâinile cetelor de Secui cari îl urmăreau peste tot. Ajuns în locuri sălbatice, pe cărările

¹⁾ Analiza izvoarelor, la Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 5—20, analiza tactică, Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticei*, în Acad. Rom. ist., ser. III, XII, p. 21—25 și același, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, p. 98—100 (cu o schiță). Izvoare mai însemnate, raportul lui Malapsina (Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 511—516), rapoartele solilor lui Mihai la Praga (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 475—6) și povestirea polcovnicului Walowski din oastea lui Mihai (Veress, *o. c.*, V, p. 332—40), pe larg la Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 322—341.

²⁾ Szamosközy, *o. c.*, p. 348—9.

munților, fu surprins în coliba unui păstor și ucis cu cei doi însoțitori ai lui ¹⁾). Capul lovit de barda ucigașilor e adus la Alba-Iulia și pus pe masă în fața lui Mihai; se zice că doamna Stanca văzându-l, ar fi izbucnit în plâns, strigând: « Săracul popă, săracul popă! », cuprinsă de o presimțire că aceiași soartă era pregătită și domnului român ²⁾). După sfatul lui Teodosie logofătul, corpul cardinalului fu căutat și adus pe un car acoperit cu crengi de brad la Alba-Iulia și i se făcu o înmormântare regească, urmată de Mihai pe jos și cu făclie aprinsă în mână ³⁾). Înainte de înmormântare, nunțiul Malaspina pusese pe pictorul Nicolae din Creta să înfățișeze capul mortului lovit de bardă, așa cum fusese adus în Alba-Iulia ⁴⁾).

Trecutul părea înmormântat și pentru Mihai se punea o grea problemă: după ce fusese cucerită, Transilvania trebuia acum cârmuită.

¹⁾ *Ibidem*, p. 350—361, cf. și Veress, *Documente*, V, p. 358—9.

²⁾ W. Bethlen, *Historia de rebus Transyl.*, ed. Sibiu, IV, p. 461—3.

³⁾ Szamosközy, *o. c.*, p. 368—70.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 370.

ARDEALUL SUB CÂRMUIREA LUI MIHAI VITEAZUL

Noua cărmuire. Cărmuirea lui Mihai Viteazul în Ardeal a ținut 11 luni și s'a lovit, cum era firesc în aceste împrejurări unice din istoria noastră, de probleme foarte grele. Ardealul stetea în fața noului stăpânitor cu o organizație nobiliară și o dietă, cu orașe libere, cu legile și orânduirile sale, deosebite de cele din Țara Românească, streine pentru Mihai.

Față de nobilimea din Ardeal și de orașe Mihai se intitula: «voevod al Țării Românești, consilier și locțiitor al împăratului pentru Ardeal, căpitan general al oștirilor imperiale pentru părțile din afara Ardealului, supuse lui ¹⁾», dar față de ai lui în hrisoavele slavone și chiar în scrisoarea către vecinul său din Moldova, Ieremia Movilă, nu se sfia să se intituleze «Domn din mila lui Dumnezeu al Țării Românești și al Ardealului» ²⁾. Nobilii ardeleni știau bine că el era adevăratul stăpân, în hotărârile dietii e numit «principele nostru milostiv», «milostivul nostru domn» ³⁾. Moldovenii și Muntenii i-au zis *crai*, rege, ca urmaș al regilor Ungariei ⁴⁾.

Guvernul sau sfatul princiar din Alba-Iulia avea un caracter mixt, era alcătuit din câțiva nobili unguri, pe cari Mihai îi socotea credincioși, dar și dintr'un număr de boieri munteni aduși de domn în capitala Ardealului. Dintre Unguri erau episcopul Napragyi cancelar, Gaspar Corniș, Moise Szekely mare general și Ștefan Czaki, iar dintre boieri, Stoica din Strâmba fost vistier

¹⁾ D. e. *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 452.

²⁾ Stoica Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul ca domn al Țării Rom., Mold. și Ard.*, extras din *Revista p. ist., arh. și filol.*, 1916 și P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 93.

³⁾ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 430, 521.

⁴⁾ Hrisovul lui Radu Mihnea din 1614, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 161—164 și Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 444.

în Țara Românească, devenit mare postelnic pentru Ardeal și Bărcan vistiernic¹⁾. După cucerirea Moldovei, Czaki fu înlăturat din sfat, în care se ivesc în schimb comisul Leca, Teodosie logofătul și banul Mihalcea²⁾. Acesta din urmă purta titlul de « delegat plenipotențiar al ilustrului domn Mihai la statele și ordinele ardelene »³⁾, reprezentantul domnului față de cele trei națiuni privilegiate (nobili, Sași și Secui). Șpanii comitatelor rămăneau în scaunele lor, dar trebuiau să ție seamă de căpitanii lui Mihai din cetăți, aga Leca la Gherla și Chioara⁴⁾, căpitanul Farcaș la Făgăraș⁵⁾, unde erau părcălabi Badea stolnicul Grădișteanu și Iani comisul din Coșești⁶⁾, la Gurghiu era căpitan Constandin stolnicul⁷⁾. Căpitanii lui Mihai aveau în grije păstrarea ordinei în comitate împreună cu tistii (loctiitori), cari adesea erau în conflict cu nobilimea ardeleană⁸⁾. Domnul trimetea dela centru boieri munteni în diferite părți ale Ardealului cu însărcinări militare, administrative sau financiare. Pe Sava armașul îl trimetea să ia jurământul nobililor din părțile Bistriței⁹⁾, Damian postelnicul și Todor spătar mergeau să confiște averile nobililor fugiți¹⁰⁾, Teodosie logofătul ridica sume dela Cluj și Bărcan vistier dela Târgu-Mureș și dela Bistrița pe seama guvernului central¹¹⁾. Banul Mihalcea lua măsuri la Bistrița împotriva răufăcătorilor¹²⁾. Era așa dar o supra administrație boierească munteană deasupra și alături de cea veche ardeleană rămasă intactă.

Această administrație a lui Mihai în Ardeal era deosebită de cea din Țara Românească. El a guvernat Ardealul cu oamenii

¹⁾ L. Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda története 1595—1600*, Timișoara, 1893, act românesc al lui Mihai dat din Făgăraș la 20 Aprilie 1600, p. 335—6. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 691.

²⁾ St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 23, 24, 27.

³⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 301—303.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 163—4.

⁵⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 335—6.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XVI—1, p. 747.

⁷⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 147.

⁸⁾ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 433 și 525.

⁹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 517—18.

¹⁰⁾ *Ibidem*, p. 496.

¹¹⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 154—6 și 159, Hurmuzaki, *Documente*, XVI—1, p. 758.

¹²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 600—1.

lui, dar l-a socotit ca o țară deosebită, n'a unit cărmuirea lui cu a celorlalte țări ce le stăpânea. În Țara Românească lăsase la plecarea lui ca locțiitor pe Dumitru vornic¹⁾, dar imediat după intrarea în Alba-Iulia Mihai a fost nevoit, la cererea boierilor, să trimită pe fiul său Nicolae în Țara Românească, unde a guvernat deosebit, obținând steag de domnie dela Turci²⁾.

Divanul muntean al lui Nicolae-vodă era cel vechi, cu Buzeștii, Calotă mare ban, Dimitrie mare vornic, Andronie vistier, Șerban paharnic, Radu Florescu postelnic (în locul lui Preda Buzescu), Manda comis și bătrânul Miroslav fost logofăt³⁾. Erau așa dar câte un mare postelnic român deosebit pentru Ardeal și Țara Românească, vistiernici deosebiți, comiși deosebiți, numai marele logofăt Teodosie era comun pentru ambele țări. La trecerea între Țara Românească și Ardeal negustorii plăteau vamă ca între două țări deosebite, căci Mihai întărise Brașovenilor dreptul de a lua vamă pentru mărfurile ce vin din Țara Românească sau sânt duse acolo⁴⁾.

Ni s'au păstrat din timpul cărmuirii lui Mihai în Ardeal numeroase privilegii și scrisori de ale lui și de ale sfetnicilor lui către nobili, orașele și autoritățile ardelen. Afară de privilegiile solemne scrise latinește, cea mai mare parte a acestei corespondențe e redactată în limba maghiară. Chiar scrisorile adresate de Mihai orașelor săsești sânt scrise în ungurește, precum și cele adresate oștenilor unguri, cazaci, *români* și sârbi⁵⁾. Mihai avea la Alba-Iulia pe fostul secretar al lui Andrei Bathory, Iacobinus, care-i alcătuește toată corespondența. Domnul român a păstrat deci tradiția ungurească din Ardeal. Dar încetul cu încetul se ivesc și scrisori și acte românești. Bărcan vistierul și Teodosie logofătul dau chitanțe în românește pentru banii încasați dela orașele Cluj,

¹⁾ *Ibidem*, p. 519—20.

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 163 și Vereș, *o. c.*, VI, p. 299.

³⁾ St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 16—17. *Acad. Rom. doc.* XL/89 (București. 12 Ianuar 1600) și XL/91 (Târgoviște, 24 Mai 1600). Archiva Stat., secț. ist., hrisoave din 26 Ianuar (pentru Calotă), 16 Mai, 9 Iunie, 25 Iunie 1600 și unul fără dată, toate din Târgoviște. Spătari sânt Balea, apoi Ioan.

⁴⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 326—7.

⁵⁾ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 545—6. Scrisori ungurești ale lui Mihai foarte numeroase în Hurmuzaki, *Documente*, XII, passim, Vereș, *o. c.*, V și VI, Szádeczky, *o. c.*, cf. și *Anuarul institutului de Istorie Națională*, Cluj, III, p. 543.

Bistrița și Târgu-Mureș¹⁾ Udrea banul scria Bistriții tot românește, cerând provizii²⁾, asemenea scriau aceluiasi oraș și pârcălabii români din Făgăraș³⁾. Insuși Mihai dă hrisoave românești în Ardeal, unul pentru orașul Râșnov, întărindu-i muntele Baiul⁴⁾, altul boierilor făgărășeni din Sărata pentru satul Sărăcineni⁵⁾. În acesta din urmă se face hotărnicia după obiceiul românesc cu 12 boieri jurători. Această pătrundere a limbii române în administrația Ardealului alarmează nobilimea ungurească și pe Sași și în dieta dela Alba-Iulia din Iulie 1600 se hotărește: « (art. 20) S'a întâmplat ca unor nobili să li se aducă scrisori de ale măriei tale (Mihai), dintre cari unele scrise sârbește (slavonește), altele românește, din care pricină n'au putut înțelege din ele porunca și voia măriei tale. De aceea am hotărît ca astfel de scrisori către nobilime să se scrie sau ungurește sau latinește. Cine va umbla la nobili cu scrisori scrise în limba română sau sârbă, să fie prins și adus prins la măria ta »⁶⁾. Măsurile drastice amintite arată că nu era vorba numai de neînțelegerea limbii, ci și de teama ca limba supușilor să nu ia locul, la cârmuirea țării, celei maghiare. De aceea sânt indicii că teama nunțiului Malaspina ca Mihai să nu guverneze în Ardeal « românește »⁷⁾ să nu fi avut oarecare temei.

Dietele Ardelene sub Mihai Viteazul⁸⁾. Principala instituție politică ardeleană de care avea să ție seamă Mihai era dieta sau comițiile, formate de cele trei națiuni privilegiate, nobilii, Sașii și Secuii. Dieta hotăra impozitele, chestiunile de moșii, ordinea internă și era de fapt o adunare legislativă. În timpul scurtei lui

1) Hurmuzaki, *Documente*, XVI—1, p. 758 și Veress, *o. c.*, p. VI, p. 154—6 și 159.

2) Hurmuzaki, *Documente*, XVI-1, p. 763.

3) *Ibidem*, p. 747.

4) *Ibidem.*, p. 757.

5) Szadeczky, *o. c.*, p. 331—36.

6) *Monum. comit. Trans.*, IV, p. 526.

7) Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 514.

8) Hotărârile dietelor ardelene sub Mihai Viteazul sânt documente esențiale pentru înțelegerea cârmuirii lui în Ardeal. Datoresc traducerea textului maghiar amabilității d-lui prof. A. P. Todor, căruia îi aduc aci mulțumirile mele. Textul inedit al hotărârilor dietei dela Brașov mi-a fost comunicat după manuscrisul din Arhivele din Cluj de d-l Șt. Metes, directorul Arhivelor regionale, căruia de asemenea îi exprim mulțumiri.

domnii în Ardeal, Mihai, silit de nevoie de bani, a adunat de trei ori dieta, prima oară la Alba-Iulia între 20 și 28 Noemvrie 1599, a doua oară la Brașov între 12 și 15 Martie 1600 și a treia oară tot la Alba-Iulia între 20 și 27 Iulie 1600.

Hotărârile primei diete cuprind 20 de puncte¹⁾, precedate de un preambul cu mulțumiri către Dumnezeu, pentru că a adus pe Mihai ca apărător împotriva păgânilor, « ca să ne fii principe milostiv pentru binele întregei creștinătăți ». Cele trei națiuni roagă pe Dumnezeu ca Ardealul să rămâie « sub purtarea de grije harnică și milostivă a domniei tale ». Hotărârile luate privesc mai ales mijloacele financiare, hrana și aprovizionările cerute de domn pentru oastea lui. « Deși țara e așa de pustie și stricată, cum o vede mânia ta », totuși « pentru rămânerea patriei noastre în unire cu creștinătatea », votează un impozit de 6 florini pe poartă, însoțit de cât fusese până acum. Trei florini se va da în termen de 25 de zile și restul peste 50 de zile. Nimeni, nici nobilii, nici negustorii, nici Sârbii, nici domeniile principelui, afară de satele arse în război, nu vor fi scutite, șpanii vor executa impozitul reținând iobagii celor răi platnici (art. 3—4). După aceea se va da nutreț pentru oaste, câte 8 banițe de făină de grâu și 8 de ovăz de fiecare poartă. Vitele să fie rechiziționate după anume preț. Singuri Secuii, pe cari domnul voia să-i câștige de partea lui, sânt scutiți și dieta observă: « Am înștiințat pe mânia ta că ovăzul crește la Secui, dar cum va fi voia mării tale, ne vom supune ». Dieta cere însă ca domnul să nu renunțe la vechiul impozit, « frigerea bouului », pentru domnie nouă, când Secuii trebuie să dea principelui, un bou din 6. Sânt scutite de aprovizionarea oștirii orașele Cluj, Aiud și Turda, « care sânt în drumul mare al țării » (art. 1 și 2). În schimbul acestor contribuții, dieta cere domnului să depună jurământ pentru păstrarea privilegiilor (art. 20), « să ne ție pe noi și țara în toate privilegiile, libertățile, legile și scrisorile vechi », ceea ce Mihai admite, anulând numai toate donațiile făcute de Sigismund Bathory (art. 14). Secuilor li se confirmă prin dietă vechile privilegii răpite de principii ardeleni (art. 2). Grija nobilimii era mai ales păstrarea proprietăților și a iobagilor, de aceea dieta cere insistent ca moșiile confiscate dela nobili să se restituie (art. 8), iar moșiile celor căzuți în luptă

¹⁾ *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, IV, p. 429—437.

să se lase urmașilor (art. 9). Se precizează că tistii administrației domnești luaseră dela nobili moșiile Bolia și Mănărade (art. 12). Se constată că iobagii nu vor să mai asculte de stăpâni și fac multe răscoale. Domnul e rugat « să vestească ca toți iobagii să asculte și de acum înainte de domnii lor, ca mai înainte și să le fie supuși, așa încât darea măriei tale și aprovizionarea oștirii s'o putem aduna ». Iobagii fugiți să fie readuși și pedepsiți, să nu fie reținuți nici în oștire, nici în orașe, nici în Secuime, fie că sânt români, sași sau unguri (art. 6, 10, 13, 17). Pentru unii nemeși fugiți se cere ertare dela domn (art. 16), însă în genere cei ne-supuși sau prădalnici vor fi pedepsiți (art. 11, 15). Se cer apoi măsuri împotriva încartuirii soldaților în casele nobililor, a acelor cari pradă în mahalale și iau rechiziții fără plată, a poștelor domnești ce iau cai sau carele oamenilor (art. 7, 18, 19).

Peste tot se vede grija ca noua stăpânire să nu însemne cumva o primejduire a intereselor materiale a claselor privilegiate din Ardeal.

A doua dietă din Brașov (Martie 1600)¹⁾, votează o nouă contribuție generală a întregului Ardeal de 4 florini pe poartă. Se hotărăște oprirea exportului grâului ardelean, cu excepție pentru Țara Românească și Ungaria imperială (art. 4). Dieta hotărăște din nou, față de plângerea generală a nobilimii, să se poruncească cu strășnicie ca toți iobagii să fie supuși, să asculte de stăpâni și să nu fugă de pe moșiile lor, sub pedeapsă cu moarte (art. 5).

Cele mai interesante hotărâri sânt însă cele luate de dieta din Alba-Iulia, în Iulie 1600²⁾, când Mihai încearcă o serie de reforme sociale, pe când anarhia militară din Ardeal era în creștere³⁾.

Cele trei stări roagă și acum pe Dumnezeu « să binecuvânteze pe 'măria ta pentru pornirea bună și sentimente milostive față de noi, să dea putere și sprijin măriei tale ca să fim mereu în pace și să rămânem sub cârmuirea măriei tale ». Un nou impozit de 6 florini plătit în două rate la distanțe de 20 de zile e pus asupra țării (art. 1), scutindu-se moșiile prădate (art. 16), nu însă do-

¹⁾ Originalul hotărârilor cu semnătura lui Mihai Viteazul, în Arhivele Statului din Cluj, (15 Martie 1600), comunicat de d. Șt. Meteș.

²⁾ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 521—29.

³⁾ Vezi mai jos p. 174—175.

meniile prințului și ale cetăților (art. 22). Nobilimea va fi gata în arme pentru luptă (art. 2), ca și noii proprietari împroprietăriți de Mihai (art. 13) și Sârbii din Ardeal (art. 17). Măsuri tot mai severe se iau împotriva abuzurilor oștenilor cari pradă în bande în tot Ardealul, împreună și cu unii nobili (art. 4, 6, 7, 10). Se cere ca și căpitanii români să fie supuși jurisdicției țării (art. 26). Cele mai importante preocupări ale dietii privesc pe iobagi, se repetă hotărârile dela Brașov ca ei să fie supuși și să nu poată fugi; cei fugiți să fie aduși înapoi, observându-se că mulți din ei se pun sub protecția boierilor munteni (art. 3, 11, 12). *Dar pentru prima oară în istoria Ardealului se iau, la cererea domnului, măsuri pentru îmbunătățirea stării țăranilor români.* Nu numai pedepse pentru nobilii cari vor maltrata sau vor omori pe iobagi (art. 15), dar se ia măsura, ca, așa cum « poștești măriia ta stăpânul nostru... satele ungurești și săsești să îngăduie pășunat liber în locurile și în hotarul necultivat satelor românești ce sânt hotarnice cu ele... cu toate că plata dării ar suporta-o în chip egal ». Nobilii declară că această măsură dictată de domn a dat naștere la abuzuri, li s'au păscut semănăturile și fânețele, s'au ars aracii dela vii și împrejurimile. « Totuși, pentru cinstirea cererii mării tale... hotărîm ca toate satele din comitate, atât ungurești, cât și săsești, să dea satului românesc, precum și satele românești altor sate românești pășunat liber cailor, boilor, juncilor și porcilor, afară de oi ». (Asemenea și în ținutul săsesc) (art. 23). Pe lângă acest important articol, se mai adaugă « cealaltă dorință a mării tale, ca persoanele preoților români să nu fie silite la munca cea de obște » (adică să fie privilegiați și să nu fie duși la muncă în rândul iobagilor). Dieta hotărăște: « și în această privință am cinstit și am împlinit dorința mării tale, ca preoții români să fie scutiți pretutindeni de astfel de slujbe » (art. 24). *Rămâne deci ca un fapt istoric intervenția în dietă a lui Mihai Viteazul, ca român, pentru țăranii și preoții români din Ardeal.*

Alt articol privitor la preoții români prevede ca satele în care aceștia ar fi găsiți recăsătoriți să fie amendate cu 200 de florini cu prilejul vizitației vlădicăi dela Alba-Iulia și șpanii vor avea grije de aceste amende (art. 31). Celelalte articole privesc corespondența oficială românească, de care am vorbit (art. 20), confiscări de moșii dela nobili făcute de noua cărmuire, pentru cari se cere înapoierea (art. 27, 28) și se menționează în special că

« în timpul când eram cu domnii boieri în Moldova (adică cu prilejul cuceririi Moldovei de Mihai), boierii români au făcut plângeri mincinoase asupra nemeșilor și pe temeiul lor au pus mâna pe moșiile lor. . . . Ne rugăm de măriia ta să poruncească domnilor boieri să nu se amestece în astfel de lucruri. . . . să nu ne turbure pe noi în așezămintele noastre » (art. 8). Acest articol desvăluie o întreagă stare de lucruri, încercarea boierilor munteni de a pune mâna pe moșiile nobililor unguri din Ardeal.

În sfârșit, dieta oprește exportul de vite (art. 21) și cere domnului o nouă organizare a vămilor Ardealului (art. 25), de cari, bine înțeles, nobilii vor fi scutiți (art. 29). Măsura luată de Mihai de a numi voievozi ai Țiganilor din Ardeal e anulată de dietă (art. 30) pe temeiul unei hotărâri mai vechi care desființase această demnitate țigănească. Hotărârile acestei diete arată pe de o parte începutul opoziției nobilimii, pe de alta încercarea domnului, sfioasă deocamdată, de a schimba ceva din orânduirile seculare ce apăsau asupra Românilor. Poate, dacă stăpânirea lui s'ar fi prelungit, ea ar fi luat forme mai precise. În scrisoarea lui Mihai către ducele Toscanei găsim această frază semnificativă: « Vedeam nestatornicia și fățarnicia Ardelenilor (nobili), *căci nu erau încă întărite așezămintele provinciei și dușmanii pândeau din toate părțile* » ¹⁾.

Proprietatea și clasele sociale. Nu trebuie însă să credem că, dacă din simpatie pentru Români Mihai era împins să facă ceva pentru soarta lor, el s'ar fi gândit să cârmuiască Ardealul cu Români ardeleni. Țărănimea nu era pe atunci nicăieri o pătură, pe care să se sprijine o cârmuire politică și nici nu reprezenta o putere economică. De aceea Mihai a cârmuit Ardealul și cu boieri din Țara Românească, dar s'a sprijinit mai ales pe nobilimea maghiară, pe orașele săsești și pe Secui, elemente politice reprezentând și puterea economică din țară. Mihai a păstrat deci vechile privilegii de proprietate și de scutire ale celor trei națiuni din Ardeal. El însuși avea la îndemână domeniile coroanei din Ardeal, în stăpânirea cărora a intrat imediat ²⁾. În al doilea rând, printr'un decret ratificat de dietă, domnul român anulează toate daniile de moșii ale lui Sigismund Bathory, « prin dreptul de

¹⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, ed. Asociației, p. 31.

²⁾ Hotărârile dietelor, citate mai sus. p. 166—7.

război (jus belli)¹⁾», așa că un număr însemnat de moșii rămân la dispoziția lui, din care Mihai poate și el să dea credincioșilor săi. Observăm însă că acest drept, la care se adaugă cel de a confirma vechile proprietăți, îl exercită mai ales în favoarea nobilimii ardelene, pe care caută s'o câștige în acest chip, chemând chiar înapoi cu făgăduieli pe nobilii fugiți peste graniță²⁾. Nenumărate sânt confirmările și daniile de moșii ale lui Mihai pentru nobilii unguri din Ardeal în toate comitatele³⁾. Interesantă este în această privință dania acordată lui Matei Perusith, care-i slujise în Țara Românească, la Brăila și mai ales « în memorabila luptă din strâmtoarea Călugărenilor, în țara noastră transalpină, cu oștile lui Sinan pașa »⁴⁾. Fabio Genga, un italian fost slujitor al Batoreștilor, primește în dar dela Mihai 17 moșii în Hunedoara, confiscate dela niște nobili⁵⁾. De asemenea orașele săsești și celelalte orașe din Ardeal căpătară dela Mihai confirmarea privilegiilor lor, avem privilegiile lui Mihai pentru orașele Brașov, Bistrița, Cluj, Sibiu și Târgu-Mureș⁶⁾. În privilegiul pentru Brașoveni, Mihai scrie « dorind noi să păstrăm pe toți supușii noștri în dreptele lor prerogative și libertăți și să silim pe toți să le respecte în chip inviolabil . . . »⁷⁾, ceea ce înseamnă păstrarea tuturor drepturilor privilegiatilor.

Secuii se bucurară de grija deosebită a lui Mihai, ei alcătuiau o țărâtime organizată militărește, pe care se bizuia domnul încă dela intrarea lui în Ardeal. De aceia privilegiile lor înlăturate sub Bathorești au fost înnoite de Mihai, care amintește în diploma lui de orânduirile regelui Matei Corvin și le redă dreptul de autonomie, scutire de impozite, organizare militară deosebită, stăpânirea pământului cu drept de moștenire⁸⁾. Dintre toți acei cari

¹⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 321.

²⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 129—30.

³⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 321, 325 și Veress, *o. c.*, V, p. 272, 283, 288—9, 295—8, etc.

⁴⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 338—9.

⁵⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 3.

⁶⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 286—8 și VI, p. 14 și 58—9, Hurmuzaki, *Documente*, XVI—1, p. 755, Szádeczky, *o. c.*, p. 326—7.

⁷⁾ Szádeczky, *o. c.*, p. 326.

⁸⁾ *Ibidem*, p. 313—15 și Veress, *o. c.*, V, p. 368—9 și VI, p. 46—50, *Anuarul Inst. de Ist. Nat.*, Cluj, III, p. 544—5.

s'au bucurat de dărnicia domnului român, singurii cari n'au răspuns cu batjocură, cruzime și trădare au fost acești țărani secui; până în ultima clipă, după înfrângerea dela Mirăslău, au rămas în arme neclintiți alături de domn.

Dacă Mihai înțelegea să întărească vechea organizare a stărilor sociale ardeleni, boierii români din Țara Românească nu vedeau lucrurile la fel. Am văzut cum ei au silit pe domnul lor să nu dea țara cucerită de dânsul împăratului, pentrucă văzuseră că țara lor era deschisă și nesigură, pe când Ardealul era o cetate în care așezările și moșiile puteau fi apărate. De sigur, cu străvechea lor sete de pământ, moștenită dela strămoși, nu se putea ca învingătorii să nu încerce să tragă folos din această izbândă; folos pentru ei însemna moșii. De aceea, vedem pe boierii români descălecând în Ardeal, alcătuind acolo un sfat domnesc, luând în mână căpităniile cetăților. Cu prilejul cuceririi Moldovei, părăsc pe nemeșii ardeleni și pun mâna pe o parte din moșiile lor, cum se vede din interesanta plângere a dietei din Alba-Iulia. Vor fi fost multe acte de proprietate ale boierilor munteni în Ardeal, dar ele au pierit odată cu Mihai. Totuși avem, de pildă dania domeniului Jeciu, fost al lui Sigismund Bathory, dăruit de domn armășului Sava¹⁾. Banul Mihalcea primi în dar Uioara și alți boieri fură de asemenea împroprietăriți în Ardeal. Fostele domenii ale arhiducesei Maria Christerna fură împărțite de Mihai aceluiași Mihalcea și lui Stoica postelnicul²⁾. Episcopul Napragyi spunea mai târziu că Mihai «a distribuit Românilor dela curtea lui, moșii mari, cetăți și castele» în Ardeal³⁾. Solii imperiali scriau că aceasta e pricina pentru care boierii sfătuiesc pe Mihai să nu dea țara împăratului⁴⁾. De aceea nu e de mirare că unii din sfetnicii lui Mihai îl sfătuiau să taie toată nobilimea maghiară adunată în dietă, să le ia moșiile și vitele. Cronicarul ungur Szamosközy învinuiește pe Mihai că voia «să stârpească pe nemeșii din Ardeal, ca să rămâie numai Români și Sârbii»⁵⁾. Cronicarul știe că sfatul venea dela boieri, în primul rând dela banul Mihalcea și că «toți ceilalți boieri l-au îndemnat să facă acest lucru». Singur Radu

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 528—9.

²⁾ *Ibidem*, p. 618—19 și 779.

³⁾ *Ibidem*, IV—I, p. 287.

⁴⁾ *Ibidem*, XII, p. 619.

⁵⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 119, 127.

Buzescu « împotriva tuturor boierilor » (într'altă versiune și Stoi-chiță din Strâmba) sfătuește pe domn să nu facă așa ceva. Episcopul catolic Napragyi îndemna și el pe domn, din ură pentru calvini, să-i taie, însă au intervenit nunțiul Malaspina și mitropolitul Dionisie Rally și astfel au scăpat nemeșii de primejdia ce-i păștea¹⁾. Pentru nobilimea ardeleană amenințarea cea mai grea nu venea dela Românii ardeleni, cari nu erau un element politic, ci din partea boierilor de peste munți, cari se sileau să le ia locul și averile.

Cât privește țărănimea românească din Ardeal, ea a fost ajutată de Mihai, dar nu i-a dat o prea mare importanță, cum nici nu putea să aibă pe atunci. Se zice că înainte de cucerirea Ardealului, domnul român ar fi trimis în ascuns călugări și preoți din țară peste munți în satele românești, dând de știre de sosirea sa și sfătuindu-le să se scoale asupra nobililor²⁾. Fapt este că trecerea munților de către un domn român a aprins o mare nădejde în sufletele chinuite ale iobagilor și a fost semnalul unei răscoale țărănești. Cronicarul ungar Szamosközy scrie: « Vestea luptei nenorocite (dela Șelimber) a străbătut repede în toată țara, neamul Românilor ce locuiește în satele Ardealului a făcut o conspirație și s'a unit cu conaționalii lor veniți de dincolo și s'au ridicat în toate părțile. Intemeiați pe încrederea ce le-o da un principe din neamul lor... năvăleau în casele nobililor, prădau moșiile lor, ucideau pe fugari și făceau tot felul de fapte îngrozitoare, neauzite și nemai văzute. Astfel au pierit Francisc Teke din comitatul Turdei și Ladislau Boronkay și alți mulți bărbați nobili și însemnați »³⁾. În mintea lor lucea încă nelămurit, instinctiv, gândul unei solidarități de neam cu cei ce veneau cuceritori de dincolo. Dar Mihai n'a vrut și n'a putut să-i libereze, nu era de așteptat așa ceva pentru vremea lui. De aceea răscoala iobagilor a fost reprimată și un agent imperial putea spune: « Dacă nu sânt mulțumiți de dânsul Românii ce locuiesc în Ardeal, judece oricine, cum poate fi cu ceilalți »⁴⁾. Dacă nu l-au iubit ai lui, cum puteau să-l iubească ceilalți?

¹⁾ *Ibidem*, și p. 138.

²⁾ Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 344.

³⁾ *Ibidem*, p. 343.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 740.

Politica financiară. Dietele ardelene votaseră la cererea lui Mihai impozite foarte grele asupra tuturor claselor sociale și de trei ori în același an aprobaseră impozite a căror total se ridica la 16 florini de cap de familie, pe când înainte nu se plătea decât 3 florini pe an ¹⁾). Cronicile săsești socotesc acest impozit «nemaiauzit» ²⁾) și nobilii se plâng că impozitul va aduce țara la dispariție ³⁾). Când Mihai convoacă la sfârșitul lui August 1600 a patra oară dieta în timp de un an, de sigur pentru un nou impozit, nobilii se răscoală și cheamă pe Basta în Ardeal. Aceasta a fost adevărata pricină a pierderii Ardealului de către Mihai și nu vreun un motiv de ură națională.

Ardealul era o țară săracă după cinci ani de război neîncetat cu Turcii, pe de altă parte Mihai avea nevoie urgentă de bani pentru oastea lui de mercenari, care costa foarte scump. Țara Românească nu mai putea da nimic, Ardealul trebuia acum s'o întreție și pe aceasta. Ceea ce era mult mai grav, împăratul ca să exercite o presiune asupra domnului român pentru cedarea Ardealului, îi tăiasse pensia pentru oastea de mercenari și toate soliile lui Mihai la Praga sânt pline de cereri disperate de bani ⁴⁾). Este sigur că impozitele uriașe votate de dietele ardelene sub Mihai au rămas în mare parte pe hârtie, căci altfel n'ar fi rămas oștirea neplătită, cum a fost de fapt după Șelimber. Abia sosit în Ardeal, Mihai e silit să înceapă un sistem de împrumuturi dela orașe, un fel de impozit deghizat. Astfel la 4 Noemvrie 1599 cere împrumut 6000 de florini orașului Cluj, la 14, 1000 de florini orașului Târgu-Mureș, apoi altă mie dela Orăștie și tot atâta la Bistrița, 10.000 la Sibiu ⁵⁾). Cheltuiala de drum a solilor trimiși la Praga (1000 florini) era și ea în socoteala orașului Cluj ⁶⁾). Pe lângă aceasta, se cer zilnic de domn tot felul de rechiziții, provizii, lemne, postav, căruțe, vin, ceapă, ovăz pentru cai și firește arme, tot orașelor ⁷⁾). La sosirea sa în Alba-Iulia Mihai e nevoit

¹⁾ Vezi mai sus p. 165—166, hotărârile dietelor.

²⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290.

³⁾ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 505.

⁴⁾ Vezi mai jos, capitolul XV.

⁵⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 271, 281 și Hurmuzaki, *Documente*, p. 485—6 și 734.

⁶⁾ Șt. Metes, *Domni și boieri români la Cluj*, Cluj, 1935, p. 8 (9 Noemvrie 1599).

⁷⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 494, 503, 505, 543, 557—8 și XV—1, p. 749 și 668, Z. Balș, în *Revista Arhivelor*, I, p. 226.

să ceară primăriei din Cluj până și « un val de pânză de bumbac pentru soția lui Mihai Vodă, spre a-și face din ea saltea și pernă »¹⁾. La curtea din Alba-Iulia se face în pripă o nouă socoteală a porților, pentru stabilirea impozitelor din tot Ardealul²⁾.

De mare însemnătate pentru studiul finanțelor Ardealului sub Mihai sânt catastifele vistieriei domnești din Alba-Iulia, scrise românește de vistiernicul Dumitru³⁾. Primul catastif din 11 Noemvrie 1599 are birurile județelor, 14.424 de porți, deosebit Sașii cu 20.000 taleri, vămile: la Bran, la Brașov, la Sibiu, *dijma crăiască* pentru iobagi, plătită de nemeși (15.468 taleri), impozitele popilor sași, minele de argint și de aur la Zlatna, închiriate italiانului Moralto, ocnele de sare în număr de opt, *harmațedurile* pe negoate (tricesime, 130) în număr de 20. Acestea erau veniturile prezumate de Mihai la sosirea sa în Ardeal. Al doilea catastif, fără dată, arată un total efectiv la venituri de 95.653 de taleri, în care intră veniturile comitatelor și ale orașelor (Sibiul și Brașovul împreună 27.000 de taleri, mai bine de un sfert din total) și sumele ridicate deosebit în ținuturi de boierii Stoica vistier, Mihai cămărașul, Sava armașul, Gheorghe Raț. Intreaga sumă trece la cheltuieli pentru plata lefegiilor (95.653 taleri). În acest catastif de cheltuieli găsim în dreptul fiecărei trupe suma plătită pe o lună, uneori pe două, și sumele « ce au fost rămas lipsă » și ce « au rămas », adică soldele neplătite. Deosebit sânt plățiți stegarii, satârgii, croitorul și Marco vraci (medic), apoi « cheltuieli mărunte pe treaba lu voevod ». Oștirea ce se ridica după această socoteală la 13.281 de oameni, înghițea suma colosală de 100.000 de taleri cu solda ei pe o lună (unele corpuri pe două luni), rămânând încă unele sume neplătite⁴⁾.

În aceste condițiuni catastrofa era aproape. Lipsit de sprijinul financiar al împăratului, Mihai a fost silit să stoarcă toate veniturile cu puțință din Ardeal, care însă nu putea da atât cât avea nevoie. Lipsa de bani a dus la disolvarea armatei de mercenari și la răscoala nobilimii și a Sașilor, cari nu mai puteau plăti.

¹⁾ Șt. Meteș, o. c., p. 16—17. .

²⁾ Mon. comit. Trans., IV, p. 437 și Hurmuzaki, Documente, XII, p. 976.

³⁾ N. Iorga, Documente nouă relative la Petre Șchiopul și Mihai Viteazul, în Acad. Rom. Mem. Ist., ser. II, XX (1899), p. 30—35.

⁴⁾ Stoica postelnicul declara în Martie 1600 că oastea lui Mihai costa 98.000 de taleri pe lună (Hurmuzaki, Documente, XII, p. 756).

Armata. După catastiful pomenit, oștirea lui Mihai în Ardeal era compusă din diferite corpuri: Cazacii călări cu patru căpetenii, în număr de 2917, călărimea ungurească sub G. Mako, 916 oameni. Acești 4000 de oameni formau sâmburele oștirii, mercenarii înarmați cu arme de foc, cifră care n'a variat dela 1597. Urmează apoi haiducii balcanici, Sârbii călări, 1648 de oameni sub căpitanii Necula și Petcu, plus beșlii sârbi ai lui Deli Marcu raguzanul, 40 de oameni, Sârbii din Banat cu Ivan Brancovici, 120 de oameni, iar mercenarii moldoveni călări erau 1452 sub șefii Mârzea, căpitanul Anghelache și Lupul hotnogul. Totalul cavaleriei era de 7053. Pedestrimea sau drabanții era compusă din 6228 de oameni și anume: 200 de Unguri sub Ferentz Tury, restul probabil Români și Sârbi, sub Radul căpitanul, Nedelcu, Dumitru hotnogul, Jivco Roșul, Jivco Negrul, Miclăuș și Mirda Ianoș (plus 18 Cazaci).

Aceasta era oastea cu care a cucerit Mihai Moldova, adăugându-se contingentele neplătite ale nobililor și ale Secuilor, dar plata ei întâmpina mari greutăți de când împăratul nu mai trimitea pensia. Chiar în Martie 1600 se afla că Mihai rămăsese dator cu solda oștirii pe 5 luni și de aceea în tot Ardealul sânt strigăte de indignare¹⁾. În Ianuarie 1600, Cazacii rechemăți în patrie de regele Poloniei, încep să dezerteze și să plece peste graniță. După cucerirea Moldovei disolvarea armatei lui Mihai înaintază cu pași repezi: se dau ordine severe pentru oprirea Cazacilor, cari încearcă să plece cu forța, ostașii neplătiți părăsesc steagurile, formând bande ce rătăcesc prădând satele și orașele²⁾. Anarhia era la culme în Ardeal, chiar roșii aduși din Țara Românească fuseseră liberați încă din Mai și prădau ținutul Brașovului³⁾; tot atunci 1500 de Moldoveni, 3000 de Sârbi și 1000 de Cazaci părăsiră pe Mihai, fiind neplătiți de 4 luni⁴⁾. Dieta înspăimântată cere măsuri severe împotriva bandelor de mercenari neplătiți cari se răspândesc pe tot cuprinsul țării⁵⁾. Răscoale militare împotriva domnului izbucniră pe alocuri⁶⁾. Era limpede

¹⁾ *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 505.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 938—9, 948, 963.

³⁾ Simon Mass, în *Quellen*, V, p. 288.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741.

⁵⁾ Vezi mai sus, p. 166—7, hotărârile dietelor.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 838—9.

că oastea lui Mihai se topea văzând cu ochii din lipsă de bani și lupta lui cu Basta la Mirăslău a dat-o cu resturi nedisciplinate și neplătite, în aceste condițiuni nu se putea aștepta la o izbândă. Hărțuit de nevoia de bani, părăsit de sprijinul militar, domnul român n'a putut să dea o organizare militară Ardealului în timpul scurtei lui stăpâniri.

Totuși unele măsuri arată o înțelegere pătrunzătoare a nevoilor militare pentru apărarea Ardealului. Această țară avea cetăți, spre deosebire de Țara Românească și Mihai a pus în primul rând mâna pe aceste puncte strategice, nelăsându-le în stăpânirea nobilimii ardeleni. Astfel a numit căpitaniii lui din Țara Românească la Chioara, Gherla, Făgăraș și aiurea ¹⁾. Oastea ungurească a dus-o întâi în Țara Românească, mai târziu în Moldova și a lăsat-o acolo, iar cetățile ardeleni erau păzite de oșteni din Țara Românească. Agentul imperial Paolo Giorgio observa că domnul a pus garnizoană românească în cetatea Devei și face la fel în celelalte cetăți, «pentru că nu se încrede în Unguri» ²⁾. La fel scrie și nuntialul Malaspina că imediat după cucerirea Ardealului «Mihai a trimis toată oștirea ardeleană în Țara Românească și a chemat pe Valahii de acolo în Ardeal, așezându-i în garnizoane, în locuri întărite și în cetăți» ³⁾.

Această organizare militară cuminte nu putu fi împlinită din pricina destrămării armatei de mercenari și a timpului scurt al stăpânirii sale în Ardeal.

Politica bisericească. Înlăturarea cardinalului din fruntea Ardealului fusese primită cu bucurie de luterani și de calvini, însă legăturile lui Mihai cu împăratul și cu liga creștină nu-i îngăduiau să lovească în catolici. Dimpotrivă, domnul ia ca sfetnic intim pe episcopul catolic de Alba-Iulia, Napragyi, care însă a ținut cele mai murdare intrigi împotriva lui. În tratativele lui Mihai cu împăratul se văd intențiile domnului în privința religiilor din Ardeal, domnul român va recunoaște numai trei religii: ortodoxă, catolică și luterană, excluzând în special pe cea calvină ⁴⁾.

În răspunsul împăratului la solia lui Mihai, tradus pentru dânsul în românește, citim: «Eu împăratul, rog pe domnia ta

¹⁾ Vezi mai sus, r. 162.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 351.

³⁾ Veress, o. c., V, p. 306.

⁴⁾ *Ibidem*, XII, p. 700.

să nu lași în acel loc mulți credincioși, numai să lași trei, Greci (ortodoxi) și Frânci (catolici) și Lotreni, numai să gonești calvinii și arianii și să le ei biserica, să o dai unde veri vrea domnia ta »¹⁾. La Alba-Iulia se știa că Mihai a mers 15 zile în biserica ortodoxă românească de acolo și 15 zile la cea catolică și că a confiscat 60 de sate ale calvinilor dându-le bisericii catolice²⁾. Lui Francisc Banfy Mihai îi porunceă să alunge preotul eretic dela Mako, înlocuindu-l printr'un iezuit³⁾. De asemenea domnul român a luat măsuri de apărare pentru pastorii luterani sași, asigurându-le prin privilegii veniturile lor, interzicând țăranilor să-și strângă grânele, până nu vor plăti decima cuvenită bisericii luterane⁴⁾. În schimb, la sfatul lui Napragyi, Mihai porunci închiderea bisericilor ariene (unitariste) din Ardeal⁵⁾. Un nobil din Sătmar, Toma Kendi, scria despre Mihai că « nu vrea cu nici un preț să mai îngăduie în țară credința ariană, calvinistă sau iudaică, ci vrea să-i stărpească până la unul »⁶⁾. Aceste măsuri loveau mai ales nobilimea maghiară calvinistă, în ceea ce privește pe evrei, sentimentele lui Mihai se văd și din cronica oficială, care vorbește de uciderea creditorilor domnului la București, în 1594, « de asemenea tăie pe toți evreii, cari după obiceiul lor, întotdeauna se purtau ca niște trădători »⁷⁾.

Grija lui Mihai a fost firește îndreptată mai ales spre biserica ortodoxă și astfel a lăsat însemnate așezăminte pentru Românii ardeleni.

În tratatul din 1595 încheiat de Mihai cu Sigismund se prevedea că toate bisericile românești din Ardeal sânt supuse mitropoliei din Târgoviște⁸⁾, care astfel exercita un control și o protecție asupra bisericii române din Ardeal. Mai târziu, când la 30 Decembrie 1596 Mihai vizitează pe Sigismund la Alba-Iulia,

¹⁾ Iorga, *Documente nouă dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist. ser. II, tom. XX, p. 24.

²⁾ Veress, o. c., VI, p. 76.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 388 și Veress, o. c., V, p. 345—6.

⁴⁾ Szádeczky, o. c., p. 354 (3 August 1600).

⁵⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamoskőzy*, p. 129—130.

⁶⁾ Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie*, în *Diplomatarium ualicum*, I, p. 240.

⁷⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 13.

⁸⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 212.

obține dela acesta voia să ridice 'o biserică românească cu mănăstire în capitala Ardealului, lângă cetate, pe deal, cu hramul Sfintei Treimi¹⁾. Petre Movilă a cules în memoriile sale o legendă despre fundarea acestei mănăstiri, arătând cum catolicii s'au împotrivit, dar Dumnezeu printr'o minune a desvăluit voința sa și clădirea a putut fi începută²⁾. Călugărul Neofit în prefața la poema lui Stavrinos despre vitejiile lui Mihai Viteazul spune că Mihai a clădit în Ardeal « pe când era crai acolo, o mănăstire ortodoxă, care ființează până azi (la 1668), spre slava lui Dumnezeu și pentru veșnica pomenire a ctitorului ei și mântuirea sufletului său »³⁾. Acolo a fost îngropat în 1597 boierul Danciul din Brâncoveni trimis în solie la Alba-Iulia, unde și-a găsit sfârșitul. Doamna Stanca a îngrijit pe socoteala ei de această îngropare⁴⁾. Tot acolo și-au aflat odihna și oasele domnului Moldovei, Aron Vodă, care după ce pierdu domnia, a murit în Ardeal⁵⁾. Mihai și-a înzestrat mănăstirea cu mai multe sate din Ardeal, castelul Buia și satele ce țineau de el, dăruite domnului muntean de Sigismund Bathory⁶⁾. După căderea lui Mihai, dușmanii lui pradă mănăstirea: « În biserica mea, scrie domnul către ducele de Toscana, pe care o clădisem mai înainte, au intrat și au desgropat oasele lui Aron Vodă, care de atâta timp era înmormântat și ale altor boieri de-ai mei și le-au svârlit afară, așa neomenie n'au făcut nici păgânii »⁷⁾.

Când Mihai ajunge stăpân la Alba-Iulia, așează scaunul episcopal românesc în capitală, în mănăstirea lui, și acolo a rămas până la începutul veacului al XVIII-lea la unirea cu Roma. Episcopi ai Românilor ardeleni fuseseră și mai înainte, la Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare și la Geoagiu. La 1571 Ștefan Bathory

¹⁾ N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului*, în Acad. Rom., Ist. ser. II, tom. XXVII, p. 10 și idem, *Istoria bisericii*, I, 222—3, Șt. Meteș, *Istoria bisericii din Ardeal*, ed. II, I, p. 174, Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 287—8.

²⁾ Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 12—17.

³⁾ Legrand, *Recueil de poèmes*, p. 21.

⁴⁾ Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 639 și 292—3, St. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 310—16.

⁵⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 38.

⁶⁾ Șt. Meteș, o. c., p. 174.

⁷⁾ *Luptele lui Mihai Viteazul*, 1. c.

confirmă pe Eftimie, sfințit de patriarhul sârb Macarie de Ipek ca episcop ortodox al tuturor Românilor ardeleni¹⁾, la fel au fost urmașii lui, Cristofor și Ghenadie²⁾. Nu știm unde vor fi păstorit acești episcopi, se pare că steteau în anume mănăstiri, în orice caz nu li s'ar fi îngăduit să stea la Alba-Iulia, unde, de altfel, nu aveau nici biserică, nici mănăstire³⁾. Urmașul lui Ghenadie apare în acte ca *Ioan de Prislop*⁴⁾, avea deci reședința la mănăstirea Prislop sau Silvaș, ctitoria doamnei Zamfira a lui Moise Vodă. Acel care a adus mitropolia românească a Ardealului în capitală a fost Mihai Viteazul și numai după aceia mitropolitul semnează, pentru prima oară « Ioan vlădică ot Belgrad »⁵⁾. Și Petre Movilă mărturisește: « episcopia a mutat-o (Mihai) acolo (la Alba-Iulia), căci mai înainte episcopii trăiau în alt loc, acolo este până azi cu ajutorul lui Dumnezeu și a așezat pe cel dintâi episcop de Belgrad, Ioan »⁶⁾, iar Miron Costin spune și el în cronică lui: « (Mihai) au făcut și episcopie la scaunul domnilor de Ardeal, la Belgrad »⁷⁾, precum și Constantin Brâncoveanu în hrisovul său pentru episcopia Ardealului: « făcută de răposatul Mihai Vodă, pe vremea când au fost crai într'acea parte de loc »⁸⁾.

Faptul că în Aprilie 1600 mitropolitul Eftimie al Ungro-Vlahiei sosește la Alba-Iulia și se dă un mare banchet cu boieri în cinstea lui⁹⁾, este poate în legătură cu mutarea scaunului episcopal ortodox în capitala Ardealului. Aceasta este cu atât mai probabil, cu cât tot în Aprilie găsim însemnate în socotelile Clujului darurile trimise vlădicăi (episcopului ortodox), o cupă aurită « la dorința episcopului Dionisie (Rally) », care de sigur a luat parte la ceremonia înscăunării. Socotelile Clujului adaugă: « Vlădica ne-a des-

¹⁾ Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 30—31.

²⁾ *Ibidem*, p. 8—9, Meteș, *o. c.*, I, p. 91—96.

³⁾ Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 222.

⁴⁾ Meteș, *o. c.*, I, p. 173 și Veress, *o. c.*, IV, p. 230—1 (e numit, Ioan Prislopi, superintendentus ecclesiarum Valachicalium in Transilvania).

⁵⁾ I. Lupaș, *Studii Istorice*, p. 126—7.

⁶⁾ Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 6.

⁷⁾ Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 444.

⁸⁾ Iorga, *Socotelile Sibiului*, în Acad. Rom., ist., ser. II, tom. XXI, p. 289, asemenea pomelnicul mitropoliei din Alba Iulia începe cu Ioan și zice de Mihai: « acesta a făcut Sf. Mitropolie a Belgradului » (Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 87.)

⁹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 826.

păgubit cu 12 coți de catifea neagră... , din cari jumătate au fost dăruți iarăși vlădicăi »¹⁾. Darurile acestea și prezența mitropolitului din Târgoviște în Ardeal, ne îngăduie să bănuim că atunci s'a făcut mutarea solemnă a scaunului episcopal ardelean. Din stăpânirea politică a lui Mihai în Ardeal n'a rămas decât un îndemn pentru urmași, dar rugăciunea către Dumnezeu ridicată în mijlocul țării pentru Românii ardeleni s'a păstrat și a rămas călăuză pentru sufletul lor.

Altă faptă pentru biserica românească a fost luarea dela Ruteni a scaunului episcopal al Maramureșului din Muncaci. Acolo, de multe vreme, păstoreau Rutenii; episcopul Petroniu al Muncaciului se întâlnește la Iași alături de Mihai Viteazul, după cucerirea Moldovei²⁾, dar probabil era pribeag, deoarece încă din 1597 Mihai trimisese din Țara Românească cu voia principelui ardelean pe Serghie egumenul dela Tismana și-l așezase episcop tocmai în Maramureș la Muncaci (sediuul său era însă în vechea mănăstire Sf. Nicolae din Peri). Serghie fusese arhimandrit la Sf. Munte, apoi cu blagoslovenia patriarhului Ieremia, a fost numit egumen la Tismana de Mihnea Turcitul: « și să nu-l scoață nimeni... și nu l-au scos nimeni, nici Ștefan vod, nici Alexandru vod, nici Mihai vod ». Mihai îl numește episcop al Maramureșului și chiar după căderea eroului român, Serghie rămâne în scaun până la 1616, când e silit să plece și e înlocuit iar cu un rutean. Rătăcește prin Polonia și Moldova și în sfârșit Alexandru Coconul îl restabilește, la 1626, în vechea lui demnitate de egumen al Tismanei³⁾.

Această tendință de a trimete în Ardeal prelați din Țara Românească pare să fie o politică hotărâtă și bine chibzuită a lui Mihai. În adevăr, chiar în mănăstirea din Alba Iulia fură aduși călugări din Muntenia și Moldova⁴⁾. Și la vechea biserică Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, unde se vedea zugrăvit printre ctitori și chipul lui Mihai, el trimite încă înainte de cucerirea Ardealului pe preotul Neagoslav din Târgul de Floci, ca ajutor

¹⁾ Șt. Meteș, *Domni și boieri români în Cluj*, p. 12.

²⁾ Vezi mai jos, p. 189.

³⁾ Ștefulescu, *Tismana*, p. 303—4, *Columna lui Traian*, 1874, p. 378, Cf. și N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 227—8 și Șt. Meteș, *Istoria bisericii române în Ardeal*, p. 181—2.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV-I, p. 287.

al protopopului Braşovului, Mihai. Acest protopop a luat parte la solia Braşovenilor cu judele săşesc, care a întâmpinat pe Mihai Viteazul în oraş, când venea cu oastea din Țara Românească¹⁾. Cât priveşte pe preotul Neagoslav, îl regăsim după moartea lui Mihai, scriind dania lui Nicolae Pătraşcu către biserica Sf. Nicolae din Schei. În această danie se spune: « De mult a avut usărdie şi obeaştanie (făgăduială) părintele nostru, răposatul Mihail Voevod împreună cu noi către sfânta beserecă de în Scheai, de lângă cetatea Braşovului »²⁾. Putem bănuî că acest Neagoslav era un om de casă al lui Mihai vodă, care, cum am văzut, se trăgea şi el din acelaşi târg dunărean.

Şi prin satele ardeleni a trimis Mihai preoţi de-ai lui, umili propagandişti ai luptei sale. Gheorghe Basta scria cu îngrijorare în Ianuarie 1600: « Aflu că Valahul (Mihai) trimite preoţii lui în toate satele, la marginile ţării locuite de neamul său (habitati dalla sua natione), ceea ce îmi dă de bănuît »³⁾. Am văzut, pe de altă parte, că dieta ardeleană votase la cererea lui Mihai o importantă măsură, liberarea preoţilor români din iobăgie şi hotărîse ca amenzile satelor româneşti pentru faptele preoţilor să fie încasate prin vlădica românesc din Belgrad⁴⁾.

Ca şi în Țara Românească, Mihai a fost în Ardeal, în scurta lui domnie, un mare organizator al bisericii, ceea ce se potriveşte cu spiritul său adânc religios, aşa cum îl cunoaştem.

¹⁾ *Cronica popii Vasile*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, p. 3—4, Radu Tempea, *Istoria bisericii Scheilor Braşovului*, ed. St. Stinghe, Braşov, 1899, p. 4—5, cf. şi Şt. Meteş, *Cronica popii Vasile din Scheii Braşovului*, în *Drum Drept*, I, 1913, p. 181—2.

²⁾ Papiu, *Tezaur*, I, p. 385—7.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 626.

⁴⁾ Pentru bisericile ridicate de Mihai în Ardeal, Meteş, *Istoria bisericii*, I, p. 179—181.

CUCERIREA MOLDOVEI

Cauzele cuceririi Moldovei. Cucerirea Ardealului fusese o lovitură pentru Zamoyski ce tindea la stăpânirea principatelor și a drumului spre Orient prin mijlocirea Bathoreștilor și Movileștilor. Ieremia Movilă nu s'ar fi putut însă menține în Moldova cât timp adversarul politicii polone, partizan al Habsburgilor, stăpânea în Ardeal și în Țara Românească. Încă din 1597 Mihai propusese lui Sigismund Bathory să cucerească Moldova împreună¹⁾ și în cursul anilor următori Ieremia s'a temut mereu de o năvălire a lui Mihai²⁾, pe care solii imperiali în Țara Românească îl țineau însă în loc³⁾. La rândul său Ieremia pregătea prin Turci și Poloni înlocuirea lui Mihai cu fratele său, Simion hatmanul⁴⁾. După cucerirea Ardealului de către Mihai, teama lui Ieremia creștea și pentru a lovi în domnul dela Alba-Iulia, ținea la curtea lui pe Sigismund Bathory ca o amenințare asupra țării de peste munți. Sigismund devenise, deodată, instrument polon și făgăduia supunerea Ardealului către Polonia⁵⁾. Se vede bine că de o parte era Polonia aliată cu Turcii și instrumentul lor Ieremia, pe de alta Mihai, până atunci reprezentantul politicii Habsburgilor. Lupta pentru Moldova era lupta între imperialismul habsburgic, doritor să refacă alianța din 1594 a celor trei principate sub suzeranitatea ei și cel polon, care însă nu voiau să se înfrunte față în față⁶⁾.

¹⁾ Crăciun, *o. c.*, p. 109—10.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—4, p. 427—8.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 333, 368—9.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 86—9.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—4, p. 591, Papiu, *Tezaur*, I, p. 259.

⁶⁾ Cf. scrisoarea lui Sigismund III către Mihai în Aprilie 1600: «Nici Ieremia, nici Zamoyski n'au ținut intrigă împotriva lui». Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—4, p. 591—3, plângerile lui Mihai, *ibidem*, p. 577—8 și 583—4.

Între Mihai și Ieremia se schimbaseră, după luarea Ardealului, solii prietenești. Ieremia îl felicitase pe Mihai: «Ai binevoit... domnia ta, scrie Mihai domnului Moldovei, să ne scrii... că a fost cu voia lui Dumnezeu că am ajuns domn în această țară și că te bucuri mânia ta pentru aceasta și mulțumești lui Dumnezeu... Dar ai binevoit să scrii domnia ta către noi, că mânia ta fiindu-ne nouă prieten, iubitor, ai fi vrut totuși mai bine pentru noi, ca aceea ce s'a întâmplat să nu fi fost», la care Mihai răspunde: «E adevărat că și noi aceasta n'am dorit-o, nici nu ne-am așteptat să se întâmple, așa cum s'a întâmplat. Dar pe semne Dumnezeu a vrut ca să fie așa». La sfârșitul scrisorii Mihai roagă pe vecinul său: «să nu te potrivești cuvintelor oamenilor, nici să le dai credință, ci întotdeauna să fim și să locuim ca frații în prietenie»¹⁾.

În scrisorile de justificare ale lui Mihai către Rudolf II, cât și către regele Poloniei, ca să explice cucerirea Moldovei²⁾, pe lângă învinuirile aduse lui Ieremia că a ținut la el pe Sigismund Bathory, că a uneltit la Turci înlocuirea lui cu Simion Movilă, îl mai acuză și de o încercare de otrăvire, «a uneltit și împotriva sănătății mele cu toate relele și mijloace aproape păgânești, trimițând să mă omoare, cu otrava sau prin trădare»³⁾. Aci adaugă Mihai una din frazele lui caracteristice, ca o fulgerare cu luciul săbiei: «Am fost nevoit să întrebuițez față de el mijloacele pe care le întrebuițează un oștean, apărând gloria și sănătatea mea»⁴⁾.

Dar Mihai a cucerit Moldova nu numai din pricina dușmăniei lui Ieremia, ci a avut două țeluri deosebite (nu însă vederi naționale), întâi e lămurit acum, când cunoaștem starea armatei lui în Ardeal, că a vrut să dea pradă și hrană ostașilor lui infomețați și neplătiți. În al doilea rând, cucerirea Moldovei a fost o combinație diplomatică. Împăratul îi retăsese încrederea, pentru că Mihai nu voia să-i cedeze Ardealul, domnul a vrut să-l silească să-l recunoască necesar, lovind indirect în Poloni, rivalii Habsbur-

¹⁾ P. P. Panaiteșcu, *o. c.*, p. 96—8.

²⁾ Către împărat: Veress, *o. c.*, VI, p. 97—8, 106—7, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1279—80, către arhiducele Matei, Veress, *o. c.*, VI, p. 107—8, comisarilor imperiali în Ardeal, Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 75—6, către regele Poloniei, *ibidem*, *supliment*, II—1, p. 600, N. Iorga, *Documente nouă dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, p. 38—9.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 600—1 (21 Mai 1600).

⁴⁾ *Ibidem*.

gilor, luându-le Moldova și refăcând unirea dela 1594.¹⁾ Fapt e însă că cercurile dela curtea din Praga șovăiau și se temeau de un conflict cu Polonia, deși ar fi dorit să aibă Moldova sub suzeranitatea lor. De aceea imperialii au vrut să oprească pe Mihai să treacă munții¹⁾. Mihai a cucerit Moldova împotriva voinței împăratului, socotind că-i face un serviciu prin faptul împlinit, îi mărește prestigiul și prin aceasta capătă o vază așa de mare, devine așa de necesar, încât nu va mai putea fi vorba de înlăturarea lui din Ardeal.²⁾

Supunerea Moldovei. În timpul luptei pentru cucerirea Ardealului, Turcii făcuseră o incursiune până la București aducând un pretendent anume Basarab, dar fuseseră siliți să se retragă³⁾. Mai târziu, Mihai obțină însă dela sultan steag de domnie în Țara Românească pentru fiul său și solii turci se iviră în Ardeal în timpul dietei dela Brașov⁴⁾. Sultanul avertizase chiar pe regele polon că a trimis lui Mihai și fiului său steaguri pentru Ardeal și Țara Românească, deci aceste țări sânt sub ocrotirea lui⁵⁾. Din această parte Mihai era deocamdată asigurat.

Cu toate somațiile regelui polon de a nu se atinge de Moldova, care e sub protecția lui⁶⁾, Mihai care știa că Polonia nu era în stare să facă atunci o sforțare militară⁶⁾, trece munții din Ardeal, lăsând acolo un fel de regent, pe logofătul Teodosie⁷⁾.

¹⁾ Rudolf către Mihai, Hurmuzaki, *Documente*, III—4, p. 397 și 403, Rudolf lui Sigismund III, *ibidem*, XII, p. 965.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 519.

³⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 286.

⁴⁾ I. Corfus, *Correspondența inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, 1935, p. 29—31, Scrisoarea lui Mihai publicată tot acolo, p. 26—9, adresată lui Huseim capugi-bașa, prin care acuză pe Ieremia că e prietenul Polonilor și va fugi în țara lor, întocmai ca Petre vodă cel Șchiop (chromy), este un falsificat, datorit de sigur lui Ieremia însuși, care voia să arate pe Mihai ca un credincios al Turcilor. Mihai nu putea scri despre «anul după numărătoarea noastră, 1101» (adică era musulmană), nici să greșească asupra luptei dela Sibiu (Șelimber), dată de dânsul, că ar fi ținut 4 zile. De altfel, scrisoarea e o copie, fără indicarea locului și a datei. Prezența ei în arhivele polone, o scrisoare confidențială împotriva Poloniei, este iarăși un fapt suspect.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 32—4 și P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 104.

⁶⁾ Vezi mai jos, p. 190.

⁷⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 944.

Oștirea principală a lui Mihai trecu prin valea Trotușului la 4 Mai 1600 s. v. și anume corpuri secundare trecură prin Câmpulungul Bucovinei și altul din Țara Românească cu boierii de acolo¹⁾. După relația hatmanului Stanislav Zolkiewski, care aștepta la granița Moldovei și culegea informații, oastea lui Mihai era compusă din 17.600 oameni: 5000 de haiduci balcanici, 8000 de pedestrași (Secui și țărani), 2000 de Moldoveni, 2000 de Unguri mercenari și 600 de Cazaci²⁾. Mercenarii regulați scăzuseră deci ca număr și fuseseră înlocuiți cu oaste de strânsură.

Cancelarul Zamoyski, aflând de trecerea munților de către domnul din Ardeal, trimisese lui Ieremia Movilă o lungă scrisoare, dându-i sfaturi, ca un oștean încercat, cum să organizeze apărarea strategică a Moldovei: «Anume să nu dea luptă, ci să se întărească la Suceava cu arme și merinde îndestul și să întârzie acolo înaintarea dușmanului, până va putea căpăta ajutor dela oastea mării sale regelui (Poloniei). Dacă la Suceava n'ar fi loc bun de apărare, să se întărească în munți sau în locuri cu ape și copaci. Dacă n'are încredere în Moldoveni, să așeze numai Poloni în cetatea Sucevei și el cu restul oștirii să stea în alt loc cu arme și provizii pentru apărare, așteptând sosirea oștirilor regelui. Să întărească bine nu numai Suceava, ci și Hotinul și Soroca și să așeze la Hotin și pedestrime. I-am trimis vorbă ca alegând locul unde va aștepta pe dușman, să bage de seamă să nu fie tăiat de legătura cu Suceava și să fie de pază, ca să nu se descurajeze Moldovenii »³⁾.

La 10 Mai se afla la Suceava că străjile lui Mihai au venit dela Trotuș până la Bacău⁴⁾ și Ieremia trimise împotriva dușmanului pe Polonii lui (1070 de oameni) sub conducerea lui Galski, iar el se retrase spre Hotin⁵⁾. Galski fu învins pe malul Jijiei⁶⁾

¹⁾ Gen. R. Rosetti, *Evoluția strategiei*, p. 65—6, Nicolae vodă n'a venit în Moldova, deși Mihai a trimis mai târziu pe unii boieri să-l cheme din Țara Românească, vezi mai jos, p. 186—187.

²⁾ K. Górski, *Wojna z wojewodę wołoskim Michalem* (Războiul cu voevodul român Mihai), în *Ateneum*, Varșovia, 1892—IV, p. 257—8, după Ms. Bibl. Czartoryski nr. 351.

³⁾ Zamoyski către episcopul de Varmia (*Ms. Academiei polone, Cracovia*, Nr. 712, nepaginat).

⁴⁾ P. P. Panaiteșcu, *o. c.*, p. 105—6.

⁵⁾ K. Górski, *o. c.*, p. 252.

⁶⁾ *Cronica Anonimă*, ed. Ioanid, p. 66 și K. Górski, *l. c.*

și Mihai sosi în fața Sucevei, întărită cu ziduri și șanțuri noi prin grija lui Ieremia¹⁾, o cetate de temut, care se împotrivise multor asedii. Totuși, împotriva așteptărilor, cetatea căzu fără luptă. Un memorialist polon spune că Mihai ar fi întrebuintat mine pentru dărâmarea zidurilor, însă adaugă imediat: « alții spun că a fost trădată de Trașka prefectul cetății »²⁾. Miron Costin povestește și el cum Suceava și Cetatea Neamțului « s'au închinat, căci era așa de groaznic Mihai Vodă și vestit de războaie în toate aceste părți »³⁾. Așa de repede a căzut Suceava, încât cavaleria năvălitorilor a ajuns din urmă pe Ieremia în retragere spre Hotin și dând luptă în fața cetății, bătăură pe Moldoveni și pe Poloni⁴⁾. Ieremia se închise în cetate cu restul oștenilor, cu fratele său, mitropolitul Gheorghe, cu Luca Stroici, Nistor Ureche și alți boieri⁵⁾.

Sosit în fața bătrânei cetăți dela Nistru, Mihai Viteazul trimite o somație mitropolitului și boierilor închiși acolo, prin care îi sfătuiește să îndemne pe Ieremia, « fratele nostru », să predea cetatea, căci va putea să plece unde va voi. Oștenii, zice Mihai, « ce au stricat? Nu au nici o vină, numai datoria lor este să slujească domnului lor, care ține țara lor ». Dacă Ieremia prelungește lupta, « va da seamă înaintea lui Dumnezeu ». Cel ce vrea să plece, poate ieși din cetate « numai cu trupul și cu ce va fi atunci îmbrăcat, iar celelalte lucruri să rămână în cetate... ». « Care va voi să vie la domnia mea, nu va avea nici o nevoie și ce moșii va avea sau avere a sa, le va ține cu liniște și multă cinste va dobândi, întocmai ca și dela fratele nostru, Ieremia voevod... Dar vedeți domniile voastre că e mai bine să fiți în țară la moșiile voastre ». Ajutor nu vor primi de nicăieri, « căci domnia mea știu toate câte sânt ». « Dacă din Polonia ar voi să se ridice câțiva, mai sânt alte puteri ale creștinilor, cari stau asupra lor, cu știrea căroră am venit domnia mea aici ». (Aluzie la împăratul Rudolf). Termină, spunând că, « ași dori ca domniei sale (lui Ieremia) să

¹⁾ Kochowski, *Annales Pol., climacter* I, Cracovia, 1683, p. 376—7.

²⁾ Pszonka, *Pamiętnik* (Memorii), în *Sprawozdania zakładu Ossolinskiich*, 1874, p. 27, cf. pentru Trașka, Papiu, *Tezaur*, III, p. 66.

³⁾ Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 445.

⁴⁾ Miron Costin, *l. c.*, și P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 107—8.

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *l. c.*

nu-i vie pieirea dela domnia mea, pentrucă este domn creștin și sântem și domnia mea creștin »¹⁾).

Ieremia încercase să lase pe ai lui și să fugă în Polonia, însă proprii lui soldați îl reținură pe loc²⁾. Mihai văzând însă că nu poate lua Hotinul și neavând vreme să înceapă un asediu lung, se retrage, iar Ieremia ușurat, trece Nistru la Camenița sub scutul Poloniei; cetatea Hotinului rămase păzită de o mică garnizoană polonă³⁾, restul țării era în întregime în mâinile lui Mihai.⁴⁾

Izbânda lui în Moldova avu mare răsunet în Europa. Henric IV al Franței scria: « Se zice că Românul e foarte tare și că planurile lui cresc potrivit cu izbânde »⁵⁾. Un diario publicat la Roma asupra cuceririi Moldovei, scria: « Dacă a fost vreodată un principe în lume demn de glorie pentru acțiuni eroice, acesta e signor Mihai principele Valahiei »⁶⁾. Polonii protestară chiar la Roma împotriva proslăvirii unui fapt de arme care-i umilea pe ei, însă Vaticanul răspunse: « Este obicei să se îngăduie tipografilor să satisfacă curiozitatea curților »⁷⁾, așa încât veștile despre izbânde domnului român putură să fie răspândite prin presă.

Moldova sub cărmuirea lui Mihai Viteazul. După cucerirea Moldovei, Mihai Viteazul începe să se intituleze: « Domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei » și-și face o pecetie cu stemele celor trei țări⁸⁾. Administrația lor rămâne însă deosebită; în Moldova el ar fi dorit să puie în scaun pe Ștefan, fiul lui Petre Șchiopul, pe care-l ceruse dela împărat⁹⁾. În lipsa acestuia, boierii moldoveni trecuți de partea lui Mihai, cerură ca domn pe fiul său, Nicolae Pătrașcu. Acesta rămăsese la Târgoviște în timpul expediției lui Mihai în Moldova¹⁰⁾ și tatăl său trimise din Iași pe boierii Radu Buzescu și Stoica postelnic și 300 de boieri moldoveni să-l aducă, totuși cronica adaugă: « apoi în urmă Mihai

¹⁾ *Ibidem*, p. 109—111.

²⁾ *Ibidem*, p. 111.

³⁾ *Ibidem*, p. 114—15 și Miron Costin, *o. c.*, I, p. 445.

⁴⁾ Citat de Ionescu Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brâncoveanu*, p. 49.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, p. 530.

⁶⁾ N. Buta, *Ragguali di Claudio Rangoni*, în *Diplomatarium*, I, p. 303.

⁷⁾ St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, 1916, toate doc. interne din acest timp.

⁸⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 48 și XII, p. 824—5.

⁹⁾ Hrisov al lui, Târgoviște, 5 Iunie 1600, St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 16—17.

Vodă socoti cum este fiu său mic și nu va putea fi domn într-o țară de margine, căci tot se teme de Ieremia Vodă¹⁾». Scuza pare ciudată, și Muntenia era o țară de margine amenințată de Turci și nu vedem rostul trimerii unei solii așa de solemne fără rezultat. Am crede că boierii munteni, cari impuseseră lui Mihai numirea fiului său în Țara Românească, s'au împotrivit și nu l-au lăsat să plece și ca întotdeauna Mihai a fost nevoit să se închine în fața voinței lor. Atunci el numește la Iași un consiliu de patru boieri munteni, în frunte cu Udrea banul, Andronie vistier, Sava armaș și Negre spătar²⁾. Udrea e numit și hatman și pârcălab al Sucevei³⁾. După întoarcerea sa în Ardeal, domnul trimite la Iași pe Marcu Vodă, fiul lui Petre Cercel, cu Preda Buzescu ca mentor, însă domnia lui nu ținu decât câteva zile⁴⁾.

Mihai a căutat să câștige de partea lui și pe boierii moldoveni, încă din 1597 se vorbea de unii fruntași ai Moldovei cari ar fi avut înțelegere tainică cu dânsul⁵⁾. După înfrângerea lui Ieremia, Mihai sosește la Iași, unde stă toată luna Iunie cu scopul de a atrage boierimea moldoveană. Imediat după sosirea în capitala Moldovei (1 Iunie s. n.), Mihai ceru boierilor jurământ de credință. « Magnații și nobilii mai însemnați, scrie un martor ocular, s'au grăbit să se adune și să se închine lui Mihai ». A doua zi domnul primi în audiență publică pe cei mai însemnați dintre noii săi supuși⁶⁾. Se vorbește chiar de o dietă, o adunare a boierilor moldoveni ținută atunci⁷⁾ și la aceeași adunare face aluzie și cronica munteană, vorbind de « toți boierii și bătrânii Moldovei », cari cer ca domn pe Nicolae Pătrașcu⁸⁾. În această adunare s'a luat o măsură importantă pentru țărănimea moldoveană; martorul de care am vorbit mai sus, spune că locuitorilor din orașe și din sate, care au fost distruse în război, li s'au iertat dările pe

¹⁾ *Cronica anonimă*, p. 67.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Scrisori ale lui la St. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, 288—9 și P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 123—4.

⁴⁾ *Cronica anonimă*, l. c., Miron Costin, *o. c.*, I, p. 445, Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1267.

⁶⁾ *Ibidem*, IV—1, p. 72—3,

⁷⁾ *Ibidem*, XII, p. 973.

⁸⁾ *Cronica anonimă*, l. c.

șase ani¹⁾. Asemenea spune și cronica săsească din vremea lui Mihai, care arată că el a iertat dările Moldovenilor și i-a câștigat astfel de partea sa, poruncindu-le ca în tot timpul cât vor fi scutiți să fie datori să stea gata cu armele pentru apărarea țării²⁾. Ieremia fusese reprezentantul marilor proprietari, boierii cei mai bogați plecaseră cu el, așa că ridicând țărănimea în Moldova, ceea ce nu făcuse în Țara Românească, Mihai lovea în potrivnicii lui cei mai primejdioși. El a ținut seamă și de ura poporului împotriva aplecării lui Ieremia către Poloni și de aceea a obținut trecerea de partea lui a multor oșteni moldoveni. În lupta dela Suceava a fost o răscoală a oștenilor moldoveni, cari au ucis 400 de Poloni din oastea domnului lor, trecând apoi de partea lui Mihai³⁾.

Totuși stăpânirea lui Mihai în Moldova a trebuit să însemne, ca și în Ardeal, multe suferințe, din pricina soldaților neplătiți, doritori de pradă. Un polonez, pe care cucerirea Moldovei îl prinsese acolo, raporta regelui că mulți Moldoveni veniseră la Iași să se plângă domnului împotriva prădăciunilor îndurate. Mihai le-a răspuns însă cinic: «Tot așa s'a întâmplat și Ardelenilor, care acum își răscumpără pagubele la voi, așa și voi vă veți răscumpăra pagubele în Polonia și vă veți putea răzbuna și pentru nedreptățile și relele, ce vi le-au făcut Leșii sub Ieremia⁴⁾.

Și în Moldova Mihai s'a îngrijit în chip deosebit de biserică, preocupare de căpetenie a acestui oștean. În timpul poposirii sale la Iași a dat mai multe hrisoave pentru întărirea stăpânirilor mănăstirilor moldovenesti, Agapia, Sf. Sava (danie a unor case domnești din Iași), Pângărați, Bistrița și Neamțul⁵⁾. Egumenii par a fi venit mai toți la evlaviosul domn pentru a obține hrisoave de danii sau întăriri. Mitropolitul Moldovei urmase însă în pribegie pe fratele său și cu el plecară și ceilalți episcopi moldoveni. În zadar trimise Mihai pe protopopul Teodor să-i cheme înapoi, ei nu se mai întoarseră și atunci domnul strânse un sobor la Iași pentru caterisirea lor (Iunie 1600). La sinod luară parte

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 73.

²⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 289.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, p. 24.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 121.

⁵⁾ St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, p. 9—26.

Dionisie Rally, care urmasa pe Mihai și în noua lui cucerire, Petronie fost episcop de Muncaci, Nicanor fost mitropolit al Moldovei, retras la Agapia, și ierarhii balcanici, gata să slujească pe Mihai, Gherman al Chesareiei, Teofan de Vodena și Efrem de Hebron. În sentința lor, în grecește, declară decăzuți din scaun pe toți ierarhii fugiți cu Ieremia, cari « au întărit și statornicit prin jurământ gândul și planul lor de a goni și de a nimici cu totul prin război pe prea cucernicul Mihail voevod și scaunul său și țara sa », înlocuindu-l cu Simion Movilă. Părăsindu-și scaunele, ei sânt caterisiți și în fruntea mitropoliei Moldovei e înălțat însuși Dionisie Rally¹⁾, care la rândul său unge episcopi la Rădăuți pe Anastasie și la Roman pe Filotei. Noii ierarhi depun jurământ, că vor ține legea bisericii și adaugă: « Mă supun binecredinciosului domn, Io Mihail voevod și de Dumnezeu încununatului său fiu Io Nicolae și niciodată nu le voi fi nesupus și neascultător, ci din toată inima și din tot sufletul îi voi iubi pe ei în toată viața mea »²⁾.

Mihai dăduse astfel o nouă cărmuire și bisericii moldovenești.

¹⁾ În hrisovul lui Mihai pentru Sf. Sava (Iași, 7 Iunie 1600) 'el apare alături de « părintele nostru mitropolit Dionisie », St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 17, 19.

²⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*, IX, p. 26—37, toate actele sinodului.

MIHAI VITEAZUL ÎMPOTRIVA POLONIEI

Mihai și partidele din Polonia. Cucerirea Moldovei de către Mihai Viteazul a însemnat o lovitură dată pe față Poloniei și domnul român a cutezat să facă acest pas bizuindu-se pe împrejurările lăuntrice din acea țară, unde, cum am văzut, erau mai multe partide care se certau pentru stăpânire. Potrivnicii lui Zamoyiski, partizanii regelui, ai Austriei, precum și ortodocșii din Ucraina înlesniră izbânda lui Mihai în Moldova. În adevăr, în dieta care se ținu în 1600 (9 Februarie—2 Martie) Zamoyiski ceruse să se ridice oaste împotriva domnului și sumele necesare pentru aceasta, arătând primejdia ce atârna asupra țării din partea lui Mihai înțeles cu Moscova, Maximilian de Habsburg și ortodocșii din Polonia. Deputații ortodocși din dietă protestând împotriva numirii unui episcop polon la Wilno, făcură obstrucție în adunare, neîngăduind votarea sumelor pentru armată¹⁾. Domnul român, aflând de rezultatul dietei, putu să-și pornească oastea asupra Moldovei și s'o ocupe fără grijă.

Iezuitul Petre Skarga, cel mai mare scriitor și orator al vremii în Polonia, într'o predică a sa, dojenește nobilimea pentru această fatală greșală, care avu de urmare pierderea Moldovei: « În ultima dietă, nobili ai Poloniei, ați deservit patria voastră. Vedeați pe dușman apropiindu-se cu îndrăzneală... Totuși, în clipa cea mai grea ați lăsat patria îndurerată lipsită de apărare ». Mihai, adaugă Skarga, a prins prilejul cel mai potrivit; « știa tot ce se face și se vorbește la noi, cunoștea ce sfârșit nenorocit avusese dieta... »²⁾. Aceeași îngrijorare o arătau și alți fruntași ai Po-

¹⁾ Macurek, *Zapas Polska a Habsburku* (Rivalitatea polonă-habsburgică), Praga 1931, p. 141, *Hist. polit. Polski*, II, p. 172—3, Heidenstein, *o. c.*, p. 348—50. T. Wierzbowski, *Vademecum*, p. 204.

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 145—47.

loniei: Leon Sapieha scria lui Cristofor Radziwill¹⁾ că pe dietă nu se poate bizui nimeni. « Dușmanul știe tot ce se petrece la noi, să dea Dumnezeu, să nu știe chiar dela noi înșine. Poate să năvălească oricând la noi în țară, cum a făcut în Moldova. Are trei țări mari și bogate unite sub dânsul și le guvernează absolut. Ori cât de mare ar fi Polonia, e în primejdie, căci a rămas fără apărare. Ne vine în minte să-i trimitem (lui Mihai) bani și obiecte scumpe din țări străine, ca să-l ținem pe loc ». Termină, spunând că reaua organizație politică e de vină că Polonia e la discreția dușmanilor.

În lupta între partidele polone, Mihai avea partizani și admiratori. Cronicarul Heidenstein mărturisește: « În Polonia erau unii cari îl lăudau în vorbă și scris pentru vitejia, dărnicia și omenia lui, socotindu-l prieten al regelui și al țării »²⁾. « Sânt unii, scrie Skarga cu indignare, care, convinși de vorbele celor fățarnici, își puneau nădejdea în Mihai. . . O! cât de mult rău au făcut aceia ce socotea că Mihai, dușmanul cel prea puternic și îngrozitor, nu ne-ar voi răul, ci mai de grabă îl socoteau prieten »³⁾. Alții se temeau și-i apucase groaza, « ca nu cumva să fie împins Valahul la vre-o faptă din acelea care se potrivesc cu firea lui cea cumplită (sua naturale terribilită) »⁴⁾. Pe aceștia toți se întemeia Mihai, cunoștea exact ce se petrece în Polonia, avea corespondențe tainice acolo, « toate ușile îi erau deschise »⁵⁾. În primul rând îl susținea partida austriacă, dușmana lui Zamoyski, deci marea nobilime⁶⁾. Primatul Karnkowski, căpetenia acestei partide, scria că « poporul nostru aprobă pe Mihai (pentru cucerirea Ardealului), pentru creșterea puterii imperiale »⁷⁾. Zamoyski aflase că imediat după supunerea Moldovei, Mihai trimetea scrisori tainice peste Nistru la dușmanii cancelarului, Sebastian Lubomirski, Mniszech voevodul de Sandomir, etc.⁸⁾. Domnul român

¹⁾ Kognowicki, *Zycie Sapiehow* (Viața membrilor familiei Sapieha), I, p. 241—4.

²⁾ Heidenstein, *Rerum polonicarum libri XI*, p. 350.

³⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 146—7.

⁴⁾ N. Buta, în *Diplomatarium*, I, p. 301.

⁵⁾ « Ha quasi tutte le sue facolta in quel reame », Veress, *o. c.*, p. 11.

⁶⁾ Heidenstein, *o. c.*, p. 352.

⁷⁾ Macurek, *o. c.*, p. 135.

⁸⁾ *Ibidem*, p. 138.

era așa de conștient de slăbiciunea Poloniei din cauza certurilor între partide, încât la îndemnul lui Gaspar Corniș să se ferească de puterea ei, a rostit această profetică frază despre vecina Moldova: «Șubredă este puterea, acolo unde nu este înțelegere!»¹⁾.

Ca și în Ardeal și Moldova, el exploatează în Polonia luptele sociale, ațâțând pe șerbi împotriva nobilimii. «Poporului de jos îi dădea nădejde de viață liberă și fericită prin nimicirea nobilimii»²⁾, scrie Heidenstein. Un nobil polon se plângea că Mihai, «caută să se facă iubit de țărani și de oamenii de jos, cărora le-a dat voie în Ardeal să ucidă pe stăpâni și să se libereze... Ar fi o mare primejdie, dacă ar încerca același lucru în Polonia, căci aci se află o mulțime de țărani supuși nobilimii»³⁾. Convorbirea între doi oșteni poloni în slujba lui Mihai în Moldova fusese raportată regelui, ofițerul Zaplatinski spunea colegului său Stadnicki: «Milostive domnule Stadnicki, să ne pregătim săbiile noastre asupra Poloniei, căci măria sa prințul, stăpânul nostru, mi-a spus acum în odaia lui că are voie neapărat să pornească împotriva Poloniei. Iar noi, dacă nu am căpătat răsplată pentru vre-o slujbă de a noastră la boierii la care am slujit, atunci vom avea plată cu moșiile lor, tăindu-le lor gâtul»⁴⁾.

Legăturile cu ortodocșii din Polonia. Dacă Mihai a ținut seamă în pregătirile sale împotriva Poloniei de luptele de partid și de cele sociale, cu atât mai mult a trebuit să ție seama el, principele ortodoxiei, de cele religioase. Domnia lui corespunde în Polonia cu un moment caracteristic de luptă socială, ridicarea definitivă la putere a șleahței (nobilimea mică), în frunte cu șeful ei, Zamoyski, iar în latura religioasă cu un moment tot așa de decisiv, unirea ortodoxilor cu Roma. Unirea pecetluită prin sinodul dela Brześć (1596), fusese răspunsul politicei polone la înființarea patriarhiei rusești pentru toți ortodocșii de limbă rusă (1589), pentru a sustrage pe supușii Poloniei de sub înrăurirea moscovită⁵⁾. Această unire impusă ridică însă o mare împotrivire. Înăuntrul țării biserica ortodoxă caută sprijin mai ales în boierimea din Ucraina, în frunte cu Constantin de Ostrog, în afară

¹⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 121.

²⁾ Heidenstein, *o. c.*, p. 350.

³⁾ Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 130—2.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 121.

⁵⁾ *Hist. polit. Polski*, II, p. 166.

mai ales la domnii români. Am văzut că sinodul dela Iași din 1594, cu delegați din ambele principate, protestase împotriva episcopilor ce trecuseră la unire¹⁾. Ieremia Movilă el însuși cutezase să ceară regelui să fie păstrată credința ortodoxă a Rutenilor din Polonia²⁾. Cu atât mai mult Mihai se va fi aprins de mânie, aflând loviturile date de Leși dreptei credințe. La 1597 patriarhul Meletie Pigas îi scria: «Ne rogi să ajutăm pe frații ortodocși cari din nefericire sânt prigonți în Polonia de către Roma veche»³⁾. Prin numeroșii săi agenți în Polonia Mihai trezise nădejile ortodocșilor. «Dușman al bisericii catolice, simula apărarea religiei sale, ca să-și împlinească planurile de a atrage de partea lui neamul Rutenilor, mare și războinic, care este de aceeași credință cu dânsul», scrie un contemporan din Polonia⁴⁾. «Popoarele ortodoxe ale Rusiei (Polonia) favorizau pe Mihai», scrie Piasecki⁵⁾, iar Petre Skarga, unul din autorii unirii bisericilor, recunoștea că «schismaticii (ortodocșii din Polonia) îl divinizau (pe Mihai) ca un Messia și pregăteau ruina bisericii catolice»⁶⁾.

În fruntea partidului ortodox din Polonia se afla cneazul Constantin-Vasile de Ostrog, voevod de Kiev, un mare magnat, cu imense posesiuni în Ucraina, întemeetorul școalei și al tipografiei din Ostrog, adversar hotărît al lui Zamoyski, împreună cu cei doi fii ai lui, Ianuș castelanul Cracoviei și Alexandru voevodul Volhiniei. Constantin de Ostrog era un admirator și un prieten al lui Mihai, la curtea lui a scris Palamed poema eroică în grecește asupra vitejiilor domnului român și tot în cercurile din apropierea lui se va fi rezumat în limba rusă apuseană poema cu subiect asemănător a vistiernicului Stavrinov⁷⁾. Șeful ortodocșilor poloni era în corespondență tainică cu Mihai, de altfel și solii oficiali ai acestuia îl vizitau⁸⁾. El îi denunțase pe regele

¹⁾ Vezi mai sus, p. 98 și urm.

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 103.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIII (traduceri), p. 319—20.

⁴⁾ A. Lipski, *De rebus gestis Sigismundi III*, Roma, 1605, p. 17.

⁵⁾ P. Piasecki, *Chronicon in Europa singulariorum*, Cracovia, 1649, p. 188.

⁶⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 152—153.

⁷⁾ I. Ștefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolii XVII și XVIII*, în *Rev. Ist. Rom.* IV, 1934, p. 141—174.

⁸⁾ Macurek, *o. c.*, p. 135.

Sigismund că vrea să-și părăsească țara și tot el mijlocea năimirea Cazacilor mercenari în oastea domnului român ¹⁾. Nobilul rutean sprijini cu sfatul său pe Mihai la luarea Moldovei și încheiase prin mijlocirea acestuia legături cu arhiducele Maximilian, candidat la coroana Poloniei ²⁾. De asemenea Mihai întreținea relații și cu fiul lui Constantin, Ianuș de Ostrog voevodul Cracoviei, trimițându-i pe omul său Branecki ³⁾.

Așa dar, în clipa luptei celei mari pentru mântuirea credinței ortodoxe în Polonia, găsim pe Mihai în cele mai strânse legături cu conducătorii politici al pravoslavnicilor, folosindu-se de ei și pentru scopurile sale politice.

Nichifor Dascălul. În turburările iscate în Polonia cu prilejul unirii bisericilor a avut un rol important un ierarh grec învățat și influent, Nichifor Dascălul, care era în același timp în legături strânse și cu domnii noștri, mai ales cu Mihai Viteazul ⁴⁾. El poate fi socotit ca șeful religios al mișcării de rezistență ortodoxă din Polonia (cel politic era Constantin de Ostrog) și de aceea relațiile sale cu domnul român merită să fie cercetate. Nichifor Parasios era originar din Tricala, fiul unui negustor. Protejat de patriarhul Ieremia de Constantinopol a fost trimis pela 1580 la studii la Padova, unde capătă o cultură aleasă ⁵⁾. Întors în răsărit, este chemat ca profesor la școala din Ostrog a cneazului Constantin, însă nu poate veni. Se vede că de pe atunci era în relații cu magnatul ucrainian ⁶⁾. La Constantinopol se face diacon, arhidiacon, iar la 1592 e numit mare protosinghel al patriarhiei și e chiar locțiitor al patriarhului Ieremia în timpul călătoriei

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 318, scrisoare din 1598.

²⁾ K. Tyszkowski, *Relations du prince Constantin Basile d'Ostrog avec Michel de Valachie*, traducere în *Revue hist. du Sud-Est Européen*, III, 1926, p. 276—283. Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 331—332.

³⁾ Macurek, *o. c.*, p. 135 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 713.

⁴⁾ Кожаловиѣ, Никофоръ великии протосинкель патриаршаго Константинопольскаго престола и экзархъ въ западной Русской церкви (Nichifor mare protosinghel al scaunului patriarhal din Constantinopol și erarh în biserica rusă apuseană), în *Странникъ* (St. Petersburg), IV, 1860, p. 197—217 și N. Iorga, *Nichifor Dascălul exarch patriarhal*, în *Acad. Rom. ist.*, ser. II, XXVII, 1905, p. 183—200.

⁵⁾ *Scriptores rerum Polonicarum*, XXI, (E. Barwinski), p. 491.

⁶⁾ Кожаловиѣ, *o. c.*, p. 201, Харламовиѣ, Западно-Русское школы (Școalele din Rusia apuseană), Kazan, 1898, p. 247.

acestuia în Rusia ¹⁾. Se bucura de mare trecere la Turci, căci o soră a lui era în haremul sultanului și era văr cu soția puternicului vizir Sinan pașa ²⁾. A fost învinuit, poate pe nedrept, că trimisese cadavrul nefericitului Petre Cercel umplut cu paie lui Aron Vodă ³⁾. În orice caz, trecerea de care se bucura la Turci și pe lângă aristocrația grecească a întrebuințat-o pentru a se amesteca în treburile țărilor române. El a fost acela care a mijlocit cu sume mari de bani ridicarea în scaun a lui Aron Vodă, ce-i dăduse chitanțe în alb ⁴⁾ și chiar a lui Mihai Viteazul. Andronic Cantacuzino, care, cum am văzut, ajutase la ridicarea marelui domn, scria lui Petre Schiopul că a lucrat de acord cu Nichifor ⁵⁾. Petre Skarga spunea în dietă că «acel Nichifor a ridicat în scaunul Țării Românești pe Mihai Vodă» ⁶⁾. Făcea așa dar și el parte dintre sprijinitori bizantini ai domnului român. Imediat după urcarea în scaun a lui Mihai, Nichifor era în Țara Românească și avem dela el într-o biserică din Buzău o evanghelie ferecată în aur cu inscripția slavonă: «Arhi-mitropolitul Nichifor a ferecat acest tetraevangheliar, 1593» ⁷⁾. De aci pleacă cu ierarhii munteni și prezidează la Iași în anul următor sinodul împotriva unirii Rutenilor cu Roma ⁸⁾. Dar Aron și Mihai puneau la cale răscoală împotriva Turcilor și Nichifor, din pricina legăturilor sale, nu vedea cu plăcere această mișcare, îi spuse lui Aron că greșește și-l sfătuie să fie prudent ⁹⁾. Dar prietenia cu domnul Moldovei se strică și din pricină că Aron îl învinuiește că l-a băgat în cheltuieli prea mari la Constantinopol și atunci Nichifor se întoarce acolo ¹⁰⁾. Anul

¹⁾ Kojalovići, o. c., p. 200, Iorga, o. c., p. 185, *Script. rer. Pol.*, XXI, l. c.

²⁾ Kojalovići, l. c. *Acad. Rom. Ms. nr.* 5239, f. 358-9. (Hărțile I. Bogdan) (raport polon).

³⁾ *Script. rer. Pol.* XXI, p. 492.

⁴⁾ *Scr. rer. Pol.* XXI, p. 482—483.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 373.

⁶⁾ E. Osviannikov, Константинопольскія патриархъ Кириллъ Лукарисъ (Patriarhul de Constantinopol, Ciril Lucaris), Novo Cerkask, 1903, p. 115.

⁷⁾ *Buletinul comis. monum. ist.*, XVII, 1924, p. 24.

⁸⁾ Despre acest sinod, vezi mai sus, p. 98 și urm.

⁹⁾ Că la începutul răscoalei, deci în 1594, Nichifor se afla la curtea lui Aron, se vede și din forma ce o întrebuințează în răspunsul la interogatorul său din 1597: «Dicit se allocutum quidem fuisse Aronem, quod male quidem fecisset», Iorga o. c., p. 198 și *Script. rerum Pol.*, XXI, p. 493. Prezența sa la Iași este de pus în legătură cu sinodul împotriva unirii.

¹⁰⁾ *Script. rerum Pol.*, XXI, o. c., p. 482—483.

următor îl găsim în oastea lui Sinan paşa la Călugăreni şi la Târgovişte şi de acolo e trimis de marele vizir cu solie în Moldova la Zamoyski şi la Ieremia Movilă, mijlocind, în Octomvrie, pacea cu Tătarii, cu condiţia ca Ieremia să rămâie supus al Turcilor ¹⁾. Dar, cu tot serviciul făcut noului domn, acesta nu-l lăasă să treacă în Polonia, unde avea o misiune de îndeplinit împotriva unirii şi când Nichifor încearcă să treacă Nistrul, e arestat la Hotin ²⁾. Regele Poloniei, care pregătea sinodul pentru unire, dăduse poruncă să nu fie lăsat să intre în Polonia reprezentantul patriarhiei ³⁾, dar Nichifor evadează din cetatea Hotinului şi trece graniţa, punându-se sub apărarea cneazului de Ostrog, prietenul lui Mihai Viteazul ⁴⁾. Împotriva poruncii regale cneazul aduce pe Nichifor la sinodul din Brześć, unde ortodocşii îl cer ca preşedinte al adunării. El ţine acolo o adunare a ierarhilor şi a nobililor ruteni potrivnici unirii şi chiar aduce şi pe protestanţii din Litvania şi pe arieni, sfătuindu-i să se împotriyească asupra stăpânirii catolice şi a regelui. Acţiunea lui avu un mare răsunet şi nimeni nu cutează să se atingă de dânsul ⁵⁾. Nichifor în numele patriarhilor din Orient aruncă afurisenia asupra tuturor celor ce semnaseră unirea şi în special asupra mitropolitului Mihail al Kievului ⁶⁾. Doar Petre Skarga, spre a-l descredita, îl învinuieşte că ar fi un spion al lui Mihai Viteazul ⁷⁾. După sinod, Nichifor se retrage din nou la Ostrog, însă Zamoyski şi chiar Ieremia Movilă prin solii săi cer judecarea dascălului, ca spion turc şi intrigant împotriva Moldovei ⁸⁾.

¹⁾ *Ibidem*, p. 483—484 şi raportul polon din arhiva Radziwill (inedit), copie în hârtiile lui I. Bogdan, Acad. Rom., *Ms. Nr.* 5239, f. 358—359. Nichifor spune că vine dela Târgovişte, arată intenţia lui Sinan paşa de a trece în Ardeal; el, Nichifor, e numit de patriarh exarch pentru ţările ruseşti, iar de Sinan sol pe lângă Zamoyski.

²⁾ Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 490, raport al nunţiului din Varşovia (14 Dec. 1595).

³⁾ Kojalovič, *o. c.*, p. 205.

⁴⁾ Hurmuzak, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 389 (Iunie 1596).

⁵⁾ Pseudo-Bielski, *Dalszy ciąg kroniki Polskiej*, ed. Sobieszczanski, Varşovia, 1851, p. 289—291 şi Kojalovič, *o. c.*, p. 206—212.

⁶⁾ Milkowicz, *Monumenta confraternitatis Stauropeigianae Leopoliensis*, Lwów, 1898, 1—2, p. 749—750 şi 761 (Octomvrie 1596, din Brzesc).

⁷⁾ Demianovič, *Иезуиты въ Западной-Россіи*. (Iezuiţii în Rusia apuseană), în *Jurnalul Ministerului de Instrucţie*, St. Petersburg, 1871, Octomvrie, p. 277.

⁸⁾ *Scriptores rerum Pol.*, XX, p. 103—104 (Solia, la 9 Martie 1597).

Procesul are loc în dieta din 1597, Constantin de Ostrog e silit să vie însoțit de Nichifor, care e învinuit de ațâțări la răscoală, ar fi fost, nu solul, ci spionul lui Sinan pașa în Moldova, a vrut să dea această țară Turcilor, ar fi scris în Orient despre « câinii de Poloni », cari prigonesc pe ortodocși și altele. De fapt, vina lui era că se pusese în calea catolicizării Rutenilor. Nichifor se apără într-o italienească « destul de elegantă » și când observă că Zamoyiski nu ascultă cuvintele lui de desvinovățire, îl trage de pulpana hainii, strigând: « Ascultă, milostive doamne ». Mare impresie făcură învinuirile pasionate aduse de solii lui Ieremia și astfel Nichifor fu aruncat în închisoarea din Malborg, în Prusia ¹⁾.

Aflând de arestarea exarhului ortodox al Rutenilor, Mihai Viteazul scrie regelui Poloniei, cerând liberarea lui, în numele său și al patriarhului din Constantinopol. Îi spune regelui, că dacă se bucură de vre-o trecere pe lângă dânsul, să facă acest lucru pentru el ²⁾. Rugămintea lui Mihai nu fu ascultată, dar când sultanul la rândul său, ceru pe Nichifor regelui, Poloniei îl omorîă în închisoare, ca să nu fie liberat ³⁾. Mai târziu sultanul scrisese însă regelui, că-l ceruse pe Nichifor ca să-l pedepsească și că bine a procedat prietenul său, regele Poloniei ⁴⁾.

Soarta tragică a acestui apărător al ortodoxiei în Polonia, sprijinitor al lui Mihai și colaborator al operei sale de trezire a Rutenilor, va fi îndârjit și mai mult pe Mihai împotriva Poloniei.

Legăturile diplomatice. Deși în calea înțelegerii între Mihai și Polonia steteau ambițiile acestei țări în conflict cu Habsburgii, precum și problema ortodoxiei, totuși legăturile diplomatice au fost păstrate până la începerea războiului din 1600. O singură dată, în 1595, când nu avea încă o înțelegere încheiată cu împăratul, Mihai încercase o orientare politică spre Polonia, dar de atunci apropierea de curtea din Praga îl depărtase de aceasta. În Iulie 1597, tocmai când Mihai obținea plata mercenarilor dela împărat, se ivea la Târgoviște solul polon Andrei Taranowski, un vechi cunoscut al domnului, fost de mai multe ori sol la Poartă

¹⁾ Ziarele procesului în *Script. rerum Pol.*, XXI, p. 101—157 și 487—525.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 483 (10 Octomvrie 1598).

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 443 (Iulie 1599).

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Istoria lui Mihai Viteazul* p. 86.

și partizan al lui Maximilian în Polonia¹⁾. Taranowski venise din partea cancelarului, care oferea lui Mihai 2—3000 de oșteni poloni, bineînțeles ca să nu-i primească pe ai împăratului²⁾. Zamoyiski răspunsese cu ironii la apelul lui Mihai în clipa cea mare de nevoie, când năvăliseră Turcii. Prilejul de a câștiga pe domn fusese pierdut atunci, acum era prea târziu și între Poloni și Habsburgi Mihai alesese pe aceștia din urmă. Taranowski plecă din țară cu cinste, luând cu sine cronica oficială a lui Mihai scrisă de logofătul Teodosie, pe care o traduce în limba polonă pentru a arăta și în țara lui cine e viteazul Mihai³⁾. Dacă solul n'a putut câștiga pe domn pentru Polonia, acesta câștigă în schimb într'atâta pe solul polon prin puternica lui personalitate, încât Taranowski intră cu tot sufletul în slujba intereselor lui Mihai, începe să adune în Polonia mercenari pentru Mihai, pe cari îi strânge sub comanda nepoților lui pe moșiile lui și de acolo îi trimite în Țara Românească⁴⁾. Ieremia Movilă se plângea că Taranowski și-a făcut o pecetie a lui Mihai și trimite în numele lui apeluri Cazacilor și altora⁵⁾, iar Polonii înșiși încep să-l socoată trădător al intereselor lor în favoarea domnului român⁶⁾.

Nădejdiile Polonilor că Mihai ar putea fi smuls Habsburgilor și câștigat de dânsii fură spulberate după cucerirea Ardealului, ce însemna o înfrângere a influenței polone exercitate prin Batorești⁷⁾. Se vorbea chiar de o expediție a cancelarului în Ardeal și de uneltiri acolo împotriva lui Mihai, de cari domnul se plânge împăratului⁸⁾. Rudolf interveni la regele Poloniei, arătând drepturile lui asupra Ardealului⁹⁾. Sigismund III dădu chiar o proclamație nobilimii din sudul Poloniei, arătând că Mihai s'a întărit cu oaste mare în Ardeal și că aceeași soartă poate avea și Moldova «așa de legată de țările noastre, încât nu s'ar putea ca ea

¹⁾ Macurek, *o. c.*, p. XII și 136, Heidenstein, *o. c.*, p. 351.

²⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 78—82, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 317.

³⁾ Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 3.

⁴⁾ Macurek, *o. c.*, p. 137.

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 103—104.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 122.

⁷⁾ «Cucerirea Ardealului de către Mihai a dărâmat toate planurile politice polone în acea țară și cele de stăpânire la Dunărea de jos», Macurek, *o. c.*, p. 117.

⁸⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 303, VI, p. 7—8, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 17.

⁹⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 127—128, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 529.

să sufere ceva, fără ca și țările noastre să nu sufere îndată și ele. 1. Demnitatea și gloria, ba chiar și siguranța acestei coroane depind mult de aceea ca ea să fie păstrată întreagă »¹⁾. La 6 Ianuarie 1600 regele dădu poruncă solemnă în toată țara ca nici unul din supușii săi, mai ales Cazacii, să nu intre în slujba lui Mihai ca oșteni²⁾, ceea ce avu urmări rele asupra organizării armatei domnești din Ardeal. Totuși, Polonii mai făcură o încercare pe lângă Mihai, trimițându-i în Ardeal pe vechiul său prieten Taranowski, cu care s'ar fi putut înțelege mai ușor. Solul trecu prin Muncaci, unde domnul îi trimite în întâmpinare o trăsură și rămase pe lângă Mihai în Februarie și Martie 1600, la Alba-Iulia, Făgăraș și Brașov³⁾. Această solie are o deosebită însemnătate pentru desvoltarea politicei domnului român. Polonii știau că Mihai nu mai primea pensia pentru oșteni dela împărat și că acesta îi cerea stăruitor Ardealul, de aceea în ajunul dietei în care Zamoyiski ceru ridicarea oastei împotriva lui, ei încercară să-l câștige de partea lor și să-l despartă de împărat. Taranowski trebuia să-l asigure că regele îl va recunoaște ca stăpân al Ardealului și că va opri pe Ieremia dela orice act neprietenesc, va obține chiar dela Turci să se împace cu Mihai⁴⁾. Dar domnul, care era în ajunul expediției împotriva Moldovei, prezintă solului polon la Brașov, la 10 Martie, un proiect surprinzător: el și regele își vor jura reciproc credință, *Moldova va fi cedată imediat lui Mihai, se va recunoaște și stăpânirea lui în Ardeal și Țara Românească cu drept de moștenire pentru urmași peste cele trei țări*. El va fi vasal al Poloniei, cucerind și Bugeacul cu cetățile lui dela Turci. Fiul lui Mihai va deveni indigen (nobil polon) și regele va plăti oastea de mercenari a domnului, 3500 de călăreți și 3500 pedestrași, mai mult decât ceruse odinioară împăratului⁵⁾. Aceste

¹⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 100.

²⁾ *Akta Grodzkie i Ziemskie*, Lwów, X, p. 183, cf. Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—4, p. 586.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—4, p. 11, XII, p. 723—724 și 772.

⁴⁾ Instrucțiunile lui Taranowski, la Macurek, *o. c.*, p. 180—181 și Corfus, *o. c.*, p. 35—38, declarațiile lui Taranowski comisarilor imperiali în Ardeal asupra soliei sale, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 723.

⁵⁾ Macurek, *o. c.*, p. 178—180 și Corfus, *o. c.*, p. 38—41. Acest text reprezintă, firește, propunerile lui Mihai, nu o înțelegere încheiată și aprobată de Taranowski, căci ar fi fost împotriva instrucțiunilor sale ce prevedeau împăcarea lui Mihai cu Ieremia. Lucrul se vede și din protestul polon împotriva planului lui Mihai asupra Moldovei.

cereri desvăluiau marele gând politic al lui Mihai, unirea celor trei țări române pe vecie sub dânsul și urmașii lui, ceea ce îngrozî pe Poloni, cari se plânseseră îndată împăratului că domnul român a arătat lui Taranowski intenția lui de a lua Moldova, care e sub ocrotirea lor¹⁾.

Cucerirea Moldovei a pus capăt ultimilor nădejdi polone de a câștiga pe Mihai, era un act de dușmănie 'fățișe. În ziua când punea piciorul în bătrâna cetate a Sucevii domnul român scria regelui arătând că a fost silit să treacă munții numai de purtarea lui Ieremia. « Mă încredințez sfintei judecăți a măriei tale, ca unul ce ești unsul lui Dumnezeu, ce mai puteam face? ». Moldova cucerită nu va ieși de sub ascultarea Poloniei, cum va arăta prin solii ce-i trimite la dietă. La sfârșitul scrisorii adăugă aceste frumoase cuvinte: « Rîg pe măria ta să binevoieși să treci 'cu vederea, dacă am scris ceva care nu e destul de ales, am scris ca un oștean la război, dar cu inima curată, căci scriu măriei tale toate sincer, ca în fața lui Dumnezeu »²⁾. Regele însă îi răspunse somându-l să părăsească îndată Moldova³⁾, iar Zamoyski scria: « nu se cuvine să îndurăm ofensa adusă de acest om împotriva regelui, când a pus mâna în așa chip pe această țară (Moldova) »⁴⁾. În aceste condițiuni pacea nu era cu putință și Mihai după obiceiul său se gândea la ofensivă. « Acest Mihai, zice tot Zamoyski, vrea să jongleze cu lumea întreagă »⁵⁾.

Planuri de cucerire. Gândurile semețe ale acestui om neobișnuit s'au ridicat și până la tronul Poloniei. Dacă această țară era dușmana lui, el o va cucerii, cum cucerise Ardealul și Moldova, cum bătuse și pe Turci.

Cronicarul ungar Szamosközy știa că Mihai se putea bizui în Polonia pe ortodocși, cu ducele de Kiev (Constantin de Ostrog) « se învoise să supună țara leșească », în afară, pe Maximilian de Austria, Suedia și Moscova⁶⁾. Asemenea și cronicarul sas

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 743.

²⁾ *Ibidem*, *Supliment*, II—1, p. 600—602.

³⁾ *Ibidem*, p. 618—619.

⁴⁾ K. Górski, *Wojna z wojewodą woloskim Michalem* (Războiul cu voevodul român Mihai), în *Atheneum*, 1892, IV, p. 255.

⁵⁾ *Script. rerum Pol.*, VIII, p. 156—157 (Zamoyski către Cr. Radzwill, 30 Iunie 1600).

⁶⁾ Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 133.

Simon Massa auzise că Mihai voia să se facă rege al Poloniei ¹⁾. Cronicarii și scriitorii poloni mărturisesc despre aceleași planuri. Heidenstein, secretarul regelui știa că domnul era înțeles cu Moscova, cu partizanii Austriei, cu ortodocșii și că ațâțase poporul de jos la răscoale, pe când Polonia era netnarmată în clipa cuceririi Moldovei. « Poporul îl socotea deopotrivă cu Alexandru cel Mare » ²⁾. Petre Skarga arată că după ocuparea Moldovei de către Mihai, țară care a fost întotdeauna socotită ca poarta Poloniei, voia să ocupe și această țară și « să se facă el rege sau să deschidă altuia drumul la domnie ». Granițele erau lipsite de apărare, « se zice că avea înțelegere cu unii din ai noștri, cari s'au bucurat de căderea Moldovei și făceau adunări, pregătind împărțirea averilor și socotind că dacă va domni el (Mihai) în Polonia, își vor răzbuna ofensele particulare asupra dușmanilor personali... Mihai și căpitaniii lui socoteau că într'o lună vor ajunge cu oastea fără piedică în suburbia Cracoviei » ³⁾. Din Moldova spionii trimeteau vești îngrozitoare și exagerate: Mihai va trece granița în trei părți, la Soroca cu 20.000 de oameni, la Hotin cu 40.000, sub comanda lui directă, la Cernăuți cu Baba Novac cu alți 20.000 ⁴⁾. Alt spion scria regelui din Iași că Mihai are bani dela împărat și va porni asupra Poloniei cu oști din cele trei țări române, împreună cu arhiducele Maximilian care se va îndrepta asupra Cracoviei. Maximilian va fi rege al Poloniei, Mihai cerea însă dela împărat ca « țara Ardealului dela dânsul să n'o mai ceară » ⁵⁾. Încă în Ardeal fiind, Mihai, spusese râzând semnificativ unui sol imperial: « Am nădejdea în Dumnezeu să mă întâlnesc într'o zi cu serenissimul Maximilian în Polonia » ⁶⁾. Istoriografia polonă admite azi ca un lucru dovedit că Mihai Viteazul a pregătit la 1600 împărțirea Poloniei cu Moscova și Austria ⁷⁾.

¹⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 288.

²⁾ Heidenstein, o. c., p. 350—352.

³⁾ P. P. Panaitescu, o. c., p. 146—147.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 116—117.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 121.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 571, cf. și *ibidem*, *Supliment*, 1—2, p. 624—625.

⁷⁾ K. Tyszkowski, *Knowania Michała Multanskiego przeciw Polsce (1598—1600)*, (Uneltirile lui Mihai al Țării Românești împotriva Poloniei), în *Kwartalnik Historyczny*, XXXIII, p. 219—220 și *Hist. polit. Polski* (operă colectivă a Academiei Polone), II, p. 172—173.

A avut în adevăr Mihai un plan așa de îndrăzneț, a putut el închipui mijloacele cu care să-l împlinească? Nu trebuie să uităm că împrejurările erau prielnice: dieta se disolvase fără să dea bani pentru mercenari, neînțelegerile între Zamoyski și partida austriacă și între catolici și ortodocși erau la culme. Mihai avea, cum am văzut, un partid al său în Polonia care-l aștepta și el socotea țara aceasta șubredă din pricina neînțelegerilor. Dovada cea mai bună că așa ceva era cu putință, este adevărata panică ce a cuprins în aceste împrejurări pe Poloni. La 25 Mai regele dă o proclamație către întreagă țară, arătând că « primejdia e iminentă... e vorba aproape de existența noastră... va trebui să ne apărăm, ca el (Mihai) să nu ia jumătate din țara noastră. E vorba de țara noastră, de coroana Poloniei, de libertățile și averile domniilor voastre, de viața voastră... de s'ar întări vrăjmașul în această țară, e de temut că toate acestea vor pieri »¹⁾. La 4 Iulie regele dă a doua proclamație, în care spune: « (Mihai) e gata să ocupe statul nostru... Toate mijloacele pe care s'ar putea rezema Republica sânt sleite... Pentru a putea avea bani, ne gândim să zălogim giuvaerurile noastre »²⁾. Zamoyski el însuși scria că Mihai a luat steag dela Turci, ca să se facă rege al Poloniei, plătind tribut sultanului, iar cele trei țări române le va lăsa fiului său³⁾. Se arătau în Polonia scrisorile lui Mihai, de sigur false, prin care cere ajutor dela sultan, ca să-i supuiе lui această țară⁴⁾. Această cucerire, dacă o făcea, nu era pentru alții, ci, ca și în Ardeal, pentru el. Hatmanul Stanislav Zolkiewski mărturisea: « Mi-a spus mie Taranowski, că în fața lui, Mihai i-a spus că vrea să se facă rege în Polonia, amintind cu cuvinte de ocară de rege, făcându-l incapabil, și i-a cerut sfat, cum ar putea face ca regele să-i lase lui domnia, și dacă ar ajunge să fie rege în Polonia, ar bate și pe Turci și s'ar face mai vestit decât Alexandru cel Mare »⁵⁾. Chiar Zamoyski spunea: « Tare

¹⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 109—111.

²⁾ *Ibidem*, p. 133—136 și scrisoarea regelui către Leon Sapieha cu același cuprins, Hajdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 35—37.

³⁾ *Script. rerum Pol.* VIII, p. 157.

⁴⁾ Textul (fragment), la Macurek, *o. c.*, p. 134.

⁵⁾ Macurek, *o. c.*, p. 139, scrisoarea lui Zolkiewski către subcancelarul Petre Tylicki.

mă tem, că vom avea în curând pe acel țărănoi în Polonia »¹⁾), iar senatorilor le dădea de știre că Mihai a făgăduit Livonia lui Carol de Sudermania din Suedia, Lituania Muscalilor și Cracovia Austriacilor, oprindu-și sieși restul²⁾). Cu două veacuri înainte ochiul ager al lui Mihai Viteazul se pare că văzuse soarta ce aștepta Polonia.

Clipa prielnică pentru acest plan îndrăzneț a fost la cucerirea Moldovei, când Polonia era surprinsă fără apărare, dar Mihai a lăsat-o să treacă și s'a întors în Ardeal îngăduind în acest chip lui Zamoyski să ridice o oaste, poate mai repede decât se aștepta. Pricina retragerii lui Mihai a fost iarăși, pe de o parte lipsa de bani pentru oștire, dar mai ales că a simțit că i se pregătea o lovitură din spate în Ardeal, unde auzise că răscoala e gata să izbucnească, iar înțelegerea cu împăratul nu era încheiată³⁾).

De aceia Udrea, lăsat de Mihai la Suceava, scria lui Zolkiewski: « N'avem poruncă și învățătură dela măriia sa, Mihai vodă, să ne amenințăm și să scrim lucruri necuvincioase domniei tale, ci toate cu cuviință și cinste. Iar ce a scris domnia ta despre Dragoș căpitan că vă scrie lucruri ce nu se cuvin să fie scrise, despre aceasta domnul Mihai voevod nu avea știre și nu este cu porunca lui »⁴⁾).

Din Ardeal Mihai trimetea acum scrisori de desvinovățire Poloniei și pregătea o solie solemnă către rege și dietă, cu Stroe Buzescu și Gheorghe Raț, ce urmau să treacă prin Maramureș spre Cracovia cu explicațiile domnului pentru luarea Moldovei și declarații de prietenie⁵⁾). Solii însă nu apucară să mai sosească la curtea Poloniei căci războiul izbucni pe neașteptate la începutul toamnei.

Mihai Viteazul și Moscova. Se vorbea, cum am văzut, de o înțelegere a lui Mihai cu țarul dela Moscova împotriva Poloniei

¹⁾ *Ibidem*, N. Herbult scria și el: « Prinșii luați de Ieremia din oastea lui Mihai spun că acesta nu urmărește atât să învingă pe domnul Moldovei, cât pe acești păcătoși de Poloni », *ibidem*.

²⁾ *Ibidem*, p. 140.

³⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 120.

⁴⁾ St. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, p. 289.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 976—977, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 122—123, Veress, *o. c.*, VI, p. 151—152, Iorga, *Documente noi dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, Acad. Rom. ist., XX, p. 38—39.

și o asemenea legătură, cu toată distanța și lipsa de legături directe (Ucraina era atunci poloneză), este cu puțință. Țarul era un stăpânitor pravoslavnic și dușmanul de veacuri al Poloniei pentru teritoriile rusești stăpânite de această țară. Amândouă aceste însușiri îl făceau de sigur simpatice lui Mihai. 'În vremea lui domnea la Moscova țarul Fedor (1584—1598)', fiul lui Ivan cel Groaznic, care era însă cu totul sub influența cumnatului său, Boris Gudunov, iar după moartea lui Fedor, Boris este proclamat țar¹⁾.'

Încă dela începerea răscoalei împotriva Turcilor, mai ales în Moldova se iscaseră nădejdi în ajutorul ce ar putea veni dela Moscova²⁾. La 1595 o solie rusească se afla la Praga și raporta stăpânului ei despre luptele lui Mihai cu Sinan pașa și despre cele ce se petreceau în Moldova³⁾. Legăturile lui Mihai cu Moscova încep însă în 1597. În primăvară el ceru Polonilor să îngăduie trecerea solului său prin țara lor, «ca să se ducă să ceară ajutor dela țarul din Moscova pentru refacerea bisericilor stricate de Turci și de Tătari», ceea ce i s'a încuviințat⁴⁾. Solul ales de Mihai cu această misiune a fost învățatul vlădică Luca de Buzău, grec din Cipru. În Iulie el era la Moscova și țarul Fedor îi dă o scrisoare către domnul român, din care se vede lămurit că adevăratul scop al soliei nu era numai cel bisericesc. Țarul jură lui Mihai că-l va ajuta împotriva oricărui dușman, solul său, episcopul Luca, îi va spune mai multe verbal și-i va aduce și darurile⁵⁾. Episcopul sosi peste două luni la Târgoviște, aducând lui Mihai și o mare sumă de bani din partea țarului, nu numai pentru biserici, dar și pentru plata oștenilor ce urmau să lupte cu Turcii⁶⁾.

La sfârșitul anului 1599 sosi la Praga solul lui Boris Gudunov, Atanasie Vlasiev, care vesti pe împărat de urcarea în scaun a stăpânului său și-i ceru alianța împotriva Poloniei⁷⁾. Tot atunci se

¹⁾ Pentru aceste împrejurări, P. Miliukov, Seignobos et Eisenman, *Histoire de Russie*, I, Paris, 1932, p. 163—164.

²⁾ C. Esarcu, *Documente din Veneția*, în *Revista pentru ist. arh. și filol.*, II—1, 1884, p. 193.

³⁾ Hașdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 18—21.

⁴⁾ Isopescu, în *Acad. Rom.*, ist. ser. III, tom. X, 1929, p. 63.

⁵⁾ Rezumatul scrisorii aflătoare în arhivele din Viena, Macurek, *o. c.*, p. 134, nr. 50.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1261—1262.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 568—569.

afla acolo și solul lui Mihai, Petre Armeanul, care se duse la omul țarului și-i ceru să dea de știre lui Boris că Mihai a cucerit Ardealul. Mihai, zice solul, roagă pe Dumnezeu să ție pe țar și acesta să-i păstreze bunăvoința lui. Vlasiev răspunse că Dumnezeu a dat lui Mihai izbândă asupra supusului Turcilor și Litvanilor (Polonilor), Andrei Bathory, «de care lucru ne bucurăm». Îi urează izbândă și nimicirea dușmanilor. Cu acest prilej solul domnului român arată recunoștința stăpânului său pentru ajutorul trimis, doi ani înainte, din visteria împărătească pentru lupta împotriva Turcilor¹⁾. Întrucât țarul ceruse lui Rudolf o alianță împotriva Poloniei, se poate ca Vlasiev să fi vorbit de aceasta și solului lui Mihai. Bănuiala Polonilor în această privință se vede și din refuzul lor, în Martie 1600 de a primi cererea lui Mihai pentru trecerea unui nou sol al său din Ardeal spre Moscova²⁾. O înțelegere tacită între Mihai și Boris se vede și din raportul lui Leon Sapieha, sol polon la Moscova la sfârșitul anului 1600. El scria că Rușii «ne amenințau cu primejdia lui Mihai, care a început război împotriva Poloniei împreună cu împăratul creștin». De aceea Rușii nu vor să înnoiască pacea până nu vor afla vești despre Mihai. Abia în Februarie sosește știrea despre înfrângerea domnului român. Atunci solul polon anunță că «inimile lor cele rele nu se vor mai bucura» și arată țarului izbânda lui Zamoyiski și căderea lui Mihai³⁾. Leon Sapieha ține atunci în fața țarului un mare discurs, în care povestește toate cuceririle lui Mihai «cel viclean», în Ardeal și Moldova și cum în cele din urmă a fost învins de Poloni, îndemnând pe țar să se bucure și el⁴⁾. O alianță hotărâtă însă între Mihai și Moscova, cum bănuiau Polonii, nu se vede să fi fost.

¹⁾ Hajdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 47—48, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 660.

²⁾ Macurek, *o. c.*, p. 180 și Corfus, *o. c.*, p. 37.

³⁾ Сборникъ импер. русск. историческаго Общества том. СXXXVII, p. 646.

⁴⁾ Textul discursului în K. Kognowicki, *Zycia Sapiechów* (Viețile membrilor familiei Sapieha), II, Varșovia, 1791, p. 15—19. Despre solia lui Sapieha, cf. și K. Tyszkowski, în *Archiwum tow. nauk. we Lwowie*, ser. II, IV, 1, Lwów, 1927.

MIHAI ȘI ÎMPĂRATUL

Diplomația lui Mihai Viteazul. Mihai Viteazul prin cuceririle lui și interesele de care era legat a jucat un rol european și a fost pus în fața unor probleme de diplomație, pe care nu le cunoscuseră înaintașii lui, ce trimeteau cel mult solii cu daruri pentru treburi ușor de rezolvit. Complicata țesătură de rivalități între Turcia, Polonia și Imperiu, în special problema Ardealului, cerea lui Mihai tratări delicate și îndemânatică, căci altfel era amenințat să piardă pe această cale ceea ce dobândise cu armele. Dar țările române nu aveau oameni pregătiți pentru așa ceva, foarte puțini erau cei ce cunoșteau măcar limbile din Apus, dar nici pe departe nu erau obișnuiți cu eticheta curților și cu politica europeană. Mihai a întrebuițat deci diplomați improvizați, câțiva boieri cari știau limbi străine și străini, cari nu s'au dovedit însă oameni de încredere. Dintre boieri au fost aleși frații Buzești.

Știm că Radu Buzescu vorbea ungurește și petrecuse în tinerete în Ardeal la curtea lui Ștefan Bathory²⁾. Stoichiță din Strâmba știa să traducă solilor străini vorbele lui Mihai și Teodosie Rudeanu logofătul, autorul cronicii, știa și el, poate, vre-o limbă străină¹⁾. Știm iarăși că banul Mihalcea vorbea italianește³⁾, ca unul ce era grec din insule, însă aceasta nu ajungea. Ca diplomat s'a arătat slab, într'un rând spusese cuvinte necuvincioase solilor împăratului, încât domnul a trebuit să-l dezaprobe, spunând acestora că e un bătrân nebun⁴⁾. Trimis la Praga,

¹⁾ Crăciun, o. c., p. 188.

²⁾ Pentru soliile lor, p. 70.

³⁾ Szamosközy în *Mon. Hung. Hist. Script.*, XVIII, p. 285, « Is Michael ban Italicæ quoque linguae, quae Valachorum congener dialectus est, non ignarus ».

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 697.

la împărat, s'a făcut de răs căci, zice un martor ocular: «Toate trebile le trata cu termeni vulgari... disprețuind obiceiurile și manierele ce se observau la curte în tratarea afacerilor, ca și cum ar fi vrut el să reformeze curtea și de aceea a fost nevoit să plece cu puțină mulțumire »¹⁾).

Instrucțiunile solilor date de Mihai ni s'au păstrat și sânt scrise întotdeauna în românește de mâna domnului, ca de pildă: «Învățătura domnului, lu Mihai voevoda Țării Rumânești ce au dat solilor ce au trimis la craiul leșescu »²⁾). Instrucțiunile erau scrise pe puncte numerotate și purtau întotdeauna iscălitura autografă a lui Mihai.

La fel, răspunsurile aduse de soli erau scrise românește și înfățișate domnului. Se pare însă că unii soli căutau să evite mânia domnească, dându-i vești îmbucurătoare sau nu înțelegeau bine ce li se spunea în străinătate, căci altfel nu înțelegem cum a putut Petre Armeanul să spuie lui Mihai din partea împăratului: «Pentru vitejie ce au făcut Mihail voevoda și destoinic, am zis să fie Mihai voevod crai (în Ardeal) și fiu său eră craiu... Zis-a împăratul să însoare pre Pătrașcu vodă și să-i dea din ruda împăratului, care-i va fi voia... Împăratul au trimis la Franța, la Spanea, la papa și la toți mai mari de vorbă, de bărbăția și de vitejie ce ești al doilea Alexandru, ca să te ajute cu bani... iară eu încă de trei ori mai mult »³⁾). Bine știm din soliile împărătești că nimic nu era exact și că împăratul a cerut Ardealul pentru dânsul⁴⁾. Se vede bine că diplomația lui Mihai avea lipsuri mari. El însuși era un om aprins și violent, puțin potrivit pentru prudențele diplomației. Comisarii imperiali din Ardeal scriau împăratului: «Majestatea voastră imperială să nu creadă că se poate trata și discuta cu acest om (Mihai) în chip ordonat, ci el vorbește așa de mult, încât nu e cu puțință ca tălmacii lui să prindă toate, să le ție minte și să ni le spuie... Când noi arătăm propunerile noastre, Stoica și Petre Armeanul nu-i traduc toate lui Vodă, ci numai ce le convine lor... Voevodul, Stoica și Armeanul

¹⁾ Beduccini, în N. Iorga, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist., seria III, tom. XII, p. 101.

²⁾ N. Iorga, *Documente nouă dela Petre Schiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. ist., ser. II, tom. XX, p. 472.

³⁾ *Ibidem*, p. 457.

⁴⁾ Vezi mai jos., p. 209—215.

se apleacă, își fac semne cu ochii cu tâlmacii și șoptesc între ei, în așa chip ca voevodul să nu cedeze prea mult majestații voastre, ci să se ție de sugestiile lor... Nu ne lasă (Mihai) să trecem dela un articol la altul și să discutăm ordonat, ci le amestecă pe toate, vorbește de un lucru, când afirmativ, când negativ... se încurcă el și ne încurcă și pe noi »¹⁾. Sântem departe de ce ar fi avut nevoie Mihai în acele împrejurări grele.

Din pricina lipsei de cunoștințe și experiențe a boierilor, Mihai a întrebuințat ca diplomați și străini, dar și aceștia culeși la întâmplare, sasul Schonkebonk din Sibiu, raguzanul Marco și armeanul Petre Grigorovici. Cel mai însemnat și talentat dintre dâșii a fost de sigur cel din urmă. Originar din Liov, era de meserie pictor de icoane²⁾, dar comandase și oșteni în incursiile lui Mihai în Bulgaria³⁾. Ca diplomat în slujba lui, îl întâlnim întâi în misiunea trimisă de domn în Polonia, în August 1595⁴⁾. Mai târziu a fost trimis la Kiev la ducele Constantin, apoi la arhiducele Maximilian în 1598⁵⁾ și după cucerirea Ardealului a fost trimis chiar la curtea împăratului⁶⁾. Banul Mihalcea îl învinuia că nu e creștin și e mai supus împăratului decât lui Mihai⁷⁾. Mai târziu îl găsim în slujba lui Basta, care-l luase prizonier la Mirăslău⁸⁾, iar după moartea lui Mihai, rămâne pe lângă împărat, care-l folosește în legăturile sale cu țările române⁹⁾. La 1616, într'o ultimă solie spre Orient, e ucis în Moldova și regele Poloniei se grăbește să poruncească sechestrarea averii lui din Liov. La deschiderea lăzilor lui din casa Bogdanovici din Liov, cu toată opunerea surorii lui, Roza Ivanișova, se găsește privilegiul pe pergament cu pecetie pentru înnobilarea lui și a fratelui său Iosif, dat de împărat și acte privitoare la Mihai rămase la solul său: « privilegiul pentru domnia Țării Românești dat de Sigismund

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 30.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 431.

³⁾ Szamosközy, în *Mon. Hung. Hist. Script.*, XXXVIII, p. 192.

⁴⁾ Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 400—401.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 395—397.

⁶⁾ Vezi mai jos, p. 210-11.

⁷⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 598.

⁸⁾ *Ibidem*, p. 1094 și Veress, *o. c.*, VI, p. 192—194.

⁹⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 435, 443—444, VII, p. 13—14, 17, 69, 172—174, 191, 217—218, 261, 270—272 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1230—1231.

Bathory lui Mihai Viteazul, acte semnate de cardinalul Andrei Bathory, scrisori ale împăratului Rudolf către Nestor Ureche vornicul și Constantin Movilă, actul tratativelor între împărat și Mihai Viteazul, al doamnei Elisabeta Movilă cu Giurgi pașa, etc. » Ștefan Schmidt, agentul imperial în Polonia, protestează zadarnic împotriva luării acestor acte secrete de către rege, mai ales că între ele se aflau și chitanțele uriașelor sume datorate de împărat armeanului (22.913 zloți) pe care le reclama nepotul morțului, Cristofor ¹⁾).

Petre Armeanul a scris cronica lui Mihai Viteazul, poate cu scopul de a lămuri curțile străine asupra faptelor stăpânului său. Această cronică pierdută a fost întrebuințată de ungurul Szamosközy în cronica lui, în care introduce lungi și interesante extrase despre Mihai din lucrarea armeanului. Memoriul trimis de Mihai în 1601 ducelui de Toscana despre faptele lui, o adevărată autobiografie, are pașaje ce coincid exact și ca formă cu extrasele lui Szamoskozy, ceea ce dovedește că memoriul a fost redactat tot pe temeiul cronicii lui Petre Armeanul ²⁾). Păcat însă că acest om mai învățat decât ceilalți diplomați ai domnului, nu a fost credincios până la urmă lui Mihai. Scăderea aceasta în acțiunea lui Mihai, lipsa unei diplomații, a avut și ea o parte la căderea repede a viteazului domn.

Lupta diplomatică pentru Ardeal. Cucerirea Ardealului fusese fapta lui Mihai, se datora bărbăției și priceperii lui militare, el înțelegea că a luptat ca un principe creștin pentru creștinătate. Dar alții nu socoteau la fel; Mihai era pentru ei numai instrumentul lor, un instrument plătit și de acêea trebuia, după ce-și împlinise slujba, să plece. Interesele dinastice ale Habsburgilor cereau cât mai mulți supuși și se foloseau de ideea creștină, de pornirile furtunoase ale eroilor, pentru a-și împlini calculele. De aceea, după cucerire, a început lupta diplomatică între sfetnicii șireți și învățați ai împăratului și diplomația rudimentară a căpitanilor de oaste români. Această luptă, în care Mihai n'a știut să convingă pe imperiali că este necesar în Ardeal, că trebuie

¹⁾ Toate amănuntele după actele municipale din Liov, la W. Lozinski, *Patryciat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII wieku* (Patriciatul și burghezia din Lwów în veacurile XVI și XVII), ed. II, Lwów, 1892, p. 282—283.

²⁾ Cf. pe larg, Crăciun, *o. c.*

ajutat, n'a știut mai ales să înlăture pârile și intrigele, care-l arătau la curtea lui Rudolf aplecat spre Turci, tiran sângeros sau trădător, a pierdut-o și din cauza temperamentului său furtunos, care-l făcea să rostească în clipe de mânie cuvinte nesăbuite, pe care diplomații de carieră se grăbeau să le noteze, clipind șiret din ochi.

Această luptă avea ceva foarte dureros pentru domnul român, el înțelesese că a fost ajutat să lupte pentru cauza creștină, i se aducea aminte că a fost plătit ca să împlinescă o slujbă la un stăpân. Împăratul creștin, conducătorul mișcării care împlinea voia lui Dumnezeu, devenea un monarh egoist, coborât de pe piedestalul său ideal, nu prețuia bărbăția și jertfele lui Mihai, ci înainte de toate, pentru el trecea banul cu care plătise pe ostașii lui.

Pe lângă aceasta, în sufletul lui Mihai era o șovăire, a crezut la început, că dacă împăratul cere Ardealul cu tot dinadinsul, ar putea să i-l dea și să-și îndrepte oștile cuceritoare într'altă parte, asupra Turcului, cu sprijin și vază mai mare ca mai înainte. Dar atunci au intervenit boierii mai practici și mai realiști, au oprit pe domnul lor să dea Ardealul, țară pe care o socoteau a lor și în care voiau să se așeze pentru totdeauna. Unii boieri, Mihalea, Stoica din Strâmba, erau de această părere, alții, Buzăștii, stăteau mai ales în țara cea veche și se temeau ca domnul să înfrunte voința împăratului¹⁾. De aci, în acțiunea diplomatică a lui Mihai, au ieșit oarecare contraziceri, de care s'au grăbit să se folosească potrivnicii lui.

Îndată după cucerirea Ardealului fusese trimis la curtea împăratului Petre Armeanul cu știrea biruinții, cu propunerea ca să fie înlăturată religia calvină în Ardeal, și, firește, cu cereri de bani²⁾. Solul trecuse și pe la Cașovia, la arhiducele Maximilian³⁾, iar la curtea imperială aducea steaguri luate dela dușmani. Întrebat de oamenii împăratului, solul spune că Mihai «nu vrea nimic pentru dânsul», vrea să se întoarcă în țară și să lupte cu Turcii până la Constantinopol, Ardealul îl lasă în grija împăra-

¹⁾ Vezi mai sus, p. 83—85.

²⁾ N. Iorga, *Documente noi dela Petre Schiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. ist., ser. II, tom. XX, p. 457—458 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 699—701.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 477.

tului¹⁾. Împăratul răspunse cu felicitări, pomenind între altele și de « minele de aur și de fier » din Țara Românească, pentru exploatarea cărora se vor trimite oameni pricepuți²⁾. La 22 Decembrie, din Alba-Iulia scria la curte Marco Raguzanul, agentul lui Mihai, că acesta « arde de dorința de a preda Ardealul oamenilor împăratului »³⁾.

Dar Petre Armeanul fusese numai un vestitor al izbândeii, solia ce urma să trateze problema Ardealului plecă mai târziu și era alcătuită din Stoica vistierul și din banul Mihalcea, aducând ca dar și calul lui Andrei Bathory⁴⁾. Ei trecură prin Viena la 22 Decembrie 1599⁵⁾ și abia la 11 Ianuarie următor avură audiență la împărat, la Pilsen în Boemia⁶⁾. Ei ținură un alt limbaj decât Petre Armeanul și Marco, expuseră pe larg împrejurările, ce siliseră pe domn să cucerească Ardealul, se plânseseră de lipsa de ajutor din partea lui Basta și cerură ca Mihai să fie recunoscut în Ardeal guvernator, cu titlul de duce, principe sau chiar rege, vasal al împăratului, să se trimită bani pentru oștire și să i se cedeze și cetățile Hust, Satu-Mare și Oradia, ocupate de oștirile imperiale, precum și confirmarea privilegiilor Secuilor. Ei vorbesc apoi de tratativele cu Turcii și de încercarea făcută de aceștia asupra Țării Românești. Răspunsul împăratului zăbovi multă vreme și între timp Mihai trimise curieri solilor lui, modificând mereu instrucțiunile lor⁷⁾. « Bane Mihalcea și tu vistiar Stoico, scria Mihai solilor lui, noi încă am socotit cu credincioșii noștri ce sânt pe lângă noi și oameni bătrâni, ce sânt mai pricepuți aicea, de știu de toate rândurile ca cum ieste pre într'alte țări... ». În noile sale instrucțiuni, în care cere tot mai hotărât Ardealul pentru el și urmașii lui, Mihai își justifică astfel cererea: « Împăratul, măria lui, să caute bine aceasta că Mihail voevod, măria lui, n'au gândit cu aceasta că ar fi el în gura Turcilor și în loc de pieire în Țara Rumânească, ce toată frica lăsând-o înapoi, ispitit-au străște mare, n'au gândit de paguba țării într'atâția ani și de

¹⁾ *Ibidem*, XII, p. 509.

²⁾ N. Iorga, *o. c.*

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 397—398.

⁴⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 13.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 550—551.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 665—669 și Veress, *o. c.*, VI, p. 9 și 13.

⁷⁾ N. Iorga, *o. c.*, p. 42—46.

chelciugul lui, ce în toate strîștile au ispitit în bășaul Turcilor... iar Mihail voevod cu tocmeala lui și cu pieire a mulți voinici au luat Ardealul și l-au închinat cinstiului împărat și de acum înainte se făgăduiește domnealui pînă va fi viu cu mare credință va sluji împăratului și țării ungurești și toată creștinătatea »¹⁾. La curte cererile domnului puneau în încurcătură pe cei ce vedeau Ardealul curând în stăpînirea lor și sînt mărturisiri că « nu știm cum vom putea scoate pe Valah din țară și să-l mulțumim »²⁾.

Între timp, tratativele urmau și în Ardeal, unde sosise pe lângă Mihai un trimis imperial, italianul Carlo Magno, un om de inimă și inteligent, care ajunsese în cei mai buni termeni cu domnul, se stimau reciproc, luau masa împreună și Mihai îi dăruise portretul său și al fiului său³⁾. Dar curând el fu înlocuit cu doi sfetnici ai împăratului, David Ungand și Mihai Szekely, cu titlul de comisari, un fel de sfetnici ce urmau să ajute pe domn în cărmuirea Ardealului. Ei fură primiți cu mare cinste la Alba-Iulia la 10 Februarie 1600⁴⁾. Cei doi comisari nu erau de acord între ei, Szekely sfătuia pe împărat să lase Ardealul domnului român⁵⁾, pe când Ungand dela început i s'a arătat potrivnic și era gata să plece urechia la toate pârile și calomniile împotriva lui Mihai, cu care umplea lungi rapoarte către curte⁶⁾. Ungand fusese și el la început de părerea colegului său, însă trecând prin tabăra lui Basta, acesta împreună cu nunțiul Malaspina îl convinseră că Mihai e un tiran care trebuie neapărat înlăturat⁷⁾. Comisarii aduceau, după lungi întîrzieri, banii dela împărat, însă o sumă cu totul insuficientă pentru nevoile oștirii⁸⁾, și astfel putură începe tratările. Ei își dădură seama că boierii împing tot mai mult pe Mihai să nu cedeze Ardealul, pe când arhiducii și sfetnicii împăratului se pronunțaseră aproape toți pentru înlăturarea lui⁹⁾.

¹⁾ *Ibidem*, p. 176—177.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 655.

³⁾ *Ibidem*, p. 671.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 687—689.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 683—684, 720, 879.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 722 și urm.

⁷⁾ Veress, *o. c.*, V, p. 360—361.

⁸⁾ *Ibidem*, VI, p. 34—35, cf. și p. 24. Se dedeau numai 55.000 de taleri din 100.000 promiși pe un trimestru.

⁹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 501—502, 536—539, 590—591.

La mijlocul lui Februarie se întoarse Stoica cu răspunsul împăratului ¹⁾, laude pentru credința domnului, purtarea lui Basta e scuzată și îndreptățită, în privința cererilor de bani, i se amintea lui Mihai că «au înțeles mânia lui că Mihai voevod tot venitul și prada au luat la sine, care face mult preț». Iar problema stăpânirii Ardealului e lăsată deschisă, încredințată comisarilor din Ardeal. Cumplită fu mânia lui Mihai aflând acest răspuns, care era un refuz; el chiamă pe comisari la dânsul și le strigă: «Am luat Ardealul, punând în joc viața mea... am erezut că împăratul nu-mi va trimite numai laude deșarte, ci steagul împărătesc și scrisoarea lui cu pecetea. Așa dar, vor să mă alunge din Ardeal, cum alungi o femeie păcătoasă, asta n'o va îngădui Dumnezeu, nu voi îngădui eu să fiu alungat, chiar de ar fi să-mi las capul, căci am luat țara cu sabia mea... Pentru împăratul Romanilor am primejduit țara mea, viața mea, a soției, a fiului meu și a boierilor și-mi trimite ca răsplată trei foi de hârtie pline de otravă, rușine și ocară!». Ungand se grăbește să însemne că voevodul a întrebuițat cuvinte de ocară la adresa împăratului și l-a făcut trădător ²⁾. Și poetul Palamede scria: «Cam ciudat lucru i s'a părut lui Mihai aceasta: o țară pe care el o cucerise prin sabie s'o stăpânească alții ³⁾»).

Pe când unii aminteau domnului că a luat Ardealul cu banii împăratului ⁴⁾, boierii dimpotrivă îl sfătuiau să nu dea această țară. Stoica spunea comisarilor: «Domnul și boierii lui nu mai pot rămâne în Țara Românească, țara aceasta (Ardealul) e frumoasă, de aceea el și cu oamenii lui se îndrăgostesc tot mai mult de ea, pe măsură ce trece vremea ⁵⁾». Chiar când domnul voia să cedeze, boierii erau de pază lângă dânsul și nu traduceau cuvintele spuse în acest sens ⁶⁾. Se dădu de veste că dacă Mihai în adevăr spusese la început că va lăsa țara, o făcuse din politețe

¹⁾ Textul latin, *Monum. Comit. Trans.*, III, p. 487 și urm, text românesc, N. Iorga, *o. c.*, p. 485—487.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 703 (17 Februarie 1600).

³⁾ Palamede, traducere Tafrali, *Literatura și Artă română*, IX, 1905, p. 492.

⁴⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 93.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 736.

⁶⁾ *Ibidem*, IV, 1, p. 30.

față de împărat, crezând că un suveran așa de puternic nu-i va cere să plece, ci-i va lăsa lui Ardealul ca răsplată a slujbelor sale¹⁾.

Situația diplomatică era foarte turbure, banii pentru oștire fuseseră refuzați²⁾, când Mihai porni să cucerească Moldova, faptă care în gândul său urma să înduplece pe împărat, căci el știa să rezolve împrejurările grele numai cu sabia. Dar în lipsa lui comisarii se certară cu boierii, în special cu logofătul Teodosie, care-i arestează³⁾, clevetirile și calomniile dușmanilor au frâu liber. Atunci porni dela Praga un sol mare, doctorul Pezzen, consilier al împăratului și Mihai se întoarse din Moldova, nădăjduind că problema Ardealului va fi în sfârșit deslegată. Dar Pezzen venea hotărît să ceară țara pentru împărat, din Satu-Mare scria banului Mihalcea că Mihai nu are dreptul să se poarte ca stăpân în Ardeal și că a abuzat de puterea sa⁴⁾. Banul, care nu era obișnuit să-și ție gura, spuse lui Pezzen la prima întrevvedere că, dacă nu se va înțelege cu domnul, «veți vedea ce soartă vor avea Cașovia, Viena și Praga»⁵⁾. La 21 Iulie solul împăratului fu primit de domn la Alba-Iulia⁶⁾ și tratările fură lungi și anevoioase. În primele lui propuneri, Mihai ceru stăpânirea pe vecie pentru el și urmași asupra Ardealului, Moldovei și Țării Românești, precum și cedarea cetăților de margine ocupate de Austriaci, leafă pentru 20.000 de ostași pe tot anul. Aceste cereri fură respinse de solul imperial, în ce privește Ardealul și chiar Moldova, iar pentru plata oștirii se scuză cu lipsa de bani. Atunci Mihai prezintă în două rânduri noi propuneri, cele din urmă prevăd pentru el numai Țara Românească și Moldova ca domn ereditar, iar Ardealul numai ca guvernator, cu dreptul de a face donații și de a încasa veniturile⁷⁾. Pezzen rămase să refere împăratului

¹⁾ *Ibidem*, p. 75.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 53, 57, 61 și XII, p. 885 și 912.

³⁾ *Ibidem*, XII, p. 926—927.

⁴⁾ *Ibidem*, IV, 1, p. 87.

⁵⁾ *Ibidem*, XII, p. 963—964.

⁶⁾ Textele propunerilor și contra propunerilor în ungurește, *ibidem*, XII, p. 955—962 și românește la Iorga, *o. c.*, p. 49—50.

⁷⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 156—157 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 979.

și plecă mulțumit, dar fără un răspuns precis ¹⁾. Imperialii încurajau prin atitudinea lor pe dușmanii lui Mihai să se răscoale și așteptau prilejul care le va da Ardealul în mână. În August fu trimis la Praga logofătul Teodosie să primească un răspuns definitiv, dar el se afla încă acolo când răscoala Ardealului începu și cu ea prăbușirea stăpânirii lui Mihai ²⁾.

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 975, 992 și Meteș, *Domni și boieri români la Cluj*, p. 17.

²⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 57.

CAUZELE CĂDERII LUI MIHAI VITEAZUL

Problema socială,¹ Epopeea războinică a lui Mihai Viteazul a fost cu puțință pentru că personalitatea lui s'a ridicat pe anume temelii prielnice, înăuntru o boierime avută și războinică, al cărei reprezentant a fost, în afară, pe lângă sprijinul habsburgic, mișcarea ortodocșilor de peste Dunăre. De ce însă această operă politică a marelui domn a fost așa de puțin trainică și s'a prăbușit îndată după ridicarea ei?

Din cele arătate până aici se pot zări ușor slăbiciunile și pricinile ce au adus căderea. Odinioară N. Bălcescu, deși se apăra că nu judecă pe Mihai «după ideile de democrație ale veacului nostru», socoate că aceste idei erau și pe atunci, deci domnul n'ar fi trebuit să jertfească pe țăranii munteni boierilor, nici, mai ales, pe cei ardeleni nobilimii maghiare. Făcând-o, «Mihai trădă misia sa în Ardeal și merita d'a cădea»²). A. D. Xenopol, un frumos spirit sintetizator, socoate această învinuire nedreaptă, Mihai a fost omul vremii lui, vremea în care nobilimea cârmuia și țăranul asculta. Dar autorul *Istoriei Românilor din Dacia Traiană* scrie totuși în opera sa un capitol intitulat: *Politica potrivnică poporului de jos, cauza căderii lui Mihai*³), recunoscând însă o fatalitate a mediului istoric, ce l-a silit pe viteazul domn să ducă politica greșită, pe care a avut-o.

Din cele ce am arătat mai sus, putem afirma mai mult decât atât: singura pătură socială care avea concepții politice și care avea și o putere economică era boierimea, pe ea s'a întemeiat

¹) N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Casa Școalelor, 1908, p. 291—291.

²) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, V, p. 334—338.

Mihai, cu ea s'a ridicat și cu ea a căzut, a fost domnul-ei. Chiar dacă, prin absurd, un domn de atunci ar fi avut ideea modernă de a întemeia un stat românesc pe țărânițe, n'ar fi putut-o face, pentru că nici politicește, lipsită de conștiință politică, nici economică, lipsită de bani și dela o vreme și de pământ, țărânița atât dincoace, cât și dincolo de Carpați, nu ar fi putut da un reazim. Mihai n'a avut în această privință o politică greșită, el s'a sprijinit pe singura clasă care atunci îi putea oferi un reazim, boierimea. Problema se pune altfel: putea această boierime munteană să fie atunci o temelie destul de puternică pentru a menține toate cuceririle lui Mihai Vodă și stăpânirea a trei țări înconjurare de dușmani? Credem că nu, cum vom vedea îndată.

Mihai Viteazul și ideea națională. Această problemă socială a fost pusă de istorici din pricina legăturii ei cu problema națională. Ei socoteau că Mihai unind cele trei țări române sub stăpânirea lui, ar fi trebuit, ca să alcătuiască din ele un stat românesc, să guverneze Ardealul cu țărânița, căci acolo nobilimea era străină. Am văzut însă că în Ardeal, în timpul stăpânirii domnului român, a fost o pătrundere a elementului boieresc muntean, care a căutat cu tot dinadinsul să ia locul celui unguresc, așa încât înfățișarea istorică a lucrurilor se schimbă, am fi putut avea un stat boieresc românesc de pe urma lui Mihai. Dar ideea națională, sub forma ei politică, a unității de stat, nu exista încă atunci, nici la noi, nici aiurea. Mihai a cucerit Ardealul și Moldova, nu din cauza caracterului lor românesc, ei pentru că se depărtaseră dela unirea încheiată între ele pentru a lupta cu Turcii. El a restabilit această unitate a ligii încheiate în 1594, ideea politică ce l-a călăuzit a fost aceea a unității pe temelii de cruciată. De aceea nu l-a preocupat unitatea politică, a fost domn peste trei țări, cu granițele lor, cu guvernele lor deosebite.

Dacă din punct de vedere politic nu a fost călăuzit de ideea națională, avem totuși dreptul să punem întrebarea: Nimic din ceea ce ne turbură pe noi azi, nimic din simțul de solidaritate și de iubire între oamenii de aceeași limbă nu l-a atins oare pe primul domn al tuturor Românilor?-

Judecând azi în deplină cunoștință de cauză, având în față mărturiile trecutului, corespondența lui Mihai și a celor ce l-au înconjurat, actele lui de guvernământ, acum aproape deplin cunoscute, nu avem dreptul să răspundem negativ.

Solidaritatea între Români nu era la Mihai o idee politică, dar când vedem că impune dietei ardeleni să ia măsuri în favoarea satelor românești din Ardeal în dauna Ungurilor și a Sașilor, când întemeiază o ierarhie pentru Români în această țară și în Maramureș și o pune sub controlul mitropoliei din Târgoviște, când caută să introducă în Ardeal preoți și boieri munteni, sântem în drept să vorbim de un sentiment, un instinct poate, de solidaritate românească. Și la boierii lui licăresc primele lumini ale aceluiași sentiment; când vor să descalece în Ardeal, ei știu că aceasta e o țară românească. Boierii dușmani ai lui Mihai, în frunte cu Dan vistiernicul, cari fugiseră în Moldova și cereau ca stăpân pe Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, scriau la 1598: «Toți boierii și toată Țara Românească îl vor și îl iubesc, ca să fim împreună și în unire cu Moldova, *căci sântem toți de o limbă și de o credință*»¹⁾. Era deci în boierime ceva din acest gând mare, care va înflori mai târziu, cuprinzând neamul nostru întreg.

Dar o idee hotărîtă de unitate politică românească n'o putem căuta în vremea lui Mihai. Dacă ar fi avut-o totuși, ar fi fost opera lui mai trainică, în condițiile de atunci? Ne îndoiim, căci mijloacele de care ar fi dispus rămăneau aceleași; credincioșii lui, cei ce l-ar fi înțeles, nu s'ar fi înmulțit prea mult. Cauzele căderii lui Mihai trebuesc căutate aiurea.

Situația economică. Domnia lui Mihai cade într'o perioadă de decădere economică din istoria noastră, datorită, cum am văzut, mutării și tăierii drumurilor de negoț, sărăcirii țărănimii și exploatării turcești. Mihai n'a avut la îndemână mijloacele materiale cu care să susție marile lui idei. Temeiul pe care și-a clădit opera politică a fost mai ales boierimea munteană. Este adevărat că această clasă era bogată și pentru apărarea averilor ei amenințate s'a sculat împotriva Turcilor, a căutat apoi să se mute în Ardeal. Dar bogăția ei era pământul și roadele lui, era întemeiată pe o economie naturală, nu pe economia în bani și vremile de atunci cereau bani. Am văzut că în toată Europa oștirile de mercenari înlocuiseră oștile de țară și cu mercenari a trebuit să lupte și Mihai, cu o oaste care costa aproape 100.000 de taleri pe lună, sumă uriașă. Câtva timp domnul român à avut

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II—1, p. 488.

banii plătiți de împărat, dar când n'a mai primit pensia obișnuită, dezastrul a fost aproape. Țara Românească a fost cumplit prădată timp de șapte ani în șir, foametea și mizeria au dus la o catastrofă a clasei țărănești, de care s'a resimțit, firește, toată starea economică a țării. Ardealul mai ferit, era totuși sărac când l-a cucerit Mihai și domnul român a fost silit să scoată din această țară tot ce avea nevoie și ceea ce ea însă nu putea da. Am cercetat amănunțit cărmuirea lui Mihai în Ardeal, am văzut jertfele cumplite pe care le-a cerut el țării de peste munți, jertfe ce însă nu puteau împlini nevoile lui. Oștenii neplătiți se răscoală, pradă și ard, anarhia se întinde peste tot, același lucru, deși avem știri puține, se petrece de sigur și în Moldova. Oștirea cu care cucerise Mihai Ardealul și Moldova se destramă sub ochii lui, la Mirăslău era o adunătură ce nu mai semăna nici pe departe cu armata dela Șelimber.

Ca să păstreze cuceririle sale, Mihai ar fi trebuit să aibă o temelie economică internă mai largă, ce l-ar fi scutit de dependența de banii împăratului. N'a avut-o, pentru că țărilor peste care a domnit nu i-o puteau da atunci și aceasta este principala cauză a căderii lui. Cât a putut totuși face în aceste împrejurări vitrege, întemeiat pe sabia lui și pe boeiri, ca oștea al lui Christos, este minunat, este o biruință a gândului.

Fost-am noi Românii un popor foarte sărac și pentru orice încercare de ridicare n'am putut plăti, decât cu sângele nostru.

Situația politică europeană. Dacă e drept că trebuie să căutăm pricina scăderilor noastre întâi la noi înșine, nu este însă mai puțin adevărat că și mediul politic general înrăurește soarta fiecărui stat. Ridicarea lui Mihai nu se putea menține în situația politică a Europei de Răsărit de atunci. El se afla prins între trei mari împărății: Imperiul turcesc care apucase pe calea decăderii, era încă la începutul ei și era totuși o mare putere, poate cea mai mare din Europa, Habsburgii, cari aveau în spatele lor Imperiul german și Spania, Polonia, care avea atunci în fruntea ei un mare militar și om de stat, Zamoyski. Prin jocul rivalităților dintre aceste trei mari puteri izbutise să se ridice Mihai; pe temeiul războiului între Habsburgi și Turci liberase țara de aceștia din urmă, pe temeiul rivalității economice și politice între Habsburgi și Poloni alungase instrumentele polone din Ardeal și Moldova, Andrei Bathory și Ieremia Movilă. Dar, de odată, domnul român

devine prea mare, nu mai e un instrument, e o putere care amenință să întârzie izbânda celorlalte trei puteri. Atunci el se văzu prins între imperialismele habsburgic, polon și turcesc, fără să se mai poată sprijini pe nici unul din ele. În tragicele luni din toamna anului 1600, Mihai avu împotriva lui în același timp și pe imperiali și pe Poloni și pe Turci.

Să adăugăm la aceasta faptul că pentru Mihai cruciata și lupta creștinătății unite împotriva păgânului era o realitate, pe când pentru ceilalți, mai ales pentru Habsburgi, era un mijloc de a-și satisface interesele egoiste. Mihai a fost înșelat de politica meschină și calculată a dușmanilor lui, n'a avut la îndemână o diplomatie care să-l lumineze în privința politicii din afară, să-i câștige prieteni, să-l facă iubit sau măcar cunoscut, așa cum era în realitate.

Căderea lui Mihai nu se datorește nici unor greșeli în politica lui socială sau națională, nici unor greșeli militare, el a căzut pentru că n'a avut înăuntru o temelie economică a operei sale, în afară a fost victima imperialismelor ce ne înconjurau, toate unite împotriva lui.

PRĂBUȘIREA

Răscoala nobilimii ardelen. Apăsarea fiscală ce Mihai era nevoit să exercite asupra Ardealului a produs răscoala nobilimii împotriva lui. La 1 Septemvrie 1600 domnul chiamă din nou dieta la Sebeșul Săsesc, toată lumea pricepu că e vorba de noi impozite pentru oștire și nobilii se retraseră la Turda, începând răsvrătirea ¹⁾. Erau încurajați de dizolvarea armatei neplătite, de dușmănia fățișe a solilor imperiali împotriva lui Mihai și de nădejdea întoarcerii lui Sigismund Bathory cu ajutor polon.

În timpul expediției din Moldova a lui Mihai, «începându-se sfaturi mincinoase și viclene asupra lui, întâi despre Unguri, că nu-l suferă să le fie domn, ci trimiseră la craiul leșesc să le dea pe Batăr Jicmon să le fie iar crai » ²⁾. «De toate părțile muncia (Ungurii) în tot chipul, ca doar s'ar mântui, să nu le fie crai un rumân, precum le era», scrie altă cronică munteană ³⁾. Însuși Moise Szekely, generalul ungur al lui Mihai, fugi în Polonia câteva zile înainte de adunarea dela Turda și la 30 August sosea în fața cancelarului polon cu o sută de oșteni, spunând că după luptele dela Hotin, el oprise pe domnul român să năvălească pe neașteptate în Polonia, pentru care Mihai îi poartă pică și-l amenință cu moartea ⁴⁾. Văzându-se înconjurat de dușmani, Mihai trimisese o scrisoare de alarmă arhiducelui Maximilian, arătându-i strâmtoarea cumplită în care se află din pricina lipsei de bani pentru oaste. Aceasta va depărta dela el sufletele soldaților, nobilii uneltesc împotriva lui, Sigismund Bathory caută să atragă

¹⁾ Crăciun, o. c., p. 136—137.

²⁾ *Cronica anonimă*, în *Revista pentru istorie, arheol. și filol.*, XI, p. 134.

³⁾ Constantin Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, ed. Iorga, p. 95.

⁴⁾ Działynski, *Collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoyscii illustrantia*, Poznan, 1861, p. 282.

armata de partea sa, Moise Szekely a fugit. Dacă nu va primi bani pentru oșteni, întreagă creștinătate poate fi târâtă în mare primejdie ¹⁾. Se vede bine că Mihai n'a fost surprins de evenimente, și-a dat seama de prăpastia ce i se deschidea sub picioare.

Răsculații dela Turda aleg ca șef pe Ștefan Czaki, fostul sfetnic al lui Mihai și dau proclamații către Secui, Bistrița și alte orașe, arătând de ce s'au răsculat: tirania și apăsarea lui Mihai, și cer tuturor să vie cu ei ²⁾. O parte din mercenarii domnului, nădăjduind că vor fi în sfârșit plătiți, trecură în tabăra nobililor ³⁾, orașele făcură la fel, Clujul trimise răsculaților 2000 de florini și Bistrița tot atât ⁴⁾, Clujenii sosiră înarmați în tabără ⁵⁾, Sibiuul se sculase cel dintâi, Brașovenii erau nehotărâți, dar aflând de hotărîrea Sibienilor, le urmară pilda, făcând o adunare la 11 Septemvrie, în urma căreia arestară pe boierii români din oraș ⁶⁾. Singuri Secuii se arătară credincioși lui Mihai și năvăliră în Țara Bârsei, prădând și arzând satele sășești ⁷⁾.

Mihai Viteazul se afla într-o situație grea, oștirea lui era împărțită, o parte era în Moldova, alta în Țara Românească, iar oștenii din Ardeal erau nesiguri și neplătiți. El încercă să trateze cu răsculații, trimițând în tabăra lor pe Luca Trauzner, care aminti nobililor din partea domnului, cum «capetele tuturor au fost în mâinile mele, dar m'am purtat cu atâta îndurare, încât nimănui nu i s'a întâmplat nimic». Ostașilor le-a amintit în ce sărăcie erau în Țara Românească, acum s'au îmbogățit, «eu însumi am rămas aproape sărac, numai ca să-i pot îmbogăți pe ei... i-am ținut, nu ca pe slujitorii mei, ci ca pe copiii mei». Cu Trauzner venise dela domn și un iezuit din Târgu-Mureș, dar nici unul nu fu lăsat să vorbească, de teamă să nu convingă pe oșteni ⁸⁾.

Totuși nobilimea nu avea destulă putere ca să înfrunte pe Mihai, așa slăbit cum era; domnul avusese grije să trimită în

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1009 (23 August 1600).

²⁾ *Ibidem*, p. 1019—1020, IV—1, p. 122 și Veress, *o. c.*, p. 174.

³⁾ Crăciun, *o. c.*, p. 136.

⁴⁾ Szadeczky, *Erdély és Mihali vaida*, p. 372—373.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1023.

⁶⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290—291.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 291—292 și Szadeczky, *o. c.*, p. 375—376.

⁸⁾ Crăciun, *o. c.*, p. 136—137.

Moldova pe cei mai mulți oșteni unguri ardeleni din armata lui. Răsculații se adresați atunci cu o foarte ciudată și interesantă scrisoare boierilor moldoveni. Știind că limba oficială în Moldova e slavona, pe care n'o cunoșteau, scriseră boierilor în dialectul rutean din Maramureș¹⁾. « Dela noi dela toți nobilii mari și mici și cu toți locuitorii și împreună cu toți slujitorii de oaste și cu toți oamenii, câți sântem mai de frunte în toată Țara Ungurească și de peste tot, scriem tuturor boierilor mari și mici din Țara Moldovei... Să ne sfătuim împreună pentru acest om rău și fără credință creștinească, Mihai voevod, de răutățile pe care le avem dela dânsul, de când a năvălit în țara noastră cu tistii lui și cu popii lui și cu hoții lui. Iar domnii de mai de mult ai țării noastre ungurești și ai țării voastre, Moldova, scriau către noi pace adâncă și bună vecinătate și bună prietenie, iar din vremea când s'a ridicat între noi Mihai voevod din Țara Românească pustiu este totul la noi, ca și la voi, bisericile sânt prădate, femeile și fetele oamenilor sânt rușinate și curțile voastre sânt arse cu foc, ca și în țara noastră ungurească și ne-a pus sub mare greutate și robie, pe care n'o putem suferi nici noi, nici voi. Deci, ai noștri cu toții, dela mic până la mare, s'au ridicat împotriva lui și pe voi vă rugăm să ne dați ajutor și să fiți cu noi, așa ca Mihai voevod să nu mai stăpânească asupra noastră... Deci voi toți, cu ajutorul lui Dumnezeu, ridicați-vă asupra lui cu toții, pentru relele și greutățile ce a pus asupra noastră. Acum este vremea ca să fim împreună... Iar oastea cea mare ungurească care este acolo, cum va auzi scrisoare dela noi, să vie cât mai repede la noi și cu celelalte oștiri să faceți cum știți. Și iarăși vă rugăm ca oștirea noastră să poată veni în pace la noi ». Dar « marea oștire » ungurească din Moldova nu sosi la timp și nici Sigismund nu se ivi și atunci răsculații, de voe, de nevoe, fură siliți să se arunce în brațele imperialilor. Generalul Gheorghe Basta, de origine albanez, comanda oastea imperială la marginile Ardealului și era un vechi dușman al lui Mihai, de când acesta nefiind ajutat la cucerirea țării, îl învinuise la curte de incapacitate și chiar de trădare²⁾. Aflând de răscoala Ardelenilor, el intră în țară cu

¹⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 130—132.

²⁾ Veress, *Epistolae Georgii Basta*, p. 348, scrisoarea lui Basta din 16 Februarie 1600: « Io faró restare et essi (acuzatorii) et il Valacco per bugiardi et infami », cf. și Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, p. 344 și XII, p. 516.

oastea lui, chemat chiar de Mihai, care vedea în generalul oştirii împărăteşti un aliat firesc ¹⁾).

Memoriile lui Basta redactate de Spontoni recunosc că el venise să ajute pe Mihai şi generalul scria el însuşi că «unii rău informaţi zic că aşi fi greşit, ajutând pe răsculaţi, întrucât aveam mai înainte însărcinarea de a ajuta pe Valah » ²⁾. Care să fie pricina trecerii neaşteptate a lui Basta de partea duşmanilor lui Mihai? Spontoni arată că a şovăit multă vreme, a cerut sfatul căpitănilor şi într'un târziu s'a hotărât să ia parte răsculaţilor, care-i făgăduiau credinţă veşnică, de teamă că, ajutând pe Mihai, nobilii ar fi chemat în ajutor pe Poloni şi pe Turci ³⁾. Oricât de independent putea fi un general imperial, într'o vreme când împăratul era nebun şi autoritatea împărţită între arhiducii rivali, totuşi nu putea lucra cu totul după voia lui. Credem că Basta, ştia dorinţa imperialilor de a lua pe seama lor Ardealul, din care nu pătuseră scoate pe Mihai cu diplomaţia şi aşteptau un prilej ni merit să-l înlăture. Fără un ordin precis, a simţit dorinţa stăpânilor lui, cum rezulta din purtarea lor faţă de Mihai. De aceea înfrângerea lui Mihai se datoreşte, nu iniţiativei lui Basta, ci sacrificării lui de către Habsburgi, dovadă că purtarea generalului a fost aprobată la curte. Basta primeşte jurământul de credinţă al lui Czaki şi al nobililor pentru împărat şi la 14 Septembrie îşi uneşte oştile cu ale lor în tabăra dela Turda ⁴⁾.

Luptele dela Mirăslău şi Braşov. Unirea lui Basta cu nobilii a fost mult uşurată de predarea cetăţilor Chioara şi Uioara prin trădarea lui Aga Leca ⁵⁾; din Turda oştile unite germane şi ungureşti se îndreptară spre Alba-Iulia, dar la Mirăslău, într'un loc strâmt, între Mureş şi dealuri, apărât în faţă de pă râul Lapad

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1016.

²⁾ Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, p. 103: «Era si partito il Basta con il suo essercito ben in ordine, marchiando alla volta di soccorrere il Valacco ».

³⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 104—106.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 126, XII, p. 1023, 1030, Veress, *Documente*, VI, p. 205, Spontoni, *o. c.*, p. 107—108, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 411—414.

⁵⁾ Basta cere împăratului să răsplătească pe Leca pentru aceasta, Veress *Epistolae*, p. 451.

și de o pădure întărită cu șanțuri, dădură de Mihai¹⁾. Domnul venise din Sebeșul Săseșc cu oaste de strănsură, ceva Cazaci călări, Secui, dar mai mult Sârbi și țărani, vre-o 10—12.000 de oameni²⁾. Basta avea 18.000 de oameni, dintre cari 6000 de călăreți germani și flamanzi³⁾. La 18 Septemvrie 1600 lupta începă prin duelul artileriei. Văzând pe domn bine întărit, Basta se prefăcu că se retrage peste satul Mirăslău, dar se opri la creasta de deal Kerekdomb, unde avea o poziție superioară și-și așeză acolo artileria. Mihai care nu mai avea pe lângă dânsul oșteni încercați și cu experiență, făcu greșeala să urmărească pe Basta, socotind că se retrage. El așeză mica lui oaste într'o singură linie; la stânga Secuii cu tunurile, la centru cavaleria, la dreapta Cazacii. Dar Basta acoperit de dealul înalt, trimite un detașament de mușchetari cari ocolesc stânga lui Mihai, atacă pe Secui și le ia tunurile. Atacul principal îl dă însă la centru cu trupele germane, centrul lui Mihai nu se poate împotrivi, cavaleria se risipește, o parte din Cazaci trec la dușman, Secuii luați între două focuri sânt măcelăriți, o mare parte din ostași se înecară în Mureș, pe care Mihai izbuti să-l străbată călare înnot⁴⁾, luând cu sine și steagul cel mare al oștirii, un steag alb cu scut verde, pe care se vedea un corb cu crucea în cioc⁵⁾.

Pe un deal înalt rămăseseră izolați 2000 de Secui, cari luptaseră până la urmă pentru domnul român, Basta le dăruie viața, dacă se predau, ceea ce ei primiră, însă nobilii neținând seama de cuvântul dat se aruncară ca fiarele asupra lor în timpul nopții

¹⁾ Situația locului descrisă de Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticii*, Acad. Rom. ist., ser. III, tom. IV, p. 133 și idem, *Essais sur l'art militaire*, p. 101. Existența unei păduri întărite e atestată de relația germană publicată de Veress, *Documente*, VI, p. 192—194.

²⁾ Veress, *l. c.*, cifra e dată de comisarul imperial Ungand, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 134.

³⁾ Relația lui Cavriolo venit din tabăra lui Basta, Veress, *o. c.*, VI, p. 204—209, după care scrie și Tarducci (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, p. 583—592). Știrea din tabăra dușmană că oastea lui Mihai era de două ori cât a lui Basta, nu merită crezare, când știm starea armatei lui în Ardeal. De altfel, cu trupe superioare, domnul nu s'ar fi întărit spre apărare, ci ar fi luat ofensiva dela început.

⁴⁾ Relațiile citate și Spontoni, *o. c.*, p. 109—119. Analiza tactică la Gen. R. Rosetti, *o. c.*, p. 132—138 și N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 32—39.

⁵⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 118.

și-i măcelăriră, «faptă crudă și barbară», scrie biograful lui Basta ¹⁾).

Mihai trecu aproape de Sibiul răsculat, lângă care îl întâmpinară oști venite din Țara Românească ²⁾, apoi se retrase la Făgăraș singura cetate ardeleană ce o mai avea și unde-și adăpostise familia și averile ³⁾ și de acolo trecu la Râșnov ⁴⁾. Acum începură să sosească în cete oștile din Moldova și din Țara Românească, precum și Secuii, ridicați cu toții la chemarea domnului. Locul cel mai potrivit pentru unirea acestor cete era Țara Bârsei, spre care duceau drumurile dela Bran, Buzău și Oituz, dar Brașovul, cum am văzut, trecuse de partea răsculaților. Brașovenii se înarmară și încercară să împiedice unirea oștilor lui Mihai, izbutind să respingă la Prăjmar pe armașul Sava și pe Deli Marcu ce veneau din Moldova. Dar curând sosiră și Secuii și pustiiră prin foc și sabie satele săsești ⁵⁾. Brașovenii îngroziți scriau Sibienilor că 4000 de Români, Sârbi și Unguri vin prin Oituz, ridică pe Secui și pradă, iar Sașii s'au retras sub zidurile orașului ⁶⁾. La 20 Septemvrie sosi și Nicolae Pătrașcu din Muntenia cu oștile lui, somând pe Brașoveni să treacă din nou de partea lui Mihai. Peste câteva zile sosi și domnul dinspre Făgăraș și se ajunsese la un adevărat asediu al Brașovului. Deli Marcu încercă un atac la moara de hârtie, trimițând vorbă Sașilor că «și noi sântem de partea împăratului», deci să nu se mai împotrivescă. La 1 Octomvrie oștirea lui Mihai atacă Brașovul din trei părți, pe la Timiș, pe la «muntele Judelui», cucerit prin surprindere și pe la moara de hârtie, din spre șes, alungând pe Sași până la «Podul Leproșilor» ⁷⁾. Prin aceste mișcări Brașovenii fuseseră împiedicați să controleze drumurile din Țara Bârsei și Mihai izbutise să unească toate oștile sale ce veniseră risipite, ba chiar ocolise Brașovul și se afla acum la răsărit de acest oraș, la Prăjmar. Această importantă operație mi-

¹⁾ *Ibidem*, p. 121.

²⁾ Memoriul lui Mihai către împărat, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 230—237.

³⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 122, raportul lui Zamoyski, în Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II — 1, p. 639.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 292—293.

⁶⁾ Szadecky, *o. c.*, p. 375—376 (17 Septemvrie).

⁷⁾ Simon Massa, *o. c.*, p. 294—297.

litară de concentrare a oștilor, care-i da o armată nouă învinsului dela Mirăslău, se făcuse fără piedici din partea lui Basta, care nu-l urmărise la timp. Generalul imperial s'a scuzat mai târziu, spunând că era nevoit să supravegheze granița dinspre Moldova, de unde se apropia Sigismund Bathory cu Polonii, ceea ce îngădui lui Mihai să câștige timp ¹⁾. Și cronica țării, spune că Mihai «s'a întâmpinat cu dâșii (răsculații), în luncile Brașovului și acolo deteră război unii cu alții și numai decât fu biruit Mihai vodă, că avea oști puține și fugind cu cât scăpară dintr'acel război, trecură în Țara Românească și tăbărâră la sat la Scăeni pre apa Teleajenului » ²⁾. În realitate lucrurile s'au petrecut altfel, Mihai avea acum iar o oaste de vre-o 16.000 de oameni ³⁾ și ar fi putut da o nouă luptă cu Basta, iar Brașovul fără îndoială ar fi căzut, dar Zamoyski cu Polonii ocupaseră între timp Moldova și înaintau spre Țara Românească. Mihai a sacrificat Ardealul, ca să apere țara lui cea veche, cu nădejdea că Basta îl va ajuta împotriva năvălitorilor cari amenințau și Ardealul, aducând cu ei pe Sigismund Bathory. Din partea lui, Basta văzând că Mihai are o oaste nouă și amenințat fiind și de Poloni, primi să trateze cu domnul român. Mihai trimise la Basta la Sibiu pe Radu Buzescu și-i ceru să-i lase în stăpânire Făgărașul și alte cetăți ⁴⁾. La început, Basta răspunse aspru, învinuind pe domn că n'a dat din vreme Ardealul împăratului, a ucis pe nobili și a îngăduit oștenilor să prade, li ceru să treacă munții și să-și lase familia ca zălog ⁵⁾. Dar peste câteva zile (2 Octomvrie) sosea în tabăra lui Mihai la Prăjmar solul Sebastian Theokoly cu doi nobili, cerând domnului jurământ de credință pentru împărat, trimiterea familiei și a boierilor ostateci. Făgărașul este refuzat, iar pentru privilegiile Secuilor, pe cari domnul nu-i uitase nici în clipa părăsirii Ardealului, va hotărî împăratul ⁶⁾.

¹⁾ Apologia lui Basta în Februarie 1601, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 506—509.

²⁾ *Cronica anonimă*, în *Revista p. Ist., Filol. și Arheol.*, XI, p. 134—135. Pasajul nu e decât în versiunea publicată de St. Nicolaescu, dar face parte desigur din original.

³⁾ Beduccini, în N. Iorga, *Un nou izvor*, Acad. Rom., ist. ser. III, XII, p. 137.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV — 1, p. 147 și Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 417—418 (24 Septemvrie).

⁵⁾ Szadecky, *o. c.*, p. 378—379 (Sibiu, 25 Septemvrie).

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II — 1, p. 611 și 626.

Mihai trecu atunci munții prin valea Buzăului, ca să întâmpine pe cancelarul polon ce venea cu Simi¹⁾on Movilă, dar nu trimise pe Pătrașcu și pe soția lui în Ardeal decât în ultima clipă, după primele lupte cu Polonii ¹⁾.

La Praga, înainte de a se afla cele petrecute în Ardeal, se dăduse solului lui Mihai răspunsul, supremă ironie, că domnul va fi numit guvernator pe viață în Ardeal ²⁾. Habsburgii nu știau că prilejul așteptat de a lua Ardealul se și ivise.

Pierderea Moldovei. Folosindu-se de răgazul ce-i lăsase Mihai, după întoarcerea sa în Ardeal, Zamoyiski, fără să mai întrebe dieta, adună oaste mare pe cheltuiala lui și a nobililor din partidul său, ridică nobilimea din Rusia (Galiția și Podolia), ia cu sine pe Sigismund Bathory ³⁾, pe Ieremia Movilă și pe pribegii moldoveni, chiar pe fiul regelui, Vladislav ⁴⁾ (viitorul Vladislav IV) și pornește asupra Moldovei. În August Zamoyiski socotea cu amărăciune că oastea lui e prea mică și « ar putea păți rușine coroana mării sale » ⁵⁾. La începutul lui Septemvrie adunase însă 24.000 de oameni (între cari 9000 de Cazaci) ⁶⁾ și trimisese înainte pe hatmanul Zolkiewski să studieze locurile de trecere în Moldova. În raportul său Zolkiewski arată că trebuie să se lucreze repede, trecerea Nistrului să se facă la Ustia, moșia Moveleștilor, folosind plutele pescarilor. Primejdia mai mare ar fi, dacă oamenii lui Mihai ar încerca o mișcare de învăluire prin Poțuția. Aceste pregătiri erau făcute fără știrea lui Ieremia Movilă, de care căpitaniii poloni se cam fereau ⁷⁾. Pe de altă parte Polonii avuseseră grije să-și asigure prin tratări diplomatice sprijinul Turcilor și al Tătarilor ⁸⁾.

La 4 Septemvrie oștirea cancelarului trecu Nistrul după o scurtă luptă cu un corp de 150 de Sârbi și peste două zile sosi la Cernăuți ⁹⁾.

¹⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 216—219, Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 295—296.

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 133—134.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, III — 2, p. 364.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 152.

⁵⁾ Heidenstein, *o. c.*, p. 358.

⁶⁾ K. Górski, *Wojna z wojewodą wołoskim Michalem* (războiul cu voevodul român Mihai), în *Ateneum*, 1894, IV, p. 255.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 257.

⁸⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 124—127.

⁹⁾ Ziarul expediției lui Zamoyiski, la Działyński, *o. c.*, p. 280—291.

Sarcina Polonilor în Moldova fu mult ușurată de rechemarea oștilor lui Mihai cu Udrea și Deli Marcu în Ardeal, unde avea nevoie de ele în lupta lui cu Basta, așa că năvălitoriilor nu găsiră în fața lor decât slabe detașamente de ariergardă. Totuși trecerea prin Codrii Cosminului se făcu foarte încet și abia peste 10 zile oastea ajunsese în fața Sucevii. Sârbii lui Mihai năvăliseră în Pocuția, arzând satele și cancelarul fu nevoit să trimită un detașament împotriva lor, care-i bătu (12 Septemvrie¹⁾). Tătarii și Turcii trimiseră soli oferind alianța lor, dar Zamoyski se temu de asemenea colaboratori²⁾. La 15 Septemvrie oștirea polonă se afla în fața Sucevii apărată de 200 de Unguri și Munteni sub Ianoș Kaptury, dar cetățuia fiind întărită cu ziduri groase, un castel, turnuri în colțuri și șanțuri adânci de 20 de picioare, Zamoyski hotărâște să nu dea asaltul³⁾. Îmbrăcat în haine de simplu soldat cancelarul cercetează personal de jur împrejur cetatea, dar explozia unei ghiulele dușmane era să-l ucidă, îi sperie calul, care o ia la fugă. Tot atunci sosește în tabăra Polonilor și scrisoarea Ardelenilor vestind de răscoala lor împotriva lui Mihai. Stroici, fratele logofătului, urmărea în acest timp pe Deli Marcu în retragerea sa spre munți. Primejdia nu era însă înlăturată pentru Poloni, se descoperă între Cazacii din oastea lor o conspirație, care avea de scop uciderea lui Zamoyski și predarea tuturor tunurilor lui Mihai; peste câteva zile se vestește că însuși Koska, hatmanul Cazacilor, era omul domnului român și e înlocuit dela comandă printr'un oarecare Havrilo⁴⁾. La 19 Septemvrie Zamoyski despărțise din oastea sa 7000 de oameni cu Iacob Potocki, Moise Szekely și Stroici cel tânăr, cari trecură în Ardeal spre Bistrița, ca să redea domnia lui Sigismund Bathory⁵⁾, dar mai târziu, în fața somației adresate de Basta cancelarului, se întoarseră înapoi⁶⁾.

¹⁾ *Ibidem*.

²⁾ *Ibidem* și Veress, *Documente*, VI, p. 183—185 (Scrisoarea lui Zamoyski).

³⁾ Dzialynski, *o. c.*, și P. Panaitescu, *o. c.*, p. 127—130 (Scrisoarea lui Ieremia Movilă).

⁴⁾ Dzialynski, *o. c.* Continuarea aceleiași ziar, dela 21 Septemvrie, la Veress, *o. c.*, VI, p. 242—250.

⁵⁾ Dzialynski, *l. c.* și Górski, *o. c.*, p. 260.

⁶⁾ Somația nobililor ardeleni către Sigismund, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1042—1043, a lui Basta către Zamoyski, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 415—416 și 429—431.

Garnizoana Sucevii trimise veste că dacă nu va primi ajutor în timp de 10 zile, va preda cetatea, ceea ce se întâmplă la 27 Septemvrie, pe când Zamoyski pornise înainte prin Roman și Bacău ¹⁾. În sfârșit, după un popas la Lunca Mare, Polonii erau la 6 Octomvrie la Focșani, la granița Țării Românești ²⁾.

Se puna acum problema acestei țări, căci prezența oștirii imperiale în Ardeal nu mai îngăduia trecerea munților, cum proiectase la început cancelarul. În tabăra lui se aflau mai mulți pretendenți la tronul muntean, Ioan fiul lui Petre Cercel ³⁾, Ladislau Bekes nobil ungur, care muri însă în timpul campaniei și corpul său fu depus în cetatea Hotinului ⁴⁾, Dimitrie Cercel, alt fiu al lui Petre, care dădu în scris regelui polon în italianește și iscăbind grecește, în tabăra dela Lunca Mare, că dacă i se va da lui domnia, va plăti Polonilor toată cheltuială războiului, plus 50.000 ducăți de aur pe an, firește pe spinarea Țării Românești ⁵⁾. Dimitrie Cercel era om de 40 de ani, trecuse la catolicism și stătea de un an în Polonia, era socotit însă un om simplu ⁶⁾, Polonii îl închiseră mai târziu la Marienburg, unde-și sfârși zilele după mulți ani ca prizonier ⁷⁾. Dintre toți candidații Zamoyski alese însă pe Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, mai ales că era bine văzut și de Turci ⁸⁾.

Lupta depe Teleajen. Din Lunca Mare, la 1 Octomvrie, Zamoyski dăduse o proclamație către boierii munteni, în care scria: «Am hotărît să urmăresc pe Mihai în Ardeal cu oastea mea, oastea regală are nevoie pentru a ajunge acolo să treacă pe pământul Țării Românești. Am poruncit cu strășnicie ca oastea să se ferească de jafuri, dar având oaste mare, e greu să-i supraveghezi pe toți. De aceea domniile-voastre să duceți lucrurile mai scumpe și mai de preț din calea oștirii. Vă îndemn să-mi dați de

¹⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 243.

²⁾ *Ibidem*, p. 221 și Górski, *o. c.*, p. 261.

³⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 267—268 și Heidenstein, *o. c.*, p. 362.

⁴⁾ Heidenstein, *o. c.* și *Ms. Ossolinski din Lwów*, Nr. 739—I, f. 48—49 (Camenita 23 Noemvrie 1600).

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 132. Cred că Lucomaci, de unde e datată scrisoarea, este Lunca Mare, auzit greșit; la 2 Octomvrie, data scrisorii, Zamoyski se afla acolo.

⁶⁾ N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 131, cf. și Heidenstein, *l. c.*

⁷⁾ N. Iorğa, în *Omagiu lui Titu Maiorescu*, p. 154—162.

⁸⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 129.

știre despre cele ce socotiți că ar fi mai potrivite pentru legile și libertățile voastre »¹⁾. Cancelarul nu renunțase încă la cucerirea Ardealului, unde se afla Mihai și voia să treacă probabil munții prin valea Buzăului. Dar domnul român coborî tocmai atunci pe acolo și se opri la Scăeni, la nord de Ploești²⁾, unde aștepta ajutorul lui Basta. Zamoyski aflând de sosirea lui Mihai așteaptă întoarcerea oștilor trimise spre Ardeal, apoi ocupă Buzăul la 10 Octomvrie³⁾ și înaintează sub dealuri spre Ploești.

Mihai trimisese în întâmpinarea lui pe Baba Novac care atacă pe Poloni la Năieni din flanc de pe muntele Slonul și din față, pe drumul de țară, o adevărată cursă, dar Polonii iau muntele și resping atacul (12 Octomvrie)⁴⁾. O altă luptă are loc la Ceptura, la 14 și abia la 19 Polonii întârziați de hărțuiele sosiră în fața taberii lui Mihai, la Bucov pe Teleajen⁵⁾, unde domnul se întărise de două săptămâni. Din tabăra avem un emoționat hrisov al lui Mihai către boierul Grama, care stătuse închis pentru pări nedrepte în turnul din Brașov. Domnul, în clipa supremă, recunoaște nedreptatea și-i dăruiește câteva sate, « temându-se domnia mea de blestemul lui și al fiilor lui... și să nu port domnia mea blestemul lui, nici fiul domniei mele, Io Nicolai voevod ». A scris în tabără, « când am fost domnia mea cu oștile la gura Teleajenului, spre a da lupta cu Leșii, Moldovenii și Tătarii și Turcii... Și de va da bunul Dumnezeu să sdrobesc pe vrăjmașii noștri sub picioarele domniei mele, atunci domnia mea îi voi face lui și hrisovul domniei mele » (26 Sept./6 Oct.)⁶⁾.

Tot de acolo trimite și o scrisoare desnădăjduită comisarilor imperiali din Ardeal: a trimis pe rând pe fiul său cu boierii fruntași, pe postelnicul Cârstea, pe Radu postelnicul, pe Știrbey și n'a primit nici un ajutor, va trimite cu oameni siguri și pe soția lui; dușmanul înaintează spre Târgoviște. « Dacă vreți să-mi

¹⁾ Textul latin, fragment, la Macurek, *o. c.*, p. 143, n. 87. Și aci Lucomaci, în loc de Lunca Mare.

²⁾ *Cronica anonimă*, I. c.

³⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 245.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 239 (relația lui Zamoyski) și Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 640.

⁵⁾ Hurmuzaki, *I. c.*, cf. Górski, *o. c.*, p. 263—264.

⁶⁾ St. Nicolaescu, *Documente delă Mihai Viteazul*, p. 27—32 și I. Bogdan în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 167—170.

trimiteți ajutor, voi mai aștepta două zile, după aceea, va fi cum va vrea Dumnezeu »¹⁾). Ajutorul imperial nu sosi, căci Ungurii ardelenii urmăreau pe Germani, « nu cumva să plece în ajutorul lui Mihai » și Basta se temea de răscoala lor²⁾).

În ajunul luptei decisive Andrei Taranowski, vechiul prieten al lui Mihai, îi scrie din tabăra polonă, sfătuindu-l să se predea lui Zamoyski, căci acesta îl va trata bine, dovadă exemplul arhiducelui Maximilian, care fiind luat prizonier, a fost după aceea liberat de cancelar³⁾). Mihai nu era însă omul care să se predea fără luptă.

Bătălia decisivă avu loc la Bucov pe Teleajen, la 20 Octomvrie. Zamoyski avea 24.000 de oameni, iar Mihai 16.000 oaste de strânsură⁴⁾). Tabăra românească era întărită între Teleajen în spate și râul Bucovel în față, având ca temei o pădure întărită, în spatele căreia se afla infanteria așezată pe 8 rânduri. Zamoyski ocupă Dealul Mare în fața taberii dușmane și trăznește de acolo pădurea cu toată artileria lui. Sub scutul focului ei, Cazacii și infanteria polonă forțează trecerea râului la aripa stângă, după o luptă de mai multe ore, « deși erau șanțuri adânci și frontul era foarte larg ». Mihai care trimisese bagajele înainte, e silit să se retragă spre apus, lăsând mulți morți pe câmpul de luptă⁵⁾). « Am bătut, scrie Heidenstein, pe un om foarte primejdios, care pregătea pieirea Poloniei »⁶⁾).

¹⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 134—135.

²⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 297.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV — 1, p. 172—173. text polon fără traducere (19 Oct.) Andrei Wilczkowski e o greșală pentru Andrei Taranowski, cum reiese și din cuprinsul scrisorii.

⁴⁾ Górski, *o. c.*, p. 257 și Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticilor*, p. 136.

⁵⁾ Scrisoarea lui Zamoyski către rege (22 Octomvrie), Dzialynski, *o. c.*, p. 291—292; același către Radziwill, *Script. rerum. Pol.*, VIII, p. 158; către Ardeleni (23 Oct.), Szadeczky, *o. c.*, p. 393—394; către nunțiu, Veress, *o. c.*, VI, p. 238—242; către Basta (25 Oct.), Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 184—185, Raportul general al lui Zamoyski, Hurmuzaki, *Documente-Supplement*, II, 1, p. 639—647, același raport, la Szadeczky, *o. c.*, p. 383—389 și la Grabowski, *Starozytności historyczne Polskie* (Antichități istorice poloneze), I, Cracovia, 1840, p. 104—111, ziarul citat, la Veress, *o. c.*, VI, p. 246—250, Heidenstein *o. c.*, p. 361—362, Górski, *o. c.*, p. 264—270, Gen. R. Rosetti, *Evoluția tacticilor*, în Acad. Rom., *ist. ser. III*, IV, p. 136—140.

⁶⁾ Heidenstein, *o. c.*, p. 361.

Năvălirea Turcilor și lupta dela Argeș. În același timp norii se strângeau din toate părțile cerului asupra stăpânirilor lui Mihai vodă. În Iulie se poruncise și din Constantinopol galerelor să pornească spre Dunăre¹⁾. Vechiul dușman, Turcul, găsisese și el prilejul să lovească pe domnul slăbit în luptă; la curtea sultanului, cu toate că unii erau pentru pace, în frunte cu sultana mamă, care, se zice că primise daruri dela Mihai, și spuneau că domnul ar putea să ardă din nou Bulgaria până la Sofia și să întindă vre-o cursă oștirii, Evreii ațâțau pe vizir împotriva domnului și cei mai mulți erau de părere că nu trebuiesc lăsați Polonii să se întindă singuri în principate²⁾. Solul regelui Poloniei, Andrei Rembowski, vestise pe Turci de pornirea apropiată a oștirii cancelarului³⁾ și sultanul poruncise lui Mahomed Ghiuzeldi pașa, fratele marelui vizir și lui Șaban pașa de Cipru să-i ia înainte și să ocupe Țara Românească. Galerele turcești debarcară oștirea la Giurgiu (21 Septemvrie) și ocupă vechea cetate dărmată în ultimele lupte. Ea fu reclădită ca un punct de pază în coasta țării și de acolo cetele turcești conduse de Eiab pașa înaintează prădând până la București și Târgoviște⁴⁾. În acest din urmă oraș Turcii fură întâmpinați de banul Craiovei, Calotă Bozianu, un vechi credincios al lui Mihai, care pieri luptând pentru domnul său. Capul său însângerat fu trimis ca un trofeu sultanului, alte bande turcești prădară până la Craiova și Gherghița⁵⁾. Aceste cete nu alcătuiau o armată și la sosirea domnului cu oastea din Ardeal, ele se retraseră la Giurgiu, părăsind Târgoviștea și Bu-

¹⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 163.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1065 (text italian), aceeași relație la p. 1280—1281 (text german).

³⁾ Instrucțiunile lui, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 611—617

⁴⁾ Scrisoarea marelui vizir, la P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 140—143, scrisoarea sultanului despre aceleași evenimente, la Golubev, *Петръ Морила Мърт. Кіевскі*, (Petre Movilă mitropolitul Kievului), Kiev, 1898, I, p. 41—43 și la Corfus, *o. c.*, p. 50—54, raportul lui Șaban pașa, în Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 29—30 și Naima, *Annals*, trad. Ch. Fraser, p. 159—160.

⁵⁾ Relațiile citate și cea venețiană, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 31—32 și IV, 1, 1, p. 167, Naima, *l. c.* La Golubev numele comandantului ucis e « Golota », în trad. polonă a lui Naima (Sękowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich* — Colecție din istoricii turci, Varșovia, 1824, I, p. 112), *Kalita ban Karaczowy*, în trad. engleză lipsește.

eureștii și lăsând Polonilor sarcina de a se lupta cu Mihai, a cărui sabie le trezea cumplite amintiri¹⁾. Pe urma lor merse la Giurgiu ca sol din partea domnului, Andronie vistierul, mentorul lui Nicolae Pătrașcu, cu multe făgăduieli și propuneri de pace bine primite de pașă²⁾. Deși Turcii se retrăsese, prădarea țării și nimicirea oștii lui Calotă lipsiseră pe domn de ajutor în clipa de nevoie, așa că Mihai putea scrie mai târziu: «Nu m'ași fi temut nici odată numai de Poloni, dacă n'ar fi început de altă parte războiul și cu Turcii »³⁾. Turcii au avut alături de aliații lor un rol în căderea lui Mihai, care a fost pe nedrept neglijat de istorici.⁷

Poate nici odată firea dârză a domnului român, care nu se apleca sub vitregia vremilor, nu s'a arătat mai întreagă decât în aceste împrejurări. Împotriva lui stăteau Turcii, Tătarii, Germanii, Ungurii, Polonii și Moldovenii, țara era cuprinsă de dușmani, oastea lui înfrântă se risipea, el tot n'a pierdut nădejdea și a rămas în țară să lupte mai departe. Era un adevărat creștin, încrezător în izbânda cauzei lui drepte.

După lupta dela Teleajen, Mihai a mai rămas în țară luptând încă o lună și jumătate. Planul său era să se retragă în Oltenia, țara lui, să se întărească acolo și să aștepte plecarea cancelarului, care nu putea ierna cu oștile așa de departe de Polonia, să primească ajutor dela Basta și apoi să alunge pe Simion Movilă.⁸

După lupta dela Teleajen Polonii ocupă Ploestii cu palatul domnesc de acolo⁴⁾, iar Zamoyski luă jurământ de credință lui Simion vodă cu făgăduiala unui tribut anual de 40.000 de galbeni, primirea garnizoanelor polone în cetăți și angajarea unei oști de mercenari poloni de 3000 de oameni pe socoteala țării⁵⁾. Cancelarul se simțea bolnav, probleme grave îl chemau acasă și de aceea se întoarce în patrie, lăsând pe lângă domn pe Ioan Potocki cu trupe călări și pedestrime. Cazacii Nizovi nu voră să

¹⁾ Retragera Turcilor, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 33, cf. și IV, 1, p. 161, Mihai către comisarii imperiali la 12 Oct.: «Tabăra turcească s'a retras dela București la Dunăre, îndată ce a aflat de întoarcerea mea ». Cf. și p. 167.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 30).

³⁾ Raportul către Rudolf II, *ibidem*, IV, 1, p. 235.

⁴⁾ Cf. poema lui I. Otwinowski despre lupta dela Argeș, la P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Ureche și Miron Costin*, Acad. Rom. ist., ser. III, IV, p. 363—366.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 642—643. ~ ă

mai lupte, nu se supun și se întorc și ei acasă¹⁾. Vremea începea să se strice, ploile desfundau drumurile, cu multă greutate ajunse Simion la Târgoviște, unde mai prinse câțiva boieri munteni, vistiernicii Papa și Micul²⁾. Turcii atunci îi trimiseră steag de domnie, renunțând deocamdată la candidatul lor, Radu Mihnea³⁾.

Între timp, Mihai se retrăsese la Craiova și strângea oaste, țărani sau lefegii risipiți⁴⁾, cerând stăruitor, dar zadarnic, ajutor dela imperialii din Ardeal, în cari nu pierduse încă nădejdea⁵⁾. La Craiova unii boieri încercară o răscoală văzând situația fără nădejde în care se afla domnul, dar acesta simțindu-se încă stăpân, îi prinde și-i omoară⁶⁾, de altfel Buzestii, Udrea, Baba Novac și vechii lui căpitani de oaste erau încă pe lângă dânsul. Turcii în număr de 4000 trecură Dunărea cu beii de Vidin și Nicopole și se îndreptară asupra Craiovei, dar domnul trimise împotriva lor pe noul mare ban, Preda Buzescu, care-i bătu, cei doi bei fură uciși, steagurile lor luate au fost ultimul trofeu, pe care-l purta Mihai până la Praga la picioarele tronului împărătesc⁷⁾. În aceste lupte cu Turcii căzu însă rănit în mâinile dușmanilor vestitul erou raguzan Deli Marcu, dus la Constantinopol în triumf, fu decapitat acolo și tot atunci fu ucis în chinuri și ultimul sol al lui Mihai la Poartă, grecul Dimo⁸⁾.

La sfârșitul lui Noemvrie Polonii și domnul lor nu cutezaseră să se arate dincolo de Olt, Mihai crezu că a venit timpul prielnic să ia ofensiva, să cadă asupra lor, înconjurându-i prin munți. El trecu întâi la mănăstirea Bistrița în Vâlcea, unde poposi câteva zile cu ostașii. Acolo « a fost atunci la eșirea lui dintr'această țară și a fost într-o multă strâmtoare și scârbă din toate părțile și într-o imputinarea avuției de bani... și din puțină avere ce o avea domnia sa în bani », cumpără satul Costești. « Au întrebat

¹⁾ Otwinowski, la P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 363—364.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 136—137.

³⁾ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁾ Raportul către împărat, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 236 și Heidenstein *o. c.*, p. 362.

⁵⁾ *Ibidem*.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 209 (Știri din Caransebeș).

⁷⁾ Memoriul citat, *ibidem*, p. 236 și cel către ducele de Toscana, *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 40.

⁸⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 83—35.

domnia lui pre toți aceia (ostașii), vrea-vor ca să lase părțile lor de leafă, să cumpere acel sat... ca să fie pentru Dumnezeu la sfânta mănăstire..., iar ei, acei ostași, toți atuncia cu glas mare au zis, să fie după voia domniei sale »¹⁾. După această faptă creștinească, Mihai trece prin Râmnic²⁾ spre valea Topologului și se așează cu oastea la Ruda³⁾, punct strategic important, unde se întâlneau drumurile ce mergeau spre Râmnic, Curtea de Argeș și pe Topolog⁴⁾. « În sat la Ruda... Mihai voevod n'a putut găsi de nicăeri să ia bani cu împrumut » pentru oșteni, dar Preda Buzescu, pe care-l făcuse mare ban după moartea lui Calotă, « el a împrumutat pe Mihai vodă cu 77.000 de aspri și încă datu-i-a și un cal bun și numărat-au banii atunci însuși Bărcan vistierul ». În schimb domnul dă boierului său satul Izbiceni⁵⁾. Din Ruda Mihai trimite înainte pe Udrea cu 7000 de oameni să ocupe Curtea de Argeș, unde se dădu ultima luptă la 25 Noemvrie 1600. Ioan Potocki și Simion Movilă sosesc cu toată oștirea lor, întârziați de mersul greu al artileriei pe vreme rea. Baba Novac e lăsat la stânga, iar Udrea pregătește o cursă, vrea să lase pe dușmani să ocupe orașul și apoi să-i atace acolo din trei părți. Potocki însă ocupă o înălțime care domină Curtea de Argeș și trecerea peste Argeș, unde se vede un pod în fața orașului. Polonii sprijiniți pe această înălțime fac o mișcare de înconjurare prin păduri și lovesc pe Udrea în tabăra sa. Ei dau patru asalturi și abia după ultimul Udrea se retrage, lăsând 1500 de morți și 17 steaguri pe câmpul de luptă. Mihai înștiințat de Udrea, trece Oltul la Râmnic cu artileria lui, urmărit abia a doua zi de Tarnowski cu oamenii lui Simion Movilă, Potocki rămânând la Pitești cu solul pașii Mahmed⁶⁾.

¹⁾ Hrisovul lui Radu Șerban, 12 Aprilie 1604, la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 305—306.

²⁾ Heidenstein, *o. c.*, p. 362.

³⁾ Poema lui Otwinowski, la P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 365, cf. și hrisovul Buzeștilor citat mai jos.

⁴⁾ *Harta României*, de M. Moldoveanu, planșa 37.

⁵⁾ Hrisovul lui Radu Șerban către Buzești, 23 August 1605, St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 306—307.

⁶⁾ Cea mai dezvoltată descriere a luptei este poema lui Iarosz Otwinowski, *Powodzenia niebezpiecznego ale szczęśliwego wojska I. K. M. przez I. M. staroscie Kamienieckim w Multaniech, opisanie prawdziwie* (Izbânda primejdioasă, dar fericită a oștirii mării sale regelui în Muntenia prin starostele

Atunci, după această ultimă încercare nenorocită, Mihai fu părăsit de toți, Buzeștii ei înșiși, Udrea și alții se închinară noului domn adus de Poloni ¹⁾, iar domnul, acum un biet pribeag, trecu munții în Ardeal și la 6 Decembrie îl aflăm lângă Beiuș în Munții Apuseni ²⁾.

Cămeniței, descriere exactă) tipărită la Cracovia, 1601, două pagini, reprodusă și în Cronica lui Guagnin-Paszkowski, *Opisanie Sarmaciej Europejskiej*, Cracovia, 1611. Am dovedit că de acolo a întrebuintat descrierea și Miron Costin (*Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 452, citează « Hronicul »), P. P. Panaitescu, *Înfluența polonă*, p. 236—238, traducerea poemei, *ibidem*, p. 362—366. Alte știri despre această luptă, Heidenstein, *o. c.*, p. 364. Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 651, Veress, *Documente*, VI, p. 275 și *Scrip. rerum. Polon.*, VIII, p. 158—159 (Scrisoarea lui Zamoyski).

¹⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 70 și poema lui Otwinowski, la P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 366.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 201—203.

A DOUA CUCERIRE A ARDEALULUI ȘI MOARTEA

Mihai la Viena și la Praga. Domnul pribeag plecase însoțit de o mică oștire cu căpitanii săi și fără să mai ceară voe străbătu prin Ardeal, țara unde fusese odinioară stăpân. Basta, știind că se duce la împărat, nu luă măsuri ca să-i tae calea, dar nobilii ar fi vrut să-l prindă și să-l ucidă. La Deva tunurile cetății fură îndreptate asupra cetelor pribegilor și se traseră câteva ghiulele asupra lor, detașamente ungurești îi urmăriră, dar fură ținute la distanță de mica oștire domnească ¹⁾.

Curând Mihai ajunse la Beiuș și de acolo la Oradia Mare (12 Decemvrie), în ținuturile ce se aflau sub cărmuirea nemijlocită a împăratului ²⁾. De acolo trecu prin Debrețin la Cașovia (Kosice), în Ungaria de sus, unde lăsă 700 de oșteni, pe cari nu avea cu ce să-i mai ție în această lungă călătorie ³⁾. La Bratislava Mihai se întâlni cu bătrânul episcop Suhay, care fusese odinioară sol la Târgoviște și care-l primi în casa lui ⁴⁾ și-l însoți chiar în călătorie până la Viena. La 12 Ianuarie 1601 Mihai intră în capitala Austriei cu vre-o 30 de însoțitori și 16 trăsuri, însoțit de episcopul Suhay și de arhiepiscopul Ungariei Kutasy. Cu câteva zile înainte se luaseră măsuri pentru primirea lui și domnul român fu găzduit la hanul Cerbul de Aur (Zum Guldin Hirschen) ⁵⁾. La Viena se afla arhiducele Matei, fratele împăratului Rudolf, el însuși mai târziu împărat; dintre toți arhiducii rivali, el singur a înțeles mai bine

¹⁾ Memoriul către Rudolf II, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 236.

²⁾ *Ibidem*, p. 200—201, XII, p. 1105—1106, Veress, *Documente*, VI, p. 278—280.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 207 și Veress, *o. c.*, VI, p. 284 și 319.

⁴⁾ Veress, *o. c.*, p. 416.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 286—289, 293 și Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 225 și XII, p. 1124—1125, 1132, 1139.

folosul pe care Habsburgii l-ar avea sprijinind sincer pe domnul român, de aceea îl primi foarte bine, îi trimise o trăsură de paradă la intrarea în oraș și interveni la curte pentru el. Domnul, în aceste vremuri de sărăcie, îi dăruie totuși șase cai aleși¹⁾. Îndată ce se află în Ardeal de sosirea lui Mihai, ura neîmpăcată a nobililor împotriva lui izbucni și ei trimiseră soli la curte cu pâră asupra lui, cerând să nu fie ascultat, ci dimpotrivă, să fie prins și pedepsit ca un dușman și un trădător²⁾. De data aceasta pârile nu rămaseră fără răspuns, Mihai se afla la Viena, figura lui demnă și mândră impresionase plăcut pe toți³⁾, domnul se apucă să scrie expuneri întinse asupra faptelor și a dreptății lui, trimițându-le arhiducelui Matei⁴⁾, și chiar în țările din Apus, regelui Spaniei Filip III⁵⁾, etc. Atunci alcătui el (prin secretarii lui, de sigur) două lucrări istorice autobiografice, în care înfățișează în latinește și italienește toate luptele lui cu Turcii și trădarea Ardele- nilor față de el și de împărat. Aceste lucrări de foarte mare însem- nătate pentru istorie, ne arată nu numai faptele, dar și sufletul de creștin luptător al lui Mihai.

Una din ele este un memoriu către împărat (17 Ianuarie 1601),⁶⁾ cealaltă, mai întinsă, menită răspândirii faimei sale în Italia, e adresată ducelui Cosimo de Toscana, unul din membrii Ligii creștine⁷⁾. Pentru aceste memorii Mihai a folosit cronica domniei lui scrisă de Petre Armeanul, pe care o avea la dânsul⁸⁾.

Dar ceea ce convinge curtea dela Praga mai mult decât argu- mentele acestea, au fost faptele ce se petrecură în Ardeal. Mihai arătase că nobilii ardeleni se răsculasera împotriva lui, nu de

¹⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 291—292, 301—302 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1124—1125.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1126—1127.

³⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 302.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1139—1140.

⁵⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 355—356.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 230—237 și Papiu, *Tezaur*, I, p. 249—270.

⁷⁾ Pernice, în *Archivio Storico Italiano*, LXXXIII, 1925, trad. rom. sub titlul, *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși*, în *Biblioteca Asociației*, Nr. 137, Sibiu, 1926, cf. N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, Acad. Rom., ist. ser. III, V, 1925.

⁸⁾ Dovedit prin identitatea cu pasajele din opera lui Petre Armeanul intercalate în cronica lui Szamosközy, Crăciun, *o. c.*, p. 26—36.

dragul Habsburgilor, ci pentrucă așteptau pe Sigismund Bathory, acesta întârziind, au fost nevoiți să-l cheme pe Basta și acum vor să-l înlăture și pe acesta, cum îl înlăturaseră și pe el. În adevăr, lucrurile se petrecură întocmai, în Februarie 1601 nobilii în frunte cu Czaki se ridicară împotriva generalului imperial, îl arestară și în cele din urmă Basta liberat, e silit să plece la Dej și de acolo la Satu-Mare, pierzând Ardealul în chip rușinos, fără luptă¹⁾, după ce vărsase atâta sânge ca să-l cucerească.'

Arhiducele Maximilian aflând de retragerea lui Basta, spuse pe față că nu e alt chip să ții în frâu pe Ardeleni, decât cel cu care începuse Mihai²⁾. Îndată Mihai fu chemat din Viena la Praga, la curtea împăratului, era din nou un om folositor pentru Habsburgi după ce se dovedise incapacitatea lui Basta.

Noua răscoală a Ardealului lovise și în Mihai, Baba Novac, căpitanul său, fu prins la Cluj și ars de viu în grozave chinuri³⁾, familia domnului fu închisă în cetatea Făgărașului⁴⁾, ceea ce-l îndârji și mai mult.

La 23 Februarie Mihai Viteazul intră în Praga cu 35 de oameni, ce urmau să fie ținuți pe socoteala împăratului. Toți însoțitorii domnului fură așezați într-o cameră mare, în care, după obiceiul lor, aprinseră mangal într'un cazan mare de fier spre a se încălzi. Doi dintre ei fură găsiți a doua zi de oamenii hanului morți asfixiați⁵⁾. Mihai umbla în acest oraș străin, în care nu se putea înțelege în limba lui, urmat de un tâlmaci care traducea toate cuvintele lui în italianește⁶⁾. La 1 Martie văzu în sfârșit domnul fața aceluia, în care dela început își pusese atâtea nădejdi, împăratul creștinilor, bietul bolnav de nervi, Rudolf II⁷⁾. Peste câteva zile urmă a doua audiență, care ținu două ore⁸⁾. Nu știm ce și cum va fi vorbit Mihai în aceste înalte locuri, dar izbânda lui a fost deplină, toate pările se dovediră mincinoase, el dobândi

¹⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 143, 146, 149 și Veress, *o. c.*, VI, p. 312—313.

²⁾ *Ibidem*, p. 311.

³⁾ St. Meteș, *Domni și boieri români la Cluj*, p. 22—23 și Crăciun, *o. c.*, p. 143—144.

⁴⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 318, 324—326.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1153.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 1158.

⁷⁾ *Ibidem*, Veress, *o. c.*, VI, p. 333.

⁸⁾ Veress, *l. c.*

încrederea împăratului și fu însărcinat să ridice o nouă oaste de mercenari ca să recucerească Ardealul. Pentru aceasta i s'au dat 100.000 de taleri, pe lângă alte daruri și întărirea moșiei Kőnigsberg în Boemia, care-i fusese făgăduită de mult ¹⁾. Pictorii dela curte atrași de chipul mândru și exotic al domnului român, îi făcură portretul și ne-au rămas de atunci mai multe picturi înfățișând pe Mihai, dintre care vestitul portret, capo d'opera lui Aegidius Sadeler, elev al școalei flamande, o adevărată pagină de istorie, o expresie foarte complexă, figura severă cu ceva chinuit, dar reținut și în același timp și un stăpân, un oștean cu trăsăturile adânci brăzdate în față, ca urmele unor răni de curând închise. Alături de acesta avem portretul deosebit, datorit unui pictor necunoscut, reprodus în opera lui Custos, «Atrii Heroici» apărută în 1601. În sfârșit, al treilea portret datorit lui Franz Franken în compoziția: «Cresus arătându-și comorile lui Solon». Toate aceste portrete au dat naștere la numeroase copii și prelucrări în diferite țări ale Europei ²⁾.

Mihai plecă din Praga la 3 Aprilie ³⁾ și se întoarse la Viena, unde rămase până la sfârșitul lunii să aștepte primirea sumelor făgăduite pentru oaste ⁴⁾. Între timp, Sigismund Bathory scăpând dela Botoșani de sub supravegherea Polonilor, cari se temeau acum de război, fugi la Bistrița și apoi la Alba-Iulia, primit cu entuziasm de nobilime și îndată fu ales a treia oară principe al Ardealului ⁵⁾.

Lupta dela Gorăslău. Curtea imperială hotărîse să împace pe Mihai cu Basta și să pornească amândoi împreună împotriva Ardealului. Generalul imperial fu adânc jicnit de această măsură, socotind că a pierdut încrederea stăpânilor lui, se plânse în mai multe rânduri că «un trădător» e favorizat în dauna lui,

¹⁾ *Ibidem*, VI, p. 341 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1159, 1160, 1174 și 1176.

²⁾ Bibliografia privitoare la portretele lui Mihai este foarte întinsă; un studiu critic dând clasificarea tuturor portretelor cunoscute și întreaga bibliografie, B. Slătineanu, *Contribuțiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul*, în *Rev. Ist. Rom.*, III, 1933, p. 203—215. Pentru reproduceri, cf. C. V. Obedeau, *Portretele lui Mihai Viteazul*, București, 1906, cu XI planșe.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1176.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 1177, Veress, o. c., VI, p. 355, 361.

⁵⁾ Spontoni, o. c., p. 149, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 22—23 și N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 205—207, 212—213.

care a fost întotdeauna credincios¹⁾. Mihai plecase din Viena, făcând o parte din drum cu corabia pe Dunăre, el își făcu apoi intrarea solemnă la Cașovia la 11 Mai, primit cu onoruri militare de marchizul de Gonzaga, general al armatelor imperiale. Basta era așteptat și el peste câteva zile, un martor ocular vorbește de neliniștea lui Mihai din pricina acestei întrevederi apropiate²⁾. La 18 Mai sosi și Basta și abia peste două zile se întâlni cu domnul; la vederea vechiului său dușman Mihai se făcu palid la față și nu găsi cuvintele ce trebuiau spuse tălmăciului. Basta se arătă politicoș și dulce, în cele din urmă domnul îi spuse că a uitat toate cele ce au fost între ei, căci acum trebuie să fie uniți în slujba împăratului³⁾. Basta vizitează apoi în două rânduri pe Mihai în casa lui și se duce în sfârșit spre Satu-Mare să-și strângă oastea. Mihai pleacă și el la Debrețin⁴⁾ și adună o oștire nouă: Cazaci rătăcitori, Sârbi, mercenari silezieni, o armată care nu mai avea nimic românesc. Deși cei doi comandanți ar fi vrut să lupte deosebit, arhiducele Matei le impuse să-și unească oștile, ceeace avu loc la Maitin lângă Satu-Mare, la începutul lui Iulie⁵⁾.

Sosirea lui Mihai la Viena, apoi la Cașovia, lângă granița Poloniei, neliniști pe regele Sigismund III și pe sfetnicii lui, ei se temeau că domnul, în loc să se îndrepte spre Ardeal, va năvăli în Galiția. Dieta din Martie hotărîse trimiterea lui Zamoyski cu oaste în Livlanda, însă acesta aflând de sosirea lui Mihai lângă graniță, își amână plecarea și rămase pe pază⁶⁾. Regele Poloniei dădu în două rânduri proclamații către provinciile de lângă Carpați, spunându-le: «E de temut că acest vrăjmaș, întrebuintând metoda veche a surprinderilor asupra statelor străine, ar putea intra în părțile de sub munte... mai cu seamă că oastea noastră se află în drum spre Livlanda», deci să fie pe pază⁷⁾.

¹⁾ Scrisorile lui Basta la 31 Mai și 15 Iunie 1601, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 551.

²⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 365—366.

³⁾ *Ibidem*, p. 371, N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 218—219,

⁴⁾ Veress, *l. c.*

⁵⁾ *Ibidem*, p. 392—396.

⁶⁾ Pszonka, *Pamiętnik*, în *Sprawozdanie zakładu Ossolinskich*, Lwów, 1874, p. 29.

⁷⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 352—353 și 405—406.

Telul lui Mihai era însă Ardealul și Sigismund Bathory pentru a-l opri, încercă o intrigă, trimise în tabăra imperială două scrisori false, ticluite la curtea lui, prin care Mihai oferea sabia sa Turcilor și trăda pe împărat, una către boierii munteni cu injurii împotriva împăratului, alta către Ibrahim pașa de Temișoara ¹⁾. Ieremia Movilă pusese chiar pe un diac moldovan să alcătuiască o scrisoare în slavonește cu pecetia și iscălitura lui Mihai, scrisoare de trădare adresată lui Ibrahim pașa. Această scrisoare păstrată azi la Viena a fost dovedită, fără chip de îndoială, ca un falsificat de critica istorică modernă ²⁾. Trădarea nu fu crezută, Basta spuse lui Mihai că nu s'a îndoit de credința lui ³⁾.

Lupta cu principele ardelean nu se mai putea înlătura. La 19 Iulie Mihai trimetea scrisori «credincioșilor lui Secui», îndemnându-i să se scoale în arme la intrarea lui în Ardeal, să taie drumurile și să ceară ajutor și dela boierii din Țara Românească, să ucidă cu foc și arme pe toți nemeșii ardeleni ⁴⁾. Sașii din Brașov fură cuprinși de mare spaimă, să nu se înceapă în Ardeal o răscoală pentru Mihai între Secui și Români. În adevăr Românii făgărașeni alcătuiră o ceată de 1100 de oameni și puseră mâna pe vitele Sașilor ⁵⁾. Scrisorile lui Mihai aduse de spionii lui străbătură în satele românești și secuiești ⁶⁾.

Sigismund Bathory strânsese o mare oștire cu nobili ardeleni, turci, poloni și moldoveni și încercase să dea lupta cu Basta înainte de unirea lui cu Mihai, dar generalul imperial se feri s'o

¹⁾ Scrisoarea către boieri, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 249—250, către Ibrahim, *ibidem*, p. 278—279.

²⁾ Fotografia acestui document, la S. Dragomir, *Încă ceva despre scrisoarea apocrifă a lui Mihai Viteazul*, extras din *Inchinare lui N. Iorga*, p. 6. Iscălitura și pecetia nu se potrivesc. Cf. pentru această chestie, M. Lascaris, *Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine*, în *Revue hist. du sud-est europ.*, IV, 1927, p. 203—213, N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în *Acad. Rom. ist.*, ser. III, XI, 1929, Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul*, în *Rev. Ist. Rom.*, II, 1932, p. 382—384 și observațiile lui D. P. Bogdan, *ibidem*, III, 1933, p. 288—289.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 255, 257—258, 263, Veress, *Documente*, VI, p. 384—385, 390—391, Crăciun, *o. c.*, p. 149, 150 (pentru rolul lui Ieremia), 160.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 205—206.

⁵⁾ Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 305—306.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 307.

primească. Basta făcu atunci o prețioasă mărturisire: « Dacă ași fi vrut să încerc norocul, dând lupta ce mi se oferea și nu m'ași fi unit la timp cu Valahul, de sigur că toată provincia Ungariei (habsburgice), ar fi fost pierdută »¹⁾. Recunoștința și-a arătat-o, cum se știe!

Lupta între oștirea lui Mihai și a lui Basta, de o parte cu Sigismund Bathory, vechiul dușman al domnului român, se dădea la 3 August 1601 la Gorârlău, la Nord-Vest de Zălău, pe drumul dela Satu-Mare spre Cluj. Principele Ardealului își aștepta dușmanii întărit pe un deal înalt, pe care-și așezase artileria. Observând însă că tunurile ardelene nu-și nimereau ținta, Mihai și Basta dădură asaltul la ora 5 după amiază.

Domnul român, care era la aripa dreaptă; începu lupta și avu rolul cel mai însemnat în bătălie, înălțimile fură cucerite și Sigismund Bathory pierdu toată artileria și fu pus pe fugă, ne mai oprindu-se decât la granița Moldovei²⁾.

Faima pentru această bătălie a acoperit de glorie mai mult pe Mihai decât pe tovarășul său, Basta. Rudolf II scrise o scrisoare de mulțumiri și felicitări domnului român³⁾, tot atunci se publica la Praga o broșură în nemțeste cu descrierea luptei și cu portretul lui Mihai vodă pe o pagină întreagă⁴⁾. De sigur că aceasta trebuia să aprindă invidia și ura în inima lui Basta.

Alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească. În același timp o răscoală boierească deschidea calea lui Mihai și spre Țara Românească.

Cărmuirea lui Simion Movilă fusese aspră, el nu știuse să câștige pe boieri, era învinuit că înadins nu numește un ban la Craiova,

¹⁾ Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 571 (scrisoarea lui Basta din 22 Iulie 1601).

²⁾ Descrierile luptei dela Gorârlău, Veress, *Documente*, VI, p. 409—410 (scrisoarea lui Mihai către arhiducele Matei de pe câmpul de luptă), 411—415, 423, 426—430, 431—433 (raport apaniol, cel mai amănunțit), Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 265, XII, p. 1211—1212, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 573—575 (scrisoarea lui Basta), Spontoni, *o. c.*, p. 156—159, N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 57—58.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1217 (Praga, 17 August, îi făgăduiește că-l va ajuta să se întoarcă în Țara Românească, de Moldova să nu se atingă, de teama unui război cu Polonia).

⁴⁾ Veress, *Documente*, VI, p. 426—430, portretul lui Mihai la p. 428, pe titlu (p. 427) numele lui Mihai e scris întâi cu litere groase, al lui Basta mai mic, dedesupt.

unde era puterea Buzeștilor, confiscă moșii boierești și numește în slujbe boieri moldoveni ¹⁾. Totuși până la o vreme Buzeștii și Teodosie logofătul rămaseră la Târgoviște pe lângă el ²⁾, dar în taină boierii trimeteau încă din Decembrie 1600 scrisori lui Basta, să ceară împăratului să le dea înapoi pe Mihai vodă ³⁾. În Mai 1601 Udrea banul și Negrea spătarul încercară o răscoală, dar fură prinși și decapitați ⁴⁾, ceea ce îndârji însă și mai mult pe boieri. Când se vesti în țară că Mihai e din nou în capul unei oștiri care se apropie de Ardeal, răscoala boierilor nu mai putu fi înfrânată. Cei trei frați Buzești, plini de nădejde că vor vedea din nou pe domnul ostaș dela Călugăreni și Șelimber, se duseră la Craiova și adunară acolo oastea de țară a Mehedinților, care le era credincioasă. Răscoala izbucni la 10 Iunie (s. n.) și se întinse repede în toată țara, pe neașteptate drumurile fură tăiate, așa că domnului nu-i puteau veni ajutoare nici dela Turci, nici dela Moldoveni ⁵⁾. Tarnowski, comandantul polon al oștii domnești, plecase spre Moldova puțin înainte de începerea răscoalei. Ioan Potocki, văzând pe domn înconjurat de primejdii, îl părăsi și el și-l lăasă singur ⁶⁾, iar Simion se grăbi să fugă și izbuti să străbată până la granița Moldovei. La Focșani își adună oști proaspete, Poloni cu artilerie, Moldoveni, Tătari, răzbușarii o credeă apropiată. Dar, pe neașteptate oștile răsculaților duse de Buzești prin cărările munților, căzură asupra taberii domnești de lângă Milcov, la 3 Iulie. Luați prin surprindere, Polonii și Moldovenii fură măcelăriți și oastea se risipi în toate părțile, Simion Movilă trecu prin râul noroios că să scape de urmăritori cari erau gata

¹⁾ *Ibidem*, p. 300.

²⁾ Actele românești ale lui Simion Movilă, la Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 110—123.

³⁾ Veress, *o. c.*, VI, p. 289—290.

⁴⁾ *Ibidem*, VI, p. 256—257. Scrisoarea lui Udrea arestat către Ioan Potocki, cerând să-l scape din mâna domnului. Despre uciderea acestor boieri se vorbește cu scuze în solia lui Cristof Kochanowski trimisă de Poloni la Poartă. Instrucțiunile lui, la Niemczewicz, *Zbiór pamiętników* (adunare de memorii), V, Varșovia, 1830, p. 389—394 și la Corfus, *Correspondență inedită*, p. 56—64.

⁵⁾ Simon Massa în *Quellen*, V, p. 305—306, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 38—39, *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 71, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 38.

⁶⁾ Raport polon inedit, *Ms. Acad. Pol., Cracovia*, Nr. 712, nepaginat.

să pue mâna pe el, Tarnowski fu luat prizonier de boieri. În toată țara fu proclamat domn iarăși vechiul stăpân, Mihai Viteazul, și până la venirea lui, un boier rămase ca locțiitor în fruntea sfatului dregătorilor ¹⁾. La 5 Iulie Simion scria din Adjud o scrisoare plângătoare lui Ioan Potocki, arătându-i că « oamenii răi » l-au alungat din scaun, că el a scăpat abia cu viața și cere ajutor grabnic ²⁾. Boierii trimiseră și ei o solie în Ardeal, care întâlni pe Mihai la intrarea lui în Cluj ³⁾, dar încă mai de vreme domnul aflase de cele petrecute în Țara Românească și odată cu vestea izbândeii dela Gorăslău, dedea de știre împăratului și de mântuirea țării lui celei vechi ⁴⁾.

Simion Movilă, Polonii și Tătarii încercară să reia Țara Românească, o nouă oaste trecu Milcovul la sfârșitul lui Iulie dobândind și o izbândă la Râmnicul-Sărat asupra unui corp muntean de 2000 de oameni, înaintând apoi până la Buzău (15 August) ⁵⁾.

În rândurile răsculatilor se aflau acum mai toți boierii lui Mihai: Stoichiță postelnicul, Andronie vistier, Bărcan vistier, Radu, Florescu comisul, Șerban paharnicul, bătrânul Miroslav și cei trei Buzești ⁶⁾. Când aflară de moartea lui Mihai Viteazul pe câmpia dela Turda, ei nu conteniră lupta până la alungarea desăvârșită a lui Simion și puseră în fruntea lor pe Șerban paharnicul, Radu-vodă Șerban (1601—1611), adevăratul moștenitor politic al lui Mihai, chiar în rosturile sale de conducător al boierilor războinici.

Uciderea lui Mihai Viteazul. Cele mai frumoase perspective de viitor se deschideau în fața domnului român, avea 43 de ani, era în fruntea unei armate noi, recăpătase sprijinul împăratului, Sigismund și nobilii din Ardeal erau puși pe fugă, iar Simion Movilă și Polonii fuseseră alungați din Țara Românească. Tocmai atunci o mână ucigașe puse capăt marilor lui nădejdi.

¹⁾ Simon Massa, *o. c.*, p. 305—307, Pszonka, *o. c.*, p. 30—31, Veress, *o. c.*, VI, p. 396—397, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 47—49, *Cronica Anonimă*, I, *c.*

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 157—158, cf. și Veress, *o. c.*, VI, p. 391—392.

³⁾ St. Meteș, *Domni și boieri români în Cluj*, p. 26—27.

⁴⁾ Veress, *o. c.*, p. 395, 409—410.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 52—54 și 57—59, cf. asupra acestor evenimente, N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, Introducere, p. V—VIII.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1231, (8 Septembrie 1601).

Uciderea lui Mihai Viteazul este de sigur o problemă pentru istoriografie, pricina care a făcut pe acel ce trebuia să fie tovarășul lui de arme să-l ucidă nu reiese limpede. Lămuririle târzii ale lui Basta, că s'au dovedit adevărate scrisorile de trădare adreseate Turcilor, scrisori pe care el cel dintâi nu le crezuse, acoperă de sigur alte pricini mai adevărate, care se văd din faptele petrecute după înfrângerea lui Sigismund Bathory. După lupta dela Gorăslău, Mihai înțelegea să se poarte ca stăpân în Ardeal, nu ca subalternul lui Basta. De aceia, tăiasă pe Gaspar Corniș căzut în mâinile lui ¹⁾, ridicase pe Secui de partea lui și ei îl socoteau ca domnul lor ²⁾, la intrarea în Cluj, la 11 August, pusese un steag pe locul unde fusese ars căpitanul său, Baba Novac ³⁾. Din Cluj oștirea aliată se îndreptă la 16, spre Turda și Mihai trimisese înainte pe Gheorghe Raț la Alba-Iulia, unde prădă casele nobililor, dar pregăti și palatul domnesc pentru stăpânul său ⁴⁾. Câtă vreme oastea lui Mihai era unită cu a lui Basta, acesta îl putea supraveghea, dar dela Turda domnul hotărî să-și despartă oștenii de ai generalului imperial și să pornească pe altă cale, spre Făgăraș ⁵⁾. În clipa când două oștiri urmau să se despartă, pentru a împiedica această despărțire, care dedea mâna liberă lui Mihai în Ardeal, Basta a poruncit omorul. În lumina acesor fapte pricina uciderii lui Mihai reiese lămurit. Curtea imperială nu stabilise dinainte soarta Ardealului după recucerire, nici rolul lui Mihai. Acesta fusese recunoscut odinioară, măcar de Pezzen, ca guvernator al Ardealului, înțelegea deci să stăpânească iar această țară cu învoirea împăratului. El încurca astfel din nou socotelile imperialilor, cari voiau să aibă credincioși, dar nu înțelegeau să răsplătească nici o dată, nici vitejia, nici talentul. De aceia Basta a lucrat pentru stăpânii lui, cari voiau să aibă Ardealul direct sub cârmuirea lor, înlăturând pe Mihai. Basta era un general în slujba lor și n'ar fi făcut această faptă, dacă n'ar fi știut că ea va fi aprobată. În uciderea domnului român nu putem vedea numai rivalitatea și invidia personală a generalului imperial, ci inter-

¹⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 167 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1219.

²⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 168, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1220.

³⁾ Meteș, *o. c.*, p. 27 și Crăciun, *o. c.*, p. 157.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 266—267.

⁵⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 169, Veress, *o. c.*, VI, p. 442, 445.

resul și dorința Habsburgilor, cari rămân răspunzători în fața istoriei ca autori ai acestei crime.

În dimineața zilei de 9/19 August, înainte de răsăritul soarelui ¹⁾, ceata de ucigași trimisă de Basta se apropia, în frunte cu ofițerul valon Jacques Beauri, de cortul domnului pe care îl înconjură. Ei știau că Sărbii lui Raț plecaseră la Alba-Iulia, ceilalți mercenari, oameni cari își dedeau sângele pe bani, nu erau legați prin nimic de stăpânul venit din țări depărtate și nu vor încerca să-l răzbune. Valonii se iviră în fața cortului și strigară domnului că e arestat din porunca lui Basta. Mihai făcu o mișcare spre sabia care era atârnată lângă intrare, dar n'avu timp s'o apuce, căci ucigașii se năpustiră asupra lui cu halebardele și-l omorîră în câteva clipe ²⁾.

« Iar când fu într'o dimineață, văzu viind oaste nemțească către cortul lui, unii călări, alții pedestrii și socoti că aceștia sânt ajutorul lui, și nimica de dâșii nu se temea; iară ei procleții nu i-au fost ajutor, ci vrăjmași. Și dacă văzu că sosesc, ieși din cort înaintea lor și le zise: « Bine ați venit voinicilor, vitejilor! », iară ei se repeziră asupra lui ca niște dihanii sălbatice cu săbiile scoase, iar unul se repezi cu sulița și-l lovi drept în inimă, iar altul de grab îi tăie capul și căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu, pentru că nu știuse, nici se prileji sabia în mâna lui cea iute » ³⁾.

¹⁾ Pentru dată, D. Onciul, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, București, 1904, p. 68—69.

²⁾ Spontoni, *o. c.*, p. 170, Crăciun, *o. c.*, 156 și urm. Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 266—267 și XII, p. 1218, 1224, 1229, 1243—1244, Veress, *o. c.*, VI, p. 434—435, 438—439, 442—446, 450, 459—460, 463, Palamede trad. Tafrali, în *Literatura și arta română*, 1905, p. 498 (dă vârsta lui Mihai' 43 de ani). Odată cu Mihai fu ucis și banul Mihalcea. Cf. la Veress, *o. c.*, VI, p. 460, broșura tipărită atunci la Paris, *Discours sur la mort de Michel vayvode de Valachie*, impr. Duval, 1601, după un original italian.

³⁾ *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 69. Capul domnului fu dus la mânăstirea Dealului de comisul muntean Radu Florescu (Spontoni, *l. c.*). Inscripția la Onciul, *o. c.*

I N D I C E

A

- Acarnaia*, 46.
Achile, 58.
Achris, vezi Ochrida.
Adjud, 246.
Adrianopol, 29, 48, mitropolit, 55.
Adriatică marea, 41, 44, 47.
adscriptio glebae, 87.
Africa, 31.
Agapia mănăstire, 188—189.
Agareni, 149.
Agathon, episcop de Roman, 99.
Agria (Erlau), 122.
Aiud, 165.
Alba-Iulia, 38, 48, 55, 57, 78, 83, 84, 91, 95—97, 101, 114, 116, 124, 126, 136, 152, 160, 161, 163, 172, 173, 175, 176, 199, 211, 212, 214, 224, 241, 247, 248, dieta, 164—166, 170, intrarea lui Mihai, 159, mitropolia românească, 77, 167, 176—181, raguzani, 42.
Albania, *Albanezi*, 24, 43—46, 55, 59, 78, 113, 223.
Albert arhiduce, 33.
Aldobrandini cardinal, 142.
Alexandria patriarhie, 49, 53, 74, 76, 101, vezi Chiril, Meletie Pigas.
Alexandru Coconul, 79, 94, 179.
Alexandru Iliăș, 92.
Alexandru Lăpușeanu, 37, 42, 133, 135, 142, 156.
Alexandru Macedon, 58, 201, 202, 207.
Alexandru Mircevici, domnul Țării Românești, 13, 24, 71, 105, 120.
Alexandru cel Rău, 18, 21, 25—27, 29, 51, 69, 70, 74, 76, 179.
Ali ceaș, 54.
Ali Ian, 109.
America, 30.
Amfilochie, episcop de Rădăuți, 99.
Amurat III sultan, 35, 51, 109.
Ana de Habsburg, regina Poloniei, 35, 132.
Ana Jagellona, regina Poloniei, 129.
Anastasie, episcop de Rădăuți, 89.
Ancona, 46.
Andronic, vezi Cantacuzino.
Andronic vistier, 26, 51, 73, 163, 187, 234, 246.
Anghelache, căpitan, 174.
Anglia, 29, 38, 39, 130, 153, comerț, 130, 150, politică orientală, 31, 33, 34, 36, 38.
Apostol, fiul lui Iane Banul, 20.
Apostol, moșnean, 90.
Apostolic Scaun, 106.
Apuseni munți, 237.
Ardeal, 14, 27, 28, 33, 34, 36, 39, 42, 43, 55—57, 67, 68, 77, 78, 88, 91, 107, 109, 114—116, 119, 120, 122, 124, 127—128, 130, 131, 135—137, 139, 140, 144, 146—148, 150—153, 183, 186, 187, 188, 192, 196, 198—202, 230—231, 233, 235, 236, 238; 239, 246, biserica românească, 115, 174—180, boieri munteni în, 83—85,

- 96, 161, 162, 167, 168, 171, 173, cărmuirea lui Mihai, 160—180, cucerirea, 63, 66, 76, 82—85, 145—160, 181, 182, 191, 205, 219, a doua cucerire, 241—247, organizație financiară, 172—174, 221, pierderea, 224—228, răscoale, 203, 221, 224, situația socială, 216—219, tratative cu împăratul, 206—215, vezi nobilime, Români.
- Areni*, luptă, 139.
- Argeș*, lupta, 233, 236, 237, râu, 119, 236.
- argint*, mine, 173.
- Arhipelag* mare, 129.
- archive* polone, 7, Statului, 103.
- arieni*, 176.
- armată*, 8, 60, 68, 78, 83, 90, 96, 140, 145, 146, 156, 172, 182, 185, 189, 194, 214, 219, 221, 222, 224, 226, 229, 232, de țară, 109, 110, 112, 117—119, în Ardeal, 174, 175, 223.
- arme de foc*, 61.
- Armeni*, 61, 130, 140, în Ardeal, 158, 167.
- Aromâni*, 45, 46.
- Aron-vodă*, 14, 37—40, 43, 62, 63, 70, 98, 100, 110, 114, 115, 133—137, 140, 142, 177, 199.
- Arsena*, preot bulgar, 48.
- Asănești*, 41.
- așezământ bisericeasc*, 102.
- Atanasie*, patriarh de Ohrida, 45—46.
- Atos* muntele, 52, 100, 102, 104, 179.
- aur* în Ardeal, 173.
- Austria*, 8, 28, 31—37, 43, 44, 50, 116, 128, 130, 132, 140, 200, 201, 203, 214, 238, vezi Habsburgi.
- B**
- Babadag*, 123.
- Baba Novac*, 47, 62, 123, 158, 201, 231, 235, 236, 240, 247.
- Bădican ot Greci*, spătar, 76.
- Bacău*, 184, 230.
- Băia*, sat, 75.
- bail venețian*, 17.
- Baiul*, munte, 164.
- Balaban Ghedeon*, mitropolit de Lioy, 99.
- Balcani* munți, 8, 123.
- Balcanică* peninsula, 32, 41, 44, 46, 48, 110.
- Bălcescu N.*, despre Mihai Viteazul, 9, 58, 216.
- Balea*, spătar, 163.
- Băleanu Radu* clucer, 77, vezi și Ivașcu, Udrea, Voica.
- Bălgrad*, vezi Alba-Iulia.
- Balogh*, 150.
- Baltică* marea, 129, 131.
- Banat*, 46, 47, 58, 111, 174.
- bancheri*, 29.
- Bănești* sat, 103.
- Banfyi Francisc*, 176.
- Bărăgan*, 22.
- Barbă Albă*, vistier, 26.
- Bârca*, sat, 91.
- Bărcan*, vistier, 162, 163, 236, 246.
- Barton Eduard*, agent englez, 28, 29, 34, 128.
- Basarab*, pretendent, 183, vezi și Matei, Neagoe, Radu Șerban.
- Basarab cel Tânăr*, 21, 66, 88.
- Basta Gheorghe*, 56, 65, 76, 78, 155, 172, 175, 180, 208, 211, 222, 225—227, 229, 231, 232, 234, 238, 240—248.
- Bathory*, familia, 156, 169, 181, 198.
- Bathory Andrei*, căpitan, 131.
- Bathory Andrei*, cardinal, 34, 78, 107, 131, 132, 150, 152, 160, 163, 175, 205, 209, 211, 219.
- Bathory Baltazar*, 37, 131.
- Bathory Cristofor*, 37.
- Bathory Griselda* (Zamoyski), 131.
- Bathory Sigismund*, 27—29, 34, 88, 42, 44, 46—48, 50, 54, 56, 70, 109, 112, 116, 118 120—122 125—127, 131, 133—140, 145, 147, 148, 150, 152, 154, 155, 165, 168, 170, 176, 177, 179, 181, 182, 221, 223, intră în ligă, 37, 89, reia Ardealul, 220—223,

- 240—247, tratatul cu Mihai, 71—73,
81, 82, 93, 94, 99, 101, 113—115,
122, 124, 134, 146, 176, 208, 209.
Bathory Ștefan, căpitan de Oradia, 131.
Bathory Ștefan, rege al Poloniei, 128,
131, 177, 206.
Bauscius, 20.
Beiuș, 237, 238.
Bekes Ladislau, 230.
Belgrad în Serbia, 41, 42, 45.
beșlii, 174.
bir, 74, 90—93, de haraci, 76, vezi și
dăjdii.
biserică, catolică, 99, 102, 105, 106,
137, 175—177, a curții domnești, 98,
ortodoxă, 146, română în Ardeal,
115, 167, 175—180, 218, în Moldova,
188, 189, în Țara Românească 8, 98,
108.
Bistrița, mănăstire în Moldova, 188,
în Oltenia, 105, 235.
Bistrița, oraș în Ardeal, 57, 162, 164,
169, 172, 222, 229, 241.
Bodony Ștefan, 148.
Boemia, 33, 211, 241.
Bogdan, pretendent, 111, 112.
Bogdani, (Moldoveni), 138.
Bogdanovici, casa, 208.
boieri, 8, 11, 19, 23—26, 125, diplo-
mați, 206, moldoveni, 134—136,
139, 142, 185—187, 223, munteni în
Ardeal, 161, 162, 167, 168, 170, 171,
173, 177, 178, 217, 218, 222, 227,
munteni, politica lor, 40, 69—86,
114, 140, 146, 152, 154, 157, 163,
167, 187, 199, 210, 213, 214, 218,
219, 222, 224, 226, 227, 230, 231,
235, 243—246, obligații militare,
64—66, 109, 119, 158, 159, partide,
14, 21, 22, 27, 31, 69, rol social,
87—96, 104, 124, situație economică,
216, 217, tradiție, 108.
Bolia, sat în Ardeal, 165.
Boris Gudunov, 56, 204, 205.
Boronkay Ladislau, 171.
Bosfor, 14.
Bosnia, 33, 35, 44, 51.
Botoșani, 241.
Bozianu, vezi Calotă ban.
Brăila, 67, 68, 110, 123, 169, raiaua,
113.
Bran, pas, 120, 146, 226.
Brâncoveanu, familia, 19.
Brâncoveanu Calea, 77.
Brâncoveanu Constantin, domn, 178.
Brâncoveanu Danciul, vornic, 26, 70,
77, 177.
Brâncoveanu David, postelnic, 22.
Brancovici Ivan, 174.
Branecki, agent al lui Mihai, 194.
Brașov, 126, 145, 156, 173 biserica,
179—180, arhive, 164, dieta, 164—
166, 183, privilegii, 163, 169, ținut
174.
Bratislava (Pojon), 238.
Brutti Bartolomeu, 128.
Brześć, sinodul, 101, 133, 192, 196.
Buciumeni, sat, 104.
Bucov, lupta, 231, 232.
Bucovel, râu, 232.
Bucșani, boieri, 12.
București, 27, 29, 79, 100, 103—105,
112, 113, 119—121, 139, 140, 145,
176, 183, 233, 234, mănăstiri, 20, 52.
Buda, 148, pașa, 35.
Bugeac, 110, 199.
Buia, sat în Ardeal, 177.
Bulgaria, *Bulgari*, 7, 8, 11, 41, 42, 45,
49, 53—56, 149, 150, 155, 208, 233,
legături cu Mihai, 48, mercenari,
62—65, 113, 123, răscoală, 47, 48,
50, 58.
Buzău, episcopie, 91, 98, 99, 102, vezi
și Luca, județ, 51, oraș, 123, 156,
157, 195, 204, 226, 231, 246, vale,
228, 231.
Buzea Radu, tatăl Buzeștilor, 75.
Buzești, boieri, 21, 25, 39, 65, 66, 69,
73, 74—76, 83, 85, 90, 104, 109, 111,
114, 149, 156, 163, 210, 235—237,
245, 246, cronica lor, 16, 40, 84, 85.
Buzescu Preda, postelnic apoi ban, 70,
71, 74, 163, 187, 235, 236.
Buzescu Sima (Rudeanu), 74, 75.

Buzescu Radu, clucer, 39, 70, 71, 74, 84, 85, 124, 170, 171, 186, 206, 227.
Buzescu Stroe, stolnic, 27, 29, 40, 70, 71, 74, 75, 110, 203.

C

cadiu de Giurgiu, 109.
cai domnești, 61.
călărime, 66, 71, 119, 139, 174, 185, 199.
Călniște, râu, 111, 118.
Calomfirescu Calea, 74.
Calomfirescu Radu, 74, 111.
Calotă Bozianu, spătar apoi ban, 71, 73, 77, 90, 163, 233, 234, 236.
călugări români în Ardeal, 171, 179, 180, spioni, 54.
Călugăreni, luptă, 48, 59, 65, 80, 99, 100, 111, 116—120, 126, 140, 141, 169, 196, 245.
Călușiu, mănăstire, 74.
calvini, în Ardeal, 175, 176, 210.
Cămenia, 129, 140, 186.
Câmpeni, moșie, 104.
Câmpul-Lung (Bucovina), 184.
Cantacuzino, familia 49, 51, 53, 54, 58.
Cantacuzino Andronic, 28, 48, 50—52, 195.
Cantacuzino Mihail, 28, 51, 52.
Cantemir Dimitrie, 51.
căpitanii ai lui Mihai în Ardeal, 162, 167, 174, 175.
Caplea a lui Ghiorma postelnic, 103, 104.
capuchehaiele, 18, vezi și Iane Banul.
Caragea, vezi Mihalcea banul.
Caramania, pașa de, 121.
Caransebeș, 235.
Cara-Saveș, 113.
Carintia, 32, 33.
Carlo Magno, 212.
Carniolia, 33.
Carol de Habsburg, arhiduce, 132.
Carol Quintul, 135.
Carol de Sudermania, 203, 221, 222, 229.

Carpați, 89, 115, 120, 159, 217, 242, Păduroși, 53.
Cârstea, postelnic, 231.
Cârștian, străbunul Buzeștilor, 74.
Cașovia (Kosice), 210, 214, 238, 242, cătane, 62, 92.
Caterina de Medicis, 14.
Cavriolo, conte, 225.
Cazaci, 37, 38, 128, hatman, 63, mercenari, 62—65, 68, 95, 96, 110, 123, 133, 135, 141, 156, 158, 163, 174, 184, 194, 199, 225, 228, 229—232, 234, 242.
Cehi, 7, 132, vezi și Boemia.
Ceptura, luptă, 231.
Cepturoaia, sat, 74.
Cerbul de Aur, han, 238.
Cerchel Dimitrie, 230.
Cerchel Ioan, 230.
Cerchel Petre, 13—15, 18, 24, 43, 71, 103, 104, 187, 195, 230.
Cernăuți, 201, 221.
Cerna-Vodă, 112.
Cerven, în Bulgaria, 42.
cețăți, 67, lucru la, 61.
Chesareia, mitropolit de, 189.
Cherața, mama lui Leca aga, 79.
Chiev, vezi Kiev.
Chioara, cetate în Ardeal, 78, 162, 175, 224.
Chios, 76.
Chiril, patriarh de Alexandria, 76.
Chisar, logofăt, 70—72, fiul său, 72.
Cibin, râu, 158, 159.
Cimara, în Epir, 45—46.
Ciomortany Toma, 152—154.
Cipru, 50, 102, 204, 233.
cisla, 94, cea mică, 91.
Ciubărciu, 138.
Cladova, 47, 149.
Clement VIII, papă, 35—37, 44, 106, 133, 138, 139.
Cluj, 147, 162, 163, 165, 169, 172, 173, 178, 222, 240, 244, 246, 247.
cnezi români, 87, 95, sârbi, 46.
Coci, postelnic, 69, 70.
Codreni, sat, 90.

Codrul Cosminului, 229.
Codrul Vlăsiei, 118.
comerț, vezi negoț.
comisari imperiali în Ardeal, 78, 144, 182, 207, 212—214, 231.
comitii, vezi dietă.
Compania Levantului, 29, 34.
Constandin, stolnic, 162.
Constantin Șerban, domn, 74.
Constantinopol, 8, 13, 14, 17, 18, 22, 23, 25, 27, 29, 30, 34, 35, 37, 39, 51, 54, 57, 58, 70, 71, 79, 80, 89, 110, 116, 129, 130, 142, 194, 210, 233, 235, cler, 41, 50, 53, 72, 105, 125, patriarhia, 19, 23, 41, 53, 89, 98, 101, 103, 197.
Contra Reformă, 8, 31, 32.
Copăceni, sat, 119.
Corbeanu-Rudeanu, familia, 75, vezi Teodosie logofăt.
Corcova, sat în Oltenia, 92, 96.
Cordun, sat în Oltenia, 92, 96.
Corfu, 45.
Corniș Gaspar, 135, 158, 159, 161, 192, 247.
Coșești, 162.
Cosimo al Toscanei, 36, 48, 67, 85, 95, 103, 107, 110, 112, 126, 168, 177, 209, 239.
Coșuna, mănăstire, 25, 27, 99, 105.
Costești, sat în Oltenia, 235.
Costin Miron, 178, 185, 235.
Cozia, mănăstire, 64, 88, 157.
Cracovia, 130, 132, 133, 193, 194, 201, 203.
Craiova, 26, 62, 91, 105, 233, 235, 244, 245, banul, 14, 16, 19, 20, 23, 25, 27, 28, 77, ispravnic, 16, oștiri, 65, 73, 113.
Craiovescu, familia, 21.
Craiovescu Pârnu, 21.
creștători de în seamă, 91, 93.
Cresus, 241.
Creta Nicolae de, pictor, 160.
Cristofor, episcop al Ardealului, 178.
Croația, *Croați*, 35, 41, 43, 44.
cronici, românești, 16, 26, 105, 125,

152, 176, 221, 227, 239, săsești, 26, 27, 154, 172, 188, vezi și Buzești, Grigorovici Petre, Teodosie logofăt.
Cumulovici Alexandru, agent papal, 37—39, 134.
Curtea-de-Argeș, 77, 233, 236.
curtea domnească, București, 98, 104, 109, biserica, 105, Iași, 137, 188, Târgoviște, 120, 125.
Curt Salam, ceaș, 20.
Cyzic, mitropolit de, (Dionisie Rally), 52.
Czaki Ștefan, 161, 162, 222, 224, 240.
Czolhanski, nobil polon, 134.

D

Dacia Traiană, 216.
Dalmația, 35, 43.
dăjdii, 77, 90, 91, 95, 110, vezi și bir.
Dâmbovița, râu, 109, 120.
Damian, postelnic, 162.
Dan, pușcaș apoi spătar, 61.
Dan II, domn, 88.
Danciul Brâncoveanu, mare vornic, 26, 70, 77, 177.
David Brâncoveanu, postelnic, 22.
Dealul, mănăstire, 77, 146, 248.
Dealul Mare, 232.
Debrețin, 238, 242.
Deli Marcu, căpitan, 43, 62, 113, 174, 226, 229, 235.
Delvino, 57.
descălecarea țării, 92.
Despot vodă, 144.
Deva, 175, 238.
devălmășie, 87.
dietă, ardeleană sub Batorești, 127, 134, 135, sub Mihai, 161, 164—168, 170, 172, 221, moldovenească, 136, polonă, 132, 133, 136, 143, 190, 197, 200, 201, 228, 242.
Dimitrie, fals țar, 56.
Dimitrache, spătar, 69.
Dimo, agent al lui Mihai, 149, 235.
Dionisie, mitropolit de Larissa, 50, 51.
Dionisie Rally, vezi Rally.

Dipalitzai, în Epir, 104.
diplomație, a lui Mihai, 206—210.
divan domnesc, sub Mihnea, 18, sub Mihai, 69—72, 85, 92, turcesc, 125.
Dobra, călugăriță, 72.
Dobrogea, 42, 62, 110, 123, 124, 150.
Dobromir, ban, 14, 15, 24, 74, 77, 79.
Dobrovnichi Marco, 150.
Dolj, județ, 91, 95.
domenii princiare în Ardeal, 165, 166, 168.
dorobanți, 62, 63, 69, 174.
Drăgan, postelnic, 143.
Drăgoești, sat, 107.
Dragomir, stolnic, 69.
Dragomir, vornic, 24, 66.
Dragoș, căpitan, 203.
Dragotești, sat, 77.
Dralea, sat, 104.
Drohobiz, mănăstire în Polonia, 53.
drumul țării, în Ardeal, 165.
Dubrovnik, vezi Raguza.
Duca Gheorghe, domn, 24.
Dudescu Dumitru, vornic, 72, 91, 96, 163.
Dulcigno, la Adriatică, 45.
Dumitru, boier, 24.
Dumitru, hotnog, 174.
Dumitru, postelnic din Vălcănești, 24.
Dumitru, vistier, 173.
Dumitru, vornic, vezi Dudescu.
Dunărea, 8, 9, 17, 18, 23, 33, 35, 42, 57, 50, 55, 59, 62, 64, 67, 76, 81, 89, 95, 111—114, 116, 117, 121, 122, 128, 140, 146, 148—150, 216, 233—235, 242.
Durazzo, 45.

E

Ecaterina, vezi Caterina.
economică situație în Ardeal, 168, 172, 173, 216—217, la Dunărea de jos, 35, 129, 130, 132, 219, 220, în Europa, 30, 32, 98, în Țara Românească, 79, 80, 86, 218—220.

Eftimie, episcop ardelean, 178.
Eftimie, mitropolitul Ungro-Vlahiei, 49, 99—103, 114, 178, 179.
Efrem, episcop de Hebron, 189.
Eiaș pașa, 233.
Elisabeta, regina Angliei, 28, 33, 34, 39, 130.
Englezi, vezi Anglia.
Epir, 18, 22, 45, 50, 51, 104.
Erlau (Agria), 122.
Ernest, arhiduce, 33, 35, 132.
Eugen, egumen de Simo-Petra, 52.
Europa, 30, 31, 35, 46, 61, 64, 87, 89, 120, 124, 186, 218, 219, 241.
Evrei, 109, 130, 176, 233.
export de grâu din Ardeal, 166.

F

Făgăraș, cetate, 109, 161, 162, 164, 175, 199, 226, 227, 240, 243, 247.
familie domnitoare, 13, 21.
Fanar, 23, 28.
Farcaș, căpitan, 162.
Fedor, țar, 36, 38, 49, 53, 54, 204.
Ferdinand de Habsburg, arhiduce, 33.
Ferdinand I al României, 9.
Ferhat pașa, mare vizir, 117.
Ferrara, 36.
feudal regim, 31, 32.
Filip II, regele Spaniei, 31, 36, 139.
Filip III, regele Spaniei, 239.
Filotei, episcop de Roman, 109.
fiscaldă organizare, 89, 94, în Ardeal, 165, 172—174, 221.
Flamanzi, 225.
Floci Târgul de, 12, 16—18, 22, 23, 110, 179, 180.
Florența, Florentini, 130.
Florescu Radu, comis apoi postelnic, 26, 27, 70, 71, 163, 246, 248.
Florești, sat, 156.
Florica, domniță, 24, 74.
foamete sub Mihai, 90.
Focșani, 230, 245.
Folești, sat, 75.

Franca, limbă, 45.

frânci, 170.

Franța, 153, 186, 207.

frige bou, impozit, 165.

Franken Franz, pictor, 241.

G

Galata, la Constantinopol, 53.

Galiția, 228, 242.

Ganoești, sat, 91.

Gazi Ghirei, han, 138.

Genga Fabio, 169.

Georgiu, episcopie, 177.

Germania, *Germani*, 32, 36, 79, 89,
219, 224, 225, 232, 234, 248.

Germigny, sol francez, 13.

Ghenadie, episcop ardelean, 178.

Gherghița, 66, 122, 124, 233.

Gherla, cetate, 78, 162, 175.

Gherman, episcop al Chezareii, 189.

Ghinea Racotă, 79.

Ghiorma, postelnic apoi ban, 103, 104.

Giovani Raguseo, 43.

Giurgi bașa, 209.

Giurgiu, 67, 68, 109—112, 120—122,
141, 233, 234.

Golgota, mănăstire, 105.

Gonțea, paharnic, 104.

Gonzaga, marchiz, 242.

Gorăslău, lupta, 241, 244, 246, 247.

Grădan, voevod sârb, 44.

Grădișteanu Badea, stolnic, 211.

Grama, boier, 231.

Greci-ierarhi, 194, în Țara Românească,
17, 18, 22, 24, 26, 37, 41, 45, 49—52,
58, 59, 69—71, 73, 75, 79—81, 83,
102, 114, 135, limba, 125, răscoală
contra Turcilor, 48, 49, 57, ortodoxi,
176, oșteni, 81.

Greci ot, Bădică, 76.

Greci ot, Preda, 74, 76.

Grigore XIII, papa, 52.

Grigorovici Petre Armeanul, 17, 23, 84,
118, 140, 147, 154, 205, 207—210,
239, familia, 208—209.

Gudunov, vezi Boris.

Gulski, căpitan polon, 137, 184.

H

Habsburgi, 8, 28, 31—34, 36, 78, 83,
116, 128, 132—134, 136, 142, 146,
147, 150, 181—183, 197, 198, 209,
216, 219, 220, 224, 228, 239, 240,
244, 248.

Hafiz Ahmed pașa de Vidin, 149.

Haider pașa, 119.

haiduci balcanici, 48, 56, 66, 78, 110,
112, 113, 123, 158, 174, 184.

Hârșova, 70, 110.

Hassan pașa, 111, 112, 119, 123, 124.

Hassan pașa, al Bosniei, 35.

Havriilo, hatman cazac, 221.

Hebron, episcop de, 189.

Hector, 58.

Heidenstein R., istoric, 17, 20, 191,
192, 201, 232.

Hellespont, 129.

Henric IV, regele Franței, 13, 186.

Herbult Nicolae, 203.

Herțegovina, 42—44, 58.

Horwarth Mihail, căpitan de Făgăraș,
109, 112.

Hotin, 107, 136, 141, 184—186, 196,
201, 221, 230.

Hulubești, sat, 111, 118.

husari, 61.

Huseim, capugi bașa, 183.

Hunedoara, județ, 169.

Hust, 211.

hrisoave românești în Ardeal, 164.

I

Iacobinus, secretar, 163.

Ialomîța, râu, 22, 110.

Ianache, postelnic, 78.

Iancu Sasul, domn al Moldovei, 111,
142.

Iane Banul, 14, 15, 17—26, 28, 29,
37, 48, 70, 166, 169, 172, 173.

Iane, paharnic, 26.

Iane, postelnic, 78.

Iane, vistier în Moldova, 18.

Iani, comis din Coșești, 162.

Iași, 38, 51, 135, 137, 201, Mihai la, 186—189, sinod, 99—101, vezi și curte domnească.

Ibrahim pașa, 243.

idea creștină, 36, 107, 108, națională, 217, 218.

ieniceri, 109, 119, 120.

Ieremia II, patriarh, 53, 194.

Ierusalim, 52.

iezuți, 31, 32, 37, 53, 98, 132, 145, 176, 222.

Ilfov, județ, 79.

Imperiul Romano-German, 32, 33.

India, 30.

Invincibile Armada, 33.

Ioachim de Brandenburg, 135.

Ioan, mitropolit de Alba-Iulia, 178.

Ioan, monah, cumnatul lui Mihai vodă, 24.

Ioan, spătar, 163.

Ioan vodă cel Cumplit, 25, 142.

iobagi, 87, 114, în Ardeal, 165—167, 171, 173, 180.

Ion, logofăt, 90.

Iosika, cancelar ardelean, 124, 155.

Iovan, patriarh sârb, 44.

Ipek, patriarhie, 44, 49, 178.

Isaccea, 42, 150.

Ismail, 42, 110.

Istvanfyi Nicolae, 145.

Italia, Italieni, 31, 36, 38, 43, 45, 46, 89, 130, 173, 239.

Ivan, agă apoi vornic, 70, 71, 77, 78.

Ivan cel groaznic, țar, 204.

Ivanișova Roza, sora lui Petre Armeanul, 208.

Izbiceni, sat, 236.

J

Jeciu, moșie în Ardeal, 170.

Jijia, lupta dela, 184.

Jiu, oștile, 65.

Jivco Negru, căpitan, 174.

Jivco Roșu, căpitan, 174.

judecire, 97.

Jugoslavia, 7, vezi și Sârbi. *jurători*, 164.

Justiniana Prima (Ohrida), mitropolie, 45.

K

Kakas Ștefan, sol ardelean, 28.

Kaptury Ianoș, comandantul Sucevii, 229.

Karnkowski, arhiepiscop, 139, 191.

Kendi Toma, 176.

Kerekdomp, deal, 225.

Kerestes, luptă, 122—124.

Kiev, 38, 193, 196, 200.

Kiraly Albert, 112—114, 117—119.

Klis, cetate, 43, 44.

Kochanowski Cristof, sol, 245.

Königsberg, moșie în Silezia, 150, 241.

Kosca, hatman cazac, 229.

Kosice, vezi Cașovia.

Kutasy, arhiepiscop, 238.

L

Lapad, râu, 224.

Lăpușneanu Alexandru, 37, 42, 133, 135, 142, 156.

Larissa, mitropolit, vezi Dionisie, Theonas.

Lassota Erich, agent imperial, 63, 83, 126.

Latini, 38, limba, 115, 163, 164.

Lazăr Ștefan, nobil ardelean, 159.

Leea aga, 78, 79, 94, 148, 158, 162, 224, familia, 79.

Leca, comis apoi postelnic, 78, 79, 162.

lejegii, vezi mercenari.

legătura lui Mihai, 93, 94.

Lemberg, vezi Liov.

Lencovici, șef croat, 44, 46.

Leopold de Habsburg, arhiduce, 33.

Lepanto, bătălie, 31.

Lesbos, 53.

Leși, vezi Poloni.

Levant, 19, 29, vezi și Compania.

Liga Sfântă, 30—41, 54, 57, 58, 123, 128, 129, 133—136, 138, 139, 151, 175, 217, 239.
Liov, 17, 34, 54, 58, 99, 100, 125, 135, 140, 143, 208, comerț, 129, 150.
Litvania, 45, 56, 139, 203, 205.
Livonia (Livlanda), 203, 243.
Loloiești, sat, 90, 97.
Lorinț, nepotul episcopului Luca, 102.
Lovcea, în Bulgaria, 42, 43.
Lublin, voevod de, 136.
Lubieniecki, sol polon, 82, 140.
Lubomirski Sebastian, 191.
Luca, episcop de Buzău, 98, 99, 102, 103, sol la Moscova, 204.
Lunca Mare, 230, 231.
Lupu, hotnog, 174.
luterani, în Ardeal, 175, 176.

M

Macarie, patriarh de Ipek, 178.
Macedonia, 45, 49, 50, 58.
Magno Carlo, 212.
Mahomed pașa, 119.
Mahomed pașa Ghiuzeldi, 153, 233, 234, 236.
Mahomed II, sultan, 31.
Mahomed III, sultan, 50, 122, 151, 152, 183.
Maitin, 242.
Mako, oraș, 176.
Mako Gheorghe, 158, 174.
Malaspina di San Severo, nunțiu papal, 157, 159, 160, 164, 212.
Malborg, 197.
Malsiani, 57.
Măndrade, sat în Ardeal, 166.
măndăstiri în Moldova, 188, în Țara Românească, 64, organizarea lor, 101—103.
Mănăști, 66.—
Mandea, paharnic, 163.
Manta, comis și postelnic, 26, 69, 70, 111.
Mantova, 36.

Maramureș, 179, 203, 218, 223. §
Marco, fiul lui Petre Cercel, 13, 15, 43, 187, 217.
Marco, fiul lui Radu Paisie, 13.
Marco Raguzanul (Dubrovnik), 43, 150, 208, 211.
Marco, vraciul, 173.
Mardarie, mitropolitul Moldovei, 99—100.
Marea Mediterană, 30, 31, 130.
Marea Neagră, 8, 18, 30, 89, 129, 130.
Mărgineni, boieri, 71.
Maria, doamna, biserica ei, 104.
Maria, soția lui Leca aga, 79. §
Maria Christerna, arhiducesă, 115, 170.
Marini Polli, frații, 43.
Marini Polli Ioan, 39, 42, 43, 70, 115, 126, 127, 135, 147.
Marienburg, 230.
Maroșin la Dunăre, 112.
Marula, fiica lui Mihai Viteazul, 25.
Mărza, hotnog, 174.
Massa Simon, cronicar sas, 201.
Matei Basarab, 12, 71.
Matei, călugăr bulgar, 11.
Matei Corvin, 169.
Matei de Habsburg, arhiduce, 33, 35, 155, 182, 238, 242, 244.
Matei al Mirelor, mitropolit, 58.
Mavrichie, negustor, 104.
Maximilian de Habsburg, arhiduce, 33, 120, 122, 127, 132, 133, 146, 147, 190, 194, 200, 201, 208, 210, 221, 232, 242.
medici, 12, 173.
Mediterana, marea, 30, 31, 130.
megieși, 87, 90.
Mehedințeanu Lupu, 75.
Mehedinți, ban de, 19, 24, 25, județ, 95, oști, 65, 66, 245.
Mehemed III, vezi Mahomed.
Mehmed pașa, 121.
mercantilism, 30.
mercenari, 61—65, 83, 89, 90, 93, 105, 115, 120, 123, 124, 126, 146, 150, 158, 174, 184, 198, 218, 221, 225,

- 234., 235, 242, 248, ardeleni, 120, bulgari, 47, moldoveni, 174, 184, poloni, 199, raguzani, 120, sârbi, 47, unguri, 38, 39, 156—158, 226, vezi, și armată, cazaci, haiduci, sârbi.
- Metef Ștefan*, 164, 165.
- Miclăuș*, căpitan, 174.
- Micul*, vistier, 235.
- Mielecki Nicolae*, 143.
- Mihai*, cămăraș, 173.
- Mihai din Târgșor*, 66, 90.
- Mihai Vodă*, mănăstirea, 52.
- Mihail*, episcop de Kiev, 196.
- Mihail*, mitropolitul Ungro-Vlahiei, 98—101,
- Mihail*, vornic, 14.
- Mihalcea Caragea*, ban, 73, 74, 76, 84, 85, 90, 112, 114, 116, 124, 126, 162, 170, 206—208, 210, 211, 214, 248, fiica lui, 74, 76,
- Mihnea cel Rău*, 13.
- Mihnea Turcitul*, 13—15, 48—20, 23, 25, 26, 42, 69—71, 98, 111, 179, vezi și Radu Mihnea.
- Miho*, spătar, 79.
- Milcov*, 245.
- Mileșevo*, mănăstire, 45.
- Miloș vodă*, 13.
- mine*, 113, de aur, 211.
- Mirăslău*, bătlie, 78, 170, 175, 208, 219, 224, 225, 227, 228.
- Mircea cel Bătrân*, 88, 113.
- Mircea Ciobanul*, 11, 156.
- Mircea Miloș*, 13.
- Mirda Ianoș*, căpitan, 174.
- Miroslav*, logofăt, 71, 80, 81, 118, 163, 246.
- Mirea*, logofăt apoi vornic, 26, 69.
- Mniszech*, voevod de Sandomir, 191.
- Moara de hârtie*, la Brașov, 226.
- Mohamed bei* de Brăila, 113.
- Moise Szekely*, vezi Szekely.
- Moise vodă*, 178.
- Moldova*, 14, 15, 17, 18, 23, 33, 36—39, 45, 53, 60, 65, 67, 68, 72, 89, 98—100, 120, 128, 133—135, 138—141, 145, 152, 154, 155, 158, 159, 161, 166—171, 174, 190, 196, 200, 203—205, 208, 218, 219, 221, 222, 226, 227, 231, 234, 243—245, cărmuirea lui Mihai, 186—189, cucerită de Mihai, 55, 56, 63, 76, 96, 97, 162, 168, 170, 174, 175, 179, 181—189, 199, 200—203, 214, 219, pierderea ei, 228—230, suzeranitate polonă, 129, 136, 137, 142—144.
- Moralto*, doctor, 173.
- Moreia*, 50, 58.
- Moscopol*, prelat, 53.
- Moscova*, 8, 36, 38, 53, 54, 56, 133, 190, 200, 201, 203—205, vezi și Rusia.
- moșii* ale lui Mihai, 15, 24, 25, în Ardeal, 83, 164, 165, în Țara Românească, 87.
- moșneni*, 75, 88, 90—93, 95, 107, 110, 111, 114—116, 120.
- Movilă*, familia, 143, 181, 228.
- Movilă Constantin*, domn, 143, 209.
- Movilă Elisabeta*, doamna, 209.
- Movilă Gheorghe*, mitropolit, 49, 53, 56, 100, 142, 143, 185, 188.
- Movilă Ieremia*, 49, 56, 65, 83, 100, 107, 145, 151, 152, 161, 181—189, 193, 196, 197, 199, 200, 203, 219, 223, 225, 228—230, 243, ales domn, 137, 139, 141, caracter, 142—144, tratat cu Polonia, 137.
- Movilă*, logofăt, 142.
- Movilă Petre*, mitropolit, 177, 178.
- Movilă Simion*, 65, 72, 77, 92, 103, 104, 109, 142, 143, 158, 181, 182, 189, 218, 228—230, domn al Țării Românești, 230, 234—237, 244—246.
- Muncaci*, episcopie, 179, 189, 199.
- Muntele Judelui*, la Brașov, 226.
- Muntenegru*, 45.
- Muntenia*, vezi Țara Românească.
- Mureș*, 224.
- Mustafa pașa*, 119.
- Mustafa pașa* de Ruscium, 111, 112.
- Mustafa Saveș*, 113.

N

Năieni, luptă, 231.
Naima, cronicar turc, 118, 119, 122.
Napragyi, episcop, 161, 170, 171, 175, 176.
Neagoe Basarab, 21, 61, 103.
Neagoslav, preot, 179, 180.
Neagu, preot, 105.
Neajlov, 111, 118, 119.
Neamțul, cetate, 185, mănăstire, 188.
Neapole, vice-regele, 44.
Necula, căpitan, 174.
Nedelcu, căpitan, 174.
Negoi, *negustori*, 17, 23, 28, 36, 41, 135, în Ardeal, 146, 165, 166, 168, drumuri, 30, 33, 35, 41, 89, 130—133, 181, 218, la Dunăre, 122, 129, 130, 146, englezesc, 28, 34, grecesc, 18, 19, 53, privilegii, 130, raguzani, 41, 42, 47.
Negri, spătar, 69, 187, 245.
Nemeși, vezi nobili ardeleni.
Nemți, vezi Germani.
Nevers Charles, duce, 51, 52.
Nica, vistier, 79, 92, 96.
Nicanor, mitropolit, 189.
Nichifor Dascălul, 52, 53, 99—101, 118, 138, 194—197.
Nicolae de Creta, pictor, 160.
Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Vi-teazul, 13, 24, 85, 96, 97, 124, 146, 180, 184, 189, 199, 207, 212, 226, 228, 231, 234, domnia lui, 163, 186.
Nicolae Sfânt, 52.
Nicolae Sfânt al Postelnicesei, mănăstire, 103.
Nicolae Sfânt din Schei, biserică, 179, 180.
Nicopole, 54, 64, 113, 117, 124, 149, 235.
Nistru, 37, 99, 130, 136, 138, 143, 185, 186, 191, 196, 228.
Nizovi, 234.
nobile ardeleană, 161, 162, 164—174, 176, 217, 221—225, 229, 232, 238—240, 243, 246.

O

oaie seacă, dajdie, 91.
oameni liberi, cultivatori, 95.
oaste, cea mare, 60, de țară, 62, 64—67, 76, 109, 112, 119, 158, vezi și armată.
obagi (iobagi), 87.
Oblucița, 150.
Ohrida, patriarhie, 45, 46.
Oituz, pas, 226.
Olt, râu, 95, 235, 236.
Olteni, mănăstire, 101.
Oltenia, 8, 15, 21, 22, 24—26, 40, 123, 158, 234, boieri din, 69—73, 79, 90, 95, 108, oști, 66.
Oppeln, 145.
Oprea, moșnean, 92, 96.
Oradia-Mare, 131, 148, 149, 211, 238.
Orăștie, 172.
Orlești, sat, 76.
ortodoxi, 23, 42, în Ardeal, 175, 176, biserica, 19, 115, 137, în Polonia, 98, 99, 101, 103, 106, 132, 133, 143, 190, 192, 193, 194, 196, 197, 200, 202, răscoala lor, 8, 28, 41—59, 108, 113, 124, 216.
Orzechowski, nobil polon, 133, 135.
oști, *oșteni*, vezi armată.
Ostrog Alexandru, 133, 193.
Ostrog Constantin de, 38, 98, 133, 192—194, 196, 197, 200, biblia lui, 52, școala, 53, 58, 194.
Ostrog Ianuș, 133, 193, 194.
Otoman Imperiu, 31, 33, 36, 41, 42, 44, 219, vezi Poarta, Turci.
Otwinowski Iarosz, 236, 237.

P

Padova, 194.
Pahomie, episcop de Lesbos, 53.
Paisie Radu, 11.
Palamede Gheorghe, 52, 57, 58, 193, 213.
Palamede Mikai, 58.
palangă (cetate), în București, 104, 105.

- Paleolog Dionisie*, vezi Rally.
Paleolog Laurențiu, episcop, 50.
Paleologi, 53.
Pană, comis, 69, 70.
panduri, 64.
Pângărați, mănăstire, 188.
Pangratie, vistier, 69, 70.
Paolo Giorgio, 42, 51, 54, 83, 175.
Papa, vistier, 234.
Parasios, vezi Nichifor Dascălul.
Parking Cristof, șol englez, 34.
Partenie, episcop de Râmnic, 98—101.
Ȕărvu Craiovescu, 21.
Paszkowski Martin, poet polon, 65.
Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, vezi Nicolae.
Pătrașcu cel Ȕun, domn, 11—18, 20, 77, 156.
Peloponez, 50, 58.
Pera, 19.
Perecop, 139.
Perusith Matei, 169.
Petcu, căpitan, 174.
Petre Armeanul, vezi Grigorovici.
Petre cel Tănăr, domn, 103.
Petre Cercel, 13—15, 19, 24, 43, 71, 103, 104, 195, 195, 230.
Petre dela Argeș, vezi Radu Paisie.
Petre Rareș, 128, 135.
Petre Șchiopul, 18, 19, 28, 37, 53, 54, 58, 128, 130, 135, 142, 143, 183, 186, 195.
Petre, spătar, 70.
Petronie, episcop de Muncaci, 189.
Pezzen Bartolomeu, 145, 214, 247.
Piatra Craiului, 146.
Piasecki Paul, cronicar, 193.
Piccolomini Silvio, 120.
Pietrile, sat, 111.
Pigas Meletie, patriarh, 49, 99, 101, 193.
Pilsen, 211.
Pitești, 236.
Plăviceni, sat, 24, 25, 66.
Plevna, 123.
Ploești, 66, 154, 156, 231, 234.
Poarta Otomană, 13, 15, 16, 19, 26, 28, 29, 35, 41, 43, 125, 140, 151, 197, 231, vezi și Turci.
Pocieț Hipatie, episcop de Brześć, 99.
Pocuția, 139, 228, 229.
Podolia, 58, 228.
Podul Leproșilor, la Brașov, 226.
Polonia, Poloni, 7, 17, 33—38, 44, 50, 52—54, 56, 65, 77, 78, 79, 89, 90, 98—101, 103, 107, 116, 126, 127, 128—130, 138—139, 142—144, 151, 152, 154, 155, 158, 179—183, 224, 227, 242—245, cronicari, 28, cucerirea Moldovei, 99, 228—230, 241, cucerirea Ȕării Românești, 230—237, 246, legături cu Mihai, 8, 139—141, 151, 152, 154, 190—215, lupte cu Mihai, 185, 186, 188, 219—221, împărțire, 192, 201, 202, 232.
Pontul Euxin, 129.
Popescu Radu, cronicar, 16.
Popești, sat, 75.
Potocki Iacob, 229.
Potocki Ioan, 139, 140, 234, 236, 237, 246.
Potocki Ștefan, 139.
Praga, 12, 17, 33, 56, 115, 150, 154, 167—169, 172, 183, 197, 204, 214, 215, 228, 235, Mihai la, 115, 239—241, 244.
Prăjmar, 226, 227.
prăvălii în București, 98, 105.
pravile, 101, 102.
Preda Floricoiul ot Greci, 74, 76.
preoțime românească, în Ardeal, 167, 171, 180.
Prepostvary, căpitan, 38.
pretendenți la tron, 28, 37, 110, 112, vezi Basarab, Bogdan.
Prislop, mănăstire, 178.
privilegii în Ardeal, 165.
proprietatea solului, 87, 88, 94, 95, 114, 115, în Ardeal, 165.
Prundu, sat, 115.
Prusia, ducat, 137, 197.
Prut, 137.
Putinei, luptă, 111.

R

Racotă Ghinea, 79.
Rădăuți, episcopie, 99, 189.
Radovanul, sat, 91, 97.
Radu Băleanu, clucer, 77.
Radu, căpitan, 174.
Radu cel Frumos, 88.
Radu dela Afumați, 61, 103.
Radu dela Cepturoaia, boier, 74.
Radu, logofăt, 149.
Radu Mihnea, 42, 51, 76, 92, 111, 235.
Radu Paisie, 11, 13.
Radu, postelnic, 231.
Radu Șerban, paharnic apoi domn, 20, 21, 56, 57, 71, 75, 79, 97, 112, 246.
Radu-Vodă, mănăstire, 104, 105, 120, 121.
Radziwill Cristofor, 133, 191, 232.
Raguză, *Raguzani*, 39—42, 47, 51, 54, 70, 111, 113, 116, 150, 208, 211, 235, legături cu România, 42, 43.
Rahova, 117.
Rally Dionisie, mitropolit, 42, 47, 49, 52—57, 85, 171, 178, 189.
Râmnicul-Sărat, 60, 236.
Râmnicul-Vâlcei, episcopie, 25, 98—101, 103, oraș, 103, 236.
Rasci, vezi Sârbi.
Râșnov, 164, 226.
Raț Gheorghe, 73, 173, 203, 247, 248.
Raț Ioan, 155.
Ratibor, 145.
Răzvan Ștefan, 63, 99, 100, 110, 114, 115, 120, 131, 134—140, 142.
recrutori de oaste, 66.
Reforma religioasă, 31, 32, vezi arieni, calvini, luterani.
Regensburg, 36.
Rembowski Andrei, sol polon, 233.
Renașterea, 106, 108.
Robozești, sat, 90.
Roma, biserică, 38, 50, 52, 57, 102, 105, 133, 177, 192, 193, 195, diarii, 186.
Roman, episcopie, 99, 189, 230.
Romanați, județ, 74, 77, 97.

română, limbă, în Ardeal, 163, 164, 167.
Romani, 149.
Români ardeleni, 115, 166, 168, 170, 174, 176, 177, 179, 226, 243, munteni, 83, 84, 95, 96, 99, 119, 121, 149, 159, 175, origina lor, 38.
roșii de țară, 66, 174.
Ruda, sat, 236.
Rudeanu Chirca, comis, 79.
Rudeanu, familie, 74, vezi Teodosie logofăt.
Rudeanu Sima, vezi Buzescu.
Rudolf II, împărat, 28, 32, 34—37, 46, 49, 51, 54, 56, 62—64, 70, 78, 82, 106, 133—137, 139, 140, 144, 147, 148, 152, 155, 158, 170, 173, 175, 183, 199, 205—215, 219, 224, 226, 235, 238, 240—248, caracter, 33, tratat cu Mihai, 145, 146, 150, tratat cu Moldova, 39.
rumânie, 87—92, 94, 95.
Rumelia, 119.
Rusciuc, 111, 112, 117, 121.
Rusia, 48, 52, 53, 78, 195, mare și mică, 54, patriarh, 45, polonă, 193, 228.
Ruteni, negustori, 130, ortodoxi, 99, 100, 132, 133, 193, 195—197, în Maramureș, 179, 223.

S

Șaban pașa, 233.
Sadeler Aegidiu, pictor, 12, 241.
Salcea, sat în Oltenia, 24.
Sandomir, 191.
Sapieha Leon, 139, 191, 202, 205.
Sarajevo, 43.
Sărăcineni, 164.
Sărata, sat în Ardeal, 164.
Sârbi, *Serbia*, 39, 41, 42, 45, 49, 56, 58, 63, 111, 113, 149, boieri, 83, în Ardeal, 165, în Banat, 46, 47, legături cu Mihai, 8, 47, 84, mercenari, 62—65, 78, 123, 158, 163, 167, 170, 174, 225, 226, 228, 229, 242, 248, răscăală, 43—48, 50, 55.

- Sârbu Ioan*, 9.
Sârbu, stolnic, 69.
Sași, 19, 89, 126, 147, 154, 157, 162—165, 167, 168, 177, 218, 226, 243, preoți, 173.
Satârgi Mahomed pașa, 119.
sate, hănești, 138, militare, 60.
Satu-Mare, 176, 211, 240, 242, 244.
Sava, armaș, 162, 170, 173, 187, 226.
Savă, ban sârb, 46.
Sava Sfânt, 45.
Sava Sfânt, mănăstire la Iași, 188, 189.
Sava Sfânt, mănăstire la Palestina, 42.
Savârlov, sat, 92.
Saveș Mustafa, 113.
Scăieni, 90, 227, 231.
Scărișoara, sat, 92.
Scaunul Apostelnic, 151.
Scheii Brașovului, 179, 180.
Schmidt Ștefan, agent imperial, 209.
Schonkebonk, diplomat sas, 126, 127, 208.
Scutari, în Albania, 45.
seamă (statistică), 92.
Sebeșul Săsesc, 221, 225.
Secui, 119, 144, 156—159, 162, 164—168, 184, 222, 225, 226, 243, 247, privilegii, 165, 169, 170, 174, 211, 227.
Secuieni, județ, 92.
Secuime, 166.
Șeitan Oglu, vezi Cantacuzino Mihai.
Șelimber, lupta, 96, 155, 158, 171, 172, 183, 219, 245.
Șerban, paharnic, vezi Radu Șerban.
șerbi, 60, 87—90, 93—95, 97, 114, vezi și iobagi, rumănie.
Serghie, episcop de Muncaci, 179.
Serpătești, lupta, 77, 78, 112, satul, 77, 78.
Sfânta Ligă, vezi Ligă.
sfat boieresc, în Ardeal, 170, în Moldova, 135, 136, 154, 186—187, în Țara Românească, 80, 81, 84, 85, 114.
Șibiu, 12, 156, 157, 169, 172, 173, 183, 208, 222, 226, 227.
Siemenski Andrei, cămăraș de Liov, 143.
Sigismund August, rege polon, 130. ~~¶~~
Sigismund de Luxemburg, împărat, 87.
Sigismund III, regele Poloniei, 34, 98, 129, 130, 132, 134, 136, 137, 141, 143, 151, 152, 182—184, 188, 190, 194, 197, 200, 202, 207, 208, 233, 244.
Silezia, *Silezieni*, 145, 150, 242.
Siliștra, 41, 110, 112, 117.
Silvaș, vezi Prislop.
Simo Petra, mănăstire, 52, 104.
Sinan pașa, 28, 35, 45, 48, 94, 95, 100, 104, 105, 109, 117—123, 126, 128, 136, 138—141, 195—197, 204.
sinoade, sub Mihai, 55, 98—103, 188, 189, 195.
Sișman, țar bulgar, 47, 48.
Sissek, cetate, 35.
Skarga Petre, iezuit scriitor, 132, 133, 140, 191, 193, 195, 196, 201.
Slătioara, sat, 75.
slavă, limbă, 115, 161, 164, 223, 243.
Slavi, 132, 149, de sud, 43.
șleahță polonă, 132, 133.
Slonul, munte, 231.
Smil, vezi Ismail.
Snagov, mănăstire, 88.
socolari, 47.
Sofia, 41, 45, 48, 55, 123, 233.
Sofia Sfântă, biserică, 57.
Soliman II, sultan, 31, 32.
Solon, 241.
Șopârliga Țiganului, sat, 92.
Soroca, 184, 201.
Spania, *Spanioli*, 23, 28, 31, 33, 34, 36, 44—46, 139, 150, 207, 219, 239.
Sparta, 50.
Spontoni Ciro, istoric, 224.
Stadnicki, ofițer, 192.
Stambul, 26, 55, vezi și Constantinopol.
Stana Doamna, biserică, 104.
Stanca, doamnă, 15, 24, 28, 64, 66, 74, 75, 77, 79, 104, 160, 173, 177, 228, 231.
Stănești, luptă, 111.

Stănești, Maria din, 74.
Stănulești, sat, 91.
Statache, vistier, 69, 70.
Staprinos, vistier, 52, 57, 58, 81, 105, 177, 193.
Stavropighie, la Liov, 58.
steag, de domnie, 163, 183, de oști, 63, 173, 224, verde, 119, 124.
Ștefan cel Mare, 9, 38, 60, 61, 67, 107, 142, 177.
Ștefan, fiul lui Petre Șchiopul, 135, 187.
Ștefan Rareș, 128.
Ștefan Răzvan, vezi Răzvan.
Ștefan Surdul, 18—20, 25, 26, 62, 69, 70, 72, 78, 111, 112, 179.
Ștefan Tomșa, 130.
Ștefănești, pe Prut, 137.
Stiria, 32, 33.
Stoenești, sat, 120.
Stoichiță din Strâmba, vistier apoi postelnic, 72, 73, 75, 76, 84, 90, 97, 154, 161, 170, 171, 173, 186, 206, 207, 210, 211, 213, 246.
Stroici Luca, logofăt, 138, 143, 144, 185, fratele său, 229.
Suceava, 76, 137, 139, 184—187, 200, 203, asediu, 229, 230.
Sudermania, vezi Carol.
Suedia, 129, 131, 132, 200, 203, 221, 222, 229.
Suhay, episcop, 145, 238.
Sularul, sat, 91, 96, 97.
Șumla, 42.
Szamosközy Ștefan, cronicar, 17, 170, 171, 200, 209.
Szekely Mihai, comisar imperial, 212.
Szekely Moise, general, 46, 127, 159.

T

Tâncăbești, 79, 94, 158.
Țara Bârsei, 222, 226.
țărani, 30, liberi, 88, oșteni, 65, răscălaș, 95—97, români în Ardeal, 167, 168, 171, 176, 216, 217, în Moldova, 188, în Țara Românească, 216—219, șerbiți, 74—80, 87—95, yezi moșneni și șerbi.

Taranowski Andrei, sol polon, 140, 197—200, 202, 232.
Țara Românească, 8, 13, 15—21, 23, 28, 29, 33, 36, 37, 42, 47, 48, 55, 58, 63, 71, 72, 77, 82, 83, 88, 99, 101, 111, 113; 115, 117, 122, 123, 125, 139, 141, 142, 145, 146, 149, 151—155, 157, 158, 160, 162, 168—170, 172, 174, 175, 179, 180, 183, 184, 188, 195, 198, 211, 213, 218, 219, 222, 223, 226, 243—246, armata, 60—68, sub Nicolae vodă, 162, 163, pierderea, 227—230.
Tarducci, 225.
Târgoviște, 47, 48, 55, 68, 97, 100—103, 105, 119, 120, 126, 127, 141, 145, 146, 148, 149, 163, 176, 179, 186, 197, 204, 231, 233, 235, 238, 245, mitropolia, 115, 121, 122, 218.
Târgșor, 25, 66, 90.
Târgul de Floci, 12, 16—18, 22, 23, 110, 179, 180.
Târgul-Mureș, 162, 164, 172, 222, privilegii, 169.
Țările de jos, 33.
Târnova, 41, 47, 53, 54, 55, mitropolit, vezi Rally Dionisie.
Tarnowski, comandant polon, 236, 245, 246.
Tătari, 34, 38, 46, 64, 70—72, 125, 128, 133, 136, 138—143, 146, 148, 196, 204, 228, 229, 231, 234, 245, 246, lupte cu Mihai, 77, 81, 99, 111, 123, 124.
Tedaldo Ioan, 130.
Teke Francisc, 171.
Teleajen, 222, lupta, 230—232, 234.
Teodor, episcop sârb, 46.
Teodor, protopop, 188.
Teodora, vezi Tudora.
Teodosie Rudeanu, vistier apoi logofăt, 71—75, 85, 90, 114, 145, 160, 162, 163, 206, cronica lui, 16, 20, 75, 125, 198, regent în Ardeal, 183, 214.
Teofan, episcop de Vodena, 189.
Teofil, episcop de Râmnic, 100, 101, 103.

Tessalia, 59.
Theoköly Sebastian, 227.
Theonas, episcop la Larissa, 50.
Tiehişai, cartier din Bucureşti, 105.
Ţigani, 134, 136, lăutari, 159, robi, 76, 88, 163, 164, voevod, 168.
Tighina, 110, 138.
Tihuleşti, sat, 77.
Timiş, 226.
Timişoara, cetate, 122, 243, paşa, 46, vezi şi Ibrahim.
Tirol, 32.
Tismana, mănăstire, 87.
tisti, în Ardeal, 162, 166, 223.
Todor, spătar, 162.
Tolnay Mihai, comandant ungur, 39, 134.
Tomana, jupâneasă, 74, 75.
Tomşa Ştefan, vezi Ştefan.
Topolog, râu, 236.
Toscana, 120, vezi şi Cosimo.
trabanji, 63.
Transalpina, (Ţara Românească), 124.
Transilvania, vezi Ardeal.
Trasca, căpitan, 185.
Trausner Luca, 222.
Trentin, 19.
tribut, 125, 134, 146.
Tricala, 194.
Troiţa Sfântă, mănăstire, vezi Radu-Vodă.
Trotuş, 120, 136, 184.
Tudora, mama lui Mihai Viteazul, 12, 15, 17, 18, 20—22, 157.
Tudora din Târgşor, 25.
Tudorache, postelnic, 69.
Tudori, comis, 26, 70.
Tulcea, 42.
Turci, 11, 14, 15, 19, 26, 29, 41—43, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 77, 78, 80, 92, 94, 95, 98—100, 104—106, 125, 128—131, 134—143, 146—150, 155, 156, 163, 181, 195, 199, 200, 202, 206, 218—220, 235, legături cu Ardealul, 152, 153, 172, legături cu Polonia, 144, 187, 196, 197, 228—230, 243, 245, 247, lupte cu Mihai, 89, 109—

125, 138, 198, 204—215, 217, 231, 233, 235, 239, răscoala contra lor, 8, 20, 41—59, războiul cu Liga, 30—40, vezi şi Imperiul Otoman, Poarta.
Turda, 147, 165, 221, 222, 224, 246—248.
Türkenhügel, deal, 158.
Turnu-Măgurele, 67, 124.
Turnu-Roşu, pas, 76, 156.
Turtucaia, 112, 113.
Tury Ferentz, căpitan, 174.
Ţuşora, 138.
Tylicki Petre, vice-cancelar, 202.

U

Ucraina, 38, 58, 62, 113, 190, 192, 204.
Udrea, ban, 65, 76, 156, 164, 187, 203, 229, 235—237, 245.
Uioara, 78, 170, 224.
Undriş, sătean, 96.
Ungand David, comisar imperial, 83, 212, 213.
Ungaria, *Unguri*, 37, 38, 76, 90, 113, 116—118, 121, 123, 134, 135, 146, 147, 149, 156—158, 161, 163, 164, 166, 174, 175, 184, 212, 231—234, imperială, 33, 166, 234, 238, 244, şerbi, 166, turcească, 35, vezi şi mercenari, nobili ardeleni.
Ungro-Vlahia, mitropolie, 98, 100, 103, 105.
Ureche Nistor, 143, 185, 209.
Uscoci, 43.
Ustia, moşie, 143, 228.

V

Vad, episcopie, 177.
Valahia, vezi Ţara Românească.
Valahia Mică (Acarnaia), 45.
Vâlcea, judeţ, 79, 235.
Văleni, moşie, 149.
Valona, în Albania, 45, beiu, 121.
Valoni, soldaţi, 248.
vămi domneşti, 89, 163, în Ardeal, 16.
Varhely, cetate, 157.
Vârşeţ, 46.
Vasa, vezi Sigismund III.

Vasile Lupu, 24.
Vatican, 66, 186.
vecini, 87, vezi și rumâni.
Velica «doamna », 78.
Velișco, comandant sârb, 62, 123.
Veneția, 17, 34, 36, 43, 44, comerț, 41, 48, 111, 130.
Vidin, 95, 96, 113, 117, 123, 125, 149, 235.
Viena, 38, 44, 57, 140, 153, 211, 214, 238—243.
Vintilă, clucer, 72.
Vintilă, stolnic, 25.
Vladislav IV, rege polon, 228.
Vlăduț, domn, 60, 61, 103.
Vlașca, județ, 78, 111.
Vlăsie, codru, 118, 121.
Vlasiev Atanasie, sol rus, 204, 205.
Vodena, episcopie, 189.
Voica Băleanu, doamna lui Pătrașcu cel Bun, 12, 77.
Volhinia, 133, 193.
Vrața, în Bulgaria, 47.

W

Walowski, polcovnic, 158, 159.
Walter Baltazar, cronicar, 14, 75.
Wilczkowski Andrei, vezi Taranowski.
Wilno, episcop de, 190.

X

Xenofon, mănăstire, 52.
Xenopol A. D., despre Mihai Viteazul, 216.

Z

Zagori, în Epir, 18.
Zaharia din Ohrida, 45.
Zălău, 244.
Zamfira, fiica lui Ivan vornicul, 78.
Zamfira, fiica lui Moise vodă, 178.
Zamość, 142.
Zamoyski Ioan, cancelar, 17, 18, 23, 35, 38, 39, 128—133, 142—144, 150—152, 155, 181, 184, 190—192, 196—200, 202, 203, 205, 209, 221, 242, expediție în Moldova, 135—141, 228—230, în Țara Românească, 17, 227, 230—234.
Zamoyski Griselda, 131.
Zaplatinski, ofițer, 192.
Zapolia Ioan II, 157.
Zaporojeni, 63, vezi și Cazaci.
Zeta (Muntenegru), 45.
Zlatna, 173.
Zolkiewski Stanislav, hatman, 141, 143, 184, 202, 203, 228.

CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
Introducere	7—9
Origina lui Mihai Viteazul	11—22
Pătrașcu cel Bun. 11—13. — Mihai și Petre Cercel. 13—16. —	
Ce spun contemporanii. 16—18. — Iane banul. 18—21. —	
Adevărata origină a lui Mihai Viteazul. 21—22.	
Ridicarea în Scaun	23—29
Înainte de domnie. 23—25. — Alexandru cel Rău. 26—27. —	
Împrejurările politice în care Mihai ia domnia. 27—29.	
Sfânta Ligă	30—40
Cauzele economice și religioase ale războiului cu Turcii. 30—32.	
Casa de Habsburg din Austria și imperiul. 32—33. — Atitu-	
dinea Angliei și a Poloniei. 33—35. — Începerea războiului	
și încheierea Ligii Creștine. 35—36. — Ardealul, Moldova și	
Țara Românească intră în Ligă. 36—40.	
Ridicarea creștinilor din Peninsula Balcanică	41—59
Propaganda raguzană. 41—43. — Răscoalele Croaților, Sâr-	
bilor și Albanezilor. 43—47. — Răscoalele din Bulgaria.	
47—48. — Mișcările Grecilor. Clerul și nobilimea grecească,	
48—52. — Mitropolitul Dionisie Rally. 52—57. — Stavrinov	
vistiernicul și Gh. Palamed. 57—59.	
Armata lui Mihai Viteazul	60—68
Vechea organizare a armatei românești. 60—61. — Oștirea	
lui Mihai. Mercenarii. 61—65. — Oastea de țară. 65—67. —	
Organizarea militară a țării și strategia lui Mihai. 67—68. —	
Mihai Viteazul și boierii	69—86
Divanul dela începutul domniei. 69—70. — Boierii cei noi.	
70—73. — Sfetnicii lui Mihai Vodă și neamurile lor. 73—80. —	
Mihai Viteazul și politica boierilor. 80—86.	
Mihai Viteazul și țărânii	87—97
Starea țărânimii și a proprietății. 87—90. — Desfacerea pro-	
prietății țărănești sub Mihai Viteazul. 90—93. — Legătura	
lui Mihai și răscoalele țărănești. 93—97.	

	<u>Pagina</u>
Credința și biserica în vremea lui Mihai Viteazul	98—108
Biserica Țării Românești și ierarhii ei. 98—103. — Mănăstiri și biserici. 103—106. — Creștinul domn, Mihail Voevod. 106—108.	
Luptele cu Turcii	109—127
Răscoala. 109—110. — Primele lupte. Luarea Brăilei. 110—113. — Tratatul cu Sigismund Bathory și primele legături cu împăratul. 113—117. — Bătălia dela Călugăreni. 117—120. — Retragerea Turcilor și lupta dela Giurgiu. 120—122. — Luptele cu Turcii în 1596. 122—124. — Liberarea de sub tutela ardeleană. 124—127.	
Polonia și schimbările din Moldova	128—144
Politica polonă și rivalitatea cu Habsburgii. 128—131. — Ioan Zamoyski. 131—133. — Aron Vodă și Ștefan Răzvan. 133—135. — Expediția cancelarului Zamoyski în Moldova (1595). 135—139. — Mihai Viteazul și Polonia. 139—142. — Ieremia Movilă. 142—144.	
Cucerirea Ardealului	145—160
Schimbările din Ardeal și tratatul cu împăratul. 145—146. — Intoarcerea lui Sigismund și reluarea războiului cu Turcii. 146—150. — Mihai Viteazul și cardinalul Andrei Bathory. 150—155. — Trecerea munților. Șelimber. 155—160.	
Ardealul sub cărmuirea lui Mihai Viteazul	161—180
Noua cărmuire. 161—164. — Dietele ardelenе sub Mihai Viteazul 164—168. — Proprietatea și clasele sociale. 168—171. — Politica financiară. 172—173. — Armata. 174—175. — Politica bisericească. 175—180.	
Cucerirea Moldovei	181—189
Cauzele cuceririi Moldovei. 181—183. — Supunerea Moldovei. 183—186. — Moldova sub cărmuirea lui Mihai Viteazul. 186—190.	
Mihai Viteazul împotriva Poloniei	190—205
Mihai și partidele din Polonia. 190—192. — Legăturile cu ortodoxii din Polonia. 192—194. — Nichifor Dascălul. 194—197. — Legăturile diplomatice. 197—200. — Planuri de cucerire. 200—203. — Mihai Viteazul și Moscova. 203—205.	
Mihai și Împăratul	206—215
Diplomația lui Mihai Viteazul. 206—209. — Lupta diplomatică pentru Ardeal. 209—215.	
Cauzele căderii lui Mihai Viteazul	216—220
Problema socială. 216—217. — Mihai Viteazul și ideea națională. 217—218. — Situația economică. 218—219. — Situația politică europeană. 219—220.	

	<u>Pagina</u>
Prăbușirea	221—238
Răscoala nobilimii ardelen. 221—224. — Luptele dela Mi- răslău și Brașov. 224—228. — Pierderea Moldovei, 228—230. — Lupta de pe Teleajen. 230—232. — Năvălirea Turcilor și lupta dela Argeș. 233—237.	
A doua cucerire a Ardealului și moartea	238—248
Mihai la Viena și la Praga. 238—241. — Lupta dela Gorăslău. 241—244. — Alungarea lui Simion Movilă din Țara Româ- nească. 244—246. — Uciderea lui Mihai Viteazul. 246—248.	
Indice	249—265

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
B U C U R E Ș T I